

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE SIFATLARIN EŞDİZİMLİLİĞİ

Mustafa AĞCA

Ağustos 2020
DENİZLİ

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE SIFATLARIN EŞDİZİMLİLİĞİ

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Mustafa AĞCA

Danışman: Prof. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT

Ağustos 2020

DENİZLİ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin, tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Mustafa AĞCA

ÖNSÖZ

İlk önemli çalışmaların 1950'lerde yapıldığı eşdizimlilik araştırmaları, Türkiye'de bu tarihe göre oldukça geç bir dönem olan 2000'li yılların başında başlamış ve son yıllarda artış göstermiştir. Dolayısıyla Türkçe üzerine yapılan eşdizimlilik çalışmalarında kuramsal olarak büyük bir eksiklik söz konusudur. Eşdizimlilik konusundaki temel kuramsal çalışmaların daha çok Hint-Avrupa dillerini esas alması bu eksikliğin önemli nedenlerinden biridir. Bu eksikliğı kapatmak ve Türkçe dil öğrenimi / öğretimi, çeviribilim, sözlükbilimi, derlemdilbilimi, tarihî metin incelemeleri gibi uygulamalı çalışma alanlarına veri sağlamak için Türkçenin tipolojisine dayanan kuramsal çalışmaların artırılması önemlidir. Bu çalışmada büyük oranda Batı kaynaklı çalışmalardan yararlanılmakla birlikte kuramsal çerçeve oluşturulurken Türkçenin yapısı ve anlambilimsel eğilimleri göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın özellikle tarihî metin incelemeleri ve tarihî metin yayımcılığı alanlarına kuramsal ve uygulamalı olarak katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Uzun bir mesai sonunda ortaya çıkan bu çalışmanın hazırlanma sürecinin en başından beri yönlendirmeleri ve her konudaki desteğıyle hem bana rahat bir çalışma ortamı hem de çalışmaya katkı sunan danışman hocam Prof. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT'a teşekkür eder, esenlikler dilerim. Baştan beri çalışmayı ilgiyle takip edip bazı çetrefilli konularda verdiği fikirlerle tezin ilerlemesinde önemli bir payı olan Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT'a, özellikle tezin kuramsal zemininin oluşturulması aşamasındaki yönlendirmeleri ve önerdiği kaynaklarla tezde büyük bir emeğı olan Prof. Dr. Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL'e, tez konusunun sınırlandırılması aşamasındaki yönlendirmeleri ve tavsiyeleri ile tezin daha başlangıcında tecrübeleriyle destek olan Prof. Dr. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER'e, desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Nergis BİRAY'a, tez savunma jürisinde yer alarak tezi inceleyip görüşlerini paylaşan Prof. Dr. Saadet KARAKÖSE'ye ve Prof. Dr. Talip YILDIRIM'a, çeşitli konularda fikirlerini aldığım mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Dilek UZUNKAYA'ya, Arş. Gör. Gökhan ÖZCANER'e ve Arş. Gör. Orhan BALDANE'ye, İngilizce Özet'i kontrol edip düzeltmeler yapan Öğr. Gör. Burçin KARABOLAT'a, bütün eğitim hayatımda olduğu gibi tez yazım sürecinde de manevi desteklerini her an hissettiğim aileme teşekkür ederim.

Doktora eğitimime maddi destek sağlayan TÜBİTAK'a ayrıca teşekkür ederim.

ÖZET

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE SIFATLARIN EŞDİZİMLİLİĞİ

AĞCA, Mustafa
Doktora Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı ABD
Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT
Ağustos 2020, X+352 sayfa

Bu çalışmada, kuramsal yaklaşımla Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği çerçevesinde Eski Türkçede eşdizimlilik kategorisinin tipolojik sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, eşdizimliliğin belirlenmesinde ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt edilmesinde tek başına kullanışlı ve güvenilir olduğu düşünülen anlambilimsel bakış açısı benimsenmiştir. Önceki deyimbilimi ve eşdizimlilik çalışmaları eleştirel bir yaklaşımla incelenmiş, elde edilen sonuçlar ve yeni görüşlerle deyimsel sözcük birlikteliklerinin anlamsal bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır.

Eşdizimliliğin de dâhil olduğu deyimsel birlikteliklerin anlam bakımından sınıflandırılmasında, daha önce yapılan anlambilimsel sınıflandırmalardan farklı olarak *deyim* ve *sınırlı eşdizimlilik* arasında *deyimsel eşdizimlilik* olarak adlandırılan bir geçiş kategorisi tasarlanmıştır. Dolayısıyla deyimle sınırlı eşdizimlilik arasındaki anlamsal olarak bulanık bölgeye deyimbilimi alanında kuramsal bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütleri kullanılarak belirlenen, *deyim* ve *serbest sözcük birlikteliği* arasında bulunan anlam kategorileri şöyledir: *deyimsel eşdizimlilik*, *sınırlı eşdizimlilik*, *açık eşdizimlilik*.

Ayrıca, Eski Türkçede geniş bir kullanımı bulunan sıfatların ad ve zarf türü sözcüklerle ve edatlar, durum ekleri gibi dilbilgisi öğeleriyle kurduğu anlambilimsel, dizimsel ve biçimsözdizimsel eşdizimlilik ilişkileri ile bu eşdizimliliklerin kullanım özellikleri, bağlamsal anlamları ve kavram alanları belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece Türkçenin yapısı ve anlambilimsel eğilimleri göz önünde bulundurularak Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği çerçevesinde Eski Türkçede eşdizimlilik ve diğer deyimsel birliktelikler tipolojik olarak kuramsal bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Eski Türkçe metinlerin önemli bir bölümü taranarak Eski Türkçede sıfatların eşdizimliliği temelinde bir veritabanı oluşturulmuştur. Bu yönleriyle çalışmanın, dil öğrenimi / öğretimi, sözlükbilimi, derlemdilbilimi, çeviribilim çalışmaları ve tarihî metin incelemeleri gibi çalışma alanlarına kuramsal ve uygulamalı açıdan katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Eşdizimlilik, sıfat, anlambilimi, sözdizimi, Eski Türkçe.

ABSTRACT

COLLOCATION OF ADJECTIVES IN OLD TURKISH TEXTS

AĞCA, Mustafa

Doctoral Thesis

Department of Turkish Language and Literature

Doctoral Programme in Turkish Language and Literature

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT

August 2020, X+352 pages

In this study, the typological boundaries of the collocation category in Old Turkish within the framework of adjectives' collocation in Old Turkish texts have been attempted to be determined with a theoretical approach. In the study, a semantic perspective, which is considered to be useful and reliable on its own in determining collocation and distinguishing it from other word cooccurrences has been adopted. Previous phraseology and collocation studies have been analyzed with a critical point of view, and a semantic classification trial of idiomatic word cooccurrences has been made with the obtained results and new approaches.

In the semantic classification of idiomatic cooccurrences including collocations, a transition category called *idiomatic collocation* between *idiom* and *restricted collocations* was designed, unlike the semantic classifications previously made. Therefore, it has been attempted to form a theoretical background in the field of phraseology, for the semantically vague area between the idiom and restricted collocations, which is the most problematic point in the classification of idiomatic cooccurrences. In this study, the meaning categories determined using *semantic transparency*, *meaning specialization* and *generalization / formulaicity* criteria; and situated between *idiom* and *free word combination* are as follows: *idiomatic collocations*, *restricted collocations*, *open collocations*.

In addition, it is attempted to determine the contextual meanings and conceptual fields of collocations shaped through adjective + noun, noun+ adjective, adverb + adjective relationship in Old Turkish; and semantic, syntactic and morpho-syntactic collocation relationships and usage characteristics of adjectives with a wide usage in Old Turkish with noun and adverbial words and grammatical elements such as prepositions and case suffixes. Thus, within the framework of adjectives' collocation in Old Turkish texts, collocations and other idiomatic cooccurrences in Old Turkish have been attempted to be placed in a theoretical framework typologically considering the structure and semantic tendencies of Turkish. At the same time, a database has been formed on the basis of adjectives' collocations in Old Turkish by analyzing a significant part of Old Turkish texts. With these aspects, it is foreseen that the study will contribute theoretically and practically to the disciplines such as language learning / teaching , lexicography, corpus linguistics, translation studies and historical text studies.

Key Words: Collocation, adjective, semantics, syntax, Old Turkish.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. Eşdizimlilik	2
1.1.1. Eşdizimlilik-İstem İlişkisi	4
1.1.2. Sözlükbilimi, Derlem Dilbilimi ve Eşdizimlilik	5
1.2. Türkçe Eşdizimlilik Çalışmaları	7
1.3. Eşdizimlilik Çalışmalarının Önemi	9
1.3.1. Tarihî Metinler Üzerine Eşdizimlilik Araştırmalarının Önemi.....	10

İKİNCİ BÖLÜM ARAŞTIRMA DETAYLARI

2.1. Araştırmanın Gerekliliği ve Problem	14
2.2. Araştırmanın Hipotezi	15
2.3. Araştırmanın Amacı	16
2.4. Araştırmanın Yöntemi.....	16
2.5. Araştırmanın Derlemi ve Sınırları.....	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Anlam.....	20
3.2. Deyimbilimi	26
3.2.1. Deyim Anlamı	30
3.3. Eşdizimlilik Kavramı	32
3.3.1. Bu Çalışmada Eşdizimliliğin Kabul Edilen Tanımı ve Genel Özellikleri	41

3.4. Eşdizimlilik Kavramına Yaklaşımlar	42
3.4.1. Sıklık Temelli Yaklaşım	42
3.4.2. Anlambilimsel yaklaşım	46
3.4.3. Karma Yaklaşımlar	48
3.5. Eşdizimliliğin Genel Nitelikleri	49
3.5.1. Dilbilgisel Biçimlenmişlik	49
3.5.2. Bileşimsellik.....	50
3.5.3. Anlamsal Nedenlilik	50
3.5.4. Bileşenlerde Anlamsal Belirginlik	52
3.5.5. Sıklık	53
3.5.6. Değiştirilebilirlik	53
3.6. Eşdizimlilerin Belirlenmesinde ve Diğer Birlikteliklerden Ayrımında Kullanılan Ölçütler.....	57
3.6.1. Anlamsal Şeffaflık	58
3.6.2. Anlam Özelleşmesi	60
3.6.3. Genelleşme / Kalıplaşma.....	60
3.6.4. Diğer Ölçütler.....	61
3.7. Eşdizimliliğin Sınıflandırılması	62
3.7.1. Anlambilimsel Sınıflandırmalar	63
3.7.1.1. Bu Çalışmada Eşdizimliliğin Anlambilimsel Sınıflandırması	75
3.7.2. Yapısal Sınıflandırmalar	78
3.7.2.1. Sözdizimsel (Sözcüksel) Eşdizimlilik Formları.....	79
3.7.2.2. Biçimsözdizimsel (Dilbilgisel) Eşdizimlilik Formları	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME

4.1. Türkçede Sıfatların Tipolojisi	86
4.2. Eski Türkçede Sıfatların Eşdizimsel Birleşim Özellikleri	92
4.3. İşlevsel Bakış Açısıyla Eski Türkçede Sıfatların Eşdizimliliği	103
4.4. Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği Çerçevesinde Türkçede Eşdizimlilik Tipolojisi.....	105
4.4.1. Anlamsal Modeller	108
4.4.1.1. Deyimsel Eşdizimlilik.....	109
4.4.1.2. Sınırlı Eşdizimlilik	112
4.4.1.3. Açık Eşdizimlilik	113
4.4.2. Yapısal Modeller	114
4.4.2.1. Sözdizimsel (Sözcüksel) Eşdizimlilik Formları.....	116

4.4.2.1.1. Sıfat + ad	116
4.4.2.1.2. Ad + sıfat	120
4.4.2.1.3. Zarf + sıfat.....	121
4.4.2.2. Biçimsözdizimsel (Dilbilgisel) Eşdizimlilik Formları.....	122
4.4.2.2.1. Durum ekli sıfat + ad.....	122
4.4.2.2.1.1. /+DIn/ ayrılma durumu ekli sıfat + ad.....	122
4.4.2.2.1.2. /+rA/ yön gösterme durumu ekli sıfat + ad	123
4.4.2.2.1.3. /+çA/ eşitlik durumu ekli sıfat + ad.....	123
4.4.2.2.2. +GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad	123
4.4.2.2.3. +DIn/ ayrılma ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad	124
4.4.2.2.4. +rA/ yön gösterme ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad.....	124
4.4.2.2.5. Edat öbeği yapısında sıfat + (ad).....	125
4.4.2.2.5.1. Ad + edat	125
4.4.2.2.5.2. Ad + /DIn/ ayrılma durumu eki + edat.....	125
4.4.2.2.6. Sıfat-fiil / isim-fiik ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad).....	125
4.4.2.2.6.1. Sıfat-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad).....	125
4.4.2.2.6.2. İsim-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)	130
4.4.2.2.7. İyelik ekli ad öbeği (ad tamlaması) yapısında sıfat + (ad)	131
4.4.2.2.8. +çA/ eşitlik ekli ad tamlaması yapısında sıfat + (ad)	131
4.4.2.2.9. Ad + iyelik / durum eki + sıfat (Kısaltma Grupları)	131
4.4.2.2.9.1. Ad + iyelik eki + sıfat	132
4.4.2.2.9.2. Ad + /GA, KA/ yönelme durumu eki + sıfat.....	139
4.4.2.2.9.3. Ad + /DA/ bulunma-ayrılma durumu eki + sıfat.....	140
4.4.2.2.9.4. Ad + /(X)n/ araç durumu eki + sıfat.....	140
4.4.2.2.9.5. Ad + /rA/ durum eki + sıfat.....	140
4.4.2.2.10. Sıfat + ad + durum eki.....	141
4.4.2.2.10.1. Sıfat + ad + /DA/ bulunma durumu eki.....	141
4.4.2.2.10.2. Sıfat + ad + /(X)n/ araç durumu eki	141
4.4.2.2.10.3. Sıfat + ad + /çA/ eşitlik durumu eki.....	143
4.4.2.2.11. Sıfat + edat	143
4.4.2.2.12. Zarf + edat + sıfat.....	143
4.5. Eşdizimlilik Kullanımları Çerçevesinde Eski Türkçede Sıfatların Sözcüksel İşlevi	143
4.6. Notlar	151
4.7. Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal Kategorilerine göre Deyim ve Eşdizimlilik Örnekleri	162
4.7.1. Deyimler.....	162
4.7.1.1. Sıfat + Ad	162

4.7.1.2. Ad + Sıfat	185
4.7.1.3. Zarf + Sıfat	191
4.7.2. Deyimsel Eşdizimliler	192
4.7.2.1. Sıfat + Ad	192
4.7.2.2. Ad + Sıfat	208
4.7.2.3. Zarf + Sıfat	209
4.7.3. Sınırlı Eşdizimliler	210
4.7.3.1. Sıfat + Ad	210
4.7.3.2. Ad + Sıfat	280
4.7.3.3. Zarf + Sıfat	287
4.7.4. Açık Eşdizimliler	291
4.7.4.1. Sıfat + Ad	291
4.7.4.2. Ad + Sıfat	327
4.7.4.3. Zarf + Sıfat	329
BULGULAR VE SONUÇ	330
KAYNAKLAR	341
ÖZGEÇMİŞ	352

KISALTMALAR

AE	Açık Eşdizimlilik
Alt.Dişl.Fil.	Elmalı, Murat (2019). <i>Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi</i> , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
AP	Gulcalı, Zemire (2013). <i>Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi</i> , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
AY	Altun Yaruk
BK	Tekin, Talat (2010). "Bilge Kağan Yazıtı", <i>Orhon Yazıtları</i> , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
BTT 25	Wilkins, Jens (2007). <i>Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkischbuddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig</i> . Berliner Turfantexte XXV. Akademie Verlag, Berlin.
D	Deyim
DE	Deyimsel Eşdizimlilik
Dey.	Deyim anlamı
DK	Dede Korkut Hikâyeleri
DLT	Kaşgarlı Mahmud (2007). <i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i> , (R. Dankoff ve J. Kelly, <i>Mahmûd El-Kâşgarî Dîvânü Lugâti't-Türk'ten Çevirenler</i> : S. T. Yurtsever ve S. Erdi), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
EUDÇ	Demirci, Ümit Özgür (2015). <i>Eski Uygurca Dört Çatik</i> , Kesit Yayınları, Ankara.
Eşd.	Eşdizimlilik anlamı
Huast.	Özbay, Betül (2015). <i>Huastuanıft – Manihaist Uygurların Tövbe Duası</i> , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
IB	Tekin, Talat (2015). <i>İrk Bitig</i> , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- İKPO Hamilton, James Russell (2015). *İyi Kötü Prens Öyküsü*, (Çeviren: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KB Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*, (Aktaran: Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- K.Bal.2 Ölmez, Mehmet (2012). “Kara Balgasun Yazıtı (II)”, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- KÇ Aydın, Erhan (2014). “Küli Çor Yazıtı”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- Kel. Kelime anlamı
- KT Tekin, Talat (2010). “Kül Tigin Yazıtı”, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MÇ Ölmez, Mehmet (2012). “Moyun Çor / Şine Us(u) Yazıtı”, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- O Aydın, Erhan (2014). “Ongi Yazıtı”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- Röhrborn1977 Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien
- SE Sınırlı Eşdizimlilik
- T1 Aydın, Erhan (2014). “Tonyukuk Yazıtı (I)”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- T2 Aydın, Erhan (2014). “Tonyukuk Yazıtı (II)”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- Tal. Aydın, Erhan (2018). “Talas Yazıtı”, *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*, (Fikret Yıldırım, Erhan Aydın, Risbek Alimov), BilgeSu Yayınları, Ankara.

- Tary. Ölmez, Mehmet (2012). “Taryat Yazıtı”, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- YED *Yûnus Emre Dîvânı*
- Yen. Aydın, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.

GİRİŞ

Her dilin seslerden örölmüş kendine özgü bir dizgesi, yine bu seslerin farklı birleşimleriyle sınırsız sayıda sözcük türetme kabiliyeti vardır. Aynı şekilde bir dil, ekleme, büküm, vurgu, ton ve dizim gibi olanaklarla sayısız dilbilgisi formu üretebilir. Dilin doğasında bulunan bu sınırsız üretim yeteneği, dünyadaki dilleri belirli kurallarla ya da kalıplarla sınırlandırmayı, dolayısıyla değişmeyen, sabit tipolojik sınırlar çizmeyi zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda bu sınırsız ifade gücü, üretildiği ortamdan beslenmekte ve bu ortama dair bilgileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle başta düşünceler olmak üzere aktarım işleviyle ön plana çıkmakla birlikte üretim işleviyle evrene dair bütün olguların ve imgelerin insan zihninde oluşmasına ve şekillenmesine kaynaklık eder.

Bu aktarım işlevinin en yoğun hissedildiği dil formları, eşdizimliler, deyimler, atasözleri, kalıpsözler gibi her dilin sözvarlığında kendine yer bulmuş çok sözcüklü dil birimleri, kalıp ifadelerdir. Bu kalıplaşmış yapılar, ortaya çıkış süreçleri, nitelikleri, sınıflandırılması gibi çeşitli açılardan deyimbilimi alanında inceleme konusu olmaktadır. Deyimbilimi, dilbilimi araştırmacıları tarafından çok ilgi gören bir alan olmasına rağmen alanın sınırlarını tam olarak çizme, sınıflandırma, terminoloji gibi konular üzerinde genel bir kabul bulunmamaktadır. Teorik çalışmaların genel görünümü böyleyken bu alanın daha çok uygulamalı kısmını oluşturan sözlükbilimi, dil öğrenimi / öğretimi, çeviribilim gibi alanlarda da dolayısıyla bir belirsizlik ve karmaşa söz konusudur. Yalnızca sözlükbilimi alanında sözlüklere hangi girdilerin girileceği konusu sözlükbilimciler için başlıbaşına sorunlardan biridir.

Söz konusu kalıp ifadelerden eşdizimlilik, dilbilimi çalışmalarında birbirinden farklı ve karmaşık tanımlamaları bulunan ve çok farklı bağlamlarda kullanılan bir kavramdır. Deyimbilimi ile birlikte, dünyada ve Türkiye’de son yıllarda ilgi görmeye başlayan eşdizimlilik çalışmaları, günümüzde gerek müstakil olarak doğrudan eşdizimlilik kavramı odaklı gerekse çeşitli çalışma alanları içerisinde sürdürölmektedir. Bu çalışmada, Eski Türkçe metinlerde sıfat türü sözcüklerin oluşturduğu eşdizimlilik yapıları üzerinden Türkçede eşdizimlilik kavramı, kuramsal bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. Eşdizimlilik

Eşdizimlileri kuramsal çerçevede farklı yaklaşımlarla ve tipolojik özellikleriyle birlikte ele almadan önce bu başlık altında dilbilimi terimleri sözlüklerinde geçen eşdizimlilik tanımları verilmiş; eşdizimlilerin dilbiliminin hangi alanlarında inceleme konusu olduğuna ve temel bazı özelliklerine, neden deyimsele ifadelerle birlikte ele alındığına ve eşdizimlilikle ilgili bazı temel sorunlara kısaca değinilmiştir.

Eşdizimlilik (collocation), İmer vd. (2011)'de, "iki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde bulunması." (121); Vardar (2002)'de "iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması." (94-95) şeklinde tanımlanır. İmer vd. (2011)'de İngilizce *collocation*'a karşılık olarak verilen bir diğer terim olan *birliktelik* ise, "sözcüklerin düzenli bir biçimde birlikte kullanılmaları durumu." şeklinde tanımlanır (60). Vardar'a göre "eşdizimlilik kavramı, sözlükbilime dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklanır ve birimlerin anlam yönünün dizim içi kullanımlarıyla yakından ilişkili olduğu görüşüne bağlanır." (2002: 95). Bu tanımlara göre eşdizimlilik en az iki sözcükten oluşan, aynı dizimde yer alan, belirli bir sıklığı bulunan, anlamsal ve dizimsel özellikleri arasında sıkı bir ilişki bulunan sözcük birliktelikleridir.

Eşdizimliler, anlamsal bir çekim sonucu ortaya çıkan ve anlambilimsel kısıtlamalara tabi olan ve birtakım dizisel, dizimsel ve biçimsözdizimsel ilişkiler ağı oluşturan sözcük birliktelikleridir. Eşdizimliler, birlikte bulunan ve aralarında sınırlı bir sözcüksel ilişki olan iki ya da daha çok sözcükten oluşan *diziler*dir. Eşdizimlilik, sözcüksel sabitliğin yanı sıra serbest sözcük birlikteliklerinden farklı, az çok bitişik ve az ya da çok sınırlandırılmış sözcüklerden oluşan sözcüksel bir birlikteliktir. Eşdizimliler bazen, aralarında sözdizimsel bir ilişki bulunan sözcüklerin sözcüksel birliktelikleri olarak tanımlanmıştır: Eşdizimlilik, aralarında *sözdizimsel* bir ilişki bulunan iki dilbilimsel unsurun öncelikli bir sözcüksel birlikteliğidir (Firth, 1957b: 194).

Eşdizimliler yalnızca sözdizimsel değil, sözlükbirimler (sözcüklerle dilbilgisi unsurları) arasındaki *biçimsözdizimsel* bir ilişkiyle birliktelik gösterdiği bir kategoriye de temsil eder. Bunlar, eşdizimlilik çalışmalarında *sözcüksel eşdizimlilik*'e karşılık *dilbilgisel eşdizimlilik* olarak adlandırılır.

Eşdizimliler, deyimler gibi eğretileme, düzdeğişmece, benzetme gibi anlam aktarımlarından yararlanır. Buna göre *çulıman iş* (DLT 244) (*çulıman* “durgun su”) “içinden çıkılamayan iş” eğretileme; *kıy köz* (AY 9/20) (kel. “sert göz”) “kızgın bakış” düzdeğişmece, *tag tiş* (EUDÇ 0030) (*tiş* “diş”) (kel. “dağ diş”) “dağ gibi, çok büyük diş” benzetme örneğidir. Yukarıda sayılanlar ve başka ortak özellikleri nedeniyle eşdizimliler deyimlerle birlikte deyimsel birliktelikler arasında değerlendirilir. Ancak eşdizimlilerin deyimlerden anlambilimsel, dizisel, dizimsel ve biçimsözdizimsel olarak farklılık gösteren bazı belirgin özellikleri vardır.

Bir yaklaşıma göre deyimleri de kapsayan sözcük birlikteliklerinin tümü eşdizimlilik olarak adlandırılır. Bu yaklaşıma göre deyimler, eşdizimliliğin içinde ayrı bir kategoridir (Kjellmer, 1994). Bu yaklaşımın temeli, eşdizimliliğe sıklık temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacıların bir derlemde birden fazla sıklık gösteren bütün birliktelikleri eşdizimli olarak görmesine (Halliday, 1966; Moon, 1998) dayanmaktadır (Nesselhauf, 2005: 13).

Her ne kadar, deyimsel bir birliktelik olan eşdizimlilik üzerine uzun bir zamandır çalışmalar yapılmakta ve eşdizimlilik konusu Türkiye’de de son dönemlerde ilgi görmekte ise de farklı araştırmacıların farklı algıladıkları ve tanımladıkları eşdizimlilik, sınırları ve sınıflandırılması üzerinde tam anlamıyla uzlaşmış bir dilbilimi kavramı değildir. Eşdizimlilik, bugünkü anlamıyla teknik bir terim özelliği kazanmadan önce dilbilimsel bir bağlamda, bugünkü anlamına en yakın olarak ilk kez 1750 yılında Harris tarafından kullanılmıştır (Poulsen 2005: 36). Bugünkü anlamıyla eşdizimlilik çalışmaları, genellikle Firth’le (1957b) başlatılmasına rağmen eşdizimliliğin özelliklerinin ortaya konarak tanımlanması ve eşdizimlilerin işlevlerinin belirlenmesi konusunda hâlâ bir fikir birliği yoktur. Eşdizimlileri deyimlerden ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt etmede kullanılacak ölçütler konusunda da araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları vardır.

Dolayısıyla eşdizimlilik, son dönemlerde deyimbilimi çalışmalarının ilgi odağı olmuş durumdadır. Eşdizimlilik, üzerinde yapılan kuramsal çalışmaların sözlükbilimi,

dil öğrenimi / öğretimi, çeviribilim, tarihî metin yayıncılığı gibi uygulamalı çalışma alanlarını da ilgilendiren; deyimsel birliktelikler içerisinde deyimlerle serbest sözcük birliktelikleri arasındaki bulanık bir bölgeyi temsil eden bir sözcük birlikteliği türüdür.

1.1.1. Eşdizimlilik-İstem İlişkisi

Firth, sözcükler üzerindeki anlambilimsel ve sözdizimsel ilişkiler arasında ayırım yapmak için eşdizimlilik (collocation) (1957a: 194) ve küme söz (colligation) (1957b: 178) terimlerini kullanmıştır. Küme söz çalışmaları, yalnızca sözcükler arasındaki ilişkilere değil, sözcüklerle yan cümle, edat vb. çeşitli dilbilgisel ögeler arasındaki sözdizimsel / dilbilgisel düzeylerdeki ilişkilere odaklanır. Bugün eşdizimlilik teriminin, sözcüklerle dilbilgisel ögelerin birlikteliklerini de kapsayacak şekilde kullanım alanı genişlemiştir. Dilde dizimsel ve biçimsözdizimsel düzeylerde gerçekleşen eşdizimlilik, genellikle alışılmış, kalıplaşmış ve hazır kullanım kalıpları olarak tanımlanır. Dolayısıyla bu kullanım kalıpları büyük oranda dilin konuşurları arasında uzlaşma dayanmaktadır. Eşdizimlilik çalışmaları genellikle, sözlükbirimlerin anlambilimsel birlikteliği ve bağlamsal kullanımlarıyla ilgilenir.

Bazı sözlükbirimlerin belirli yapılarla birliktelik göstermesi durumu, istem odaklı çalışmalarda *sözcüksel istem* (lexical valency) terimiyle karşılanmaktadır. Sözlükbirimlerin birliktelik göstereceği diğer sözcükleri ve dilbilgisi ögelerini seçmesi ve bu konuda belirli bir seçim sınırlılığının bulunması, eşdizimlilik çalışmalarında *eşdizimsel sınırlılık* (collocational restriction) olarak adlandırılır. İstem ve eşdizimlilik, aynı olgunun farklı görünüşlerini yansıtır. *İstem* (valency), eylemleri tümleyici olarak katılan sayı, durum gibi dilbilgisel yapıların sistemli bir diziminden oluşan eylem merkezli bir olgudur (Spencer, 1991: 190). Eşdizimlilik ise çeşitli dilbilgisel formlardan oluşmakla ve *seçim sınırlılığı, eşdizimsel sınırlılık* (Ayrıntılı bilgi için 3.1. bölüme bkz.) gibi çeşitli sınırlılıklara tabi olmakla birlikte, temelde anlamsal bir kalıplaşma ve uzlaşma ürünüdür.

Eşdizimsel seçim sınırlılıklarının istem kavramıyla ilişkilendirilmesinin nedeni eşdizimliliğin, istemde olduğu gibi, sözcüğe çeşitli seçme sınırlılıkları getirmesidir. Dolayısıyla anlamsal istem ile eşdizimlilik arasında yakın bir ilişki vardır. İstem kavramının esasını dilbilgisel kullanım gereklilikleri oluştururken sözlükbirimlerin anlamsal bir çekim sonucu birlikteliği esasına dayanan dilbilimi kavramını istemden

ayrı olarak eşdizimlilik terimi altında değerlendirmek daha doğrudur (Aydın Özkan, 2017: 216-221).

Son dönemlerde, istem ve eşdizimlilik kavramlarının ilişkisine odaklanan ve farklı yaklaşımlar sunan çalışmalar da yapılmaktadır¹. Hirik (2017), dilbilgisel eşdizimliliğin, kiplik ifade eden bazı zarf türünden sözcüklerle bunların anlamını tamamlayıcı işlevdeki zaman ve kip eklerinin birlikteliğinden oluşan formlarını *istemsel eşdizimlilik* olarak adlandırmıştır. Buna göre tek başına çıkarım, isteme, izin, kesinlik, olasılık, tahmin gibi belirli bir anlamı işaretlemekte yeterli olmayan bir kiplik biçimbirimin söz konusu anlamı karşılamak üzere başka kipliklerle kurduğu ilişki ve gösterdiği birliktelik eğilimi istemsel eşdizimlilik ilişkisini doğrurur. Bazı durumlarda bir kiplik anlamı vermek üzere bağımlı ve bağımsız birden fazla kiplik işaretleyici birlikte kullanılır. Aşağıdaki örneklerde bağımsız sözcüksel kiplik işaretleyicilerle bağımlı kiplik biçimbirimsel işaretleyicilerin çeşitli kiplik anlamları ifade etmek için kurduğu eşdizimlilik ilişkileri görülmektedir (Hirik, 2017: 726):

- (1) **Galiba** buraya ilk önce gelecek.
- (2) Sınav sonuçları **muhtemelen** yarın açıklanır.
- (3) Sınav sonuçların açıklanmış olsa gerek.

İstemsel eşdizimlilik terimi tartışmaya açık olmakla birlikte, sözcük ve/veya eklerin kiplik biçimbirim işleviyle anlamsal bir gereklilik sonucu oluşturduğu birliktelik yapılarının eşdizimlilik (dilbilgisel eşdizimlilik) bağlamında incelenmesi oldukça önemlidir. Burada eşdizimliliğin işlevsel boyutu ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde Mel'çuk (1998), daha kapsamlı olarak *sözcüksel işlev* adı altında eşdizimliliklerin işaretlediği anlam alanlarını sınıflandırmıştır.

1.1.2. Sözlükbilimi, Derlem Dilbilimi ve Eşdizimlilik

Son dönemlerde sözlükbilimi alanında yapılan çalışmalarda eşdizimliliğe daha çok dikkat çekilmekte ve müstakil eşdizimlilik sözlükleri ve veritabanları oluşturulmakla birlikte, bu konuda, özellikle Türkçe eşdizimlilik çalışmaları bakımından çok yol katedilmiş değildir. Eşdizimlilik çalışmalarının daha çok uygulamalı bölümünü oluşturan bu alandaki ilerlemeler, kuramsal çalışmaların artması

¹ Eşdizimlilik kavramının farklı niteliklerine odaklanan bir çalışmada Benson vd. eşdizimliliği, İngilizce +*ing* gibi daha yaygın olan istem örüntüleri (valency patterns) anlamında kullanmıştır (2010: IX).

ve Türkçenin eşdizimlilik tipolojisinin çıkarılmasına bağlıdır. Kuramsal çalışmalar daha ağır olarak ilerlemekle birlikte, eşdizimlilik üzerine sözlükbilimi ve internet tabanlı derlemdilbilimi çalışmalarının daha hızlı ilerlediği gözlemlenmektedir. Bu durumun, uygulamalı eşdizimlilik çalışmalarında bir tutarsızlık ve karmaşayı beraberinde getirmesi kaçınılmazdır.

Çağdaş sözvarlığı üzerine hazırlanan dil içi sözlüklerde eşdizimlilik bilgisinin girdi olarak verilmesi ana dili konuşurları için çok önemli görülmemekle birlikte, eşdizimlilik bilgisi anadili edinimi ve dili etkili kullanım için de gereklidir. İki dilli sözlüklerde ise eşdizimlilik bilgisinin verilmesi oldukça önemlidir. Eşdizimlilik bilgisinin, gerek genel sözlükler içerisinde madde içlerinde gerekse müstakil eşdizimlilik sözlükleri ile verilmesi mümkündür. Hâlihazırdaki sözlüklerde deyimsele ifaların madde içlerinde verilmesine uygun olarak eşdizimlilik bilgisi de eşdizimliliği oluşturan bileşenlerden her birinin madde başı olduğu yerde madde içinde verilebilir. Son dönemlerde yaygınlaşan başlı başına eşdizimlilik sözlükleri şeklinde de bu bilgi sunulabilir.

Bilgisayar teknolojisinin ortaya çıkması, dilbilimcilerin hipotezlerini ve sezgilerini test etmelerini sağlamış, bir dizi doğal dil işleme sisteminin geliştirilmesi, basit bir cümleyi bile sözcüksel olarak ayrıştırmak için çok daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir (Fontenelle, 1998: 189). Yazılım alanındaki gelişmeler, internet tabanlı dilbilimi çalışmaları, dil öğretimi, makina çevirileri çeşitli dil işleme araçları için yeni imkânlar sağlamaktadır. Mesela çeşitli metinlerdeki “eşdizimlilik kümeleri”nin belirlenmesi ve sözlüğe girilmesi, bunların sağladığı verilerin işlenmesi bu tür yazılımlar yoluyla mümkündür (Atkins-Rundell, 2008: 111).

Her geçen gün bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerin sağladığı imkânla sözvarlığı verileri üzerinde çalışma kapasitesi artmaktadır. Bu yolla sözlüklerin işlevselliği de artırılmış olmaktadır. Yazılımların yeni işlevleri ortaya çıktıkça sözlükbilimcilerin veri işleme ve arama imkânları da gelişmektedir. Bu sayede çok sözcüklü ifadeler ve sözcük birliktelikleri belirlenip bu veritabanlarına aktarıldıktan sonra her bir sözcük birlikteliği yapısal formlar ve anlambilimsel özellikler bakımından daha derinlemesine incelenebilir. Birlikteliklerin tipolojik özellikleri çok daha kolay belirlenebilir.

Dünyada, *Online Oxford Collocation Dictionary* (<http://www.freecollocation.com/>), *English Collocations Dictionary Online* (<http://www.ozdic.com/>) örneklerinde görüldüğü gibi, bir sözcüğün bütün eşdizimsel birleşmelerine dair ayrıntılı bilgi sunan müstakil eşdizimlilik sözlükleri yaygınlaşmıştır. Son zamanlarda Türkçe üzerine internet tabanlı eşdizimlilik çalışmaları da yapılmaktadır. Bunlardan *Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü*'nde (<http://turkcederlem.mersin.edu.tr/esdizim/>) zarf türü sözcüklerin eşdizimlilikleri aranabilir durumdadır. *Türkiye Türkçesinde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü* (<http://turkcederlem.mersin.edu.tr/ctb/modules.php?module=sifat&file=arama>) adlı internet tabanlı derlem çalışması ise sorgulama sonucunda sıfatların eşdizimliliğine dair sınırlı bilgi sunmaktadır. Dil edinimi, yabancı dil öğrenimi, çeviribilim, tarihî metin aktarımı gibi alanlara veri sağlaması dolayısıyla eşdizimlilik üzerine yapılan sözlükbilimi ve internet tabanlı derlem çalışmaları önemli bir konumda bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların kuramsal olarak sağlam bir temel üzerine kurulmasının gerekliliğini vurgulamak gerekir.

1.2. Türkçe Eşdizimlilik Çalışmaları²

Türkçe üzerine yapılmış tarihî (Tekin, 2003; Erdal, 2004; Gabain, 2007, vd.) ve çağdaş (Underhill, 1985; Kornfilt, 1997; Lewis, 2000; Ergin, 2004; Göksel-Kerslake, 2005; Hengirmen, 2007; Korkmaz, 2009; Banguoğlu, 2011; Karaağaç, 2013, vd.) dilbilgisi çalışmalarında, bugün eşdizimlilik olarak adlandırılan birlikteliklerin bir kısmı deyim olarak değerlendirilirken bir kısmı birleşik fiil ya da benzeri farklı terimler adı altında incelenmiş, bazı örnekler ise deyimsele ifadeler olarak değerlendirilmemiştir. Kalıp ifadeler, deyimsele ifadeler ve deyimler üzerine yapılmış geleneksel çalışmalarda da durum pek farklı değildir.

Türkiye'de Türkçe üzerine eşdizimlilik çalışmaları özellikle 2000'li yıllarda artış göstermeye başlamış, doğrudan Türk dilinin eşdizimlilik tipolojisini ele alan kuramsal çalışmaların (Eken, 2015; Doğan, 2016a, 2019a; Çalışkan, 2019) yanı sıra yabancı dil öğretimi (Avcı, 2006; Ördem, 2013; Bağcı, 2014; Demirekin ve Evat, 2014; Nişancı, 2014; Eken, 2015; Mutlu, 2015; Aksu Kurtoğlu, 2016; Sobucalı, 2019; Doğan, 2019b, 2019c), sözlükbilimi (Çetinkaya, 2009, 2010; Doğan, 2015, 2016b, 2016c; Kumanlı,

² Dünyada eşdizimlilik çalışmalarına, Kuramsal Çerçeve bölümünde, Eşdizimlilik Kavramı ve Eşdizimliliğe Yaklaşımlar başlıkları altında ayrıntılı olarak değinilmiştir.

2016), derlemdilbilimi (Özkan, 2007, 2010, 2011a, 2011b, 2014a, 2014b, 2019; Çalışkan, 2014; Tüfekçioğlu ve Özkan, 2014; Doğan, 2016a), çeviribilim (Yılmaz, 2004; Soyer, 2006) alanlarında da eşdizimlilik kavramı doğrudan ya da dolaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca metindilbilimi ve edimbilimi alanlarında eşdizimlilik odaklı yapılmış çalışmalar (Yağcıoğlu, 2002a, 2002b; Adalar, 2005; Pilten, 2008, 2011, 2013; Torun, 2011; Öztürk ve Can, 2013; Can ve Öztürk, 2014; Çıkrıkçı ve Arıca-Akkök, 2014; Doğan, 2014, Ağca, 2018; 2019c; Uçar, 2018; Yaylagül Üstünel, 2019) mevcuttur.

Eşdizimlilikle ilgili literatürü esas alan, eşdizimliliğe yönelik kuram ve yaklaşımları tanıtan (Eken, 2016), eşdizimlilik çalışmalarındaki terminoloji sorununa değinen (Sert, 2017), tarihî metin yayıncılığı ve tarihî metinlerin aktarımında (Ağca, 2019a) ve yabancılara Türkçe öğretiminde eşdizimlilerin de dâhil olduğu kalıplaşmış dil birimlerinin (Doğan, 2019c) önemini ele alan çalışmalar da görülmektedir. Dünyada pek çok örneği bulunan *Online Collocation Dictionary* (www.freecollocation.com/) gibi eşdizimlilik üzerine internet tabanlı derlemdilbilimi çalışmaları son yıllarda Türkiye’de Türkçe üzerine de yapılmaktadır (Özkan, 2010, 2011a, 2011b).

Doğrudan Türk dilinin tarihî dönemlerine ait metinleri konu alan ya da tarihî metinlerin de dâhil edildiği eşdizimlilik çalışmaları genellikle metindilbilimi bağlamında yapılmaktadır (Pilten, 2008, 2011, 2013; Torun, 2011; Yazıcı Ersoy, 2018; Ağca, 2019a; Yaylagül Üstünel, 2019).

Sıfatların eşdizimliliği üzerine sözlükbilimi (Doğan, 2016b), derlemdilbilimi (Özkan, 2010, 2014b, 2019) ve metindilbilimi (Pilten, 2008; Çıkrıkçı ve Arıca-Akkök, 2014) kapsamında eşdizimlilik çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan Çalışkan (2019), kuramsal bir bakış açısıyla dilbilgisel eşdizimlilik başlığı altında incelenen *yan cümle + (yüklem konumundaki) sıfat* formundaki eşdizimlilik örneklerini sıklık temelli yaklaşımla ve derlem tabanlı bir çalışmayla belirlemiş, bu yapıların eşdizimlilik ilişkileri üzerinde durarak Türkçe öğretimi bağlamında değerlendirmelerde bulunmuştur. Pilten (2008), sıklık temelli yaklaşımla Türk dilinde “temiz” kavram alanına giren sözcüklerin (*arı(g)*, *temiz*) tarihî ve çağdaş metinlerde farklı kavram alanlarındaki sözcüklerle eşdizimsel birleşimlerini ve dizisel özelliklerini incelemiştir. Çıkrıkçı ve Arıca-Akkök (2014), Türkçe boyut sıfatlarının eşdizimsel birleşim özelliklerini ve bu eşdizimliliklerin anlambilimsel niteliklerini ele almıştır. Özkan

(2010), Türkiye Türkçesindeki sıfatların internet tabanlı bir eşdizimlilik sözlüğünün nasıl oluşturulması gerektiği ve böyle bir çalışmanın yararları üzerinde durmuş, sıfatların eşdizimliliği temelli bir sözlüğün Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretimindeki önemine değinmiştir. İnternet tabanlı bir derlem çalışması olan Özkan (2014b)'de, Türkiye Türkçesinin sözvarlığını içeren Güncel Türkçe Sözlük'te maddebaşı ve maddeçi olarak bulunan sıfatların eşdizimliliğine dayalı bir veritabanı oluşturulmuştur. Özkan (2019)'da, Özkan (2014b)'deki veritabanı kullanılarak tamamlayıcı bir çalışma niteliğinde olan Türkiye Türkçesindeki adlarla önadların birlikteliği temelinde bir eşdizimlilik sözlüğü oluşturulmuştur.

Türkçe üzerine, eşdizimlilikle ilgili kuramsal yaklaşımları denetleyerek Türkçenin yapısal özelliklerine göre geliştirecek, Türkçenin tipolojisinde eşdizimliliğin yerini belirleyecek, deyimsel birliktelikler içerisinde eşdizimlilik kategorisinin sınırlarını tam olarak çizebilecek düzeyde yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. Türk dilinin tarihî dönemleri üzerine yapılmış eşdizimlilik çalışmalarının da farklı bir durumda olmadığını belirtmek gerekir. Türkçenin tarihî dönemlerinin güncel dilden dilbilgisel düzeyde bazı farklılıklarının bulunması ve anlambilimsel gelişiminin bugünden bağımsız olarak şekillenmesi nedeniyle tarihî metinler üzerine de eşzamanlı kuramsal eşdizimlilik çalışmalarının yapılması gereklidir. Ayrıca tarihî dönem metinlerinde ve güncel dildeki eşdizimlilik tipolojilerini karşılaştırmalı olarak art zamanlı yöntemle inceleyecek çalışmalar da yapılmalıdır.

1.3. Eşdizimlilik Çalışmalarının Önemi

Kalıplaşmış yapıların bir dilin temel sözvarlığının önemli bir kısmını ve dolayısıyla dil kullanımının temelini oluşturması nedeniyle deyimbilimi çalışmalarının önemi konusunda fikir birliği vardır. Eşdizimliliğin de dâhil olduğu deyimsel birliktelikler, üretilen tüm dil malzemesinin büyük bir yüzdesini oluşturur. Eşdizimlilik ile ilgili yapılan çalışmaların önemli olmasının daha pek çok nedeni vardır. Eşdizimlilik çalışmaları, sözlükçülük başta olmak üzere dil öğretimi / öğrenimi, çeviribilim, metindilbilimi gibi tarihî ve çağdaş metinler üzerindeki dilbilimi çalışmaları açısından önem taşımaktadır.

Dil, yalnızca dilbilgisel yapılardaki boşlukları dolduran sözvarlığıyla, bir büyük yerleştirme (yer değiştirme) tablosuymuş gibi konuşulup yazılmaz, önemli ölçüde sözcük seçimi öngörülebilir. Hill eşdizimliliği, eşdizimlilerin öngörülebilirlik oranının

yüksek olması, deyimsel olarak mental sözlük oranının insan zihninde önemli bir yer kaplaması, eşdizimsel ifadelerin bellekteki rolü yani insan zihninde eşdizimlilerin diğer kalıp ifadeler gibi bir bütün olarak yer alması ve gerektiğinde zihinsel sözlükten çağrılması, kolay düşünmeyi ve anlatımda akıcılığı sağlaması bakımlarından önemli bulur (Hill 2000: 53-55). Yukarıda sayılanlar, bir olgu olarak eşdizimliliğin varlığını önemli kılan niteliklerdir. Bunların yanı sıra bir de yukarıda değinildiği üzere eşdizimlilik araştırmalarını önemli kılan noktalar vardır.

Eğretileme, düzdeğişmece, benzetme gibi değişmeceli anlamlarla kavramsallaştırılmış birçok kültürel simge, eşdizimliler aracılığıyla dile kodlanır. Söz konusu kültürel verilerle donanmış ve dilde belirginlik kazanmış bu deyimsel ifadeler, kültürel örüntülerin anlamlı birer olgu olarak aktarımını sağlar. Kültürel bilgilerle donanmış bu değişmeceli dil birimlerini çözümlmek, bu ifadelerin zamanla farklı kültürel kaynaklardan aldığı benzer kodlarla beslenebilmesi, dolayısıyla farklı kültürel çağrışımlara ve yorumlara açık olması nedeniyle zordur.

Dile kodlanan bu kültürel veriler, organik bir bağdan çok kültürel bir yansımayı temsil ettiği için direkt olarak eşdizimliliğin gerçek ya da değişmeceli anlamıyla çözümlenemez. Ayrıca eşdizimlilikte değişmeceli anlamın yanı sıra bileşenlerin gerçek anlamları da etkin olduğundan, kültürel anlambirimcik aynı zamanda eşdizimliliğin gerçek anlamının bir parçasını oluşturur. Dolayısıyla değişmeceli anlam aktarımı, kültür örüntüleriyle eşdizimliliğin içeriği arasındaki ilişkiyi karmaşıklaştırır. Böylesi karmaşık bir yapıdan oluşan kavramı yorumlayabilmek, çağrışımsal bir motifin kültürel model ile ilişkilendirilmesiyle mümkündür (Cowie, 1998: 66). Dolayısıyla yapısı bu derece karmaşık olan eşdizimsel ifadeler üzerinde yapılacak kuramsal ve uygulamalı çalışmaların önemi ve gerekliliği ortadadır.

1.3.1. Tarihî Metinler Üzerine Eşdizimlilik Araştırmalarının Önemi

Bazı sözcüklerin birbiriyle diğerlerine oranla daha sıkı bir ilişkide bulunmasında anlamsal gereksinimlerin yanı sıra özellikle kültürel örüntülerin önemli bir etkisi vardır. Bir sözcüğün eşdizimlilik tercihleri incelendiğinde toplumdan topluma, hatta bir topluluğun dilinde zamana, coğrafyaya ve etkileşim içinde bulunduğu kültür çevrelerine bağlı olarak üretmiş olduğu eserlerde çeşitlilik gösterdiği görülür. Bu yapılar, söz konusu zaman, coğrafya ve toplumsal ortamdaki kültürel anlamları dikkate alınmaksızın tam anlamıyla açıklanamazlar (Ağca, 2018: 278). Sözcük birlikteliklerinin oluşumu,

genellikle bir dilin eski dönemlerine kadar gittiğinden eşdizimliler eski dil yapılarına tanıklık ederler. Örnek olarak, ögelerinden birinin kullanım sıklığı bugün çok az olan ve kültürel altyapısı bulunmayan birisi için birlikteliği ilk bakışta zihinde bir anlam uyandırmayan *beşik kertme* “bebeğin daha beşikteyken bir başka bebekle anası babası tarafından nişanlaması” eşdizimliliği verilebilir.

Eşdizimlilerin sözcüksel analizinde odak noktası, sözcüksel sınırlılıktır (lexical restriction). Bu sınırlılığın ölçüsü ise bir sözcüksel ögenin eşdizimlilik çevresi yani bir eşdizimlilik anlamı çerçevesinde birliktelik kurabileceği diğer sözcüklerin sayısıdır (Halliday, 1966: 156). Bu açıdan değerlendirildiğinde sözcüksel seçme, zihince ayırma, birleştirme ve bağdaştırma aşamalarından oluşur. Tarihî bir metnin çözümlenmesinde her bir sözcüğün mantık değeri, çağrışım ilişkisi ve sözcüğün bulunduğu çevreye bağlılığından doğan bağlamsal anlamını dikkate almak gerekir (Tulum, 2017: 68). Tarihî bir metni anlamlandırırken sözlükbirimlerin anlam bakımından bağlı buldukları çevrelerin dikkate alınması, oluşturdukları birliktelik yapılarının anlam olarak bir bütün hâlinde bilinmesi gerekir.

Tarihî bir metni anlamak, başta o metnin dilini bilmeyi gerektirir. Tarihî bir metinde dilin güncel şekline oranla çok sayıda farklı dil birimi bulunmasından dolayı, metni doğru anlamak ve çözümlmek metnin dilbilgisel kuruluşuna hâkim olmayı gerektirir. Dolayısıyla tarihî bir metin üzerinde çalışırken hem metindeki dil birimlerinin yapısı hem de anlamlı birimlerin temel ve bağlamsal anlamları üzerinde ayrı ayrı durulmalıdır. Bir metnin tam ve doğru bir çözümlenmesi ancak bu konuda yeterli ön hazırlık ve bilgi birikimi ile mümkündür (Tulum, 39-41). Tarihî dönemlerin dilbilgisel özelliklerine hâkim olmak, metnin iyi anlaşılması ve aktarımı için yeterli olmamaktadır. Bunun yanı sıra, metni doğru ve hızlı bir şekilde anlamlandırmak için dönemin sözvarlığı bilgisi, sözvarlığının içerisinde tek tek sözcükler dışında özellikle kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu ve güncel dilde kullanılmayan, metnin arka planındaki kültürel belleği yansıtan deyimler ve eşdizimliler gibi birlikteliklerin anlamlarını bir bütün olarak görmek gereklidir (Ağca, 2019a: 12).

Dil edinimi neticesinde dilin önceki nesillerden beri süre gelen kullanım yöntemlerini alan birisi, tek tek kelimeler ve dilbilgisel kurallarla birlikte, ortak düşüncelerin kodlandığı kalıp sözleri deyimsel ifadeleri çözümlenme yollarını öğrenir (Stubbs, 1996: 5). Ancak tarihî bir metni çözümlenmek, dolayısıyla deyimsel dil

birliklerine kodlanmış kültürel verileri anlamlandırmak, özellikle zamanın dil birimleri üzerindeki değişim odaklı etkisi ve farklı kültür ortamlarıyla etkileşimlerden kaynaklı kültürel bellekteki farklılaşmalar nedeniyle zorlaşmaktadır.

Örnek olarak *dil* sözcüğünün, yalnızca Yûnus Emre Divanı'nda sosyal ve kültürel arka planı yansıtan pek çok kullanımı vardır. Bu eşdizimlilik örnekleri, 13. yüzyıl Anadolu Türk-İslam kültür coğrafyasında üretilmiştir ve ancak bu kültür çevrelerinde anlaşılabilir: *yetmiş iki dil* (YED 181/2, 196/6) “bütün diller” (*Degülem kâl ü kılde bu yitmiş iki dilde*), *ışk dili* (YED 254/8) “aşk dili, âşık bir kişinin gönlündekini dile dökmesi” (*Derdin gizleyemedi gensüz söyler 'ışk dilin*), *kuş dili* (YED 12/9, 163/6, 171/12, 290/9) “kuş dili; tasavvufta gaybi bilgi, marifet anlamına gelir” (*Süleymân kuş dili bilür didiler / Süleymân var Süleymân'dan içerü*), *kudret dili* (YED 25/1, 64/6, 211/2) “güç dili, her şeye gücü yeten Tanrı'nın dili, Allah kelamı” (*İşk sözünü söyleyen cümle kudret dilidür*), *tespih dili* (YED 25/6) “zikir dili, Allah'ı zikretmek” (*Ol bizümdür biz anun gayri tesbih dilidür*) (Ağca, 2019c: 32).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi bir sözcük, temel anlamı dışındaki anlamlarını, farklı bağlamlarda farklı sözcüklerle oluşturduğu eşdizimlilik yapılarında kazanmaktadır. Eşdizimliler, bir metnin anlamsal bütünlüğünü sağlayan sözcük birliktelikleridir. Eşdizimlilerin de dâhil olduğu deyimsele ifadeler, bir metnin anlam kurgusunu şekillendiren önemli dil birimleridir.

Türkçenin tarihî dönemleri üzerine yapılmış olan metin yayımları incelendiğinde bunların bir kısmında, deyimsele birlikteliklerden deyimler ve birleşik fiillerin dizin bölümünde madde içlerinde ya da çalışmanın sonunda ayrı bir başlık altında verildiği bir kısmında ise deyimsele ifadelere hiç yer verilmediği görülür. Eşdizimliler, sınırlı sayıdaki yayımda madde içlerinde düzensiz olarak anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Eşdizimlilik bilgisinin verilmediği metin yayımlarında, metinde bağlam içinde geçen sözcüklerle sözlük-dizin bölümünde verilen sözcük anlamları bazen uyuşmamaktadır.

Eşdizimlilik bilgisinin verilmediği, yalnızca her sözcüğün geçtiği bütün bağlamlardaki anlamlarının art arda sıralandığı metin yayımcılığı anlayışı da doğru ve sağlıklı değildir. Bu yöntem teorik olarak tarihî metin yayımcılığında, dolayısıyla tarihî metinlerin anlaşılması ve aktarımında önemli bir eksikliklerdir. Oysa bir metnin pratik olarak anlaşılıp yorumlanabilmesi, sistematik ve eleştirel olarak tam anlamıyla çözümlenebilmesi büyük ölçüde eşdizimlilik bilgisine bağlıdır.

Dolayısıyla bir tarihî metin yayımında eşdizimlilik bilgisinin sistematik olarak verilmesi, metnin kültürel arka planına hâkim olunmadığında dahi eşdizimlilik bilgisi yardımıyla söz konusu metinleri anlamlandırıp yorumlamayı ve herhangi bir akademik çalışmada metinden yararlanmayı kolaylaştıracaktır.

Yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere eşdizimlilerin, gerek güncel metinler gerekse metin dışı etkenlerin uygulanamadığı tarihî metinlerin çözümlenmesinde önemli bir yeri vardır. Güncel metinlerin eşdizimlilik bilgisi müstakil eşdizimlilik sözlükleri ve internet tabanlı derlem çalışmalarıyla verilirken tarihî metinlerin eşdizimlilik bilgisinin, bunların yanı sıra özellikle metin yayımlarının sonunda ayrı bir başlık altında ya da dizin-sözlük bölümünde madde altlarında verilmesi, eşdizimsel anlamın metnin bağlamıyla birlikte bir bütün içinde görülmesini sağlaması dolayısıyla daha sağlıklı ve pratik olacaktır. Eşdizimlilik bilgisi verilmemiş Türk dilinin mevcut tarihî metinlerinin ise birer eşdizimlilik sözlüğünün hazırlanması ve hâlihazırdaki metin yayımları dikkate alınarak bağlamı bir eşdizimlilik veritabanının oluşturulması gereklidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA DETAYLARI

2.1. Araştırmanın Gerekliği ve Problem

Dünyada ve Türkiye’de deyimbilimi alanında yapılan çalışmalarda genel anlamda deyimsele ifadelerin, daha özel olarak ise eşdizimlilerin sınıflandırılmasında, deyimsele sözcük birlikteliklerinin anlamsal kategorileri arasında net çizgilerin çekilebildiği söylenemez. Deyimleri eşdizimlilerden ve eşdizimlileri serbest sözcük birlikteliklerinden ayıran sınırlar hâlihazırda bulanık durumdadır. Ayrıca eşdizimlilerin belirlenmesinde ve deyimlerle serbest birlikteliklerden ayırt edilmesinde kullanılacak ölçütler konusunda bir fikir birliği yoktur.

Türkçenin yapısı ve anlambilimsel eğilimleri göz önünde bulundurularak Türkçede eşdizimliliğin ve dolayısıyla deyimsele birlikteliklerin tipolojik sınırlarının tam olarak belirlenmesi, kuramsal çerçevesinin oluşturulması önemlidir. Özellikle deyimsele birlikteliklerle birlikte eşdizimlilerin kuramsal çerçeveye oturtulmuş anlambilimsel bir sınıflandırması, dil öğrenimi / öğretimi, sözlükbilimi ve derlemdilbilimi, çeviribilim çalışmaları ve tarihî metin incelemelerine temel oluşturacaktır.

Türkçe tarihî metin yayıncılığı konusunda yapılan çalışmalar son dönemlere kadar genellikle geleneksel çerçevenin pek dışına çıkabilmiş değildir. Söz konusu çalışmalarda tarihî metinler, daha çok yapısal olarak incelenmiştir. Bu yapısal incelemelerin içeriği, genellikle metinlerin dilbilgisi özelliklerinin betimlenmesi ve sözvarlığının çıkarılmasına dayanır. Ancak sözvarlığı çalışmalarında da deyimsele birlikteliklerin genellikle ihmal edildiği, eşdizimlilerin gösteriminin ise neredeyse hiç yapılmadığı görülmektedir. Tarihî metinler üzerindeki yapısal incelemelerin gerekliliği yadsınmamakla birlikte, anlambilimsel çalışmaların eksik bırakıldığını vurgulamak gerekir. Tarihî metinlerin doğru ve eksiksiz şekilde anlaşılması başta olmak üzere bu metinler üzerinde yapılacak anlambilimsel incelemelerin, bunlar arasında da eşdizimlilik çalışmalarının daha birçok problemin çözümüne katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2.2. Araştırmanın Hipotezi

Eşdizimliliğin bütün olarak anlamsal kalıplaşma dereceleri ve şeffaflığı ile bileşenlerinin anlamsal yapılarının, eşdizimsel birleşim özelliklerinin iyi bir betimlemesi yapıldığında, serbest sözcük birlikteliklerinden deyimleşmenin son aşamasına uazanan süreçte *açık eşdizimlilik*, *sınırlı eşdizimlilik* ve *deyimysel eşdizimlilik* olmak üzere üç anlamsal kategoriden söz edilebilir. Her bir kategorinin kendine özgü anlambilimsel bir biçimlenişi vardır. Her kategori, bileşenlerinin sözcük anlamlarından bütün olarak eşdizimlilik anlamı ve ortaya çıktığı bağlama kadar farklı özellikler sergiler. Deyimsel birlikteliklerin, anlambilimsel ve işlevsel bakış açısıyla yukarıda öne sürüldüğü gibi bir sınıflandırması yapılabilir. Deyimsel sözcük birlikteliklerinin sınıflandırılması konusunda, deyimbilimi ile ilgili önceki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada deyimle sınırlı eşdizimlilik arasında bir geçiş aşamasını ifade eden *deyimysel eşdizimlilik* kategorisi tasarlanmıştır.

Eşdizimlilerin belirlenmesinde, anlambilimsel olarak sınıflandırılmasında ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt edilmesinde *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütlerinin kullanılması güvenilir ve yeterlidir. Yukarıdaki sınıflandırma, bu üç ayırıcı ölçütün birbiriyle bağlantılı olarak kullanılması ve söz konusu anlamsal kategoriler arasındaki mümkün olan en belirgin sınırların çizilmesiyle ortaya konmuştur. Eşdizimliliğin ortaya çıkış sürecini ifade eden *bileşenlerde anlamsal belirginlik*, bu çalışmada eşdizimliliğin tipolojik bir niteliği olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, birden çok sözlük anlamı bulunan müstakil bir sözcük, eşdizimlilik gösterdiği yapı içerisinde tek bir anlamıyla ortaya çıkmaktadır.

Tarihî metin yayıncılığında ve tarihî metinlere ait özellikle anlam temelli problemlerin çözümünde eşdizimliliğin önemli bir yeri vardır. En başta tarihî metinlerin doğru ve güvenilir bir anlambilimsel çözümlemesi, bu metinlerdeki eşdizimliliklerin belirlenmesi ve anlam kodlarının çıkarılmasıyla mümkündür. Ayrıca eşdizimliliğe dair geliştirilecek derlem tabanlı bir yöntemle, genelde tarihî metinlerin modern dile, özelde ise Türkçenin tarihî metinlerinin Türkiye Türkçesine aktarılması sistemli hâle getirilebilir. Geliştirilecek bu yöntem, çağdaş Türk lehçeleri arasındaki aktarmalara da model oluşturabilir.

2.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, deyimsel ifadeler arasında yer alan eşdizimliliğin belirlenmesinde *anlamsal şeffaflık, anlam özelleşmesi ve genelleşme / kalıplaşma* ölçütlerinin güvenilir ve yeterli olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Buna göre eşdizimliliğin belirlenmesinde, anlambilimsel olarak sınıflandırılmasında ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt edilmesinde ölçüt olarak bu üç nitelikten yararlanılabilir.

Eşdizimliliğin de içinde bulunduğu deyimsel birlikteliklerin, anlambilimsel bakış açısıyla ve yukarıdaki üç ölçüt temelinde daha önce yapılan çalışmalardan farklı, yeni bir sınıflandırması yapılmış ve bu sınıflandırmanın güvenilirliği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu sınıflandırmaya, sınırlı eşdizimlilikle deyim kategorileri arasında “geçiş evresi”ni temsil eden “ara kategori” olarak *deyimsel eşdizimlilik* eklenmiş ve bu kategorinin sınıflandırmaya eklenmesinin gerekliliği üzerinde tartışılmıştır.

Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği özelinde, anlambilimsel yaklaşımla Eski Türkçenin tipolojisinde eşdizimliliğin yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Eski Türkçede geniş bir kullanımı bulunan sıfatların ad ve zarf türü sözcükler ve edat, durum eki gibi dilbilgisel öğelerle oluşturduğu dizimsel, biçimsözdizimsel ve anlamsal özellikleri ve kullanımları anlambilimsel bakış açısıyla ortaya koymak; Eski Türkçedeki *sıfat + ad, ad + sıfat, zarf + sıfat* ilişkisiyle şekillenmiş bağlamsal anlamların denetimini yaparak kavram alanlarını belirlemek; Eski Türkçede sıfatların eşdizimliliği temelinde bir veritabanı oluşturmak amaçlanmıştır.

Tarihî metin incelemelerinde, anlambilimsel araştırmalar bağlamında eşdizimlilik çalışmalarının gerekliliği vurgulanmış, tarihî metinlerin anlaşılması ve aktarımında eşdizimlilik bilgisinin önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, Eski Türkçe metinlerde eşdizimliliğin tipolojisini betimlemek ve kuramsal çerçevesini yapılandırmak amacıyla eşzamanlı yöntem benimsenmiştir. Ayrıca çalışmada, eşdizimliliğin anlamsal sınıflandırmasının yanı sıra yapısal formları da değerlendirilmekle birlikte, anlambilimsel bakış açısının dikkate alındığını ve örneklerin bu bakış açısıyla belirlenip deyimsel birlikteliklerin sınıflandırıldığını belirtmek gerekir.

Araştırmanın derlemine elde etme aşamasında, belirlenen ölçütler dikkate alınarak metinleri okuma ve derinlemesine inceleme yöntemiyle deyim ve eşdizimlilik örnekleri belirlenmiştir. Elde edilen eşdizimlilik örnekleri, aynı ölçütler esasında, yer yer sezgisel davranarak önceden var olan ve bizim de ekleme yaparak geliştirdiğimiz anlambilimsel kategorilere ayrılmıştır. Yukarıdaki ölçütleri belirleme ve sınıflandırma aşamaları ve araştırmanın kuramsal kısmının şekillendirilmesi elde edilen verilerin incelenmesine dayanmaktadır.

2.5. Araştırmanın Derlemi ve Sınırları

Bu çalışmada, Orhun, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerini içine alan Eski Türkçe dönemine ait aşağıda kısaltmaları ve künyeleri verilen metinler taranmıştır. Bu metinlerden *BK, K.Bal.2, KÇ, KT, MÇ, O, T1, T2, Tal., Tary., Yen.* Orhun Türkçesine; *Alt.Dişl.Fil., AP, BTT 25, EUDÇ, Huast., IB, İKPÖ* Eski Uygur Türkçesine; *DLT, KB* ise Karahanlı Türkçesine aittir.

- Alt.Dişl.Fil. Elmalı, Murat (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AP Gulcalı, Zemire (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BK Tekin, Talat (2010). "Bilge Kağan Yazıtı", *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BTT 25 Wilkens, Jens (2007). *Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkischbuddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*. Berliner Turfantexte XXV. Akademie Verlag, Berlin.
- DLT Kaşgarlı Mahmud (2007). *Dîvânu Lugâti't-Türk*, (R. Dankoff ve J. Kelly, *Mahmûd El-Kâşgarî Dîvânü Lugâti't-Türk'ten Çevirenler: S. T. Yurtsever ve S. Erdi*), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- EUDÇ Demirci, Ümit Özgür (2015). *Eski Uygurca Dört Çatik*, Kesit Yayınları, Ankara.
- Huast. Özbay, Betül (2015). *Huastuanift – Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- IB Tekin, Talat (2015). *İrk Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İKPÖ Hamilton, James Russell (2015). *İyi Kötü Prens Öyküsü*, (Çeviren: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KB Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*, (Aktaran: Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- K.Bal.2 Ölmez, Mehmet (2012). “Kara Balgasun Yazıtı (II)”, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- KÇ Aydın, Erhan (2014). “Küli Çor Yazıtı”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- KT Tekin, Talat (2010). “Kül Tigin Yazıtı”, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MÇ Ölmez, Mehmet (2012). “Moyun Çor / Şine Us(u) Yazıtı”, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- O Aydın, Erhan (2014). “Ongi Yazıtı”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- T1 Aydın, Erhan (2014). “Tonyukuk Yazıtı (I)”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- T2 Aydın, Erhan (2014). “Tonyukuk Yazıtı (II)”, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, Konya.
- Tal. Aydın, Erhan (2018). “Talas Yazıtı”, *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig*, (Fikret Yıldırım, Erhan Aydın, Risbek Alimov), BilgeSu Yayınları, Ankara.
- Tary. Ölmez, Mehmet (2012). “Taryat Yazıtı”, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- Yen. Aydın, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.

Çalışmanın derlemine, sözcüksel ve dilbilgisel eşdizimlilik formlarından yalnızca sıfat türü sözcüklerin diğer sözlükbirimler ve dilbilgisi öğeleriyle oluşturduğu eşdizimlilik örnekleri oluşturmaktadır. Geriye kalan eşdizimlilik formlarına çalışmanın Giriş ve Kuramsal Çerçeve bölümlerinde nadiren değinilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, eşdizimliliğin tipolojisi üzerine yoğunlaşmıştır. Eşdizimlilik kavramına farklı yaklaşımlar, farklı araştırmacıların eşdizimlilik tanımları ve bu tanımlarda temel aldıkları eşdizimlilik özellikleri, eşdizimliliği belirlemede ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt etmede kullanılan ölçütler ve bunların güvenilirliği tartışılmış, bu çalışmada eşdizimliliğin kabul edilen özellikleri verilerek yeni bir tanımlanmıştır. Eşdizimliliğin anlamsal kategorileri ve yapısal formları ele alınmış, daha önce belirlenen anlamsal kategoriler ve yapısal formlar verilerek belirlenen ölçütler temelinde anlamsal bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır. Son olarak eşdizimliliğin *istem* (valency) kavramıyla ilişkisi ile dilbilgiselleşme ve sözlükselleşmedeki rolü üzerinde durulmuştur.

3.1. Anlam

Dil, özünde bir anlamlandırma süreci ve bu sürecin somutlaşmış biçimidir. Dolayısıyla dilin bu yönü üzerine geçmişten bugüne kafa yorulmuş, dilin temel anlamlı birimleri olan sözcüklerin anlamları ve bir insan üretimi olması nedeniyle düşünceyle ilgisi üzerine yoğunlaşmıştır. Sözcüklerin anlamlarının doğru çözümlenmesi dilin işleyişini, dolayısıyla dili üreten zihnin işleyişini aydınlatmanın en iyi yoludur (Aksan, 2006: 17). Sözcüklerle birlikte, çeşitli ilgilerle bunların bir araya gelmesiyle oluşmuş sözcük birlikteliklerini de değerlendirmek gerekir.

Anlam, bir dil ögesinin ilettiği kavram, tasarım ve düşüncedir. Genellikle, dış gerçeklikteki varlıkların göstergesi olarak dil öğelerine yüklenen kavramsal değer, gönderim anlamı, sözcük anlamı; dil öğelerinin birbirleriyle ilişkisinden doğan anlam; sözce ile durum bağlamı ilişkisinden doğan durum / konum anlamı gibi anlam süreçleri ve bunların sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilen anlam çeşitleri vardır (İmer vd., 2011: 25-26). Bir ögenin anlamı, öteki birimlerle kurduğu ilişkilerle oluşturduğu örgüyle ortaya çıkar. Anlam, bir birimin girdiği ilişkiler, işlevler ağının bütünüdür; dolayısıyla sözcükler, birliktelik gösterdiği diğer sözcüklerden ayrı değerlendirilemez (Firth, 1957a: 16; Lyons, 1977). Anlam, *sözcük anlambilimi* bağlamında dikkate

alındığında, “dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram” olarak tanımlanabilir (Aksan, 2006: 48).

Anlamlama, bir varlığı ya da kavramı, olayı anlıkta canlandırılabilir bir göstergeye bağlayan oluşun adıdır. Yağmurun göstergesi bir bulut; şaşkınlığın göstergesi, kaşların yukarı kalkması; kızgınlığın, köpeğin havlaması ve *at* sözcüğü bir hayvanın göstergesidir. Bulutun yağmuru göstermesi doğal bir bağıntı uyarıdır (Guiraud, 1984: 8-9). Bulut-yağmur arasında doğal bir bağıntı olmasının yanında bulut göstergesinden yağmur anlamına giden süreçte bir öğrenme ve tecrübe söz konusudur ve değişkenliği sınırlıdır. Ancak metaforlaşmaya giden süreçte ve diğer sözcüklerle kurulan ilişkiler sonucu değişkenlik oranı artar ve anlamı kestirmek güçleşmeye başlar, çünkü doğal olmayan bağıntılar söz konusudur. Mesela *kara bulut* eşdizimliliği bir bağlamda “yağmur bulutu” anlamıyla doğal bir bağıntıyı örneklendirirken (*kara bulutlug yel açar* (DLT 206) “Kara bulut gökyüzünü kapladığında rüzgâr onu dağıtır.”) diğer bir bağlamda metaforlaşmış “kızgınlık ve öfke” anlatımsal değeriyle yapay bağıntı örneği olabilir: *asumanlu gökde kara bulut oluban kâfirün üzerine gürleyeyim* (DK 147/6-7) “Gökyüzünde kara bulut olup kâfirin üzerine gürleyeyim.”. Ancak aynı birliktelik başka bir bağlamda başka anlamlı metaforlaşmalar da gösterebilir. Burada çeşitli diliçi ve konuşanın duygu durumu gibi dil dışı etkenler de devreye girebilir.

Her sözcüğün çeşitli *anlam belirleyicileri* (semantic markers) bulunur. Örnek olarak *canlı* (kadın, erkek, çocuk, inek, öküz, buzağı, tavuk, horoz, civciv), *insan* (kadın, erkek, çocuk, ~~inek, öküz, buzağı, tavuk, horoz, civciv~~), *dişi* (kadın, ~~erkek~~, çocuk, inek, ~~öküz~~, buzağı, tavuk, ~~horoz~~, civciv) ve *yetişkin* (kadın, erkek, ~~çocuk~~, inek, öküz, ~~buzağı~~, tavuk, horoz, ~~civciv~~) sözcüklerinin anlam belirleyicileri birbirinden farklı özellikler sergiler. Bu anlam belirleyiciler *anlambirimcik* (seme) olarak da adlandırılır. Bu bilgiler, insan zihninde dünya bilgisine, kazanılmış deneyimlere vs. bağlı olarak yaşar. Dolayısıyla *Kadın kuzuyu besledi* gibi bir cümle anlamlı olarak kabul edilebilirken **Kadın iskemleyi besledi* cümlesi, *iskemle*'nin anlam belirleyicileriyle *beslemek* eyleminin anlam belirleyicileri bağdaşmadığı için mantıklı ve kabul edilebilir değildir. Sözcüklerin daha büyük bileşimlere bağlanabilmesini sağlayan *yönlendirme kuralları* (projection rules) bu tür bağlantıların yerine doğru, mantığa uygun tamlamaların ve cümlelerin kurulmasını sağlar. Chomsky aynı anlamda *seçim sınırlaması* (selectional restriction) terimini kullanır. *Kadın terliği* gibi bir tamlama

doğal ve mantıklı olarak kurulabilirken *lokomotif terliği* gibi bir tamlama kurulursa bu alışılmışın dışında ve mantığa uymayan bir bağdaştırma olur. Çünkü terlik yalnızca insanların ayaklarına giydikleri bir nesnedir (Aksan, 2006: 48-50).

Deyimsel sözcük birliktelikleri de yukarıdakine benzer şekilde seçim sınırlılıklarına uyararak birliktelik gösterir. Yukarıdaki sınırlılığın nedeni sözcüklerin doğasında bulunan genel anlam belirleyicileriyle ilgiliyken ve bilinçsiz ortaya çıkarken deyimsel birlikteliklerdeki anlamsal birleşim sınırlılığı da uzlaşımsal ve bilinçsizdir. Örnek olarak “zenginliğini saçıp savuran çarçur eden kimse, tutumsuz kişi” anlamındaki *saçgak kişi* (DLT 460) birlikteliğinde *kişi* sözcüğü aynı anlama gelecek şekilde *sawurgan* (**sawurgan kişi*) ve belki birkaç sözcük daha olmak üzere sınırlı sayıda sözcükle eşdizimlilik gösterebilir.

Her uyaran zihinde *belleksel bir iz* bırakır ve herhangi bir şekilde zihinde *çağrışım ilişkisi* kuran yeni uyaranlar bu izi yüzeye çıkarır (Guiraud 1984: 8-9). Küçük de olsa bir çağrışım ilişkisi kurulabiliyorsa bellekte oluşan söz konusu anlama ulaşılabilir. Her birey bu çağrışımlardan farklı anlamlar çıkarabilir. Bu da anlam evreninin, bellek sahibi her birey için özel olduğu anlamına gelir.

Bildirişim dilinde anlaşma hiçbir zaman net değildir. Yeni bir sözcük (sözcük birlikteliği³) tanındığı, benimsendiği ve kullanıldığı ölçüde uzlaşımsallık yerleşir. Bu, üstü örtülü bir uzlaşımsallıktır, onun aracılığıyla ve zamanla başlangıçtaki *nedenlilik*⁴ kökensel işlevini yitirir, bulanıklaşmaya başlar. Yani her sözcük başlangıçta nedenlidir ve belirli bir süre böyle kalır; sonra bulanıklaşma artar ve sözcük nedensizleşir (Guiraud, 1984: 22).

Sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır (Wittgenstein, 1953: 13). Bir konuşma ya da söylem içinde anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiden doğar. Her sözcüğün anlamı / anlamları, taşıdığı öngörülen imgeyle değil, bu bağıntılar bütünüyle tanımlanır (Guiraud, 1984: 19-20). Ancak bir sözcüğün, değişik bağlamlarda birbirinden farklı anlamlarla ortaya çıksa da bir sözlük anlamı yani

³ Sözcüksel anlamla ilgili olan bu durum, sözcük birliktelikleri, dolayısıyla deyimbilimsel birliktelikler için de kısmen düşünülebilir. Ancak bunlarda nedenlilik ilkesi tam olarak geçerli değildir, birliktelikler daha çok nedensizdir ve karşılıklı anlaşma ürünüdür.

⁴ Gösterenle gösterilen arasındaki bağıntı korunduğu ve konuşanların anlaşması buna bağlı olduğu sürece bir gösterge *nedenlidir*. Adla gönderge arasında hiçbir doğal bağıntı bulunmuyorsa nedensizdir. Örnek olarak İngilizce horse, Almanca Pferd ve Fransızca cheval göstergelerinin uzlaşımsal bir bağıntı sonucu “at” göndergesini belirtmesi *nedensizlik* ilkesiyle açıklanabilir, *nedenlilik* ilkesi ise tam tersidir (Guiraud 1984: 21).

temel anlamı vardır (Aksan, 2006: 46). O hâlde yukarıdaki *kullanım* terimi, bir sözcüğün nedenli olarak ortaya çıkan temel anlamı dışındaki diğer bütün anlamlarını, farklı bağlamlarda ortaya çıktığı kullanımdan doğan anlam değerlerini (bağlamsal anlam) ifade eder.

Kuramsal bakımdan bildirişimin her anlam için yalnızca bir ad, her ad için de yalnızca bir temel anlam gerektirdiği görüşü, bir sözcüğün pek çok anlamı ve bir anlam için kullanılan birden çok sözcük bulunması dolayısıyla gerçekçi bir yaklaşım değildir. Aşağıdaki örneklerde Eski Türkçe dönemine ait metinlerindeki *iç* ve *et* sözcükleri, farklı sözcüklerle eşdizimlilik gösterdiği bağlamlarla farklı anlamlarda görülmektedir:

(1)

- (a) *iç buyruk* (BK G 14; Tary. B 6) **kel.** “iç komutan” **eşd.** “karargâh komutanı”
- (b) *iç et* (DLT 284) (*et* “et”) **kel.** “iç et” **eşd.** “ciğere yapışık olan ince et tabakası”
- (c) *iç kur* (DLT 284) (*kur* “kuşak”) **kel.** “iç kuşak” **eşd.** “iç kuşağı, uçkur”
- (d) *iç söz* (DLT 284) **kel.** “iç söz” **eşd.** “yürekteki gizli şey, sır”

(2)

- (a) *bir tikü et* (DLT 568) **kel.** “bir lokma et” **eşd.** “bir dilim et”
- (b) *iç et* (DLT 284) (*et* “et”) **kel.** “iç et” **eşd.** “ciğere yapışık olan ince et tabakası”
- (c) *et yer* (DLT 270) **kel.** “et yer” **eşd.** “yumuşak yer, yumuşak toprak”

Temel anlamla bağlamsal anlam birbirini örtmez. Bir bağlamdaki sözcüğün bir tek kavramsal imgesi bulunmakla birlikte birtakım yan anlamlar ortaya çıkar. Bunlar kavramı bozmadan renklendirir. “Saksıyı çalıştır” cümlesinde saksının bağlamsal anlamı “kafa”dır. Ancak sözcük, oldukça esnek çağrışım bağıntılarıyla gülünçlük, yergi, yüksek düzeyden olmayan kişiler, vb. kavramlar da uyandırır. Guiraud bunları anlam yerine “değer” olarak adlandırır. Değerler anlam dışı çağrışımlardır (1984: 30). Kimi sözcüklerin, birtakım tasarımların yanı sıra konuşan bireylerde uyandırdığı duygulandırıcı ögeler, *duygu değeri* olarak da adlandırılabilir (Aksan, 2006: 56). Bu olguyu duygusal anlam (Lyons, 1977: 175), etkileyici içerik (Hofmann, 2013: 302) gibi farklı şekillerde adlandıranlar da vardır.

Bildirişim göstergeleri esas olarak uzlaşımaldır. Bildirişim göstergelerinin anlamı, bu göstergeleri kullananlar arasındaki bir anlaşmayla ortaya çıkar. Okuldan çıkan iki çocuk bir resimle gösterilebilir ancak bu resim yol kenarındaki bir levha üzerindeyse bunun, “orada bir okulun olduğu ve dikkatli olunması gerektiği” gibi özel bir anlamı vardır (Guiraud, 1984: 12). Bu anlaşmalar sisteminin en yoğun olduğu ortamlar bir kültürü paylaşan toplumlardır. Bu toplumlarda göstergelerin kültürel uzlaşım oranı artar. Örnek olarak Eski Uygur Türkçesindeki *yinçge kırkın* (EUDÇ 0698-0699) “narin ve nazik cariye” ve Karahanlı Türkçesindeki *yinçge sakış* (KB 2784) “akıl ve anlayış gerektiren hesap, iş” eşdizimliliklerini, *yinçge* “ince” sözcüğünün evrensel anlam gelişimi dolayısıyla farklı toplulukların anlaması nispeten kolayken Divanu Lugati’t-Türk’te bulunan *yinçge kız* (DLT 431) “yatağa alınacak, yetişkin cariye” ve *yinçge kişi* (DLT 696) “zahit, kendini adamış, kulluk eden adam” eşdizimliliklerinin, kültürel bir uzlaşım ortamı gerektirdiği için farklı topluluklar tarafından anlaşılması zordur.

Bir göstergeyle gönderge arasındaki ilişki zamanla bazı değişikliklere uğrayabilir ve anlam ayrılıkları ortaya çıkabilir. Örnek olarak Türkiye Türkçesinde genellikle kuşların ve uçan varlıkların bir yere inmesini anlatan *konmak* eylemi, 8. yüzyılda Orhun Yazıtlarında “yerleşmek, yurt tutmak” anlamına geliyordu. Yine tarihî dönem metinlerinde geçen *durmak* eylemi “kalkmak, ayağa kalkmak” anlamında kullanılıyordu. Bu durumda sözcüklerin temel anlamını belli bir dönem içinde, eşzamanlı olarak düşünmek, örnek olarak Türkiye Türkçesindeki temel anlamları ve öteki özellikleri bugünkü sözcükte içinde belirlemek gerekir (Aksan, 2006: 51-52). Dolayısıyla eşzamanlı tarihî metin incelemelerinde ve özellikle deyimsel sözcük birlikteliklerindeki anlam gelişimlerinin incelendiği çalışmalarda bu temel anlamlardaki kaymalara dikkat etmek, bir sözcüğün anlam gelişiminde söz konusu dönem, hatta metindeki temel anlamı belirleyip ölçüt almak gerekir.

Her sözcük bağlamıyla sıkı sıkıya ilişkilidir ve anlamını ondan alır. Bir sözcüğün belirli bir bağlamdaki kullanım sıklığı arttıkça anlamsal ayrımı belirginleşir, sözcük birbirinden farklı kavramsal birleşmelerde gerçekleşir. Bağlam ayrılıkları temel anlamlarda bölünmelere yol açabilir ve sözcük ilk bakışta birbiriyle ilişkisiz görülen iki farklı anlamla ortaya çıkar (Guiraud, 1984: 29). Bu iki anlam arasındaki ilginin belirlilik oranı duruma göre değişiklik gösterir. Ancak bir ana dili konuşuru ya da dikkatli bir bakış bu ilişkiyi çözebilir. Eski Türkçede bulunan *tejri* sözcüğünün temel

anlamı “gökyüzü” (1) iken bağlamsal kullanımlar ve sözcüğün temel anlamındaki farklı çağrışımlar aracılığıyla zamanla *teñri* sözcüğüne “Tanrı” (2) ve “göksel, ilahi, kutlu” (3) anlamları yüklenmiştir. Sözcüğün temel anlamındaki bölünme (“gökyüzü” / “Tanrı”) bir süre devam etmiş, sonradan ortaya çıkan “Tanrı” anlamı zamanla tamamen “gökyüzü”nün yerini almıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde *tanrı* (TS, 2011: 2264) biçimiyle yaşayan sözcüğün tek temel anlamı “Tanrı”dır:

(1) *kök teñri* (KT D 1, BK D 2, Yen. E53 3; K.Bal.2 6) “gökyüzü”

(2) *el berigme teñri* (KT D 25) “yurt kurma bahtı ve gücü veren Tanrı”

(3) *teñri umay* (T2 B 3) “kutsal Umay (ruhu)”, *teñri kan* (Tary. K 2) “ilahi, kutlu, saygıdeğer kağan”, *teñri el* (Yen.E1 2, E3 2, 3, 5, E16 3) “ilahi, kutlu yurt”

Bir sözcüğün taşıdığı tasarım ve imgeler belirli bir toplumun bireyelerine özgü toplumsal ve kişisel olmak üzere ikiye ayrılabilir (Aksan 2006: 53-54). Sözcük genellikle kullanıldığı topluluk ya da toplumsal ortama bağlı kalır ve konuşanın coşkularını, isteklerini, amaçlarını, değer yargılarını ifade eder. Dolayısıyla *saksı* sözcüğündeki gülünçlük ve yergi amacıyla görülen *anlatımsal değerler* ve bu anlamıyla *saksı* sözcüğününün belirli bir çevrede, bazı kimseler ve belirli durumlarda kullanılması gibi toplumsal ya da *toplumsal bağlamlı değerler* olmak üzere iki türlü *deyişsel değer* vardır. Toplumsal değerler ekonomik, uğraşsal, bölgesel, vb. olmak üzere topluluğun ürünüdür. Değerleri yansıtan çağrışımsal birleşmeler doğal ve kendiliğindedir. Sözlü ya da yazılı bir metinden, sahibinin toplumsal kökeni, mesleği, amaçları, konuştuğu kimseye karşı tutumu gibi bilgiler çıkarılabilir (Guiraud, 1984: 30-33).

Her sözcükte, temel anlam, bağlamsal anlam, toplumsal bağlamlı değer, anlatımsal değer olmak üzere dört tür çağrışım vardır (Guiraud, 1984: 33). Buna örnek olarak Eski Türkçe *kara kamag bodun ança temiş ellig bodun ertim elim amtı kanı kimke elig kazganur men ter ermiş kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg berür men* (KT D 8-9, BK D 8-9) “Talihsiz halk şöyle demiş: ‘Yurdu olan bir halktım, yurdum şimdi nerede? Kime yurt kazanıyorum? Kağanı olan bir halktım, kağanım nerede? Hangi kağana hizmet ediyorum?’” ifadesindeki *kara (bodun)* sözcüğünün anlamları şöyle verilebilir:

1. Temel anlam: “kara, siyah (halk)”

2. Bağlamsal anlam: “yurtsuz ve hükümdarsız kalmış talihsiz (halk)”
3. Toplumsal bağlamlı değer: “yönetici kesimden derece olarak aşağıda bulunan, yönetilen, talihsiz (genel halk kitlesi)”
4. Anlatımsal değer: “kağanına karşı gelip örgütlenmeyi beceremediği için savaşta yenik düşen ve bunun sonucu olarak kağanını ve yurdunu yitiren, kötü durumu düşen, başına çeşitli talihsizlikler gelmiş ve sonunda düşmana boyun eğip bağımlı olmuş ve hizmet etmeye başlamış talihsiz (halk)” (Kızgınlık, yergi ve acıma duyguları hâkimdir.).

3.2. Deyimbilimi

Eşdizimliler, deyimler, atasözleri, kalıpsözler gibi çok sözcüklü dil birimleri, her dilin sözvarlığında kendine yer bulmuş kalıp ifadeler arasında yer alır. Bu kalıplaşmış yapılar, ortaya çıkış süreçleri, nitelikleri, sınıflandırılması gibi çeşitli açılardan deyimbilimi alanında inceleme konusu olmaktadır. Deyimbilimi, dilbilimi araştırmacıları tarafından çok ilgi gören bir alan olmasına rağmen alanın sınırlarını tam olarak çizme, sınıflandırma, terminoloji gibi konular üzerinde genel bir kabul bulunmamaktadır. Teorik çalışmaların genel görünümü böyleyken bu alanın daha çok uygulamalı kısmını oluşturan sözlükbilimi, dil öğrenimi / öğretimi, çeviribilim gibi alanlarda da dolayısıyla bir belirsizlik ve karmaşa söz konusudur. Yalnızca sözlükbilimi alanında sözlüklere hangi girdilerin girileceği konusu sözlükbilimciler için başlıbaşına sorunlardan biridir.

Deyimbilimi alanında yapılan çalışmalarda deyimsele ifadeler üzerindeki sınıflandırma denemeleri genellikle yüzeysel yapılmaktadır. Deyimsel ifadeler ve bunlar arasında yer alan eşdizimlilerin sınıflandırılmasında, bu sözcük birliktelikleri arasında net anlamsal sınırların çizilebildiği söylenemez. Deyimleri eşdizimlilerden ve eşdizimlileri serbest sözcük birlikteliklerinden ayıran sınırlar hâlihazırda bulanık durumdayken eşdizimlilerin kendi içindeki sınıflandırmasında da görüş ayrılıkları vardır. Ayrıca eşdizimlilerin belirlenmesinde ve deyimlerle serbest birlikteliklerden ayırt edilmesinde kullanılacak ölçütler konusunda bir fikir birliği yoktur.

Bir dilin kalıplaşmış kısmının önemli bir bölümünü oluşturan deyimsele ifadelerin dilin temel bileşenlerinden biri olması dolayısıyla deyimbilimi geçmişte dilbilimcilerin dikkatini çektiği gibi bu ilgi bugün de devam etmektedir. Deyimsel birliktelikler, değişmeceli anlamlar gibi çeşitli anlam aktarımı süreçleriyle karmaşık

anlamsal yapılarının yanı sıra bir dilin tüm sözvarlığının büyük bir bölümünü oluşturmaları bakımından da dikkat çekmektedirler⁵.

Bugün deyimisel ifadelerin incelendiği dilbilimi alanı için İngilizcede *phraseology* ya da *idiomatics*, Almancada *Phraseologie*, Fransızca *phraseologie* gibi terimler kullanılmaktadır. Türkçede bu terimlere karşılık *deyimbilim(i)* kullanımı yaygındır. Deyimbilimi, genel olarak kalıp ifadeler ve bunların yapıları ve türleri ile ilgilenen dilbilimi dalıdır. Deyim, eşdizimlilik, atasözü gibi dil birimlerini inceleyen bu bilim dalı özellikle bu dil birimlerini sınıflandırma üzerinde durur (Karaağaç, 2013: 273). Deyimbilimi çalışmaları, sözdizimi, biçimsözdizimi ve anlambilimi alanlarında yürütülür. Deyimbilimi çalışmaları sözcük birlikteliklerinin dizimsel, biçimsözdizimsel ve anlambilimsel birleşim süreçleriyle ilgilendiğinden deyimbilimi araştırmalarına sözlükselleşme ve dilbilgiselleşme de dâhildir.

Deyim, onu oluşturan sözcüklerin tek tek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük birlikteliğidir (İmer vd., 2011: 85). Deyimleşme olgusu, çeşitli anlam aktarımlarını sağlayan etkenlerle şekillenen bir süreci ifade eder. Dolayısıyla, deyim anlamı, deyimleşme süreciyle ortaya çıkan parçalar üstü bir anlamdır (Subaşı Uzun, 1991: 31). Deyimler dizimsel, biçimsözdizimsel ve anlambilimsel olarak sınırlı birimlerdir ve kalıplaşmış yapılarıyla çoğu durumda bir sözcük gibi davranırlar.

Kelime anlamı “bir avuç kara toprak” olan *awutça kara toprak* (KB 5425) ifadesi, *awutça* “bir avuç”, *kara* “kara, siyah”, *toprak* “toprak” göstergelerinden oluşan ve “dünyalık mal mülk” anlamına gelen bir deyimdir. Yukarıdaki ifadeyi oluşturan sözcüklerin kelime anlamı ile birlikteliğin deyim anlamı arasında doğrudan bir ilgi bulunmadığı için birliktelik anlamsal olarak donuk kabul edilir. Sözcüklerin ilk anlamlarıyla birliktelik anlamı arasında başlangıçta nedenli olarak ortaya çıkan çağrışım ilişkisi deyimleşme sürecinin sonunda artık tamamen nedensizleşmiştir. Ayrıca bu birliktelik yapısı dizisel olarak değiştirilemez ve biçimsözdizimsel olarak varyasyonu yoktur. Dolayısıyla bir deyim bütünü özelliklerini taşıyan bu birim, deyim olarak adlandırılabilir.

⁵ Dannell'e (1992) göre deyimbilimsel ifadeler dil üretimimizin yüzde 50'sine denk gelmektedir. Hill ise dillerin sözlü ve/veya yazılı bütün sözvarlığının yüzde 70'inin kalıp ifadelerden oluştuğunu belirtir (2000 53).

Deyimlerin tanımlanması konusunda araştırmacılar arasında tam bir uzlaşma olmamasına karşın literatürde belirli konularda bir fikir birliği vardır. Deyimsel ifadeler diğer sözcük birlikteliklerine göre büyük oranda “sabit”tir. Burada deyimlere yaklaşımın altında yatan sabitlik fikri şöyle açıklanabilir: (1) Deyimler, bileşimsel olmayan bir anlama sahiptir, yani bir deyim anlamı, ifadeyi oluşturan sözcüklerin anlamının toplamına karşılık gelmez. (2) Sözcüklerinin, (bazen çok sınırlı varyasyonu bulunmakla birlikte) genellikle herhangi bir dizisel varyasyonu bulunmaz. (3) Sayı, kişi, zaman gibi kategorilerden birine ilişkin bazı biçimsözdizimsel sınırlılıklar gösterirler (Lamiroy, 2016: 8-9): Örnek olarak Eski Türkçede bulunan *bedük* “büyük” ve *bagır* “bağır, ciğer” sözcüklerinin göndergesel anlamı bilinmesine rağmen bu bilgi *bedük bagırlı* (DLT 166) “kimseye boyun eğmeyen (kimse)” deyiminin anlamına ulaşabilmek için yeterli değildir. Ayrıca **bedük yürekli*, **ulug bagırlı* gibi bir dizisel ya da **bedük bagırsız*, **bagrı bedük* gibi bir biçimsözdizimsel varyasyonu da bulunmaz. Bu özelliklerden her biri aşağıda *iki yüzlü* (KB 1298), *arlan yüreki* (KB 2310), *bagrı taş* (KB 4988), *başım kökke tegsün* (KB 4557) ve *böri koy bile suvladı* (KB 449) birliktelikleriyle örneklendirilmiştir:

(1) Bileşimsel olmayan anlam:

- a. *iki yüzlü* (KB 1298) **kel.** “iki yüzlü” **eşd.** “riyakâr, sözüne güvenilmez”
- b. *arlan yüreki* (KB 2310) **kel.** “arlan yüreği” **eşd.** “cesur, korkusuz”
- c. *bagrı taş* (KB 4988) **kel.** “taş bağırılı” **eşd.** “inatçı, insafsız”
- d. *başım kökke tegsün* (KB 4557) **kel.** “başım göğe değsin” **eşd.** “yüceleyim, saygınlık kazanayım”
- e. *böri koy bile suvladı* (KB 449) **kel.** “kurdu koyun ile birlikte suladı” **eşd.** “ülkenin barış ve huzur içinde bulunmasını sağladı”

(2) Dizisel varyasyon yokluğu:

- a. *iki yüzlü* (KB 1298) (**üç yüzlü*, **iki gözlü*, vd.)
- b. *arlan yüreki* (KB 2310) (**bars* / **böri yüreki*, **arlan köngüli*)
- c. *bagrı taş* (KB 4988) (**közgi taş*, **bagrı temir*)
- d. *başım kökke tegsün* (KB 4557) (**başım teñrike tegsün*, **başım kökke ulaşsun*, ***başım kökke ersün***)

e. *böri koy bile suwladı* (KB 449) (*bars koy bile suwladı, *böri kozi bile suwladı, *böri koy bile kütti)

(3) Biçimsözdizimsel sınırlılıklar:

- a. *iki yüzlüg* (KB 1298) (*iki yüzsüz, *yüzü iki, vd.)
- b. *arслан yüreki* (KB 2310) (*yüreki arslan, **arслан yüreklig**⁶, *arслан yüreksiz)
- c. *bagrı taş* (KB 4988) (**bagrıñ / bagrıñız / bagırları taş**)
- d. *başım kökke tegsün* (KB 4557) (*başım kökte / köktin tegsün, *kökke başım tegsün, **başıñ / başı / başımız / başıñız / başları kökke tegsün**)
- e. *böri koy bile suwladı* (KB 449) (*böri koy bile suwlamış, *böri koy bile suwlasun, **böri koy bile suwlar, böri bile koy suwladı**)

Buna göre dört deyim türünden söz edilebilir: (1) tamamen çözümlenemeyen ve anlam olarak donuk, dizisel ve biçimsözdizimsel olarak hiçbir varyasyonu bulunmayan deyimler (*iki yüzlüg*), (2) tamamen çözümlenemeyen, anlam olarak donuk ancak dizisel olarak çok sınırlı bir varyasyonu bulunan deyimler (3) tamamen çözümlenemeyen, anlam olarak donuk ancak biçimsözdizimsel olarak sınırlı bir varyasyonu bulunan deyimler (*arслан yüreki / yüreklig*) ve (4) tamamen çözümlenemeyen, anlam olarak donuk ancak hem dizisel olarak çok sınırlı hem de biçimsözdizimsel olarak sınırlı bir varyasyonu bulunan deyimler (*başım / başımız / başıñız kökke tegsün / tegdi / ersün / erdi*). Yukarıda anlambilimsel, dizisel ve biçimsözdizimsel özellikleri verilen deyimsel ifadeler dışında kalan sözcük birlikteliklerini deyim olarak adlandırmak doğru değildir. Deyimlerin en belirgin ve değişmeyen özelliği anlam olarak donuk (sabit) olmaları ve bileşenlerinin anlamı ile deyim anlamı arasında organik bir bağ kurulamamasıdır.

Deyimleşme, bir ifadenin direnci üzerindeki bir dizi anlambilimsel ve sözdizimsel tahrifle ortaya çıkar. Deyimsel ifadeler incelendiğinde bunların çeşitli sabitlik derecelerinden bahsedilebileceği anlaşılmaktadır. Buna göre, bütünüyle serbest sözcük birlikteliklerinden tamamen donuk olanlara kadar olan dizide, donuk / sabit çok sözcüklü birimler olan deyimler en uç noktada; eşdizimliler ise serbest birliktelikler ile deyimler arasındaki bulanık alanda bulunur (Howarth, 1998a; Fontenelle, 1998: 191).

⁶ Başına yıldız konmayan ve koyu yazılmış olan örnekler deyimlerde görülen çok sınırlı varyasyonu göstermektedir.

3.2.1. Deyim Anlamı

Deyimlerle ilgili yapılan çalışmalarda üzerinde uzlaşılan en önemli nokta, deyimi oluşturan birliktelik yapısının anlamının bir bütün olarak varlığıdır. Deyimi oluşturan sözlükbirimlerin birliktelik içinde kendi anlamlarından bağımsız olarak ortaya çıkardığı deyim anlamının, bütüne ait tek bir anlamı yansıtması ve dizimde bir bütün olarak algılanıp işlev görmesi deyimlerin en dikkat çeken niteliğidir. Deyimleşme, temelde eğretileme, düzdeğişmece, benzetme gibi değişmeceli bir anlam aktarımıyla ortaya çıkar (Subaşı Uzun, 1991: 29-30). Ancak bu anlam aktarımı deyimi oluşturan tek tek sözlükbirimlerde değil, bütün olarak birliktelik anlamındadır. Deyimi oluşturan sözlükbirimlerin göndergesel anlamı, deyim anlamıyla doğrudan ilişkili değildir. Dolayısıyla bir birlikteliği oluşturan sözcüklerden birinin ya da her ikisinin anlamı özelleşmiş olsa bile bu, deyim anlamının ortaya çıkması için yeterli değildir. Dolayısıyla bir birlikteliğin anlamıyla onu oluşturan ve gerek gerçek gerek özelleşmiş anlamdaki ögeler arasında ilişkili kurulabiliyorsa o birlikteliğin deyim kategorisinde değerlendirilmemesi gerekir.

Deyimlerin diğer birlikteliklerden önemli bir diğer farkı, deyimi oluşturan ögeler arasındaki gerek anlamsal gerekse dizimsel ilişkilerin tamamen *nedensizleşmiş* olmasıdır. Eşdizimlilerde ise dizimsel bir ilişki söz konudur, aynı zamanda anlam olarak da tamamen nedensizleşmiş değildir. *Etekleri zil çalmak* deyiminde ögelerin birlikteliğinin anlamsal bir gereklilikten doğduğunu söylemek zordur. Söz konusu deyim “çok sevinmek” anlamını ögelerin hangi anlam ilişkisiyle bir araya gelerek oluşturduğu çözümlenemez. Eşdizimlilerde ise eşdizimsel seçim sınırlılığı olarak adlandırılan ögelerin anlamsal bir gereklilik sonucu birlikteliği söz konusudur. *Açığ söz* (KB 2577) (**kel.** “acı söz” **eşd.** “kötü söz, hakaret”) eşdizimliliğinde “kötü söz, hakaret” anlamının ortaya çıkabilmesi için *söz* sözcüğü *açığ* ya da aynı kavram alanına ait bir başka sözcüğü anlam olarak istemektedir. *Açuk kök* (DLT 131) (**kel.** “açık gökyüzü” **eşd.** “bulutsuz gökyüzü”) eşdizimliliğinde de aynı durum söz konusudur. Anlamsal şeffaflık, deyimleri diğer birlikteliklerden ayırt etmede yeterli bir ölçüt olduğu için bu çalışmada anlamsal nedenlilik ayırıcı ölçütler arasında değil, eşdizimliliğin nitelikleri arasında değerlendirilmiştir.

Deyimi oluşturan sözcükler keyfi (raslantısal) sözdizimsel ilişkilere sahiptir. Dolayısıyla deyim, birbiriyle sözdizimsel ilişkiler oluşturan sözcüklerden teşekkül

etmiş her türlü sözdizimsel yapıyı sergilediği görülür. Hem teorik hem de sözlükbilimsel uygulamalı çalışmalarda deyim ve eşdizimliliğin sık sık birbirine karıştırılmasının nedeni iki kategorinin birtakım özellikleri paylaşmasıdır: Her iki birliktelik türü de kalıp sözler arasında yer alır. Deyimin yanı sıra eşdizimlilik de nispeten biçimsel ve anlamsal kısıtlamalara tabidir. Deyim gibi eşdizimlilikte (deyimsel ve sınırlı eşdizimlilik) de çeşitli değişmeceli anlamlardan oluşan anlam aktarımları görülür.

Deyim ve eşdizimlilik arasında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Eşdizimlilik anlam bakımından bir taban ve bir eşdizimleyiciden oluşan ikili bir birimdir. Eşdizimliliği deyimden ayıran özelliklerin en önemlisi, tamamen donuk olan deyimden aksine anlam bakımından çeşitli derecelerde şeffaf olmasıdır, eşdizimliliği oluşturan sözcüklerin anlamıyla eşdizimli ifadenin anlamı arasında doğrudan ya da dolaylı bir ilişki söz konusudur. Eşdizimliliği oluşturan sözcükler anlamsal bir gereksinim sonucu birliktelik gösterir: “Yakışıklı” sıfatının “erkek”le, “güzel” sıfatının ise “kadın”la bir kalıp olarak kullanılması bu gereksinim sonucudur. Deyim, anlam olarak tamamen donuk olmasına karşın dizimsel ve biçimsözdizimsel varyasyona sınırlı ölçüde izin vermesi nedeniyle biçimsel olarak yarı-sabit bir birliktelik türüdür. Aksine eşdizimlilik anlamı çeşitli derecelerde şeffaftır, dolayısıyla anlamı sınırlı ölçüde donuk olan ve yarı-öbek biçiminde (Mel’çuk, 1998) eşdizimliler de vardır.

Bizim sınıflandırmamızda deyimler, ögelerinin gerçek ya da gerçektışı, değişmeceli bir anlamda kullanılıp kullanılmamasına bakılmaksızın, birliktelik anlamı olarak ögelerinin anlamlarından bütünü anlamı çıkarılamayan donuk sözcük birliktelikleri olarak tanımlanmıştır. Çünkü deyimden diğer sözcük birlikteliklerinden ayıran temel nitelik, bir bütün olarak anlamının tamamen donuk olmasıdır. Deyim dışındaki deyimsel birlikteliklerin ise ögeleri ister gerçek ister özelleşmiş anlamda kullanılsın, birliktelik anlamı ögelerin anlamlarından çıkarılabilir olduğu için anlamsal şeffaflık ölçütü deyimden diğer birlikteliklerden ayırmak için yeterli olacaktır. Örnek olarak *etekleri zil çalmak* deyiminde *etek*, *zil* ve *çalmak* sözcükleri gerçek anlamda kullanılmıştır ancak ögeler dikkate alındığında anlamlı ve mantıklı bir bütün oluşturmamaktadır. Birliktelik anlamı ögelerin anlamından çıkarılamayacak kadar donuktur. Aşağıda, bu çalışmada kabul edilen deyim tanımına uygun olarak öge anlamlarının her ikisi de özelleşmiş (2 ve 5), ögelerinden biri gerçek diğeri özelleşmiş (1 ve 3) ve her iki ögesi de gerçek (4) anlamda kullanılan farklı deyim örnekleri

bulunmaktadır. Bununla birlikte, bütün deyim örnekleri birliktelik anlamı olarak tamamen donuktur:

- (1) *adin ajun* (EUDÇ 0054) **kel.** “başka, diğer dünya” **dey.** “ahiret”
- (2) *bagrı taş* (KB 4988) **kel.** “bağrı taş” **eşd.** “kötü yürekli, acımasız”
- (3) *iki böz* (KB 1238) **kel.** “iki bez parçası” **eşd.** “kefen”
- (4) *keligli tün* (KB 5696) **kel.** “gelen gece” **eşd.** “bilinmeyen âlem, ahiret”
- (5) *kıygan el* (KB 850) **kel.** “kıyan el” **eşd.** “hırsız”

3.3. Eşdizimlilik Kavramı

Dilbilimi çalışmalarında eşdizimlilik, birbirinden farklı ve karmaşık tanımlamaları bulunan ve çok farklı bağlamlarda kullanılan bir kavramdır. Eşdizimlilikle ilgili genellikle üzerinde uzlaşılan iki nokta, eşdizimliliğin en az iki sözcükten (sözlükbirimden) oluşması ve bileşenleri arasında dizimsel bir ilişki bulunmasıdır.

Eşdizimliliğe ilişkin üzerinde tartışılan konulardan biri, sözlükbirimler arasındaki eşdizimlilik ilişkisinin belirli bir metinde mi ortaya çıktığı yoksa eşdizimlilik kavramının, dilde ortaya çıkan ve bir metnin sınırlarını aşan daha soyut bir eğilim mi olduğudur. Bir diğer tartışma konusu, eşdizimliliği oluşturan sözcüklerin sayısıdır. Bazıları eşdizimliliğin iki ya da daha çok sözcükten oluşabileceğini ifade ederken (Firth, 1951: 197) bir kısım araştırmacı ikili yapının eşdizimliliğin temel özelliği olduğunu iddia eder (Jones ve Sinclair, 1974).

Bazı eşdizimliler ikiden fazla sözlükbirimden oluşabilir. Bu tür eşdizimlilik örneklerinin büyük bir bölümünün iki ya da üç eşdizimlilik çiftinden (*eşdizimlilik zincirleri* (collocational chains) Hausmann (2004, 2007), *eşdizimlilik kümesi* (collocational cluster) Spohr (2005)) oluştuğu görülmektedir. Örnek olarak *pür dikkat etmek* eşdizimliliği, *pür dikkat* ve *dikkat etmek* olmak üzere iki ayrı eşdizimliliğin birleşiminden ortaya çıkmıştır (Tutin, 2008). Bu tür eşdizimlilik örnekleri, birlikteliğin tamamı birden fazla eşdizimliliğin birleşiminden oluşmasa bile bileşenlerden en az

birinin anlamsal bir bütün oluşturduğu ayrı bir öbek yapı olarak değerlendirilebilir (*ayığ ögli tegin kel*. “kötü düşünceli prens” **eşd**. “kötü niyetli prens” (/ayığ ögli/ + /tegin/). Sonuç olarak eşdizimlilik, karşılıklı bir ilişki içerisinde bulunan ikili yapıya indirgenebilir.

Biçimsel olarak eşdizimliler en az iki sözcükten oluşan birimlerdir. Çok sözcüklü yapıları deyimlerle ortak özelliklerinden biridir. Ancak eşdizimlilikte ikili yapı temel bir özellik gibi görünmektedir⁷ ve genellikle birimlerden biri *taban*, diğeri de *eşdizimleyici* (collocative) olarak işlev görmektedir (Mel’çuk, 1998). Eşdizimlilik örnekleri yalnızca sözcüklerden oluşmak zorunda da değildir. Eşdizimliliğin, yalnızca sözcük tabanlarından oluşan ve *sözcüksel eşdizimlilik* olarak adlandırılan türüne karşılık sözcüksel bir ögenin bir edat, fiilimsi (infinitive) ya da yan tümce gibi dilbilgisel bir yapı ile birlikteliğinden oluşan ve *dilbilgisel eşdizimlilik* olarak adlandırılan bir türü daha vardır (Hausmann, 1979; Benson, 1985; Fontenelle, 1998: 192).

Deyimbilimi, eşdizimlilikle dil üretimi odaklı ilgilenir ve eşdizimlilik kavramını sözdizimsel birlikteliklerle sınırlandırır, dolayısıyla sözcükleri sözdizimsel olarak çözümler. Eşdizimlenebilirliği incelenen ve anlamsal olarak özerk olan sözcük *taban sözcük* (base / base word) olarak adlandırılır (Bu görüşe göre *fiil + ad* ya da *sıfat + ad* eşdizimliliklerinde taban sözcük ad’dır.) ve *eşdizimleyicilerinin* (collocate / collocator) ise onun *eşdizimsel dizisini* (collocational range) oluşturduğu kabul edilir. Tamamen eşanamlı olmaksızın bir eşdizimliliğin alternatifini oluşturan dizisel *eşdizimleyici* kümeleri, *dizi* (set) olarak adlandırılır (Halliday, 1966: 153; Cowie, 1978: 130).

Eşdizimliliğe anlambilimsel yaklaşım sonucu ortaya çıkan ve eşdizimliliğin anlamsal ortaya çıkış süreci ve bileşenler arasındaki ilgiye odaklanan iki diğer terim, seçim sınırlılıkları ve eşdizimsel sınırlılıklardır. Bir sözcük, anlambilimsel olarak ortak noktası bulunan bir grup diğer sözcükle sık sık birliktelik gösterir. Bazı sözcükler belirli sözcük gruplarıyla eşdizimlenmez. *Papatya öldü* ifadesine karşılık, *vefat etmek* de “ölmek” anlamında kullanılmasına rağmen, *papatya vefat etti* ifadesi kullanılmaz. Aynı şekilde, adı ilk kez duyulan bir bitki türü olsa bile, herhangi bir bitki adıyla birlikte *vefat etmek* kullanılamaz. *Vefat etmek*, bitkilerin karakteristiği olmayan özel bir ölüm türünü

⁷ Tutin-Grossmann (2002: 10) eşdizimlilerin ikiden fazla sözcükten de oluşabileceğine dikkat çekmektedir, örn. *fort comme un Turc* “Türk gibi güçlü”, *nu comme un ver* “solucan gibi çıplak” vd. Bu eşdizimlilik yapıları incelendiğinde, birlikteliğin, iki anlam bileşeninin birleşiminden oluştuğu görülmektedir (/fort/ + /comme un Turc/ = /“Türk gibi”/ + /“güçlü”/).

de ifade etmez. Bunun kullanımını, anlam olarak ilişkili bir grup sözcükle sınırlandırmak daha doğrudur. Sınırlandırmalar bir *dizi* (paradigm) meselesini gündeme getirmiştir; (anlam bakımından) eylem ya da sıfatlarla birlikte kullanılabilen ad türleri kabaca bilinir. Bunlar *seçim sınırlılıklarıdır* (selectional restrictions) (Palmer, 1981: 97-100).

Seçim sınırlılıkları (selection/al restrictions), Katz ve Fodor'un (1964), üretici dilbilgisi modeline anlambilimsel bir bileşen ekleme girişimiyle öne sürdüğü üretici dilbilgisi⁸ kökenli bir kavramdır. Seçim sınırlılıkları, bir sözcüğün anlamının bir sonucu olan ve anlambilimsel niteliklerle ifade edilen öğelerin birleştirilebilirlik koşullarıdır. Örnek olarak öldürmek eyleminin seçim sınırlılığı, söz konusu nesnenin anlambilimsel olarak *diriltmek* eylemini de içermesi gerekliliğidir. Seçim nitelikleri, mantık olarak kabul edilemez ya da en azından çok nadir görülen birlikteliklerin oluşumunu önlemek için tasarlanmıştır (Nesselhauf, 2005: 19). Seçim sınırlılıkları terimi, üretici dilbilgisi kuramı dışında da kullanılmaktadır. Bazen, bileşenlerinin anlamı kaynaklı olan *seçim sınırlılıkları* ile belirli bir dereceye kadar keyfî (arbitrary) sınırlılıkları ifade eden *eşdizimsel sınırlılıklar* (collocational restrictions) arasında ayırım yapılır (örn. Herbst, 1996: 385; Cruse, 1986: 107). Bu ayırım yapıldığında, eşdizimsel sınırlılıkların, sınırlı eşdizimliler ve serbest birlikteliklerdeki seçim sınırlılıklarının bir sonucu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bir sınırlılığın, bir sözcüğün anlamından kaynaklanabileceğine ilişkin farklı görüşler, seçim sınırlılıkları teriminin farklı yorumlanmasına neden olur, bu da serbest birlikteliklerle eşdizimliler arasındaki diğer ayrımları ortaya çıkarır. Örnek olarak Cruse sınırlılığın, bir sözcüğün temel anlamından kaynaklandığını düşündüğü için eşdizimliliğe ilişkin görüşü, onun seçim sınırlılıkları tanımının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Cruse'a göre *vefat etmek* eyleminin insan öznesi gerektirmesi, bu eylemin temel anlamının ("ölmek") bir parçası olmadığı için seçim sınırlılığı değil, eşdizimsel sınırlılıktır. Dolayısıyla Cruse'un bakış açısıyla *koca + vefat etmek* birlikteliği ("Kocası dün gece vefat etti." örneğinde olduğu gibi) bir eşdizimlilik olarak kabul edilir. Diğer araştırmacılar, seçim sınırlılıklarının, sözcüğün temel anlamının bir parçası olduğunu kabul etmezler, dolayısıyla bu tür sınırlılıkların seçim sınırlılığı olduğunu varsayarlar (Bierwisch, 1970; Herbst, 1996).

⁸ Üretici dönüşümlü dilbilgisi teorisi, Jolanda

Chomsky'nin *Syntactic structures* (1957) adlı çalışmasıyla öne sürülmüş ve sonraki çalışmalarıyla geliştirilerek bugünkü hâlini almıştır.

Eşdizimlilik terimini deyimbilimi bağlamında, “sözdizimsel sözcük birlikteliklerinden oluşan bazı kalıp ifadeler” anlamında ilk kullanan isim Palmer’dır (1933). Ancak Palmer’ın eşdizimlilik tanımı, atasözleri, özdeyişler ve değişmeceli ifadeleri dâhil ettiği yerleşik *deyim* teriminden daha dar bir alanı kapsamaktadır (Cowie, 1999: 54). Bununla birlikte, eşdizimlilikle ilgili sonraki çalışmalarda, teorik anlamda eşdizimlilik kavramı genellikle Firth’e dayandırılır.

Firth eşdizimliliği, aralarında sözdizimsel bir ilişki bulunan iki dilbilimsel unsurun öncelikli sözcüksel birlikteliği (1957b: 194) olarak tanımlar. Eşdizimlilik bir sözcüğün diğer sözcüklerle ilişkileri ve oluşturduğu birliktelikler bütünüdür. Belirli bir sözcüğün oluşturduğu eşdizimliler, o sözcüğün alışlagelmiş ya da gelenekselleşmiş kullanımlarıdır. Firth’ün eşdizimlilik teorisi bağlam ve kullanım temellidir ve eşdizimlilik terimi yerleşik anlam düzeylerinden birini ifade eden teknik bir terim olarak kullanılır. Firth, eşdizimliliğin, deneyimlerle bütünleşmiş bir bütün olarak dikkate alınan bir dil olgusu olarak görülmesine rağmen, dilbilimsel olarak tanımlamak amacıyla birbirine bağımlı ve karşılıklı olarak uyumlu, her biri için uygun teknik terimlerin kullanıldığı *anlam düzeyleri* olarak ele alınması gerektiğini savunur. Firth, eşdizimliliği aynı zamanda birlikte kullanılan sözlükbirimler arasındaki dizimsel ilişkiler ağı olarak görür (Firth, 1957b: 176).

Halliday (1966) eşdizimliliği, bir metindeki sözcük öğelerinin belirli bir aralıkta birliktelik gösterme olasılığı ve dizimsel birlikteliği olarak tanımlar. Jones ve Sinclair’a göre eşdizimliler, öncelikli sözcük birliktelikleridir, yani “sözcüklerin buldukları metindeki kendi sıklıklarından daha sık birliktelik gösteren” ifadelerdir (1974: 19). Bu nedenle eşdizimliler, belirli sözcükler arasındaki sözcüksel bir çekimin sonucu ortaya çıkar (Lamiroy, 2016: 11). Sinclair (1991)’de eşdizimliler, “bir metinde kısa bir aralıkta iki ya da daha fazla sözcüğün birlikteliği” olarak tanımlanmaktadır. Deyimler ve eşdizimlilerin, dildeki kullanımları büyük ölçüde kendine özgü olan sözcükler arasındaki sözcüksel yakınlık sonucu ortaya çıktıklarını varsayılır. Buna göre tekrar tekrar birliktelik gösteren sözcükler, sonunda, kendi anlamlarını yitirerek bir deyimsel ifadenin, birlikteliğin donmuş hâle geldiği bir noktaya kadar evrimleşen ayrıcalıklı bir ilişkiye girerler (170).

Aisenstadt’a göre eşdizimlilik, “düzenli, deyimsel olmayan bir anlama sahip, belirli yapısal kalıpları izleyen ve yalnızca anlambilimsel değil, aynı zamanda kullanım

alanına bağılı olarak değiştirilebilirliği sınırlı olan iki ya da daha fazla sözcükten oluşan sözcük birlikteliği türüdür” (1979: 71; 1981: 54).

Hausmann’a (1984) göre eşdizimlilik, sınırlı birliktelik oluşturma olanığı bulunan sözcüklerden oluşan ve dikkat çekici ölçüde alışlageldik ikili sözcük birlikteliğidir. Bir eşdizimlilikte bileşenlerden biri tamlayıcı (taban sözcük), diğeri tamlanan (eşdizimleyici) durumundadır.

Sözcüksel ve / veya dilbilgisel birimler arasındaki dizimsel yakınlık, bir ifadedeki olağan bir birleşme kabiliyeti ile kurulur. Örnek olarak “Köpek havladı.” cümlesi olağan olduğu için *köpek* ile *havla-* sözcükleri arasında dizimsel bir yakınlık vardır. Dizimsel yakınlık her zaman dilbilgisel bir ilişkiyi gerektirir (Cruse, 1986: 16).

Cruse eşdizimliliği, “alışıldık şekilde birliktelik gösteren ve her bir sözcüksel bileşeni aynı zamanda anlamsal bir bileşen olması bakımından anlam bakımından tamamıyla şeffaf sözcüksel birimler dizisi” olarak tanımlar. Buna göre *hafif çiseleme*, *büyük rüzgâr* gibi birliktelikler eşdizimlilik örnekleridir. Bu birliktelikleri, anlamsal bir bütünlükleri olmakla birlikte deyimlerden ayırt etmek zor değildir. Bileşenler değişen derecelerde karşılıklı bir seçime bağlıdır. Bir eşdizimliliğin anlambilimsel bütünlüğü ya da uyumu, (*ağır kayıp* örneğindeki *ağırda* görüldüğü gibi) bileşenlerden en az birinin taşıdığı anlam bağlamsal olarak büyük oranda kısıtlanmışsa ve gerçek anlamından uzaklaşmışsa daha belirgindir. *Ağır*’ın bu anlamı, *ağır kayıp*, *ağır kusur*, *ağır yara* örneklerinde görüldüğü gibi oldukça dar bir bağlamsal çevrede ortaya çıkar. Burada *ağır*’ın “önemli, büyük” anlamı, birbirine yakın bir çevredeki sözcüklerle kullanımında bir ön koşul olarak seçilmiş gibi görünmektedir (1986: 40).

Benson (1989a) eşdizimliliği, “nedensiz” (arbitrary) yinelenen sözcük birliktelikleri olarak tanımlar ve eşdizimliliği öngörülemez birliktelikler olarak nitelendirir. Buna göre bir eşdizimlilik örneğinin kabul edilebilirliği ya da aynı anlamda kullanılamayacak farklı sözcüklerden oluşan bir serbest birlikteliğin yanılıtlılığı hiçbir kuralla açıklanamaz. Bu görüşe göre, “önemli, dikkate değer töre, yasa” anlamında *ağır törü* (BK D 2) eşdizimliliğinin kullanılması ve aynı anlamda **ediz törü*’nün kullanılmaması ya da benzer şekilde “etkili, derece bakımından üstün erdem” anlamında *ediz edrem*’in (BTT 25 2747) kullanılıp **ağır edrem*’in kullanılmaması tamamen nedensiz / raslantısaldır.

A. P. Cowie, eşdizimlileri bir tür soyut *sözcük birlikteliği* (word combination) olarak görür ve başta deyimler olmak üzere *serbest birliktelik* (free combination) olarak da adlandırdığı diğer sözcük birlikteliklerinden ayırır (Cowie, 1981, 1994). Cowie, sözcük birlikteliklerini *birleşikler* (composites) ve *kalıp sözler* (formulae) olarak iki ana kategoriye ayırır. Kalıp sözler, *Nasılsınız?*, *Günaydın*. gibi edimsel işlevli sözcük birliktelikleridir. Eşdizimliler öncelikle sözdizimsel işlevli olarak tanımlanan *birleşikler* grubunda yer alır. Birleşikler kategorisindeki sözcük birliktelikleri, Cowie'nin birbiriyle yakından ilişkili olarak değerlendirdiği *şeffaflık* (transparency) ve *değiştirilebilirlik* (commutability, substitutability) ölçütleriyle birbirinden ayırt edilir. Şeffaflık, birlikteliğin kendisinin ya da onu oluşturan öğelerin anlamlarının gerçek ya da gerçekdışı olup olmamasıyla ilgilidir. Değiştirilebilirlik, birlikteliği oluşturan öğelerin başka öğelerle yer değiştirilebilirliğinin ne ölçüde sınırlandırıldığını ifade eder. Cowie, bu ölçütler temelinde dört birliktelik türü belirler (1994: 3169): *serbest birliktelikler* (free combinations), *sınırlı eşdizimliler* (restricted collocations), *değişmeceli deyimler* (figurative idioms), *saf deyimler* (pure idioms) (Nesselhauf, 2005: 12).

Cowie (1994: 3169), genellikle eşdizimliliği oluşturan bileşenlerin *sözlükbirim* (lexem) olduğunu kabul ederken bir çalışmada bu bileşenleri, bir sözcüğün çekim ve yapım kategorilerindeki tüm formlarını içeren soyut birimler olan *kökler* (root) tasarlar. Bu yaklaşım, Halliday ve Sinclair'ın *sözcüksel öğeleriyle* (lexical item) benzerlik gösterir (Nesselhauf, 2005: 15).

Eşdizimliler, anlam ve biçim olarak büyük ölçüde sabit olan deyimlere oranla tam olarak sabit olmayan, anlam ve biçim olarak değişken birliktelik türleridir. Eşdizimliler, "bir bileşenin gerçek anlamında, diğerinin ise özelleşmiş bir anlamda kullanıldığı birliktelikleridir. Bir ögenin özelleşmiş anlamı değişmeceli, sözlüksel olmayan (delexical) ya da bir şekilde mesleki / teknik (technical) olabilir ve bu, diğerinde sınırlı olarak eşdizimlenebilirliğin (collocability) önemli bir belirleyicisidir. Bu birliktelikler tam olarak nedenlidir (Howarth, 1996: 47). Eşdizimliler, deyimlerle serbest birliktelikler arasında bulanık bir bölgede bulunduğu için eşdizimliliği betimlemek zordur (Howarth, 1998a).

Mel'çuk eşdizimliliği, sözcük öğelerinden birinin (taban) anlamsal olarak özerk olduğu, diğerinin (eşdizimleyici) tabanın anlamına yeni anlamsal nitelikler eklediği iki sözcük ögesinin birlikteliği olarak tanımlar. Buna göre eşdizimliliği oluşturan

sözcüklerden biri gerçek anlamını korurken diğeri gerçek anlamının dışında bir anlamla eşdizimlilik anlamının oluşmasında etkindir. Eşdizimliliği oluşturan iki öğeden biri anlam olarak bağımsızken (taban sözcük) diğeri sözcük ona bağlıdır. Dolayısıyla *do a favour* “iyilik yapmak” örneğinde *favour* “iyilik” taban sözcükken *make* ya da *give* yerine *do* “yapmak” ona bağlı olarak seçildiği için *do* anlam olarak taban sözcüğü tamamlayıcı olan *eşdizimleyici* terimiyle adlandırılır. Eşdizimlilik anlamı, taban sözcükle eşdizimleyici sözcüğün anlamlarının toplamından değil, taban sözcüğün anlamı ve buna eklenen bazı ek anlamlardan oluşur. Eşdizimlilik kavramı dilbilgisel kategorilerden bağımsızdır yani *sertçe tartışmak* örneğindeki *sertçe* zarfıyla *tartış-* eylemi ile *sert tartışma* örneğindeki *sert* sıfatıyla *tartışma* adı arasındaki ilişki aynıdır (1998: 31).

Hausmann ve Mel’çuk eşdizimliliği oluşturan öğelerin yapısındaki başkalık üzerine yoğunlaşmışlardır. Yukarıda değinildiği üzere Mel’çuk bu öğeler arasındaki farkı, öğelerin birbiriyle ilişkisi temelinde vurgulamıştır. Mel’çuk’a göre bir eşdizimlilik onu oluşturan öğelerden *düğüm sözcük*’ün (ya da *anahtar sözcük*) (keyword) anlamı üzerine kuruludur ve *düğüm* sözcük, belirli bir anlamı ifade etmek için *değer* (value) olarak adlandırılan diğeri sözcükleri seçer. *Do a favour* örneğinde *favour* *düğüm* sözcük iken *do* değeri ya da tam anlamıyla *değer*’in bir parçasını oluşturur. Hausmann da anlam olarak özerk olan ve eşdizimliliğin oluşumunda önce seçilen öğeyi *taban* (base), seçimi tabana bağlı olan öğeyi ise *eşdizimleyici* (collocator) olarak adlandırır. Mel’çuk ve Hausmann’ın ayrımları arasındaki fark, *değer*, belirli bir anlamı işaretlemek için *düğüm* *sözcük*le eşdizimlilik oluşturan tüm öğeleri ifade ederken eşdizimleyicinin yalnızca bir öğeyi ifade etmesidir. Örnek olarak İngilizce *carry out / do / make / conduct a study* eşdizimliliklerinde *study* taban sözcüğünün *carry out, do, make, conduct* olmak üzere dört eşdizimleyicisi (collocator) vardır ancak bunların tümü “yapmak” / “gerçekleştirmek” sözcüksel işlev değerindedir (value) (Nesselhauf, 2005: 17-18).

Nesselhauf eşdizimliliği, “en az bir ögenin gerçektışı bir anlamda (en az birinin gerçek anlamda) olduğu ve değiştirilebilirliğin keyfî olarak sınırlandırıldığı, ancak bir miktar değiştirilebilirliğin mümkün olduğu birliktelikler” (2005: 25) şeklinde tanımlar.

Özkan, eşdizimliliği *birliktelik kullanımı* ile birlikte değerlendirir ve eşdizimliliğin ortaya çıkması için dizimsel olarak öncelikle birliktelik kullanımının gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder. Anlam gerektirdiği sürece herhangi bir dil birimi

başka bir dil birimiyle birlikte kullanılabilir. “Bu birliktelik kullanımları sıklığa bağlı olarak dilde yüksek bir dağılıma sahipse ve bu dağılım oranı anlamlı bir farklılaşma olarak karşımıza çıkıyorsa eşdizimli yapılar ortaya çıkar. Bu ortaya çıkışta anlamlı sözcük birliklerinin oluşması gerekir.” (2007: 32). Özkan’ın eşdizimlilik tanımı, eşdizimliliğin serbest birliktelikler ve deyimler gibi sözcük birlikteliklerinden farklı noktalarına değinmemesi nedeniyle eksik kalmaktadır.

Doğan, dildeki diğer kalıplaşmış yapılarla birlikte eşdizimliliği, “anadili konuşurlarının bir biçim-anlam birimi olarak sıklıkla kullandıkları, sözcükten daha büyük, önceden üretilmiş, kullanıma hazır dilin yapı blokları” olarak tanımlar. Eşdizimlilik, bu yapıların bazılarında “bileşenlerine ayrılabilen, analiz edilebilen buna karşın kısmen önceden üretilmiş ve bütün olarak kullanılabilen belirli, tipik söz öbekleri olması” bakımından ayırt edilebilir. Eşdizimlilik, anlam bakımından açık olmasıyla deyimden, belirli bir sıklıkta kullanılması ve öğelerinin diğer sözcük öğeleriyle değiştirilebilirliğinin sınırlı olması bakımından serbest birliktelikten ayırt edilebilir. Bu sınırlılık, öğelerin anlam özelliklerinden kaynaklı değildir; uzlaşmaya dayalı ve nedensizdir. Dolayısıyla eşdizimlilik, önceden üretilmiş, kullanıma hazır ve gelenekselleşmiş, keyfi kullanımı olan, nedensiz, uzlaşımsal, psikolojik olarak da dikkat çekici dil birimleridir (2016a: 17-18). Doğan’ın tanımı, ayrıntılı ve belirleyici olmakla birlikte eşdizimliliğin serbest sözcük birlikteliklerden farklı niteliklerini tam olarak yansıtmamaktadır.

Bir yaklaşıma göre deyimleri de kapsayan sözcük birlikteliklerinin tümü eşdizimlilik olarak adlandırılır. Bu yaklaşıma göre deyimler, eşdizimliliğin içinde ayrı bir kategoridir (Kjellmer, 1994; Cowie, 1994). Bu yaklaşımın temeli, eşdizimliliğe sıklık temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacıların bir derlemde birden fazla sıklık gösteren bütün birliktelikleri eşdizimli olarak görmesine dayanmaktadır. Anlam temelli yaklaşımı benimseyen Cowie de deyimleri eşdizimliliğin bir alt kategorisi olarak değerlendirir (Nesselhauf, 2005: 13).

Eken, daha önce yapılan eşdizimlilik çalışmalarından yola çıkarak eşdizimliliğin genel özelliklerini şöyle belirlemiştir: Eşdizimsel örüntüler, sıklıkla birlikte / yan yana kullanılır (*Türk kahvesi, kahve fincanı, açık kapı*); genellikle aralarına başka bir birim girmez (*çamaşır makinesi mi? / *çamaşır mı makinesi?, devlet bakanı / *devlet eski bakanı*); bir eşdizimliliğin ögesi olan sözcük, eşdizimlilik anlamında başka bir sözcükle

birliktelik kuramaz (*yalan söyle-* / **yalan davran-* / **yalan konuş-*); bir eşdizimlilik içerisinde yer alan bir ögenin yerine eşanlamlısı olan başka bir öge geçemez (*kara tahta* / **siyah tahta*). Bazı eşdizimlilik yapıları kullanım sıklığına bağlı olarak sözlükbirimselleşerek birleşik sözcük durumuna gelmişlerdir (*kaybetmek*, *reddetmek*); bazı eşdizimlilerin ögeleri arasında ad-eylem bütünleşmesi (incorporation) gerçekleşmiştir (*sıfırı tüket-*, *nam sal-*, *ders ver-*). Deyim, kalıpsöz gibi bazı kalıp ifadeler, eşdizimlilik nitelikleri taşımaları nedeniyle eşdizimlilik içerisinde değerlendirilirken sıklık ve kalıplaşma derecesi bakımından eşdizimlilerden ayrılmaktadır (*süt dökmüş kedi*, *hoşça kal*, *çok yaşa*). Eşdizimlilik, genellikle biri bağımlı diğeri bağımsız olan iki birimden oluşmakla birlikte iki ögenin de bağımsız olduğu eşdizimlilik örnekleri bulunmaktadır (bağımsız + bağımlı: *kuzu gibi*, *dikkat et-*, *zindan ol-*; bağımsız + bağımsız: *yalnız efe*). Kullanım sıklığına bağlı olarak alışılmamış birliktelik olma özelliğini yitirip alışılmış birlikteliğe dönüşen eşdizimlilik örnekleri de vardır (*bekleme yap-*) (2015: 49-51). Eken'in sıraladığı eşdizimlilik özellikleri ve bunlara verdiği örnekler incelendiğinde *çamaşır makinesi mi?* gibi eşdizimlilik olarak değerlendirilemeyecek örnekleri de eşdizimlilik kategorisinde kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca eşdizimlilik, katı dizimsel kurallara tabi olmayan, ögelerinin arasına farklı birimler girebilen esnek bir dizimsel yapıya sahiptir.

Eşdizimliliğin tanımında kullanılan temel ölçütler / aşamalar aşağıdaki gibidir:

1. Sözcüksel ögelerin, sözdizimsel kalıp oluşturup oluşturmamalarına bakılmaksızın bir metinde birliktelik gösterme eğilimi,
2. Sözcüksel ögelerin sözdizimsel bir kalıpta, yalnızca genel seçim sınırlılıkları ile sınırlandırılması ("serbest / açık eşdizimlilik" ya da "serbest / açık birliktelik" olarak da adlandırılır.),
3. Sözcüksel ögelerin yalnızca genel seçim sınırlılıkları ile değil, aynı zamanda bir ögedeki kullanım sınırlılıklarıyla da sözdizimsel bir kalıpta ortaya çıkma eğilimi (Genellikle "sınırlı eşdizimlilik" olarak adlandırılır.),
4. Sözcüksel ögelerin, genel seçim sınırlılıkları ve / veya kullanım sınırlılıklarıyla çelişen beklenmedik bir şekilde birliktelik göstermesi (Genellikle eşdizimlilikten çok "yaratıcı birleştirme" olarak adlandırılır.) (Poulsen, 2005: 14-15).

Eşdizimlilerin sıklıkla birbiriyle birliktelik gösteren sözcük öbekleri olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımda eşdizimliliği oluşturan sözlükbirimlerin sayısı, birlikteliğin

belirli bir sıklık gösterip göstermediği, eşdizimlilik gösteren sözcüklerin dizimsel ve biçimsözdizimsel nitelikleri gibi konular üzerinde durulmaktadır. Ancak bu yaklaşımın eksik bıraktığı, eşdizimliliğe dair açıklanmaya muhtaç pek çok nokta bulunmaktadır. Eşdizimliliği oluşturan sözlükbirimlerin birlikteliklerinin keyfi mi yoksa nedeni mi olduğu, nedeni ise anlambilimsel olarak hangi birleşme ölçütleriyle birliktelik gösterdiği, söz konusu bileşenlerin ve birlikteliğin anlambilimsel özellikleri, bileşenlerin dizisel boyutta hangi değişim niteliklerini sergilediği, serbest birlikteliklerle ve pek çok ortak noktasının bulunduğu deyimlerle arasındaki farkların neler olduğu gibi açıklanması gereken konular üzerinde bu yaklaşımda fazla durulmamıştır. Eşdizimliliği temelde anlamsal olarak belirli derecelerde sabitlik gösteren sözcük birliktelikleri olarak nitelendiren yaklaşımda ise daha çok yukarıda sayılan eksik noktalar üzerinde durulmuştur.

3.3.1. Bu Çalışmada Eşdizimliliğin Kabul Edilen Tanımı ve Genel Özellikleri

Daha önce yapılan tanımlardan yararlanarak ve söz konusu yapıların çeşitli özellikleri dikkate alınarak eşdizimlilik kavramının tanımı şöyle yapılabilir:

Eşdizimlilik, yapı olarak dizimsel ve biçimsözdizimsel düzeylerde gerçekleşen ve dizimsel ve biçimsözdizimsel olarak değişkenlik gösteren, temelde gerçek ve/veya özelleşmiş anlamlı sözlükbirim ya da öbek biçimindeki iki anlamsal bileşenden oluşan, bileşenlerin birlikteliği karşılıklı anlamsal seçime bağlı, birliktelikleri çeşitli derecelerde nedeni, bileşenlerinin anlamlarıyla ilişkili ancak farklı yeni bir anlamsal bir bütün oluşturan, anlam bakımından çeşitli derecelerde şeffaf sözcük birlikteliğidir.

Bu tanıma ve diğer genel niteliklerine göre eşdizimliler,

1. dilbilgisel olarak yarı kalıplaşmış, değişken birtakım dizimsel ve biçimsözdizimsel ilişkiler ağı oluşturan (dilbilgisel biçimlenmişlik),
2. sık sık birliktelik gösteren iki ya da daha çok sözlükbirimden oluşan (sıklık),
3. taban-bağımlı öge vb. çeşitli ilişkilerle birbirine bağlı iki anlamsal bileşenden oluşan,
4. bileşenleri farklı anlam özellikleri (gerçek, özelleşmiş) gösteren (bileşenlerde anlam özelleşmesi)

5. öge anlamlarının bağlamda belirginleştiği ve sözlük anlamlarından yalnızca birinin işaretlendiği (anlamsal belirginlik),
6. bileşenlerinin birlikteliği karşılıklı anlamsal seçime bağlı olması (seçim sınırlılığı) bakımından dizisel değiştirilebilirlik sınırlılığı bulunan (değiştirilebilirlik),
7. bazen, öğelerin temel anlamı kaynaklı olan anlamsal çekim gücüne değil, nedensiz uzlaşımsal kullanım sınırlılıklarına tabi olan (eşdizimsel sınırlılık),
8. öğelerinin birliktelikleri çeşitli derecelerde nedenli (anlamsal nedenlilik),
9. serbest sözcük birlikteliklerinden farklı olarak çeşitli derecelerde birliktelik anlamının sabitlik gösterdiği, birliktelik anlamı tamamen donuk olan deyimlerden anlamsal şeffaflık niteliğiyle ayrılan sözcük birliktelikleridir (genelleşme / kalıplaşma ve anlamsal şeffaflık).

3.4. Eşdizimlilik Kavramına Yaklaşımlar

Eşdizimlilik kavramı, farklı bakış açılarına göre birbirinden farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımların ortak noktası, kavramın adında da geçtiği üzere sözlükbirimlerin bir tür sözdizimsel ilişkiyle birliktelik göstermesidir. Bu yaklaşımlardan birinde eşdizimlilik, belirli bir mesafede sözcüklerin sıklıkla birliktelik göstermesi olarak kabul edilir. Genellikle *sıklık temelli yaklaşım* olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre birlikteliklerin sıklığı, rastgele birliktelik gösterenlere oranla beklenenden daha yüksektir. *Sıklık temelli yaklaşım* genellikle J. R. Firth'e kadar götürülür, bu yaklaşımı daha sonra özellikle M. A. K. Halliday ve J. Sinclair geliştirmişlerdir. Diğer bir yaklaşımda eşdizimliler, anlamsal olarak belirli oranda sabitlik gösteren sözcük birliktelikleri olarak görülür. *Anlambilimsel yaklaşımı* (*deyimbilimsel yaklaşım* olarak da adlandırılır) benimseyen başlıca isimler A. P. Cowie, I. Mel'çuk ve F. J. Hausmann'dır. Aşağıda, bu iki yaklaşımın eşdizimliliğe bakış açısı ele alınmıştır.

3.4.1. Sıklık Temelli Yaklaşım

Sıklık temelli yaklaşım, bilgisayarlı dilbilimi ve internet tabanlı derlem çalışmalarında daha çok benimsenir. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar genellikle, belirli bir aralıkta dizimsel bir ilişkisi bulunan birlikteliklerin sayısal sıklık değerleriyle eşdizimlilik arasında bağ kurarlar.

Derlemdilbilimi alanında çalışan ve genellikle sıklık temelli yaklaşımı esas alan bazı araştırmacılar, *eşdizimlenebilirlik* (collocability) için *düğüm sözcükü* (node word) esas alır ve *eşdizimleyileri* (collocates), yani düğüm sözcükle eşdizimlenebilen diğer sözcükleri belirleyebilmek için düğüm sözcüğün sağında ve solunda dörder sözcüklük bir *aralık* (space, span) dikkate alırlar. Eşdizimsel aralık (space, span), eşdizimsel birleşim özellikleri incelenen düğüm (node) sözcüğün sağında ve solundaki yaklaşık dörder sözcüklük mesafeyi ifade eder (Sinclair, 1991: 170; Jones ve Sinclair, 1974: 21). Belirli bir metinde incelenen düğüm sözcüğün çevresindeki dörder sözcüklük aralıkta bulunan ve onunla eşdizimlilik oluşturan sözcükler eşdizimleyici (collocate) olarak adlandırılır (Nesselhauf, 2005: 12). Buna göre, düğüm sözcük olarak *sab* sözcüğünün incelendiği *teşri teg teşride bolmuş türük bilge kagan bu ödke olurtum **sabımın** tüketi eşidgil ulayu iniygünüm oğlanım biriki uguşum bodunum* (KT G 1) gibi bir metinde *sab*'ın, solundaki *kagan, bu, ödke, olurtum* ve sağındaki *tüketi, eşidgil, ulayu, iniygünüm* sözcükleriyle eşdizimlilik oluşturduğu kabul edilir.

Firth'e (1957b) göre eşdizimliler belirli bir sıklıkta ve aralıkta birliktelik gösteren birliktelik yapılarıdır (Nesselhauf, 2005: 12). Sinclair, eşdizimlileri *anlamli* (significant) ve *rastlantısal* (casual) olmak üzere iki gruba ayırır. *Anlamli eşdizimliler*, "kendi sıklıklarından daha sık birliktelik oluşturan ve buldukları metnin uzunluğunun kestirilebilir olduğu" sözcüklerin gösterdiği birlikteliklerdir (Jones ve Sinclair, 1974: 21). Dolayısıyla anlamli eşdizimliler, belirli sözcükler arasındaki sözcüksel bir çekimin sonucu ortaya çıkar. Yukarıda *sab* düğüm sözcüğünün bulunduğu örnek değerlendirildiğinde, *bu* ve *sab* sözcükleri çeşitli bağlamlarda sıklıkla birliktelik gösterse de her türlü metinde birlikte bulunabilecekleri için bu iki sözcük birbiryle *rastlantısal eşdizimlilik* oluşturur. *eşid-* sözcüğü tek başına da kullanılmakla birlikte *sab* sözcüğünün yanında bulunma olasılığı yüksek olduğu için *sab* "söz" ve *eşid-* "işitmek" sözcükleri *anlamli eşdizimlilik* kategorisine girerler.

Halliday'e (1966) göre eşdizimlilik, bir metindeki sözcüksel öğelerin (lexical item) belirli bir aralıkta birliktelik gösterme olasılığı ve dizimsel birlikteliğidir. Bir sözcüğün çekim ve yapım kategorilerindeki tüm formları birer sözcüksel öğedir (sözlükbirim). Halliday eşdizimlileri incelerken *sözcüksel sınırlılığ* (lexical restriction) dikkate alır. Sözcüksel sınırlılık, bir sözcüksel ögenin bir eşdizimlilik anlamı çerçevesinde birliktelik kurabileceği diğer sözcüklerin sayısını (eşdizimlilik çevresini) ifade eder (1966: 156). Sıklık temelli yaklaşımı benimseyen bazı araştırmacılar gibi

Halliday de bir derlemde birden fazla sıklık gösteren bütün birliktelikleri eşdizimli olarak kabul eder (Halliday, 1966). Bazıları, deyimleri de eşdizimliliğin içinde ayrı bir kategori olarak değerlendirir (Kjellmer, 1994).

Sıklık temelli yaklaşımı benimseyenlerin de birbirinden ayrıldığı noktalar vardır, bunlardan biri, eşdizimliliği oluşturan sözcüklerin sayısı, diğeri bunların ardışık olup olmaması gerektiğidir. Bazen eşdizimliliğin iki ya da daha çok sözcükten oluşabileceğini ifade edilirken (örn. Firth, 1951: 197) bazen de yalnızca iki sözcük kabul edilir (örn. Jones ve Sinclair, 1974). Kjellmer eşdizimliliği oluşturan sözcüklerin ardışık olması gerektiğini öne sürerken (Kjellmer, 1987) Firth ardışık olmayan sözcük birlikteliklerini de eşdizimlilik olarak kabul eder (1957b: 196). Eşdizimlilikle ilgili görüş ayrılıklarının yaşandığı bir diğerkonu, eşdizimliliği oluşturan öğelerin sözdizimsel ilişkisi üzerinedir. Kjellmer ve Greenbaum dışında, sıklık temelli yaklaşımı benimseyenler öğelerin sözdizimsel ilişkisini, eşdizimliliği belirlemede bir ölçüt olarak değerlendirmez. Greenbaum'un tanımına göre *zarf + sıfat* birlikteliği gibi yalnızca yakın bir dilbilgisel ilişki içindeki sözcükler eşdizimlilik oluşturur (1970). Greenbaum, sıklığı bir ölçüt olarak kullanmasına rağmen, eşdizimliliğin yalnızca belirli bir aralıkta ortaya çıktığı görüşüne katılmaz, dolayısıyla sıklık temelli yaklaşımı benimseyenlerden bu noktada ayrılır (Nesselhauf, 2005: 13-14).

Sinclair, eşdizimliliğin çeşitli dizimsel ve biçimsözdizimsel formlarının bulunabileceğini öne sürer ve sözcük (word) terimini sözlükbirim⁹ (lexeme) anlamında kullanır. Sinclair eşdizimliliği önceleri sözcüksel öğeler arasındaki ilişki olarak görürken sözlükbirimler arasındaki ilişkiye gönderme yapmıştır (krş. 1991: 54 ve 173). Bu görüşü Halliday de kabul eder, buna göre bir sözcüğün türevleri (güç, güçlü, güçlendirmek, vd.) ve kurduğu farklı dizimsel ve biçimsözdizimsel ilişkilerin tümü aynı eşdizimliliğin varyasyonları olarak kabul edilir. Buna göre *güçlü kanıt*, *Kanıtı güçlüydü*, *O kanıtını güçlendirdi.*, *Güçlü bir şekilde kanıtladı.*, *Onun kanıtı güçlendi* birlikteliklerinin hepsi aynı eşdizimlilik örnekleridir (1966: 156). Eşdizimliliğin sözcük biçimleri arasındaki ilişki olduğunu kabul eden bir görüş daha vardır. Buna göre *hold tight* “sıkı tut” ile *holds tight* “sıkı tutar” birliktelikleri farklı eşdizimlilik örnekleridir (Nesselhauf, 2005: 13).

⁹ Sözlükbirim, “bir dilin anlam dizgesindeki en küçük ayırıcı birim; bir sözcüğün değişik biçimlerinin (örn. gel, geliniz, geldi, vb.) ortak paydası olarak kabul edilen ve sözlükte madde başı olarak gösterilen soyut birim (İmer vd., 2011: 231).

Sıklık temelli araştırmaların çoğu, sözcükler arasındaki eşdizimsel ilişkiye; eşdizimlilik kavramının *küme söz* (colligation), *anlamsal bürün* (semantic prosody), *anlamsal öncelik* (semantic preference) gibi daha soyut düzeylere ve belirli eşdizimlilerin tanımlanmasına odaklanır. Ancak, Firth ve takipçilerinin yaklaşımı, ögelerin çizgisel birlikteliklerine (linear co-occurrence) dayanır ve eşdizimliler incelenirken dikkat edilmesi gereken sözdizimsel ve anlambilimsel açıklamaları çok az dikkate alır (Greenbaum, 1970: 10). Ayrıca, eşdizimlileri belirlemede kullanılan *aralık* (span) bazı yaygın eşdizimlileri açıklamakta yetersizdir (Men, 2015: 26). Aşağıdaki (5) numaralı örnekte görüldüğü gibi *aralık* ölçütü dikkate alındığında *pul koleksiyonu* gibi bir eşdizimliliğin olmadığını varsaymak gerekecektir. Ayrıca dizimsel kurallara katı bir şekilde uyulduğunda (6) numaralı örneği de göz ardı etmek gerekir. Aşağıdaki metinlerde bulunan *pul koleksiyonu* eşdizimliliği ancak anlambilimsel ve işlevsel bir yaklaşımla belirlenebilir.

(5) “Esasen *pul* olmak üzere birçok şeyin *koleksiyonunu* yaparlar”.

(6) “Asıl ilgi alanları madeni para *koleksiyonu* olsa da birçok şeyin *koleksiyonunu* yaparlar. Ancak biz yalnızca *pullarla* ilgileniyoruz” (Greenbaum, 1970: 11).

Bu nedenle (yukarıdaki *pul koleksiyonu* (*yapmak*) örneğinde görüldüğü gibi) sıklık temelli yaklaşım, istatistiksel değere sahip önemli eşdizimlileri belirleyebilse de deyimbilimsel değere sahip tüm eşdizimlilerin belirlenmesinde kullanışlı değildir.

Eşdizimlilik oluşturan yapıların, istatistikî bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, belirli bir sıklığının bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla eşdizimli yapıların bir özelliği olarak çeşitli sıklık derecelerine sahip birliktelikler ifadesi nispeten doğru olabilir. Ancak bu yaklaşımın problemleri noktalarından biri yalnızca eşdizimlilerin değil, çoğu serbest sözcük birlikteliğinin de nedensiz olarak belirli sıklık oranlarının bulunmasıdır. Dolayısıyla bütün eşdizimliler belirli bir sıklığa sahip olmakla birlikte bütün sıklık gösteren birliktelikler eşdizimli değildir. Bu da yalnızca sıklık temelli bir yaklaşımın güvenilir sonuçlar vermeyeceği anlamına gelir. Neticede eşdizimlileri tam olarak belirleyebilmek için anlam temelli bir yaklaşımın gerekliliği ortadadır. Ayrıca, eşdizimliliğin sözcük odaklı bir birliktelik türü olmasından dolayı, sıklık gösteren unsurlar, bağımsız sözlükbirimlerle bağlaç, ünlem, vs. gibi, birlikteliğinden anlamlı bir

eşdizimlilik sonucunun çıkmadığı görevli biçimbirimler de olabilir. Bu durum, yine anlamsal bir ayırt etme sürecini gerektirmektedir.

3.4.2. Anlambilimsel yaklaşım

Deyimbilimi alanındaki çalışma sayısı arttıkça deyimbilimsel birliktelikleri birbirinden ayırt etmeye yönelik farkındalık da artmaktadır. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren deyimbilimi çalışmaları, serbest birliktelikler ile deyimler arasındaki bulanık / belirsiz alanda çeşitli karmaşık seçim ve kullanım sınırlılıklarıyla ortaya çıkan deyimsel sözcük birlikteliklerinin diğer birlikteliklerden ayırımı ve sınıflandırılması gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. Anlambilimsel yaklaşım temelde değişen sabitlik derecelerine göre deyimbilimsel birlikteliklerin sınıflandırılması ile ilgilenir ve eşdizimliliğin tanımlaması, diğer birlikteliklerden ayırımı ve sınıflandırılması konusunda bu sabitlik fikrini esas alır.

Konu üzerinde çalışanlar, kendi bakış açılarına göre sözcük birlikteliklerini farklı kategorilere ayırarak farklı şekillerde adlandırmışlardır: *deyim*, *sınırlı eşdizimlilik* (restricted collocation), *serbest sözcük birlikteliği* (free word-combination) (Aisenstadt, 1979); *saf / salt deyim* (pure idiom), *değişmeceli deyim* (figurative idiom), *sınırlı eşdizimlilik* (restricted collocation), *açık eşdizimlilik* (open collocation) (Cowie, 1981); *deyim*, *eşdizimlilik*, *serbest birliktelik* (free combination) (Nattinger ve DeCarrico, 1992); *saf deyim*, *değişmeceli deyim*, *sınırlı eşdizimlilik*, *serbest eşdizimlilik* (free collocation) (Howarth, 1996); *saf deyim*, *değişmeceli deyim*, *sınırlı eşdizimlilik*, *serbest birliktelik* (Howarth, 1998a, 1998b).

Görüldüğü üzere sözcük birliktelikleri genellikle en sabitten en serbest olana doğru bir derecelendirme ile esas olarak deyimler, eşdizimliler ve serbest sözcük birliktelikleri olarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma ölçütleri aşağıda ele alınacağı için burada ayrıca değinilmemiştir. Bu sınıflandırma denemelerinde genellikle deyimler ile eşdizimliler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada eşdizimliler ile serbest birliktelikler arasındaki ayırım da oldukça önemlidir.

Anlam temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, genel olarak deyimsel sözcük birlikteliklerinin anlamsal sınırlılıklarını, yani anlamsal açıklık-donukluk derecelerini ölçüt olarak deyimsel birliktelikleri sınıflandırmışlardır. Bu yaklaşıma göre

eşdizimlilik deyimlerle (saf deyimlerle) serbest birliktelikler arasında çeşitli anlamsal donukluk dereceleri gösteren birlikteliklerdir.

Anlambilimsel (deyimbilimsel) yaklaşımın başlıca temsilcilerinden olan A. P. Cowie, eşdizimliliği bir tür soyut *sözcük birlikteliği* (word combination) olarak görür ve başta deyimler olmak üzere *serbest birliktelik* (free combination) olarak da adlandırdığı diğer sözcük birlikteliklerinden ayırır (Cowie, 1981, 1994). Aynı zamanda eşdizimliliği tanımlama ve farklı sözcük birlikteliklerinin sınırlarını çizme konularına çok dikkatli ve bütüncül yaklaştığı için anlambilimsel yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biridir.

Mel'çuk'un teorik görüşleri ve ortaya koyduğu eşdizimlilik tipolojisi doğrudan sözlüklerdeki uygulamalara yöneliktir. Mel'çuk'a göre eşdizimlilik, deyimisel ifadeler envanterinin en büyük alt kümesini oluşturur (1998: 24). Burada sözlükbilimcileri en çok ilgilendiren Mel'çuk'un *sözcüksel işlevler* (lexical functions) sistemidir. Sözcüksel işlev, belirli bir sözcük birlikteliği türünü ifade eder. Buna göre *Mahkemece ağır bir cezaya çarptırıldı* cümlesi iki yaygın sözcüksel işlevi örneklendirir:

1. Birine bir ceza “verildiği” ifade edilmek istendiğinde bu anlamsal ilişkiyi genellikle işaretleyen fiiller: Bu yapısal boşlukta *çarptırılmak* daha sık görülürken (*ceza*) *görmek* daha nadir görülen bir alternatiftir.

2. Bir cezanın “büyük” ya da “önemli” olduğu belirtilmek istendiğinde genellikle kullanılan sıfatlar: Burada en yaygın tercih *ağır*'dir.

Mel'çuk'un tipolojisinde bu iki birliktelik (*ağır + ceza*, *cezaya + çarptırılmak*), “Oper” ve “Magn” olarak etiketlediği sözcüksel işlevleri örneklendirir. “Oper” işlevi genel olarak “işletme fiilleri”ni (operating verbs) ifade eder: Bir eylemi gerçekleştirmeyi belirtmek için kullanılan fiiller (*araştırma yürütmek*, eylemde *bulunmak*, eyleme *geçmek*, eylem *koymak*, konferans *vermek*). “Magn” işlevi pekiştirme ile ilgilidir ve Eski Türkçedeki *edgü alp* (KT G 6, BK K 4) “çok yiğit”, *yinçge arıg* (KB 5329) “pek temiz”, *ayıg bilge* (İKPO LXXIV) “son derece bilgili” gibi zarf + sıfat eşdizimlilikleri bu işleve örnek olarak verilebilir. Bunlar, akla gelebilecek her türlü birliktelik türünü toplu olarak tanımlayan onlarca sözcüksel işlevden yalnızca ikisidir (Atkins-Rundell, 2008: 151).

Bütün sözcük birliktelikleri, başlangıçta anlamsal bir nedenliliğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu anlamsal nedenliliğin ortaya çıkarılması eşdizimliliği

tam olarak tanımlamak ve diğer sözcük birlikteliklerinden farklarını ortaya koymak için yeterlidir. Deyimsel birliktelikleri belirgin ayırıcı ölçütlerle tam olarak sınıflandırmak da anlambilimsel yaklaşımla mümkündür.

Bu çalışmada sıklık temelli yaklaşım dikkate alınmamış, anlam temelli yaklaşım benimsenmiştir. Sıklık temelli yaklaşımın güvenilirliği yukarıda (3.1.1.1. numaralı başlık) ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bu yaklaşımın esas alınmamasının bu çalışma bağlamındaki önemli nedenlerinden biri, araştırmada esas alınan veritabanının tarihî metinlerden oluşmasıdır. Sınırlı sayıdaki tarihî metin, sıklık temelli yaklaşımı uygulamaya elverişli değildir. Bunun yerine, bir eşdizimliliğin bileşenlerinin ve birliktelik anlamının anlamsal sabitlik derecesi gibi eşdizimlilik kavramının anlambilimsel boyutlarına odaklanan anlambilimsel yaklaşım benimsenmiştir.

3.4.3. Karma Yaklaşımlar

Eşdizimliliğe yukarıdaki iki temel yaklaşımın yanı sıra kavramın farklı niteliklerine odaklanan ya da bu iki yaklaşımı da eşdizimliliği tanımlamada ve belirlemede kullanan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Örnek olarak Benson vd. eşdizimliliği, İngilizce *+ing* gibi daha yaygın olan istem örüntüleri (valency patterns) anlamında kullanır (2010: IX). Az sayıda araştırmacı kavrama, *yaban mersini* gibi birleşik sözcükleri (compound) de dâhil eder (örn. Smadja, 1993) ya da eşdizimlilik terimini bir dereceye kadar kalıplaşmış biçimbirimsel birleşimleri (örn. *ox-en* “öküz(ler)”) kapsayacak şekilde genişletir (van der Wouden, 1997: 6-7). Eşdizimliliğin dil öğretimi alanında da sık sık farklı tanım ve kullanımları görülmektedir (bkz. Bahns, 1997: 9). Örnek olarak Taylor, eşdizimlilik tanımına dizisel ilişkileri de dâhil eder (1990: 2).

Bazen de sıklık temelli ve anlambilimsel yaklaşımların ikisinin birden benimsendiği görülür. Esas olarak anlambilimsel yaklaşımı benimseyen bazı araştırmacılar, bunun yanı sıra sıklığı da tanımlayıcı bir ölçüt olarak kabul ederler. Sıklık temelli yaklaşımı benimseyen bazı araştırmacılar da sıklığın yanında anlambilimsel ayrımları dikkate alırlar (Örnek olarak Sinclair, *deyim* terimini kullanır (1991: 172)). Eşdizimlilik teriminin aynı çalışmada hem sıklık temelli yaklaşım hem de anlambilimsel yaklaşım bağlamında değerlendirildiği de görülmektedir. Örnek olarak F. R. Palmer, bir taraftan anlambilimsel yaklaşımla eşdizimlilik terimini deyimlere karşılık olarak hem serbest hem de sınırlı birliktelikler anlamında kullanırken (1981: 77) diğer

tarafından sıklık temelli yaklaşımla *nalları dikmek* deyimini, *nal* ve *dikmek* sözcüklerinin birlikteliğine (co-occurrence) dayanarak eşdizimlilik olarak değerlendirir (1981: 79).

Bazı araştırmacılar, eşdizimliliği tanımlamak ve belirlemek için değiştirilebilirlik ve anlamsal şeffaflık gibi anlambilimsel yaklaşıma dayalı ölçütlerin yanı sıra sıklık temelli yaklaşımın temel ölçütlerinden biri olan *sıklık* ölçütünü de kullanırlar. Buna göre eşdizimlilik belirli bir sıklıkla ortaya çıkan, değiştirilebilirliği sınırlı, anlam olarak şeffaf sözcük birliktelikleridir (Benson vd., 1986: 253; Herbst, 1996: 389; Nation, 2001: 317).

3.5. Eşdizimliliğin Genel Nitelikleri

3.5.1. Dilbilgisel Biçimlenmişlik

Dilbilgisel biçimlenmişlik, eşdizimliliğin tipik niteliklerinden biridir. Firth, eşdizimliliği dilbilimsel olarak çözümlenmek amacıyla ayrı bir anlam düzeyinde ele alırken aynı zamanda bu düzeylerin birbirine bağlılığına da vurgu yapar. Firth'ün takipçisi olan ve sıklık temelli yaklaşımı benimseyen Sinclair gibi isimler, sözcüksel eşdizimlilik kalıplarının dilbilgisel kalıplardan farklılık gösterdiği gerekçesiyle eşdizimliliği genellikle sözdiziminden bağımsız olarak inceler. Anlambilimsel yaklaşımı benimseyenler ise eşdizimliliği dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiş sözdizimsel birliktelik türleri olarak da değerlendirir (Howarth, 1996: 34; Poulsen, 2005: 73). Eşdizimlilik, dizimsel ve biçimsözdizimsel düzeyde gerçekleştiği ve eşdizimlilik örnekleri bu düzeylerle bazı sınırlılıklarla ortaya çıktığı için eşdizimliliği dilbilgisinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Bazı araştırmacılar eşdizimliliği dilbilgisel açıdan iyi biçimlenmiş ve belirli bir sıklık gösteren bileşenler dizisi olarak tanımlarlar (Greenbaum, 1970; Altenberg, 1998; Eeg-Olofsson ve Altenberg, 1994; Kjellmer, 1994; Sinclair, 1991; Stubbs, 2001). Greenbaum *zarf + sıfat* birlikteliği gibi yalnızca yakın bir dilbilgisel ilişki içindeki sözcüklerin eşdizimlilik oluşturduğunu düşünür (1970). Kjellmer, bir birlikteliği oluşturan bileşenlerin, belirli bir sıklık göstermesine rağmen uzak da olsa dilbilgisel bir ilişki içinde bulunmadığı birliktelikleri eşdizimli olarak kabul etmez (1994: xxiiff). Kjellmer (1987: 133), eşdizimliliği birden fazla sıklık gösteren ve dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiş (well-structured) diziler olarak tanımlar (Nesselhauf, 2005: 14).

Bütün sözcük birliktelikleri çeşitli dilbilgisel biçimlenmişlik düzeylerinde ortaya çıkar. Serbest sözcük birliktelikleri de deyimsel birliktelikler gibi dizimsel ve biçimsözdizimsel düzeylerde gerçekleşir ve bu düzeylerde bazı sınırlılıklara tabidir. Deyimler genellikle biçimsözdizimsel bakımdan büyük oranda sınırlı olmakla birlikte sözcük birlikteliklerinin dilbilgisel biçimlenmişliğiyle anlamsal sınırlılığı (şeffaflığı) arasında doğrudan bir bağ bulunmaz. Anlam olarak tamamen şeffaf bazı birliktelikler dilbilgisel olarak iyi biçimlenmişken biçimsözdizimsel varyasyona izin veren anlam olarak tamamen donuk deyim örnekleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla dilbilgisel biçimlenmişlik farklı sözcük birlikteliklerini ayırmada ve deyimsel birliktelikleri sınıflandırmada kullanılabilecek güvenilir bir ölçüt değildir.

3.5.2. Bileşimsellik

Bileşimsellik, anlamsal bir bütün olarak bir birlikteliğin çözümlenebilirliğini yani parçaların anlamından bütünün anlamının çıkarılabilirlik derecesini ifade eder. Anlambilimsel bir olgu olduğu kadar birlikteliği oluşturan öğelerin dizimsel ilişkisini de ifade eder. Her biri dizimde belirli bir işlevle ortaya çıkan bileşenler arasındaki ilişkinin karmaşıklığı ya da açıklığı birliktelik anlamının çıkarılabilmesinde etkilidir. Bileşimsellik anlamsal şeffaflık (çözümlenebilirlik) ölçütüyle büyük oranda benzerlik gösterir. Bileşimsellik, birlikteliğin daha yüzeysel olarak anlamsal ve yapısal çözümlenebilirliğini ifade ederken anlamsal şeffaflık hem öge anlamının hem de birliktelik anlamının anlambilimsel olarak gerçek ya da değişmeceli olup olmaması ve birliktelik anlamının anlambilimsel çözümlenebilirliği anlamına gelir. Sözcük birlikteliklerinin bileşimsellik oranı, serbest birlikteliklerden deyimlere giden doğru azalır. Buna göre serbest birliktelikler tam olarak bileşimselken deyimler bileşimsel değildir.

Açık eşdizimliler de serbest birliktelikler gibi tam bileşimsel olduğu için bileşimsellik bu iki anlam kategorisini birbirinden ayırmada kullanılamaz. Bu çalışmada bileşimsellik ayrıncı bir ölçüt olarak kullanılmamıştır.

3.5.3. Anlamsal Nedenlilik

Dilde gösterenle gösterilen arasında, konuşanların anlaşmasından doğan bir bağıntı dışında bağıntı bulunmadığı ölçüde gösterge *nedensizdir*. Eğer varsa, göstergenin nedeni olduğu söylenebilir. Nedensizlik kavramı, Türkçe *at*, İngilizce

horse, Almanca *Pferd*, Fransızca *cheval* sözcüklerinin yalnızca uzlaşımsal bir bağıntı uyarınca “at”ı belirtmesi örneğinde görüldüğü üzere adla gönderge arasında hiçbir doğal bağıntı bulunmamasını, *nedenlilik* ilkesi ise bunun tam tersi olarak gösterenle gösterilen arasındaki bağıntının tamamen doğal olmasını ifade eder (Guiraud, 1984: 21).

Soyut kavramların, zihinde canlandırmayı kolaylaştırmak için somut nesnelere bağlanması ya da daha az bilinen somut bir varlığın iyi bilinen ve sık görülmeyen somut varlıklarla adlandırılmasında anlamsal nedenliliğin rolü görülür. İki şekilde de bir benzerlik ilgisi kurulur. Bu tür adlandırmalar da başta nedenliyen zamanla nedensizleşerek uzlaşımsal hâle gelir. Howarth, eşdizimlileri tanımlarken anlamsal nedenlilik (semantically motivated) özelliğini de eşdizimliliğin nitelikleri arasında sayar. Ona göre bu birliktelikler tam olarak nedenlidir. Howarth’a göre eşdizimliler, “bir bileşenin gerçek anlamında, diğerinin ise özelleşmiş bir anlamda kullanıldığı birliktelikler”dir. Özelleşmiş anlam, bir bileşenin *değişmeceli* (figurative), *sözlüksel olmayan* (delexical) ya da *mesleki / teknik* (technical) anlamda olmasını ifade eder. Ancak bu birliktelikler tam olarak nedenlidir yani birliktelik anlamı öğelerin anlamlarında çıkarılabilir (Howarth, 1996: 47).

Bu ölçüt anlamsal şeffaflıkla ilgili olmakla birlikte temelinde birlikteliklerin oluşum aşamasındaki nedenliliğin korunması ya da belirli ölçüde ortadan kalkması yatmaktadır. Temelde sözcüksel anlamla ilgili nedenlilik ilkesi, sözcük birliktelikleri, dolayısıyla deyimbilimsel birliktelikler için de düşünülebilir. Ancak bunlarda nedenlilik ilkesi tam olarak geçerli değildir, serbest birlikteliklerden deyimleşmenin en uç noktasına uzanan süreçte birliktelikler zamanla nedensizleşir ve karşılıklı anlaşma ürünü olarak dilde varlığını sürdürür. Dolayısıyla serbest birliktelikler dışında kalan deyimsel birlikteliklerde çeşitli derecelerde nedensizleşme görülür. Buna göre deyimsel birliktelik kategorilerinden açık eşdizimlilerin büyük ölçüde nedenli, sınırlı eşdizimliler ve deyimsel eşdizimlilerin sınırlı oranda nedenli ya da nedenliliği bulanıklaşmış, deyimlerin ise tamamen nedensiz birliktelikler olduğu söylenebilir.

Anlamsal nedenlilik, büyük ölçüde sezgiye dayalı ve kişiden kişiye değişebilecek göreceli bir kavram olduğu için sözcük birlikteliklerinin birbirinden ayırmada güvenilir bir ölçüt olarak kullanılamaz, dolayısıyla bu çalışmada ayırıcı bir ölçüt olarak kullanılmamıştır.

3.5.4. Bileşenlerde Anlamsal Belirginlik¹⁰

Eşdizimlilik örnekleri incelendiğinde birlikteliği oluşturan bileşenlerden birinin ya da her ikisinin çağrışım yaptığı anlamsal çevrenin sınırlandığı, örnek olarak *kara* “kara, siyah; kötü; talihsiz, vd.” ve *edgü* “iyi; güzel; yararlı, vd.” gibi çok anlamlı sözcüklerin anlamsal bir belirginlik göstererek yalnızca bir anlamının eşdizimlilik anlamı içinde işaretlendiği görülür. Söz konusu sözcüğün her kullanıldığı bağlam, bir etki alanı ve çağrışım çerçevesi anlamına gelir. Dizimde her farklı kullanımı ise ayrı bir yapısal tipoloji demektir. Dolayısıyla her sözlükbirimin, kullanıldığı eşdizimli yapı içinde 1. çağrışım yaptığı bir anlamsal etki alanı (sözlük anlamlarından yalnızca birini işaretlemesi), 2. yapısal bir eşdizimlilik tipolojisi (örn. *sıfat + ad* eşdizimliliğinde sıfat konumunda bulunması) ve 3. anlambilimsel bir işlevinin (*sıfat + ad* eşdizimliliğinde sıfat olarak *eşdizimleyici* işleviyle ortaya çıkması) bulunduğu söylenebilir.

Eşdizimlilik örneklerinde eşdizimli yapıyı oluşturan çok anlamlı sözcüklerin yalnızca belirli bir anlamının işaretlenmesi, bu sözlükbirimlerin artık bağımsız olmadığının, eşdizimlilik içerisinde bir sınırlamaya tabi tutulduğunun göstergesidir. Aşağıdaki örnekte birden fazla anlam değerine sahip olan *erklig* “güçlü, heybetli, hükümdar, duyu organı” sözcüğü *altı* ile eşdizimlendiğinde, *erklig* sözcüğünün anlamlarından yalnızca birisi ortaya çıkan eşdizimlilik formunun anlam değerini şekillendirmiştir ya da tam tersi olarak *erklig* sözcüğü kullanıldığı bağlam içinde ve *altı* sözcüğüyle eşdizimlilik oluşturarak söz konusu *teknik* anlamı kazanmıştır:

(9) *altı erkligler* (BTT 25 1024, 3347, 3461-3462) “altı duyu” (Skt. indriya)
(*erklig* “güçlü, heybetli, hükümdar, duyu organı”)

Anlamsal belirginlik olarak adlandırılabilen bu durumda, aşağıdaki *edgü urug* “asil soy” eşdizimliliğinde de birden çok sözlük anlamı bulunan *edgü* sıfatının yine çok anlamlı *urug* adıyla eşdizimliliğinden ortaya çıkan birlikteliğin anlamında, anlambilimsel olarak ilk sözcüğün yedinci, ikinci sözcüğün üçüncü anlamlarını işaretlenmiştir:

¹⁰ Anlamsal belirginlik, yalnızca eşdizimliliğin değil, bütün kalıplaşmış sözcük birlikteliklerinin genel bir özelliğidir. Anlamsal belirginliğin, kalıplaşmış birlikteliklerin sözcükselleşme (sözlükselleşme) sürecindeki bir evreyi temsil ettiğini öne süren bir çalışma, ikilemeler örneğinde bu satırların yazarı tarafından yapılmıştır (Ağca 2019b).

(10) *edgü urug* (KB 108) “asil soy” (*edgü* “1. iyi, 2. güzel, 3. doğru, 4. yararlı, 5. tutarlı, 6. kaliteli, 7. **asil**, vd.”, *urug* “1. tohum, 2. ekin, 3. **nesil**, **soy**, 4. torunlar”, vd.)

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, herhangi bir sözlükteki bir madde başı için verilen farklı anlamların her birinin metinlerde farklı sözcüklerle birlikteliğinden ortaya çıktığı anlaşılır. O hâlde bu farklı anlam değerlerinden her biri bir eşdizimlilik ürünüdür. Anlamsal belirginlik, eşdizimliliğin tipik özelliklerinden biridir. Eşdizimliliği belirleyici bir ölçüt olarak kullanılabilmeyle birlikte, sözcük birlikteliklerini birbirinden ayırt etmede kullanışlı değildir.

3.5.5. Sıklık¹¹

Eşdizimliliğin tipolojisi bakımından *sıklık*ın önemli bir yeri vardır. Çünkü sözcüklerin birliktelik gösterme eğiliminin sıklık göstermesi, eşdizimliliklerin geçici birliktelikler olmadığını, aksine kalıplaşma eğilimi gösteren dilde yerleşmiş birimler olduğunun göstergesidir. Ancak sıklık, eşdizimliliği deyimsel olmadığı hâlde belirli bir sıklık gösteren sözcük birlikteliklerinden ayırmada kullanılacak güvenilir bir ölçüt değildir. Eşdizimliliğin ortaya çıkması, her şeyden önce birliktelik anlamında bir özelleşme yani yeni bir anlam gerektirir. Sınırlı sayıda metinden oluşan tarihî dönemler üzerindeki eşdizimlilik çalışmalarında sıklık, sözcük birlikteliklerinin sınıflandırılması bir yana, eşdizimlilik örneklerinin belirlenmesinde de kullanışlı ve güvenilir bir ölçüt olarak kullanılamaz.

3.5.6. Değiştirilebilirlik

Eşdizimliliğin niteliklerinden biri, eşdizimliliği oluşturan bileşenlerden herhangi birinin ya da her ikisinin sınırlı bir değiştirilebilirliğinin bulunmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bileşenlerden herhangi birinin birliktelik gösterebileceği sınırlı bir sözcük dizisi vardır (Cowie, 1981, 1998b; Howarth, 1996). Sınırlı bir ad / eylem dizisi, bir sözcüğün alabileceği birliktelik gösteren sözcük sayısına atıfla *eşdizimsel kapsam / dağılım* (collocational range) olarak da adlandırılır (Cowie, 1981, 1998b; Granger, 1998; Handl, 2008; Leech, 1974: 20; Nesselhauf, 2003; Philip, 2007).

¹¹ *Sıklık Temelli Yaklaşım* başlığı altında bu konu ayrıntılı olarak tartışıldığı için bu başlık kısa tutulmuştur.

Dil, yalnızca dilbilgisel yapılardaki boşlukları dolduran sözvarlığıyla, bir büyük yerleştirme tablosuymuş gibi konuşulup yazılmaz, önemli ölçüde kelime seçimi öngörülebilir. *Artır-* eylemi “yükseltmek” anlamıyla kullanıldığında eşdizimlilik gösterebileceği nesnelere seçimi nispeten az sayıda isim ve isim örüntüsü ile sınırlıdır: *ününü (artırmak), şansını (artırmak), değerini (artırmak)*, vd.. “Bir yere girmesini sağlamak, içeri almak” anlamında *sok-* eyleminin ise seçeneği çok daha fazla olmakla birlikte (*içeriye sokmak, eve sokmak, odaya sokmak, okula sokmak*, vd.) yine de belirli bir sınırlılığı vardır (Hill, 2000: 53).

Howarth, aşağıdaki tabloda değiştirilebilirlik ölçütü temelinde *eylem + ad* eşdizimliliğinin en serbestten en sınırlıya kadar geniş bir sınıflandırma (derecelendirme) denemesi yapmıştır (1996: 102):

	Eylem	Ad	Örnekler
1.S	Az miktarda sınırlı	Serbest değiştirilebilir	<i>adopt/accept/agree to a proposal/suggestion</i> “öneriyi/teklifi kabul etmek/onaylamak / benimsemek” vd.
2.S	Az miktarda değiştirilebilir	Az miktarda değiştirilebilir	<i>introduce/table/bring forward a bill/an amendment</i> “tasarıyı/yasa değişikliğini tanıtmak/sunmak/nakletmek”
3.S	Az miktarda değiştirilebilir	Tam olarak sınırlı	<i>pay/take heed</i> “ilgi(li) göstermek/olmak”
4.S	Tam olarak sınırlı	Az miktarda değiştirilebilir	<i>give the appearance/impression</i> “görünümü/izlenimi vermek”
5.S	Tam olarak sınırlı	Tam olarak sınırlı	<i>curry favor</i> “dalkavukluk etmek” ¹²

Eşdizimlilerin sınırlılığı 1.S’den (1. Seviye) 5.S’ye (5. Seviye) kadar, bir bileşenin sınırlılığının hafif derecesinden iki bileşenin de tam olarak sınırlı olmasına kadar derecelendirilir; bu sınırlılık, her bir bileşenin yer değiştirebileceği eşanlamlıların sayısına göre belirlenir. Örnek olarak 1.S’deki eşdizimlilerde adlar serbestçe yer değiştirebilirken eylemlerin değiştirilebilirlik oranı, az sayıda eylemle yer

¹² Örneklerin Türkçe karşılıklarının değiştirilebilirlik oranı, İngilizce asıllarına göre değişiklik gösterebilir.

değiştirebilmesi nedeniyle sınırlıdır. Her iki bileşenin de değiştirilebilir olmadığı durumda, yani bileşenlerin birliktelik içindeki anlamında bir eşanlamlısının bulunmaması hâlinde ise birliktelik, *curry favor* “dalkavukluk etmek” örneğinde olduğu gibi 5.S en sınırlı eşdizimliliktir.

Ancak bu sınıflandırma denemesi, eşanlamlılık kavramını (sorununu) ortaya çıkardığı için eşdizimlilik ile serbest birliktelik arasındaki ayrımı ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Değiştirilebilirlik kavramında olduğu gibi eşanlamlıların sayısı da insan aklının algılayabilirliğine bağlıdır. Dolayısıyla eşanlamlıların sayısının belirlenmesi konusunda önemli ölçüde öznellik gerekir.

Değiştirilebilirlik ölçütünün bütün kombinasyonları uygulanarak oldukça ayrıntılı bir sınıflandırma denemesi ortaya konmuş olmakla birlikte, bu ölçütün tek bir anlam üzerinden uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Değiştirilebilir olduğu varsayılan bütün diğer ögeler, esasında çeşitli anlam nüanslarıyla ortaya çıkan birbirinden farklı birliktelikler oluşturmaktadır. Bu ölçütün kullanımı “bağlamsal anlam” düşüncesine de ters düşmektedir. Ayrıca anlam ve anlamlandırma göreceli olduğu, kişiden kişiye bile değişebildiği için bir anlamda ne kadar farklı sözcüğün kullanılabileceği öngörülemez. Bu ölçüt, birlikteliklerin yapısal özelliklerine dayalı eşzamanlı sayısal betimlemeler yapmak için kullanışlı olmakla birlikte güvenilir anlambilimsel sınıflandırmalar yapmak için yeterli değildir.

Serbest birlikteliklerde her iki bileşen de diğer ögenin anlamında herhangi bir değişikliğe neden olmadan başka bir unsurla yer değiştirebilir. Eşdizimlilerde ise bileşenlerin değiştirilebilirliği sınırlıdır (Aisenstadt, 1979; Cowie, 1992; Howarth, 1996, 1998a). Aşağıda sınırlı eşdizimlilik örnekleri bulunmaktadır:

(7)

omuz silkmek

omuz çevirmek

(8)

göz atmak

göz gezdirmek

Örnek (7)'de hem *omuz* hem de *silmek* eşdizimlenebilir birkaç sözcükle sınırlıdır ve ikisi de değiştirilemez. Örnek (8)'de fiillerde sınırlı bir değiştirilebilirlik vardır, *göz*, alternatif birkaç fiille eşdizimlenebilir: *göz atmak / gezdirmek*. Bileşenlerinin değiştirilebilirliğine bakarak eşdizimlileri tespit etmeye çalışanlar olmuştur. Ancak değiştirilebilirliğin kendisi belirsiz bir ölçüttür, çünkü bir bakıma insan aklının algılayabilirliğine bağlıdır. Örnek olarak *omuz silmek* eşdizimliliğindeki *silmek* fiilinin yerini *omuz sallamak*, *omzunu geriye atmak*, *omuz kaldırmak* gibi çok geniş bir fiil dizisi alabilir (Nesselhauf, 2005: 27). Öte yandan, değiştirilebilirlik, *bardağı yıkamak* gibi serbest birlikteliklerde de sınırlı olabilir, çünkü *yıkamak* fiili yerine *temizlemek* fiili konduğunda birlikteliğin anlamı değişikliğe uğrar; aynı durum *bardak* yerine *fincan* getirildiğinde de görülür. O halde bu iki birlikteliğin eşdizimli olarak nitelendirilebilmesi için oldukça sınırlı bir eşdizimlenebilir sözcük dizisine sahip olmaları gerekmektedir (Men, 2015: 24).

Sözcük birlikteliklerinin değiştirilebilirlik oranı ile anlamsal şeffaflığı arasında doğru orantı bulunmamaktadır. Bir birliktelik hiçbir değiştirmeye imkân vermemekle birlikte anlamsal bakımdan oldukça şeffaf iken bir diğeri değiştirmeyi mümkün olmakla birlikte anlam bakımından oldukça kapalı olabilir. Örnek olarak tamamen donuk yapıdaki bazı deyimlerin öğeleri az da olsa değiştirilebilirliğe açıktır (*başı göğe ermek / değmek*, *baş kırılır / yarılır bört / fes içinde kol kırılır yen / kürk içinde*), diğer taraftan bazı açık eşdizimlilik örnekleri biçimsözdizimsel açıdan hiçbir şekilde varyasyona izin vermez (*beyaz perde*, *kara tahta*). Dolayısıyla değiştirilebilirlik ölçütü deyimsel birlikteliklerin sınıflandırılmasında güvenilir olarak kullanılabilecek bir ölçüt değildir. Ayrıca *sıklık* örneğinde olduğu gibi *değiştirilebilirlik* de sınırlı sayıdaki oluşan tarihî dönem metinlerine uygulanabilir değildir.

Yukarıdaki nitelikler, eşdizimliliğin belirlenmesinde kullanılmakla birlikte, bu ölçütlerden bazıları deyimsel birlikteliklerin, bazıları ise serbest sözcük birlikteliğinin genel nitelikleri olduğu için eşdizimliliği diğer sözcük birlikteliklerinden ayırmada kullanışlı değildir. Eşdizimliliği diğer birlikteliklerden ayırt etmede kullanılan güvenilirliği yüksek ölçütler şunlardır: *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi*, *genelleşme / kalıplaşma*.

3.6. Eşdizimlilerin Belirlenmesinde ve Diğer Birlikteliklerden Ayrımında Kullanılan Ölçütler

Eşdizimlilik kavramı üzerine farklı bakış açıları kaynaklı birbiriyle uyuşmayan görüşler bulunmasına karşın üzerinde uzlaşılan noktalar da vardır. Öncelikle eşdizimliler en az iki sözlükbirimden oluşur ve eşdizimliliği oluşturan bileşenler arasında anlamsal ya da dizimsel bir ilişki söz konusudur. Ayrıca eşdizimliler, bileşenlerinden ayrı anlamsal bir bütün oluşturmaları, çeşitli anlamsal sınırlamalara tabi olmaları gibi nitelikleriyle serbest birlikteliklerden ve yine anlam bakımından çeşitli derecelerde şeffaf olmaları bakımından birliktelik anlamı tam olarak donuk olan deyimlerden ayrılırlar.

Eşdizimlilik ve deyimbilimi konusunda çalışanlar, eşdizimlileri deyimlerden ve serbest sözcük birlikteliklerinden ayırt etmek ve eşdizimliliği kendi içinde ya da deyimsel birlikteliklerle birlikte kategorilere ayırmak için çeşitli ölçütler kullanmışlardır. Genellikle bilgisayar destekli derlem çalışmalarında eşdizimliliğin belirlenmesinde sözcüklerin belirli bir *aralıkta* bulunmalarına ve söz konusu birlikteliğin belirli bir *sıklık* göstermesine dikkat edilir. Buna karşılık anlambilimsel yaklaşımı benimseyenler, *anlamsal şeffaflık*, *değiştirilebilirlik* ve *anlam özelleşmesi* gibi ölçütleri daha güvenilir bulurlar. Daha önce anlambilimsel yaklaşımla eşdizimliliğin belirlenmesi ve sınıflandırılması konusunda çalışanlar genellikle *anlamsal şeffaflık* (Aisenstadt, 1979, 1981; Cowie, 1994; Howarth, 1996; Laufer ve Waldman, 2011; Doğan, 2016a), *değiştirilebilirlik* (Aisenstadt, 1979, 1981; Van Roey, 1990; Cowie, 1994; Howarth, 1996; Nesselhauf, 2005; Laufer ve Waldman, 2011; Doğan, 2016a) ve *anlam özelleşmesi* (Howarth, 1996; Nesselhauf, 2005; Doğan, 2016a); *genelleşme* (Howarth, 1996; Benson vd., 2010; Poulsen, 2005; Doğan, 2016a) başta olmak üzere çeşitli ölçütler (örn. *anlamsal nedenlilik* (semantically motivated) (Howarth, 1996)) kullanmışlardır.

Eşdizimliliği belirlemek ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt etmek için Cowie ve diğer araştırmacıların çoğu *anlamsal şeffaflık* ve *değiştirilebilirlik* ölçütlerini kullanırlar. Cowie dışındaki araştırmacıların bir kısmı, (sınırlı) eşdizimliler ile serbest birliktelikler ve (sınırlı) eşdizimliler ile deyimleri birbirinden ayırmak için bu ölçütleri farklı şekillerde kullanırlar. Örnek olarak Hausmann eşdizimlileri serbest birlikteliklerden ayırt etmek için temel ölçüt olarak keyfi olarak sınırlı

birleştirilebilirliği, eşdizimliliği deyimlerden ayırabilmek için ise anlamsal şeffaflık ölçütünü kullanır (1989: 1010). Aisenstadt (1979, 1981), yalnızca değiştirilebilirlik ölçütü temelinde *sınırlı eşdizimliliği açık eşdizimlilerden* ayırt ederken *sınırlı eşdizimliliği deyimlerden* ayırt etmek için *değiştirilebilirlik* ve *anlamsal şeffaflık* ölçütlerinin ikisini birden kullanır. *Genelleşme (kalıplaşma)* ölçütü de deyimsel birlikteliklerin genel özelliği olması nedeniyle deyimsel birliktelikleri serbest birlikteliklerden ayırt etmek için kullanılmıştır. Mel'çuk'a göre eşdizimlilik, öğelerinden birinin (taban) anlam olarak bağımsız olduğu, diğer ögenin (eşdizimleyici) ona bağlı olduğu iki sözcük ögesinden oluşur. Buna göre *do a favour* "iyilik yapmak" örneğinde *favour* "iyilik" taban sözcükken onun anlamına bağlı ve tamamlayıcı öge olarak *make* ya da *give* yerine *do* "yapmak" seçilir (1998: 31). Dolayısıyla *do*'nun *değiştirilebilirliği* *do a favour*'ın eşdizimlilik kategorisinde değerlendirilmesinin başlıca nedeni gibi görünmektedir. Birlikteliğin deyim kategorisinde değerlendirilmemesinin nedeni ise *favour*'ın *değiştirilebilirliği* ve *şeffaflığıdır* (Nesselhauf, 2005: 16). Dolayısıyla eşdizimlilik birliktelik anlamı olarak şeffaf olması ve öğelerinin değiştirilebilir olması bakımından deyimden, yine şeffaflık ve değiştirilebilirlik oranının farklılık göstermesi ile birliktelik olarak genelleşmiş bir anlamı bulunması nedeniyle de serbest birliktelikten ayırt edilmiştir. Ayrıca anlamsal şeffaflık ve anlam özelleşmesi ölçütleri kullanılarak eşdizimlilik kendi içerisinde çeşitli anlam kategorilerine ayrılır. Değiştirilebilirlik ölçütü göreceli olduğu yani bir bileşenin değiştirilebilirliği kişiden kişiye bile farklılaşabileceği için sınıflandırmada güvenilir olarak kullanılabilecek bir ölçüt değildir.

Bu çalışmada, eşdizimlilik kavramının tanımlanmasında, deyim ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt edilerek anlam bakımından sınıflandırılmasında ve Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimsel birleşim özelliklerinin belirlenmesinde anlambilimsel yaklaşım temelinde *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütleri kullanılmıştır.

3.6.1. Anlamsal Şeffaflık¹³

Anlambilimsel yaklaşımı benimseyen isimlerin kullandığı *anlamsal şeffaflık* (semantic transparency) ölçütünü Cowie, bir bütün olarak sözcük birlikteliğinin ya da

¹³ Bu ölçüt, *anlamsal donukluk*, *anlamsal açıklık-kapalılık*, *gerçek-değişmeceli anlam*, *çözümenebilirlik* gibi adlarla da anılabilir.

onu oluşturan ögelerin anlamının gerçek olup olmaması anlamında kullanmıştır (1994). Anlamsal şeffaflığa birlikteliğin bütün anlamıyla ilgili olarak bakıldığında birliktelik anlamının ögelerinin anlamlarından çıkarılabilirlik oranını dikkate alınır. Eşdizimlilik ve serbest birlikteliğin anlamları ögelerinin anlamlarından bütünüyle ya da nispeten çıkarılabilirken deyimlerin anlamı, ögelerinin anlamının toplamından oluşmaz ve dolayısıyla ögelerinin anlamından deyim anlamı çıkarılamaz. Bu ölçüt, özellikle anlambilimsel yaklaşım temelinde deyimler ve eşdizimlilerin belirlenmesinde ve birbirinden ayırımında sıklıkla kullanılmaktadır ve güvenilirliği yüksek bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir.

Aisenstadt'a göre deyim anlamının bileşenlerinin anlamının toplamından elde edilemez. Buna karşılık *sınırlı eşdizimlilerin* anlamı bileşenlerinin anlamının toplamından oluşur. Bu tür eşdizimliler tamamen değişmeceli değildir; bileşenlerinin anlamları bütünün anlamının oluşmasına katkı sağlar, dolayısıyla sınırlı eşdizimliliğin anlamı, bileşenlerinin anlamından elde edilebilir (1979: 71).

Birliktelik anlamının şeffaflığı, *çözümenebilirlik* olarak da adlandırılabilir. Buna göre bir birlikteliğin bütün olarak anlamının çözümlenebilirliğine bakılarak da bir derecelendirme yapılabilir. Çözümenebilirliği (birliktelik anlamının şeffaflığı) sıfır olan birliktelikler *deyim*, bileşen anlamları *özelleşmiş + özelleşmiş* olmasına rağmen çözümlenebilirlik oranı deyimde göre daha yüksek (şeffaf) olan birliktelikler *deyimsel eşdizimlilik*, bileşen anlamları *özelleşmiş + gerçek* olan, dolayısıyla çözümlenebilirlik oranı deyimsel eşdizimliliğe göre daha yüksek birliktelikler *sınırlı eşdizimlilik* kategorisine girer. *Açık eşdizimliliğin* hiçbir bileşeni özelleşmiş anlamda değildir (*gerçek + gerçek*), dolayısıyla tam olarak çözümlenebilir durumdadır. Serbest birlikteliğin de açık eşdizimlilik gibi birliktelik anlamı tam olarak şeffaftır.

Bu çalışmada anlamsal şeffaflık ölçütü, Cowie'nin kabul ettiği tanımdan farklı olarak yalnızca birliktelik anlamının ögelerin anlamından çıkarılabilirlik derecesi olarak anlaşılmalı ve kullanılmıştır. Bu ölçüt kullanılarak birliktelik anlamı tamamıyla donuk olan *deyim* kategorisi, sınırlı ölçüde şeffaf olan *deyimsel eşdizimlilikten*; birliktelik anlamı büyük ölçüde şeffaf olan *sınırlı eşdizimlilik*, deyimsel eşdizimlilik kategorisinden; birliktelik anlamı tam olarak şeffaf olan *açık eşdizimlilik* ise sınırlı eşdizimlilikten ayırt edilebilir. Ancak bu ölçüt açık eşdizimliliği, birliktelik anlamı tam olarak şeffaf olan *serbest birliktelikten* ayırmada tek başına kullanışlı değildir. Bu iki

kategoriyi birbirinden ayırmada güvenilir olarak kullanılabilir ölçüt ise *genelleşme / kalıplaşma*dır. Ayrıca, ögelerin gerçek ya da değişmeceli anlamı, birliktelik anlamının şeffaflık derecesini doğrudan etkilemesi nedeniyle *anlamsal şeffaflık* ölçütü tek başına dikkate alındığında büyük oranda sezgisel kalmaktadır. Ancak öge anlamlarıyla ilgili olan *anlam özelleşmesi* ile birlikte kullanıldığında tam olarak güvenilir bir ölçüt olabilir.

3.6.2. Anlam Özelleşmesi

Deyimbilimi alanında çalışanlar, bileşenlerinin anlamları bakımından *sınırlı eşdizimliliği* serbest birliktelikten ayırırlar. Buna göre bir sözcük birlikteliğinin (sınırlı) eşdizimli olarak nitelendirilebilmesi için bileşenlerinden en az birinin özelleşmiş bir anlamının olması gerekir. Özelleşmiş anlamla, *değişmeceli* (birine *saygı duymak*'teki *duymak*, *politika yürütmek*'teki *yürütmek*), *mesleki / teknik* (*obtain a warrant* “yetki almak”teki *obtain* “almak”) ve *sözlüksel olmayan* anlamlar (delexical senses) (*make a decision* “karar almak”teki *make* “almak”, *karar vermek*'teki *vermek*) kastedilir (Aisenstadt, 1979; Cowie, 1991, 1992, 1998; Howarth, 1998a; Moon, 1998). Dolayısıyla anlam özelleşmesi ölçütü, birlikteliği oluşturan ögelerin anlamlarının *özelleşmiş* ya da *gerçek* olup olmamasıyla ilgilidir.

Bu ölçüt *anlamsal şeffaflık* ölçütüyle birlikte değerlendirildiğinde her iki ögesi de özelleşmiş anlamda olan ve ögelerinin anlamından birliktelik anlamı nispeten çıkarılabilen *deyimsel eşdizimlilik* ile bir ögesi özelleşmiş, diğeri gerçek anlamıyla kullanılan, ögelerinin anlamından birliktelik anlamı büyük ölçüde çıkarılabilen *sınırlı eşdizimlilik* ve bütün ögeleri gerçek anlamda kullanılan, birliktelik anlamı tam olarak şeffaf *açık eşdizimlilik* kategorileri arasında ayırım yapılabilir. Ancak bu ölçüt her iki ögesi de gerçek anlamda kullanılan açık eşdizimlilik ile yine iki ögesi de gerçek anlamda olan serbest birlikteliği birbirinden ayırmada kullanılamaz. Bu iki kategori ise yukarıda değerlendirilen *genelleşme / kalıplaşma* ölçütüyle birbirinden ayırt edilebilir.

Dolayısıyla *anlamsal şeffaflık*, *genelleşme / kalıplaşma* ve *anlam özelleşmesi* ölçütleri birlikte kullanılarak eşdizimliliğin de dâhil olduğu deyimsel sözcük birlikteliklerini belirlemek ve serbest birlikteliklerden ayırt ederek ayrıntılı bir sınıflandırmasını yapmak mümkündür.

3.6.3. Genelleşme / Kalıplaşma

Bazı sözcük birlikteliklerinin anlamı, uzlaşımsal bir bağıntı uyarınca bütün olarak öğrenilir ve zihinde kalıp olarak yer edindir. Bir eşdizimlilik, bileşenlerinin tek tek anlamlarıyla ilişkili ancak onlardan farklı bir anlamda ortaya çıkar. Dolayısıyla eşdizimliler kalıplaşma eğiliminde sözcük birliktelikleridir. Dilde sözdizimsel ve biçimsözdizimsel düzeylerde gerçekleşen eşdizimlilik, genellikle alışlagelmiş, kalıplaşmış ve hazır kullanım kalıpları olarak tanımlanır. Dolayısıyla bu kullanım kalıpları büyük oranda dilin konuşurları arasında uzlaşımaya dayanmaktadır.

Eşdizimliliğin temel nitelikleri arasında yer alan ve eşdizimlilerin belirlenmesinde kullanılan ölçütlerden biri olan *genelleşme*, ilk ya da yeni oluşum adı verilen bir sözcük ya da sözcük birleşmesinin, dilin konuşurları tarafından bilinen, tanıdık bir sözlüksel unsur olarak kabul edilmeye başlandığı aşamayı ifade eder (Bauer, 1983: 48'den aktaran Doğan, 2016a: 107). Bu açıdan genelleşme, bir kalıplaşma aşaması olarak değerlendirilebilir. Howarth sınırlı eşdizimlileri, bir bütün olarak öğrenilen, uzlaşımsal biçim-anlam çiftleri olarak kullanılan, tam olarak kalıplaşmış sözcük öbekleri (1996) olarak tanımlar.

Sözcük birlikteliğinin uzlaşımsal anlamı olarak da ifade edilebilecek olan genelleşme / kalıplaşma, anlamsal nedenlilik ile de ilişkilidir. Bir sözcük birlikteliği tanındığı, benimsendiği ve kullanıldığı ölçüde uzlaşımsallık oranı artar yani genelleşir / kalıplaşır. Uzlaşımsallık arttıkça başlangıçtaki nedenlilik bulanıklaşmaya başlar ve zamanla kaybolur. Başlangıçta anlam bakımından birlikteliği nedeni olan birliktelikler süreç içerisinde nedensizleşir (Guiraud, 1984: 22).

Genelleşme / kalıplaşma, eşdizimliliğin kendi içinde sınıflandırılması ve deyimlerden ayırt edilmesinde kullanılabilecek bir ölçüt değildir. Ancak deyimsel sözcük birlikteliklerinin ortak özelliği olması nedeniyle, şeffaflık derecesi en yoğun olması ve öğelerinin anlam özelleşmesi göstermemesi bakımından deyimsel birliktelikler içerisinde serbest birlikteliğe en yakın noktada bulunan *açık eşdizimlilik* kategorisini, hiçbir genelleşme / kalıplaşma özelliği göstermeyen *serbest birliktelikten* ayırt etmede kullanışlı bir ölçüttür. Dolayısıyla bu çalışmada ayırıcı bir ölçüt olarak kullanılmıştır.

3.6.4. Diğer Ölçütler

Deyimlerle eşdizimlileri ayırt etmede kullanılabilir tartışmaya açık bir diğer ölçüt, iki birliktelik tipinin gönderme yaptığı anlam alanlarıdır. Bu görüşe göre deyim anlamı, (11)'deki ifadelerde görüldüğü gibi genellikle sağlık, yoksulluk, mutluluk, doğum ve ölüm gibi yaşamın başlıca konularıyla ilgilidir. Eşdizimlilik ise tartışmaya açık bir şekilde, (12)'deki örneklerde olduğu gibi çoğu zaman bir düşünce ya da durumu anlatmayan, genellikle nitelik belirten, miktar veya yoğunluğa işaret eden ifadeyi güçlendirici birlikteliklerdir (François-Manguin, 2006; Tutin, 2013):

(11)

a. *adın ajun* (EUDÇ 0054) **kel.** “öbür dünya” **dey.** “ahiret”

b. *awutça kara toprak* (KB 5425) **kel.** “bir avuç kara toprak” **dey.** “dünyalık mal mülk”

c. *bakışı yırak* (KB 1855) **kel.** “bakışı uzak” **dey.** “öngörülü”

d. *adaki tayıg* (KB 670) **kel.** “ayağı kaygan” **dey.** “sabit olmayan, sürekli değişen, döneke”

(12)

a. *açuk kök* (DLT 131) **kel.** “açık gökyüzü” **eşd.** “bulutsuz gökyüzü”

b. *altun tokır* (BTT 25 1911-1912) **kel.** “altın saç” **eşd.** “altın renginde saç”

c. *anıg kılınç* (Huast. 4) **kel.** “kötü eylem” **eşd.** “günah”

d. *bedük karınlıg* (DLT 50, 405) **kel.** “büyük karınlı” **eşd.** “şişman”

Bu görüş, bir dereceye kadar doğru görünmekle birlikte, genelleyici bir yaklaşımla deyimle eşdizimliliği birbirinden ayırmada kullanılabilir değildir. Değimeceli anlamlar, her türlü soyut anlam aktarımına ve göndermeye açık olduğu için özellikle deyimle eşdizimlilik ve sınırlı eşdizimlilik kategorilerinde bu tür (sağlık, yoksulluk, mutluluk, doğum ve ölüm) anlamların işaretlenebilmesi mümkündür.

3.7. Eşdizimliliğin Sınıflandırılması

Eşdizimlilik olgusu üzerine 1950'lerden sonra ağırlık kazanan çalışmalar genellikle eşdizimlilik kavramını tanımlama ve sınıflandırma üzerinde durmuşlardır. Bu

çalışmalar (örneğin, McIntosh, 1961; Halliday, 1966; Sinclair, 1966; Katz ve Fodor, 1964; Cruse, 1986; Mitchell, 1971; Greenbaum, 1970) üç farklı eğilime odaklanmıştır: sözcüksel birleşim eğilimi, anlamsal eğilim ve yapısal kalıp eğilimi. Sözcüksel birleşim (lexical composition) eğilimi eşdizimliliğe farklı düzeylerdeki sözcük anlamlarını tanımlama aracı olarak bakar. Anlamsal eğilim, sözcüksel öge eşlenimlerini tahmin etmek için anlamsal özelliklere dayanır. Yapısal kalıp eğilimi, eşdizimliliği incelemek için dilbilgisel kalıpları kullanır (Gitsaki, 1999).

Eşdizimlilik üzerine temelde anlambilimsel, dizimsel ve biçimsözdizimsel özelliklerine göre çeşitli sınıflandırma denemeleri yapılmıştır. Bu sınıflandırma denemeleri, yukarıda verilen ve eşdizimliliğin belirlenmesinde ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayrımında kullanılan *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütleri ile eşdizimliliğin genel nitelikleri olarak verilen bileşimsellik, dilbilgisel biçimlenmişlik, sıklık, değiştirilebilirlik gibi özellikler kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca dizimsel ve biçimsözdizimsel sınıflandırmalarda genellikle eşdizimliliği oluşturan bileşenlerin türleri ve eşdizimlilik oluşturduğu dilbilgisel ögeler dikkate alınmıştır. Aşağıda, eşdizimlilik ve eşdizimliliğin içinde bulunduğu deyimsel birliktelikler üzerine yapılan anlambilimsel, dizimsel ve biçimsözdizimsel sınıflandırmalar ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Anlambilimsel sınıflandırma başlığının sonunda, bu çalışmada önerilen bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır.

3.7.1. Anlambilimsel Sınıflandırmalar

Eşdizimlilik üzerine yapılan anlamsal sınıflandırma çalışmaları anlambilimsel yaklaşıma dayanmaktadır. Anlambilimsel (deyimbilimsel) yaklaşım, temelde değişen sabitlik derecelerine göre deyimbilimsel birlikteliklerin sınıflandırılması ile ilgilidir. Bu sınıflandırma denemelerinde temelde eşdizimliliği oluşturan ögelerin özelleşmiş anlamının bulunup bulunmaması, bir bütün olarak eşdizimlilik anlamıyla ögelerin anlamları arasındaki ilişki yani birlikteliğin anlamsal şeffaflık derecesi, değiştirilebilirlik, genelleşme / kalıplaşma, bileşimsellik, anlamsal nedencilik, dilbilgisel biçimlenmişlik gibi farklı ölçütler dikkate alınmaktadır. Ayrıca, aşağıda ele alınan, Mel'çuk'un (1998) sözcüksel işleve dayanan sınıflandırma örneğinde görüldüğü gibi farklı bir yaklaşımla yapılan sınıflandırmalar da bulunmaktadır.

Konu üzerinde çalışanlar, kendi bakış açılarına göre sözcük birlikteliklerini farklı kategorilere ayırarak farklı şekillerde adlandırmışlardır: *deyim*, *sınırlı eşdizimlilik* (restricted collocation), *serbest sözcük birlikteliği* (free word-combination) (Aisenstadt, 1979); *saf / salt deyim* (pure idiom), *değişmeceli deyim* (figurative idiom), *sınırlı eşdizimlilik* (restricted collocation), *açık eşdizimlilik* (open collocation) (Cowie, 1981); *deyim*, *eşdizimlilik*, *serbest birliktelik* (free combination) (Nattinger ve DeCarrico, 1992); *saf deyim*, *değişmeceli deyim*, *sınırlı eşdizimlilik*, *serbest eşdizimlilik* (free collocation) (Howarth, 1996); *saf deyim*, *değişmeceli deyim*, *sınırlı eşdizimlilik*, *serbest birliktelik* (Howarth, 1998a, 1998b). Bu birliktelik kategorileri arasında kesin ve belirli sınırlar çizmek oldukça zordur. Özellikle sınırlı eşdizimliliğin sınırlarının belirlenmesi konunun en çetrefilli kısmını oluşturur (Cowie, 1998: 5). Eşdizimlilik, deyimle serbest birliktelik arasında bulanık bir bölgede bulunduğu için eşdizimliliği betimlemek kolay değildir (Howarth 1998a). Yukarıda görüldüğü gibi deyimbilimsel birliktelikler daha önceki çalışmalarda genellikle üç temel kategoride ele alınmıştır: *deyim*, *eşdizimlilik* (*sınırlı eşdizimlilik*) ve *serbest birliktelik*. Bunun dışında özellikle eşdizimliliği, bazen de deymi kendi içinde çeşitli kategorilere ayıran çalışmalar da bulunmaktadır.

Anlambilimsel bakış açısına dayanan yaklaşıma göre bütün sözcük birliktelikleri eş değerde bir deyimleşme göstermemektedir. Subaşı Uzun (1991: 33-34) deyimsel ifadeleri deyimleşme derecelerine göre (1) Tam deyimler ya da birinci dereceden deyimler, (2) Yarı deyimler ya da ikinci dereceden deyimler, (3) Üçüncü dereceden deyimler olmak üzere üçe ayırır. Buna göre, birinci dereceden deyimlerin oluşmasında birlikteliği oluşturan sözlükbirimlerin göndergesel anlamları temel ölçüttür ve söz konusu deyim anlamı ile onu oluşturan sözcüklerin anlamları arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bu tür ifadeler tam bir deyim niteliği sergilememektedir. Subaşı Uzun, bu kategoriye *ağaca çıksa pabucu yerde kalmamak* “bir girişimde bulunmak için bağımlılığı olmamak, istediği şekilde davranabilmek” örneğini verir. Subaşı Uzun’un yarı deyimler ya da ikinci dereceden deyimler olarak adlandırdığı kategoriye giren örneklerde, birlikteliği oluşturan sözlükbirimlerden biri ya da birkaçı yan anlamlıdır. Bu tür birlikteliklerde yan anlamıyla kullanılan sözcükle diğer ögenin anlamı birleşerek birlikteliğin anlamını oluşturur ve birlikteliği oluşturan ögeler anlam değerlerini korur. Bu birlikteliklerin anlamı yarı şeffaftır. Bu yapılarda, birlikteliği oluşturan sözlükbirimlerin anlamlarından yola çıkılarak birlikteliğin bütün anlamına büyük oranda ulaşılabilir. Anlambilimsel bakış açısıyla ele alındığında “ikinci dereceden deyimler”

olarak nitelenen bu birlikteliklerin, deyim özelliğini tam olarak sergilemediği görülür: *adam kıtlığında, adam olmak, ağız değiştirmek*. Üçüncü dereceden deyimler, deyimleşmenin en zayıf derecesini oluşturur. Bu tür birlikteliklerde, birlikteliği oluşturan sözcükler yan anlamlarıyla kullanılır ve bu yan anlamların toplamı birlikteliğin anlamını oluşturur. Dolayısıyla, birlikteliğin anlamıyla onu oluşturan ögelerin anlamları arasında doğrudan bir bağ / ilişki vardır. Bu yapılarda, deyimlerin anlambilimsel olarak en dikkate değer özelliği olan anlamsal donukluğun görülmemesidir. Subaşı Uzun, bu tür sözcük birliktelikleri için deyimden çok “deyimsi” teriminin kullanılabileceğini belirtir: *adamına düşmek, adamdan saymak, başına ekşimek*. Subaşı Uzun’un sınıflandırmasındaki (1) numaralı kategoriye giren örnekler bu çalışmada da deyim olarak kabul edilirken, farklı özellikleri de ayrıntılı olarak açıklanan ve bu sınıflandırmada (2) ve (3) numaralı kategorilerle örtüşen birliktelikler tam olarak deyim özelliği göstermediği için deyim olarak değerlendirilmemiştir (Subaşı Uzun 1991: 33-34).

Aitchison, sözcükler arasındaki ilişkilerin gücü temelinde eşdizimliliği, ilişkinin derecesi en zayıf olandan en güçlü olana kadar üç tipe ayırmıştır: Seçmesel, ancak yaygın biçimde ilişkili sözcükler (örn. *fresh-faced youths* “taze yüzlü gençler”); alışlagelmiş bağlantılara sahip sözcükler ya da kalıp sözler (örn. *wide awake* “açık gözlü”); sabit bir düzende donmuş sözcükler (örn. *knife and fork* “çatal bıçak”) (2003: 91). Bu sınıflandırma denemesi, Howarth’ın eşdizimliliği sınırlılığı en fazla olandan en az olana kadar sınıflandırmasına benzemektedir. Aradaki fark, Howarth’ın çözümlemeli anlamsal değiştirilebilirlik yönteminin aksine Aitchison’ın ölçütünün sözcükler arasındaki ilişkinin gücüne dayanmasıdır. Ortak nokta ise her ikisinin de eşdizimlilikteki sabitlik (fixedness) derecesini kabul etmesidir (Men, 2015: 30).

Lamiroy, anlamsal şeffaflık derecesine göre eşdizimliliği üç kategoriye ayırır (2016: 11):

(1) Bileşimsel ve dolayısıyla kolayca yorumlanabilir olan prototipik eşdizimlilik: örn. *yavız ot* (BTT 25 3705) (kel. “kötü ot”) “zararlı ot”, *altun tokır* (BTT 25 1911-1912) (kel. “altın saç”) “altın renginde saç” gibi. Bu tür ifadeler, kodlamaları sorunlu olsa da kendine özgü karakterlerinden dolayı bir dile ya da tarihî bir lehçeye hâkim olmayan birisi tarafından kolayca çözümlenebilir.

(2) Hâlâ çözümlenebilir olan ancak eşdizimleyicinin (collocative), tabanın göndergesel anlamına yeni bir şeyler eklediği eşdizimliler: örn. *iki arıg kızlar* (Röhrborn1977 186) (kel. “iki arı kız”) “iki iffetli kız”, kızların fiziki temizliğinden ziyade “iffetli, namuslu olmaları”na gönderme yapar; *arıg köñül* (Huast. 247) (kel. “arı gönül”) “temiz, iyi gönül” eşdizimliliğindeki *arıg*, “iyilik”e gönderme yapmaktadır.

(3) Anlam olarak donuk en az bir unsur içeren prototipik eşdizimliler: *arıg nom* (Röhrborn1977 186) (kel. “arı, temiz öğreti”) “kutsal öğreti”, *arıg yula* (Röhrborn1977 187) (kel. “arı, temiz mum”) “parlak mum, ışık”. Bu örneklerde sırasıyla, ögenin gerçek anlamından çıkarmanın zor olduğu “kutsallık” ve “parlaklık”a gönderme yapıldığı için bu eşdizimliler tamamıyla bileşimsel değildirler.

Bu sınıflandırma denemesindeki birinci kategori, diğer sınıflandırma denemelerindeki açık eşdizimliliğe, ikinci ve üçüncü kategori ise sınırlı eşdizimliliğe yaklaşmaktadır. Ancak özellikle son iki kategori arasındaki sınır net olarak çizilememiştir. Söz konusu iki kategoriye giren örnekler birbirinden ayırt edilirken büyük ölçüde sezgisel davranmak gerekmektedir.

Cowie, eşdizimliliği tanımlama ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt etme konusunda en açık ve keskin görüşleri bulunması dolayısıyla anlambilimsel yaklaşımın başlıca temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Cowie, eşdizimliliği soyut bir sözcük birlikteliği olarak kabul eder ve deyimler ve serbest sözcük birlikteliklerinden belirli sınırlarla ayırır (Cowie, 1981, 1994; Cowie, vd. 1993). Cowie (1991, 1992), eylem + ad eşdizimliliğini ele alırken eylemleri, *değişmeceli* (figurative), *sözcüksel olmayan* (delexical) ve *teknik* (technical) (ya da yarı teknik (semi-technical)) olarak sınıflandırır. Howarth’ın da benimsediği Cowie’nin bu sınıflandırmasının, Aisenstadt’ın (1979) “ikincil, soyut anlamlı”, “dilbilgiselleşmiş, geniş ve bulanık anlamlı” ve “çok dar ve özel anlamlı” eylemler arasında yaptığı ayırmadan esinlendiğini söylemek mümkündür. Bu örneklerden ilk ikisi Cowie’nin değişmeceli ve sözcüksel olmayan anlamlarına karşılık gelmektedir (Nesselhauf, 2005: 22-23). Söz konusu sınıflandırma çalışmaları eylem odaklı yapıldığı, yalnızca eylemlerin anlamsal özelliklerini dikkate aldığı için bu çalışmalardan bütün sözcük türlerini kapsayacak genel çıkarımlar yapmak pek mümkün görünmemektedir.

Cowie, eşdizimlilik terimini, bazen yalnızca, bir ögesi gerçekdışı bir anlamda kullanılan ve keyfi (arbitrarily) olarak sınırlı bir değiştirilebilirliği olan birliktelikler,

bazen de serbest birliktelikler (free combinations) için kullanır. Ancak bu durumda açık eşdizimlilik (open collocations) (yani serbest birliktelikler) ve sınırlı eşdizimlilik (restricted collocations) arasında ayırım yapar. Ayrıca, *hesabı karşılamak* örneğinde görüldüğü gibi, bir sözcüğün yalnızca diğer sözcükle birlikte kullanıldığında aynı eşdizimlilik anlamını sağladığı, özelleşmiş anlamda bir sözcük (*karşılamak*) içeren birliktelikleri de farklı kategoride değerlendirir. Genellikle bu tür birliktelikleri *sınırlı eşdizimlilik* başlığı altında değerlendirirse de (1998b 221), bir yazısında bunların deyimlerle eşdizimliler arasında ek bir kategori oluşturduğunu belirtmektedir (1981: 228).

Cowie, sözcük birlikteliklerini birbiriyle ilişkilendirdiği *şeffaflık* (transparency) ve *değiştirilebilirlik* (commutability, substitutability) ölçütlerini dikkate alarak sınıflandırır. Cowie'ye göre şeffaflık, sözcük birlikteliğini oluşturan bileşenlerin ve birlikteliğin bütün anlamının gerçek ya da gerçekdışı olup olmamasına dayanır; değiştirilebilirlik ise aynı eşdizimlilik anlamını korumak koşuluyla bileşenlerin başka bileşenlerle yer değiştirebilirlik oranıdır. Cowie'nin, bu ölçütlere göre belirlediği birliktelik türleri ve bunların nitelikleri aşağıdaki gibidir (1994: 3169):

Saf deyimler (pure idioms): Bileşenlerin değiştirilebilirliği olanaksızdır. Birlikteliğin özelleşmiş bir anlamı vardır ve bu anlama bileşenlerin gerçek anlamlarından yorumlama yoluyla ulaşılamaz (örn. *blow the gaff* **kel.** “zıpkını üfleme” **eşd.** “gizli bir gerçeği ortaya çıkarmak, ağızdan kaçırmak”)

Değişmeceli deyimler (figurative idioms): Bileşenlerinin çok az değiştirilebilirlik olanağı vardır. Birlikteliğin özelleşmiş bir anlamı olmakla birlikte gerçek anlamı hâlâ yoruma açıktır (örn. *do a U-turn* **kel.** “U dönüşü yapmak” **eşd.** “birinin düşüncesini ya da davranışını tamamen değiştirmesi”)

Sınırlı eşdizimliler (restricted collocations): Bileşenlerinin değiştirilebilirliği sınırlı ölçüde mümkün olmakla birlikte değiştirilebilirlik konusunda keyfi sınırlılıklar vardır. En az bir bileşenin gerçek anlamı dışında bir anlamı vardır ve en az bir bileşen gerçek anlamıyla kullanılır. Birlikteliğin bütün olarak anlamı şeffaftır (örn. *perform a task* **kel.** “görev yürütmek” **eşd.** “bir görevi yerine getirmek”).

Serbest birliktelikler (free combinations): Bileşenlerin değiştirilebilirliğinin sınırlılığı anlambilimsel olarak temellendirilebilir. Sözcük birlikteliğinin tüm bileşenleri

gerçek anlamda kullanılır (örn. *drink tea* **kel.** “çay içmek” **eşd.** “çay içmek”) (Nesselhauf, 2005: 14-15).

Cowie, bazen bir bileşeni gerçektışı bir anlamda kullanılan birlikteliklerin (sınırlı eşdizimlilik) keyfî olarak sınırlı değiştirilebilirliği bulunduğunu kabul ederken bazen de serbest birlikteliklerde aynı ölçüyü dikkate alır. Ancak bu durumda *açık eşdizimlilik* ile *sınırlı eşdizimlilik* arasında ayırım yapar. Ayrıca özelleşmiş anlamdaki belirli bir sözcüğün (örn. *ayak*), yalnızca başka bir sözcükle birlikteliğiyle ortaya çıkan *ayak yapmak* “birini aldatmak, kandırmak için dalavere çevirmek” (TS 211: 195) gibi sözcük birlikteliklerini de farklı şekilde sınıflandırır. Bu tür birliktelikleri genellikle *sınırlı eşdizimlilik* kategorisi altında değerlendirmekle birlikte (1998b: 221) bir yazısında bunların deyimlerle eşdizimliler arasında ek bir kategori oluşturduğunu ifade etmektedir (1981: 228) (Nesselhauf, 2005: 15).

Cowie'den farklı olarak bazı araştırmacılar *eşdizimlilik* terimini hem açık eşdizimlilik hem de sınırlı eşdizimlilik anlamında kullanır. Bunlar eşdizimliliği sınıflandırmaz (Lyons, 1977), bazıları ise Cowie gibi açık eşdizimlilik (serbest eşdizimlilik) ile sınırlı eşdizimlilik arasında ayırım yapar (Aisenstadt, 1981). Anlambilimsel yaklaşımı benimseyen bir kısım araştırmacı ise *eşdizimlilik* terimini *sınırlı eşdizimlilik* anlamında kullanır; herhangi bir sınırlılığa tabi olmayan birliktelikleri ise *serbest birliktelik* ya da *birlikte oluşum* (co-creation) olarak adlandırırlar (Benson vd., 2010; Hausmann, 1984; Bahns ve Eldaw, 1993). Bir tarafında serbest birlikteliklerin diğer tarafında deyimlerin bulunduğu doğrudan, Cowie deyimleşme derecesi yüksek birliktelikleri *saf deyimler* ve *değişmeceli deyimler* olarak ikiye ayırırken Howarth dışında diğer araştırmacıların çoğu bu ayırımı yapmaz. Benson vd. ise eşdizimlilerle deyimler arasında *geçiş birliktelikleri* (transitional combinations) ya da *geçiş eşdizimlileri* (transitional collocations) olarak adlandırdıkları ek bir kategori varsayar (Benson vd., 2010: 5).

Howarth, sıklıklarını dikkate almadan yaptığı sınıflandırmada deyimysel birliktelikleri *saf deyimler* (*to blow the gaff* **kel.** “zıpkını üflemek” **eşd.** “gizli bir gerçeği ortaya çıkarmak, ağızdan kaçırmak”), *değişmeceli deyimler* (*to blow your own trumpet* **kel.** “kendi trompetini üflemek” **eşd.** “kendini övmek, böbürlenmek”), *sınırlı eşdizimliler* (*to blow a fuse* **kel.** “fünyeyi üflemek” **eşd.** “fünyeyi imha etmek /

sinirlenmek”) ve *serbest eşdizimliler* (*to blow a trumpet kel.* “trompet üflemek” *eşd.* “trompet çalmak”) olmak üzere dörde ayırır (Howarth, 1996).

Howarth’a göre *açık eşdizimlilik* tam bileşimsel, şeffaf ve öğeleri gerçek anlamıyla *saf deyim* bileşimsel değildir, birliktelik anlamı donuktur ve öğeleri özelleşmiş (değişmeceli, sözlüksel olmayan, teknik) anlamdadır. *Değişmeceli deyim* ise öğeleri hem gerçek hem değişmeceli anlamında bulunduğu için birliktelik anlamı olarak şeffaftır (1996: 23). *Sınırlı eşdizimlilik*, değişmeceli deyim ve açık eşdizimlilik gibi çözümlenebilir ancak bir ögesi özelleşmiş diğer ögesi gerçek anlamda olduğu için ne tam olarak bileşimsel ne de bütünüyle çözümlenemez bulanık bir bölgede yer alır (1996: 47). Aşağıdaki tabloda Howarth’ın sınıflandırması ve bu sınıflandırmadaki anlamsal kategorilerin bileşimsellik, çözümlenebilirlik / anlamsal nedenlilik, gerçek ve özelleşmiş anlam ölçütlerine göre taşıdığı nitelikler gösterilmektedir:

Kategori	Deyimbilimsel	Bileşimsel	Çözümlenebilir / (Anlamsal) Nedenli	Gerçek	Değişmeceli
Açık Eşdizimlilik	hayır	evet	evet	evet (her iki öge)	hayır
Sınırlı Eşdizimlilik	evet	kısmen	evet	kısmen (bir öge)	kısmen (bir öge)
Değişmeceli Deyim	evet	hayır	evet	hayır, ancak gerçeğe eşdeğer anlam da içermekte	evet (her iki öge)
Saf Deyim	evet	hayır	hayır	hayır	evet (her iki öge)

Howarth, sınıflandırmasında deyimleri *saf deyim* (pure idiom) ve *değişmeceli deyim* (figurative idiom) olarak iki kategoriye ayırmıştır. Bu iki kategoriden, *değişmeceli deyim*in öğelerinin gerçek anlamda olmamakla birlikte gerçeğe eşdeğer (literal equivalent), *saf deyim*in ise her iki ögesinin özelleşmiş anlamda olması bakımından birbirinden ayrıldığı ifade edilir. Ayrıca *değişmeceli deyim* çözümlenebilir /

anlamsal nedenliliğini yitirmemiş olması bakımından, çözümlenemez / nedensiz olan *saf deyimden* ayrılır. Ögelerinden biri gerçek, diğeri özelleşmiş, çözümlenebilir / anlamsal nedenliliğini yitirmemiş ve yarı-bileşimsel olan *sınırlı eşdizimlilik*, her iki ögesi de gerçek anlamda kullanılan, çözümlenebilir / anlamsal nedenliliğini yitirmemiş ve tam bileşimsel olan *açık eşdizimlilikten* ayırt edilir (Poulsen, 2005: 91-94). Howarth'ın sınıflandırmasında açık eşdizimlilikle sınırlı eşdizimlilik arasındaki ayrımın net olarak çizildiği söylenebilir. Bu sınıflandırmanın eleştirilebilecek yönü, *değişmeceli deyim*in çözümlenebilir / anlamsal nedenliliğini yitirmemiş olduğu kabul edilmesine rağmen bileşimsel olmadığına belirtilmesidir. Ancak bileşimsellikle anlamsal nedenliliğin / çözümlenebilirliğin doğru orantılı olması beklenir, bileşimsel olmayan bir birlikteliğin çözümlenebilir / anlamsal nedenliliğini yitirmemiş olarak düşünülmesi tartışmaya açıktır. Ayrıca bu birliktelik türünü, çözümlenebilir / anlamsal nedenliliğini yitirmemiş ise deyim kategorisinde değerlendirmek ve deyim olarak kabul etmek problemlidir.

Cowie ve Howart'ın deyimsel birliktelikleri sınıflandırma denemeleri oldukça ayrıntılıdır. Bu sınıflandırmaların eleştirilebilecek noktaları, deyimleri kendi içinde iki ayrı kategoriye ayırmaları ancak bu kategoriler arasındaki anlambilimsel sınırların net olarak çizilememesidir. İki sınıflandırmada da *saf deyim* ve *değişmeceli deyim*in ikisinin de özelleşmiş anlamı bulunmaktadır ve deyim anlamı olarak tamamen donuktur. Aralarındaki fark ise *değişmeceli deyim*i oluşturan bileşenlerin gerçek anlamlarıyla serbest sözcük birlikteliği gibi de kullanılabilmesidir. Ancak bu farkın, iki ayrı anlamsal deyim kategorisi öne sürmek için yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Deyimbilimi alanında çalışan pek çok araştırmacının kabul ettiği gibi, deyim anlamında aslanan birliktelik anlamının tamamen donuk olmasıdır. Birliktelik anlamı herhangi bir şekilde şeffaf olan birliktelikleri deyim olarak adlandırmak tartışmaya açık bir kabuldür. Söz konusu nitelikleri taşıyan bir birliktelik türünü (Cowie, (1994) ve Howarth'taki (1996) *değişmeceli deyim*), deyimle eşdizimlilik arasında bir “geçiş kategorisi” olarak tasarlayıp kuramsal bir zemine oturtmak mümkündür.

Görüldüğü üzere sözcük birliktelikleri genellikle en sabitten en serbest olana doğru bir derecelendirme ile temelde deyim, eşdizimlilik ve serbest sözcük birlikteliği olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma denemelerinde genellikle deyim ile eşdizimlilik arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üzerinde ddaha az durulan, eşdizimlilik ile serbest birliktelik arasındaki ayırım da oldukça önemlidir.

Değiştirilebilirliğe dayanan ayrıntılı sınıflandırma denemelerinden birini Howarth yapmıştır. Sınıflandırmasını fiil + isim birlikteliklerine uygulayan Howarth, değiştirilebilirliği sınırlı öge sayısı ve sınırlılık derecesi olmak üzere iki ölçüt kullanarak beş sınırlılık düzeyi belirler (1996: 102-105):

1. Adın değiştirilebilirliği sınırsızdır, eylem seçiminde bazı sınırlılıklar vardır. Geniş bir isim dizisine karşılık eylemin az sayıda eşanlamlısı mevcuttur: *adopt / accept / agree to a proposal / suggestion / recommendation / convention / plan*.
2. Her iki ögede de bazı sınırlılıklar vardır. Bir eylemle az sayıda ad kullanılabilirken eylemin de az sayıda eşanlamlısı vardır: *introduce / table / bring forward a bill / an amendment*.
3. Eylem sınırlı olarak değiştirilebilirken ad tamamen sınırlıdır. Eylemin az sayıda eşanlamlısı vardır ancak bunlar tek bir adla kullanılabilir: *pay / take heed*.
4. Eylem seçimi tam olarak sınırlıdır, adın değiştirilebilirliğinde bazı sınırlılıklar vardır. Bir eylem az sayıda adla kullanılabilirken eylemin hiçbir eşanlamlısı yoktur: *give the appearance / impression*.
5. Her iki ögenin de seçimi tam olarak sınırlıdır. Belirli bir anlamdaki bir eylemle yalnızca bir ad kullanılabilirken eylemin de eşanlamlısı yoktur: *curry favour* (Nesselhauf, 2005: 23).

Değiştirilebilirlik ölçütünün bütün kombinasyonları uygulanarak oldukça ayrıntılı bir sınıflandırma denemesi ortaya konmuş olmakla birlikte, bütün farklı birliktelik yapılarını tek bir anlamı ifade eden formlar gibi tasarlamak tartışılabilir bir yaklaşımdır. Değiştirilebilir olduğu varsayılan bütün diğer ögeler, esasında çeşitli anlam nüanslarıyla ortaya çıkan birbirinden farklı birliktelikler oluşturmaktadır. Değiştirilebilirlik ölçütünün kullanımı, ilgili başlık altında da tartışıldığı gibi, “bağlamsal anlam” düşüncesine ters düşmektedir. Ayrıca anlam ve anlamlandırma göreceli olduğu, kişiden kişiye bile değişebildiği için bir anlamda ne kadar farklı sözcüğün kullanılabileceği öngörülemez. Bu ölçüt, birlikteliklerin yapısal özellikleri temelinde, bir kavram alanı için eşzamanlı sayısal betimlemeler yapmada kullanışlı olmakla birlikte, birlikteliğin özünü oluşturan ve sınıflandırmada güvenilir olarak

kullanılabilecek temel anlamsal nitelikler ve anlamsal evrim süreçleriyle doğrudan ilgili değildir.

Eşdizimliliği oluşturan öğelerin değiştirilebilirliğine dayanan bir başka sınıflandırma denemesinde Benson vd., *eşdizimlilik* ile *geçişken* (transitional) *eşdizimlilik* arasında ayırım yapar. *Foot a bill* (kel. “fatura çıkarmak / hesaplamak” eşd. “fatura ödemek”) eşdizimliliğinde söz konusu eşdizimlilik anlamının sağlanabilmesi *bill*'in yalnızca *foot* ile birlikteliğinde mümkündür (1986: 254). Dolayısıyla bu birliktelik, geçişken eşdizimliliğe karşılık *eşdizimlilik* ya da *sınırlı eşdizimlilik* kategorisine girer. Aisenstadt (1979, 1981) da değiştirilebilirlik temelinde bir sınıflandırma denemesi yapmıştır. Buna göre eşdizimlilik, öğelerin her ikisinin ya da yalnızca birinin değiştirilebilirliği bakımından iki kategoriye ayrılır. Örnek olarak *shrug one's shoulders* “omuz silmek” eşdizimliliğinde her iki ögenin de değiştirilebilirlik bakımından sınırlı olduğu kabul edilir. *Make / take a decision* “karar vermek” birlikteliğinde ise yalnızca öğelerden biri değiştirilebilirlik açısından sınırlıdır.

Mel'çuk (1998), eşdizimlilik üzerine anlambilimsel sınıflandırma denemesi yapan önemli isimlerdendir. Mel'çuk'un sınıflandırması oldukça ayrıntılıdır ve yalnızca eylemlere dayanan Aisenstadt, Cowie, Howarth'ın sınıflandırmalarının aksine tüm dilbilgisel türleri kapsar. Mel'çuk sınıflandırmasını, *sözcüksel işlevler* (lexical functions) olarak adlandırdığı bir kavram temelinde yapmıştır. Buna göre bir eşdizimliliğin anlamını oluşturan *sözlükbirimler* (lexeme), *anahtar sözcük* (keyword) tarafından seçilir.¹⁴ Sözcüksel işleve örnek olarak *do / perform* “yapmak, gerçekleştirmek” anlamı verilir. Bu anlam *cry* “ağlamak” adıyla ifade edilmek istendiğinde birlikte kullanılabileceği sözlükbirimlerden biri *let out* eylemi olur; *support* “destek, yardım” sözcüğü söz konusu olduğunda ise eşdizimlilik oluşturabileceği sözcük *lend* eylemidir. Dolayısıyla ortaya çıkabilecek eşdizimlilik örnekleri, **lend a cry* ya da **let out support* değil, *let out a cry* “ağlamak, sızlanmak” ve *lend support* “desteklemek, destek vermek” birliktelikleridir. Mel'çuk sözcüksel işlevi, **Oper** olarak adlandırır. Buna göre sözcüksel işlevleri bakımından (*eşdizimleyicinin* (collocator) ifade ettiği anlama göre) eşdizimlilik çok sayıda alt kategoriye ayrılabilir. Sözcüksel işlevlere şu örnekler verilebilir (Nesselhauf, 2005: 22-23):

¹⁴ Bu terimin Hausmann'daki (1984) karşılığı *taban* (base) sözcüktür.

Abartma / büyütme (“yoğun (biçimde” / “çok”): *stark naked kel.* “sert, şiddetli çıplak” eşd. “çırçıplak”

Başlama / başlangıç (“başlamak, başlatmak”): *catch fire kel.* “ateş yakalamak” eşd. “tutuşmak, yanmak”

İşlev (“işlev”): *snow is falling kel.* “kar düşüyor” eşd. “kar yağıyor”

Mel’çuk’un sınıflandırması, eşdizimliliğin temel anlam özelliklerini değil, ögelerin işlevlerini temel alması bakımından eşdizimliliğin temel bir sınıflandırması olarak değerlendirilemez. Ancak eşdizimsel birlikteliklerin oluşturduğu kavram alanlarını ve işlevsel özelliklerini belirleyerek bunların anlambilimsel denetimini yapmak için oldukça kullanışlı bir yöntem olduğu söylenebilir.

Eken (2015: 110-111), Cowie (1994) ve Cop’un (1990) sınıflandırmalarını birleştirerek sözcük birliktelikleri üzerine karma bir sınıflandırma denemesi yapmıştır. Sınıflandırmada birlikteliğin anlamsal kısıtlılık derecesi ve değiştirilebilirlik seçenekleri dikkate alınmıştır. Buna göre sözcük birliktelikleri, *serbest birleşim, eşdizim* ve *kendine özgü / yaratıcı eşdizim* olmak üzere üç ana kategoriye ayrılır. Bunlardan eşdizim, *yarı-kısıtlı eşdizim, kısıtlı eşdizim, simgesel deyim* ve *salt deyim* olarak dört alt kategoriye ayrılır. Bu sınıflandırmada *deyimin, eşdizim* içerisinde bir alt kategori olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu sınıflandırmada *mavi zaman, mor deniz, yeşil kan* gibi birlikteliklerle örneklendirilen ve “bir kerelik kullanımlar” ve “alışılmadık bağdaştırmalar” olarak nitelendirilen *kendine özgü / yaratıcı eşdizimin, eşdizimden* farklı bir anlamsal kategorisi olarak tasarlanmakla birlikte (bir ögesi değişmeceli anlamda olan) sözcük ve (yarı sabit) birliktelik anlamı niteliklerine bakıldığında eşdizim(lilik)den farklı anlamsal bir yapı oluşturmadığı görülmektedir.

Doğan, *dilbilgisel biçimlenmişlik, genelleşme, değiştirim sınırlılığı, anlamsal birlik, analiz edilebilirlik* ölçütlerini kullanarak sözcük birlikteliklerini *serbest birleşmeler, bağlamsal eşdizimliler, sınırlı eşdizimliler, değişmeceli deyimler* ve *yalın deyimler* olmak üzere beş kategoriye ayırır. Doğan, bu birlikteliklerin sayılan ölçütler bakımından gösterdiği özellikleri aşağıdaki tabloda vermiştir (2016a: 138-142):

	Dilbilgisel Biçimlenmişlik	Genelleşme	Değiştirim Sınırlılığı	Özelleşmiş Anlam	Anlamsal Birlik	Analiz Edilemezlik	Anlamsal Açıklık
--	-------------------------------	------------	---------------------------	---------------------	--------------------	-----------------------	---------------------

Serbest Birleşmeler	+	-	-	-	-	-	Evet
Bağlamsal Eşdizimler	+	+	Durum Bağımlı	Durum Bağımlı	-	-	Evet
Sınırlı Eşdizimler	+	+	+	+	-	-	Evet
Değişmeceli Deyimler	+	+	+	+	+	-	Hayır
Yalın Deyimler	+	+	+	+	+	+	Hayır

Cowie (1994) ve Howarth'ın (1996) sınıflandırmalarından büyük ölçüde yararlandığı anlaşılan sınıflandırmada, söz konusu sınıflandırmalarda olduğu gibi deyim, *değişmeceli deyim* ve *yalın deyim* olmak üzere iki ayrı kategoriye ayrılmıştır. Dikkate alınan ölçütler temelinde değerlendirildiğinde analiz edilebilir olarak kabul edilen *değişmeceli deyim* analiz edilemez olarak nitelendirilen *yalın deyim*den ayrıldığı görülür. Değişmeceli deyim, “bileşenlerinin anlamının toplamından elde edilemeyen bir anlam birliği”nin bulunmasına karşın anlam bakımından “analiz edilebilir” olarak değerlendirilmesi Cowie ve Howarth'ın yaklaşımında olduğu gibi tartışmalıdır. *Bağlamsal eşdizimlilerle sınırlı eşdizimliler* arasındaki sınırın da belirsiz kaldığı söylenebilir. *Bağlamsal eşdizimlilerin, değiştirim sınırlılığı ve özelleşmiş anlam* ölçütleri bakımından “durum bağımlı” olması, değiştirim sınırlılığı ve özelleşmiş anlamı bulunan *sınırlı eşdizimlilerden* farkı olarak düşünülmeyle birlikte, bu özellik, iki kategoriye birbirinden kesin sınırlarla ayırmamaktadır.

Sözcük birlikteliklerinin anlambilimsel bir evrim sürecinde buldukları dikkate alınarak bu birliktelikleri kesin ve değişmez sınırlarla birbirinden ayırmak yerine *anlamsal şeffaflık, anlam özelleşmesi ve genelleşme / kalıplaşma* gibi güvenilir anlambilimsel ölçütlerle bunların sağlam tanımlamaları yapılabilir. Daha sonra bu tanımlamalar ve söz konusu ölçütler temelinde, özellikle deyim-eşdizimlilik ve eşdizimlilik-serbest birliktelik gibi kategoriler arasındaki bulanık anlam alanlarının her iki taraftaki kategorilerin özelliklerini de taşıdığı göz önünde bulundurularak bu anlam alanlarını birer geçiş kategorisi olarak tasarlamak ve bu geçiş evrelerini temsil eden

kategorilerle (*deyimsel eşdizimlilik* ve *açık eşdizimlilik*) birlikte yeni bir anlambilimsel sınıflandırma ortaya koymak mümkündür.

3.7.1.1. Bu Çalışmada Eşdizimliliğin Anlambilimsel Sınıflandırması

Bu çalışmada, deyimsel birlikteliklerin sınıflandırılmasında temelde *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütleri benimsenmiştir. Buna göre *anlamsal şeffaflık*, birlikteliğin bütün anlamının şeffaflık derecesini (Birlikteliğin bütün anlamı ya çeşitli derecelerde şeffaftır ya da tam olarak donuk, çözümlenemez durumdadır.); *anlam özelleşmesi*, birlikteliği oluşturan öğelerin özelleşmiş bir anlamının bulunup bulunmamasını (Birlikteliği oluşturan öğelerin her ikisi de özelleşmiş, öğelerden biri özelleşmiş anlamdayken diğeri gerçek ya da her iki öge de gerçek anlamda bulunabilir.); *genelleşme / kalıplaşma*, birlikteliğin gerçek anlamı dışında, öğelerin anlamları ile ilişkili ya da tamamen ilişkisiz, bütün olarak bulunan farklı bir birliktelik anlamını (Birlikteliğin ya genelleşmiş / kalıplaşmış bir anlamı vardır ya da gerçek anlamı dışında hiçbir genelleşmiş / kalıplaşmış anlam içermemektedir.) ifade eder.

Buna göre *Deyim* (D) ve *Serbest Birliktelik* (SB) arasında yer alan eşdizimlilik, bu üç ölçütün çeşitli kombinasyonlarıyla *Deyimsel Eşdizimlilik* (DE), *Sınırlı Eşdizimlilik* (SE) ve *Açık Eşdizimlilik* (AE) olmak üzere üç kategoriye ayrılabilir. Bu durumda öğelerinin anlamına bakılmaksızın birliktelik anlamı genelleşmiş / kalıplaşmış ve tamamen donuk olan birliktelikler *deyim* olarak adlandırılmaktadır. Deyimler dışında kalan eşdizimsel sözcük birliktelikleri ise (1) her iki ögesi de özelleşmiş anlamda kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış bir birliktelik anlamı bulunan ve öğelerinin anlamlarından birliktelik anlamı nispeten çıkarılabilen (çok az şeffaf) birliktelikler (*deyimsel eşdizimlilik*); (2) bir ögesi özelleşmiş, diğeri gerçek anlamıyla kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış bir birliktelik anlamı bulunan ve öğelerinin anlamlarından birliktelik anlamı sınırlı olarak çıkarılabilen birliktelikler (*sınırlı eşdizimlilik*); (3) her iki ögesi de gerçek anlamda kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış bir birliktelik anlamı bulunan ve öğelerinin anlamlarından birliktelik anlamı tam olarak çıkarılabilen birliktelikler (*açık eşdizimlilik*) olarak üç anlam kategorisine ayrılabilir. Bu anlam kategorilerinden *deyimsel eşdizimlilik* ve *açık eşdizimlilik*, deyimle sınırlı eşdizimlilik ve sınırlı eşdizimlilikle serbest birliktelik arasında geçişi temsil eden ara kategoriler olarak düşünülmüştür. *Serbest birliktelik* ise bütün öğeleri gerçek anlamlarıyla

kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış hiçbir anlamı bulunmayan ve birliktelik anlamı tam olarak şeffaf sözcük birlikteliğidir.

Aşağıda, Eski Türkçe *edgü* sıfatının değişik sözcüklerle birlikteliğinden oluşan farklı anlam kategorileri örneklendirilmiştir. Buna göre, ögeleri gerçek anlamında kullanılan ve birliktelik anlamının genelleşmemiş / kalıplaşmamış ve tamamen şeffaf olduğu (1a), (1b) ve (1c) örnekleri *serbest birliktelik* (SB). Her iki ögesi de gerçek anlamda olan, genelleşmiş / kalıplaşmış bir birliktelik anlamı bulunan ve tam olarak şeffaf (2a), (2b) ve (2c) örnekleri *açık eşdizimlilik* (AE). Ögelerinden biri özelleşmiş, diğeri gerçek anlamında kullanılan, birliktelik anlamı genelleşmiş / kalıplaşmış ve sınırlı ölçüde şeffaf olan (3a)¹⁵, (3b) ve (3c) örnekleri *sınırlı eşdizimlilik* (SE) kategorisindedir. Her iki ögesi de özelleşmiş anlamda olan, birliktelik anlamı genelleşmiş / kalıplaşmış ve nispeten (çok az) şeffaf olan, bu yönüyle deyim oldukça yaklaşan ancak deyim gibi ögeleri arasındaki ilişki tam olarak *nedensiz* ve birliktelik anlamı bütünüyle donuk olmayan (4a) ve (4b) örnekleri *deyimsel eşdizimlilik* (DE) kategorisine dâhildir. Ögeleri özelleşmiş ya da gerçek anlamda olabilen, birliktelik anlamı genelleşmiş / kalıplaşmış ve tamamen donuk yani ögelerin anlamından birliktelik anlamı çıkarılamayan (çözümlemeyen) (5a) ve (5b) örnekleri *deyimdir* (D):

(1)

(a) *edgü neŋ* (KB 215) “iyi şey” (SB)

(b) *edgü iş* (KB 910) “iyi iş” (SB)

(c) *edgü söz* (KB 921) “iyi söz” (SB)

(2)

(a) *edgü kılınç* (BTT 25 0489; EUDÇ 0161; Huast. 108) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “iyi eylem” **eşd.** “kazanç, sevap” (AE)

(b) *edgü at* (KB 322) (*at* “ad”) **kel.** “iyi ad” **eşd.** “ün, san, nam” (AE)

(c) *edgü hal* (KB 6193) (*hal* “hal, durum”) **kel.** “iyi hal” **eşd.** “mutluluk” (AE)

(3)

¹⁵ Altı çizili sözlükbirimler, o ögenin özelleşmiş anlamının bulunduğunu gösterir.

(a) *edgü öz* (KB 1812) (*öz* “öz, kendi”) **kel.** “iyi öz” **eşd.** “iyi insan” **(SE)**

(b) *edgü ög* (BTT 25 0615) (*ög* “akıl”) **kel.** “iyi akıl, düşünce” **eşd.** “iyi niyet” **(SE)**

(b) *edgü agı* (KT G 7, BK K 5) (*agı* “ipek”) **kel.** “iyi ipek” **eşd.** “kaliteli ipek” **(SE)**

(4)

(a) *edgü edrem / erdem* (BTT 25 1321-1322; KB 2719) (*edrem / erdem* “erdem”) **kel.** “iyi erdem” **eşd.** “üstün yetenek, meziyet” **(DE)**

(b) *edgü urug* (KB 108) (*urug* “tohum”) **kel.** “iyi tohum” **eşd.** “asil soy” **(DE)**

(c) *edgü nom* (BTT 25 0838) (*nom* “kanun, yasa”) **kel.** “iyi yasa” **eşd.** “tutarlı, yararlı öğreti”

(5)

(a) *edgü konut* (KB 4471) (*konut* “konut”) **kel.** “iyi konut” **dey.** “cennet” **(D)**

(b) *edgü köz* (KB 609) (*köz* “göz”) **kel.** “iyi göz” **dey.** “teveccüh ve itimat (gösterme)” **(D)**

Buna göre deyimlerden serbest birlikteliklere kadar bütün sözcük birlikteliklerinin bu üç ölçüt bakımından gösterdiği özellikler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu çalışmada, anlam olarak ikili yapı eşdizimliliğin temel bir özelliği olarak kabul edildiği için tablodaki işaretler ikili yapıyı gösterecek şekilde kullanılmıştır. Tablodaki (+) olumlu (-) olumsuz değerleri gösterir. Her bir (+) ya da (-) işareti bir sözcüğü belirtir:

	Anlamsal Donukluk	Anlam Özelleşmesi		Genelleşme / Kalıplaşma
Deyim	+	+	+	+
Deyimsel	- (sınırlı ölçüde şeffaf)	+	+	+

Eşdizimlilik				
Sınırlı Eşdizimlilik	- (büyük ölçüde şeffaf)	-/+	+/-	+
Açık Eşdizimlilik	- (tam olarak şeffaf)	-	-	+
Serbest Birliktelik	- (tam olarak şeffaf)	-	-	-

Bu çalışmada deyimsel sözcük birlikteliklerinin sınıflandırması, Cowie (1994) ve Howarth'ın (1996) sınıflandırmalarına oldukça yakın şekilde yapılmıştır. Bununla birlikte bu sınıflandırmalardan önemli farklar içermektedir. Cowie ve Howarth'ın değişmeceli deyim olarak adlandırdığı kategori bizim sınıflandırmamızda bulunmamaktadır, söz konusu çalışmalarda değişmeceli deyimden ayrılan en belirgin özelliği öğelerinin özelleşmiş anlamı yanında gerçek anlamlarını da koruması ve dolayısıyla anlam bakımından belirli bir şeffaflık göstermesidir. Bu tür örneklerde öğeler arasındaki anlamsal ilişki tam olarak ortadan kalkmadığı ve birliktelik anlamı sınırlı da olsa şeffaflığını koruduğu için bunların deyim başlığı altında değerlendirilmesi problemlidir. Bizim çalışmamızda bazı farklarla birlikte benzer örnekler, deyim ile sınırlı eşdizimlilik kategorileri arasındaki anlamsal bir boşluğu temsil eden deyimsel eşdizimlilik olarak adlandırılan bir kategori olarak değerlendirilmiştir.¹⁶

Çalışmamızın derleminden hareketle Eski Türkçe metinlerde sıfatların içinde bulunduğu anlambilimsel eşdizimlilik kategorileri ayrıntılı olarak *İnceleme* bölümünde ele alınmıştır.

3.7.2. Yapısal Sınıflandırmalar

Eşdizimlilik üzerinde çalışan ilk isimlerden birisi olan Firth, sözcüklerin anlambilimsel birliktelikleri için *eşdizimlilik* (collocation), sözdizimsel birliktelikleri içinse *küme söz* (colligation) terimlerini kullanmıştır. Bugün eşdizimlilik terimi genellikle Firth'ün *küme söz* terimini de kapsayacak şekilde kullanılmaktadır (Reichardt, 2013: 5). Sözcüksel bir ögenin, bir edatla, fiilimsiyle ya da hüküm biçimindeki bir dilbilgisel yapıyla (yan cümle) birliktelik gösterme eğilimi *dilbilgisel*

¹⁶ Cowie (1994) ve Howarth'ın (1996) sınıflandırmaları

eşdizimlilik (grammatical collocation) olarak adlandırılır. *Sözcüksel eşdizimlilik* (lexical collocation) ise sözcüksel bir ögenin yine sözcüksel bir öge ile birlikteliği anlamında kullanılmaktadır.

Eşdizimlilik yapısal olarak genellikle *sözdizimsel* ve *biçimsözdizimsel* özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Yapısal sınıflandırmalar başlığı altında sözdizimsel ve biçimsözdizimsel sınıflandırmalar ayrı ayrı değerlendirilebilir. Eşdizimlilik yapısal olarak genellikle sözcüksel eşdizimlilik ve dilbilgisel eşdizimlilik olarak ikiye ayrılırken bu sınıflandırmalarda eşdizimliliği oluşturan öğelerin türü ve dizimsel nitelikleri (sözdizimsel eşdizimlilik) ile sözcüklerin dilbilgisi unsurlarıyla birlikteliği (biçimsözdizimsel eşdizimlilik) dikkate alınmıştır. Aşağıda, daha önce yapılan sınıflandırmalarda ele alınan sözdizimsel (sözcüksel) ve biçimsözdizimsel (dilbilgisel) eşdizimlilik formları ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimsel birleşim özelliklerine dayalı olarak bu çalışmanın derleminden elde edilen verilerle belirlenen sözdizimsel ve biçimsözdizimsel eşdizimlilik formları ayrı olarak *İnceleme* bölümünde ele alınmıştır.

3.7.2.1. Sözdizimsel (Sözcüksel) Eşdizimlilik Formları

Bu başlık altında yalnızca sözcük tabanlarından oluşan eşdizimlilik formları verilmiştir. Sözcüklerle dilbilgisel öğelerin birlikteliğinden oluşan formlar ise *Biçimsözdizimsel (Dilbilgisel) Eşdizimlilik Formları* başlığı altına alınmıştır.

Hausmann eşdizimlilikleri, öğelerinin türlerine ve sözdizimsel yapılarına göre aşağıdaki altı tipe ayırmıştır (1989: 1010):

sıfat + ad (heavy smoker “ağır içici”)

(özne-) *ad + fiil* (storm – rage)

ad + ad (piece of advice “tavsiyenin küçüğü, küçük bir tavsiye”)

zarf + sıfat (deeply disappointed “son derece üzgün”)

*eylem + zarf*¹⁷ (*severely criticize* “ağır şekilde eleştirmek”)

eylem + ad (-özne) (*stand a chance* “şansı olmak”) (Hausmann, 1989: 1010).

Hill, genellikle kabul gören eşdizimliliğin ikili yapıdan oluştuğu yönündeki görüşten farklı olarak sınıflandırmasında *learn a foreign language* “yabancı dil öğrenmek” gibi *eylem + ad* tamlamasından (sıfat tamlaması + eylem) oluşan bir eşdizimlilik formunu üç bileşenli (eylem + sıfat + ad / sıfat + ad + eylem) olarak değerlendirir. Hill’e göre *seriously affect the political situation in Bosnia* (*zarf + eylem + tanımlık + sıfat + ad + edat + ad*) örneğinde görüldüğü gibi çok daha uzun eşdizimlilik örnekleri de bulunabilir (2000: 51). Ancak sıfat tamlaması birlikteliğini anlam bakımından bir bütün olarak değerlendirmek gerektiğini, dolayısıyla böyle bir üçlü ayrımın eşdizimlilik yapısını çözümlenmede tartışmaya açık olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca bütün bir cümle yapısını eşdizimlilik olarak kabul etmenin de tartışılabilir pek çok yanı bulunmaktadır. Hill’in sınıflandırmasında Hausmann’dan farklı olarak yer alan formlar şöyledir:

eylem + sıfat + ad (*learn a foreign language* “yabancı dil öğrenmek”)

zarf + eylem (*half understand* “yarım, yarı yarıya anlama”)

Aisenstadt (1981) da Hausmann’inkine benzer bir sınıflandırma yapmıştır. Aisenstadt’ın sınıflandırmasındaki farklılık, biçimsözdizimsel eşdizimlilik formlarını da dâhil etmesidir. Dolayısıyla bu sınıflandırmadaki farklı formlar aşağıda 3.4.2.2.’de ele alınmıştır. Benzer sınıflandırmalar, Benson (1985) ve Benson vd. (2010) tarafından da önerilmiştir. Ayrıca bu sınıflandırmalarda eşdizimlilik, dilbilgisel ve sözcüksel eşdizimlilik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Buna göre iki sözcüksel ögenin birlikteliği *sözcüksel eşdizimlilik*, bir sözcük ve edat gibi dilbilgisel bir ögenin oluşturduğu öbek ise *dilbilgisel eşdizimlilik* olarak adlandırılır.

¹⁷ Eşdizimlilikle ilgili çalışmaların çoğu İngilizce temelinde yapıldığı için bu çalışmalarda bazı örnekler yalnızca İngilizcenin yapısına uygundur. Dolayısıyla *eylem + zarf*, *eylem + ad* gibi örneklerin Türkçenin yapısına uymadığını belirtmek gerekir.

Poulsen'ın, eşdizimliliği *taban* ve *eşdizimleyici* olarak iki bileşenden oluştuğunu varsaydığı çalışmasında incelediği sözdizimsel eşdizimlilik formları aşağıda verilmiştir. Aşağıdaki örneklerde Poulsen'ın "taban sözcük" olarak kabul ettiği bileşenler koyu yazılmıştır:

ad + *eylem*

eylem + *ad*

sıfat + *ad*

sayma adı (count noun) + of + sayılamayan ad (uncountable noun)
(*a stroke of luck* "şans eseri", *a peal of thunder* "gök gürültüsü"¹⁸)

önniteleme adı (premodifying noun) + ad (a trade gap "ticari açık")

önniteleme ortacı (premodifying participle) + ad (a negotiated settlement
"uzlaşmacı çözüm", *a fishing rod* "balık tutma oltası (çubuğu)")

zarf + *sıfat*

zarf + *eylem* (Poulsen, 2005: 16).

Özkan (2007: 33) eşdizimlileri bileşenlerinin sözcük türlerine göre aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır. Özkan'ın sınıflandırmasında bulunan biçimsözdizimsel (dilbilgisel) eşdizimlilik formu, ilgili başlık altında verilmiştir:

zarf + *eylem* (açıkça söylemek, acı acı gülmek, açık konuşmak)

sıfat + *ad* (güzel sanatlar, derin uyku)

niteleyici söz + *ad* (bir güzel, bir ara, bir yana)

eylem + *ad* (bilir kişi, çıkmaz sokak, koşar adım)

eylem + *eylem* (dönüp bakmak, yakıp yıkmak, vurup devirmek)

Özkan'ın *eylem* + *ad* olarak değerlendirdiği örnekleri *sıfat*+ *ad* kategorisine almak daha doğrudur (Doğan, 2016a: 28). Doğan eşdizimliliği sözdizimsel olarak

¹⁸ Sınıflandırma denemelerinde verilen örnekler çoğu zaman Türkçedeki karşılıklarına uymamaktadır, bu nedenle mümkün olduğunca söz konusu yapılarla uyumlu Türkçe örnekler seçilerek verilmeye çalışılmıştır ancak yukarıda olduğu gibi aynı yapıların sıklıkla geçtiği durumlarda bunlara örnekler verilmemiş, yalnızca farklılık gösteren ve daha az geçen yapılarla örnekler verilmeye çalışılmıştır.

aşağıdaki kalıplara ayırır. Doğan'a göre aşağıdaki kalıplar dışında tartışmalı biçimde eşdizimlilik formu olarak kabul edilebilecek bir başka form, *ad + ad* yapısındaki birlikteliklerdir. Bu tür eşdizimlilik kalıplarını (*köy yumurtası, ekmek bıçağı, köy kahvaltısı, meyve tabağı*), aynı yapıdaki birleşik sözcüklerden ayırt etmek gerekir (2016a: 28):

ad (=tümleç) + eylem (*karar vermek, cinayet işlemek, söz almak, ders vermek, vd.*)

ad (=özne) + eylem (*fırtına çıkmak, hava açmak, yağmur yağmak, akıl karışmak, vd.*)

sıfat + ad (*keskin bakış, ağır yara, ani düşüş, soğuk tavır, derin nefes, vd.*)

zarf + eylem (*sıcak davranmak, inceden inceye araştırmak, ağır yürümek, vd.*)

zarf + sıfat (*oldukça zor, çok şiddetli, hayli yoğun, vd.*)

Yukarıda verilen sözdizimsel eşdizimlilik formlarından *eylem + ad*, *eylem + zarf* gibi yapılar Türkçenin yapısına uymamaktadır. Bu çalışmalardan hareketle Türkçenin yapısına uygun sözdizimsel eşdizimlilik formları aşağıdaki sıralanabilir:

ad + eylem

zarf + eylem

eylem + eylem

ad + ad

sıfat + ad

niteleyici söz + ad

zarf + sıfat.

Çalışmamızın derleminden hareketle Eski Türkçe metinlerde sıfatların içinde bulunduğu dizimsel eşdizimlilik formları ayrıntılı olarak *İnceleme* bölümünde ele alınmıştır.

3.7.2.2. Biçimsözdizimsel (Dilbilgisel) Eşdizimlilik Formları

Biçimsözdizimsel (dilbilgisel) eşdizimlilik, yalnızca sözlükbirimlerin birlikteliğinden oluşan sözdizimsel (sözcüksel) eşdizimliliğe karşılık, dilbilgisi öğelerinin de birlikteliğe dâhil olduğu formların genel adıdır. Bu eşdizimlilik türünde, kurulan yapı içerisinde dilbilgisi öğeleriyle birlikte mutlaka bir sözlükbirim bulunmaktadır. Çoğu zaman iki sözlükbirimin bir dilbilgisel öge ile birbirine bağlanması şeklinde ortaya çıkan bu eşdizimlilik türü biçimsözdizimsel bir yapıdadır.

Aisenstadt'ın (1981) sınıflandırması, büyük oranda sözdizimsel eşdizimlilik formlarına dayanmaktadır. Aisenstadt bu formlardan *eylem + ad* eşdizimliliğinin altında *eylem + edat + ad* (*come to a decision* “karara varmak”) eşdizimlilik formunu da değerlendirir. Bu formda ad unsuru, eyleme *to* edatıyla bağlanmaktadır. Dolayısıyla eşdizimlilik anlamının ortaya çıkmasında *to* edatının doğrudan bir katkısı söz konusudur. *Eylem + edat + ad* formu Hill'in sınıflandırmasında da bulunmaktadır (2000: 51).

Eşdizimliliği yapısal olarak dilbilgisel eşdizimlilik ve sözcüksel eşdizimlilik olarak ikiye ayıran Benson vd. (2010), *dilbilgisel eşdizimlilik*'i bir sözcük ve dilbilgisel bir ögenin oluşturduğu öbek yapı olarak tanımlar. Söz konusu çalışmada dilbilgisel eşdizimlilik formları olarak *ad + edat* (*interest in*), *edat + ad* (*by accident*), *sıfat + edat* (*angry at*) yapıları değerlendirilir.

Bu yapılara Türkçede genellikle iki sözcüksel ögenin çekim ekleriyle birbirine bağlandığı ve anlamsal bir bütün oluşturduğu formlar karşılık gelmektedir. Eski Türkçe *teriñde teriñ* (BTT 25 2846) (**kel.** “derinden derin” **eşd.** “çok derin”) ve *artokda artok* (EUDÇ 0491) (**kel.** “çokta / çoktan çok” **eşd.** “çok daha fazla”) eşdizimliliklerinde ögeler gerçek anlamlarıyla kullanılırken eşdizimlilik anlamının ortaya çıkmasında /+DA/ bulunma-ayrılma durumu eki doğrudan etkili olmuştur. Türkiye Türkçesindeki *belasını bul-* (ad + iyelik eki + durum eki + eylem), *doyasıya iç-* (eylem + sıfat-fiil eki + durum eki + eylem) gibi örnekler de bu tür formlara uymaktadır. Dolayısıyla bu tür yapılar biçimsözdizimsel (dilbilgisel) eşdizimlilik kategorisinde değerlendirilebilir.

Doğan'a göre Türkçede dilbilgisel eşdizimlilik genellikle aşağıdaki formlarda ortaya çıkar. Aşağıda görüldüğü gibi bu sınıflandırmada bizim çalışmamızı ilgilendiren *ad + durum eki + sıfat* (“*İçişlerin-den sorumlu iki ayrı parlamento vardı.*”, “*Diğer*

adaylar-a yakın gruplara mensup oldukları belirtiliyor.”), *edat + sıfat* (“*Kabinenin üyeleri tek tek padişaha karşı sorumludurlar.*”, “*İnsanoğlunun yaşaması için gerekli maddi gıdaların en önemlisi tatlıdır.*”) formlarıdır (2019a: 538-539). Burada, kullanılan örnekler incelendiğinde, birlikteliğin oluşumunda anlambilimsel bir çekim söz konusu olmakla birlikte birlikteliğin daha çok dilbilgisel olarak biçimlenmiş “anlamsız” bir birleşimden oluştuğunu, dolayısıyla ortaya çıkan formun anlamında herhangi bir anlamsal kalıplaşmadan (tek tek sözcüklerin anlamından farklı bir bütün anlamından) söz edilemeyeceğini söylemek mümkündür. Bu tür örneklerin eşdizimlilik olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmaya açıktır. Söz konusu çalışmada daha çok yapıların dilbilgisel biçimlenmişliğine ve kullanım tercihlerine dikkat edildiği anlaşılmaktadır:

- 1) *ad + eylem*
 - a) *ad + durum eki + eylem*
 - b) *yan cümle + eylem*
- 2) *edat + eylem*
- 3) *ad + durum eki + ad*
- 4) *ad + durum eki + sıfat*
- 5) *edat + sıfat*
- 6) *ad + edat*
- 7) *yancümle + ad*
- 8) *ad + zarf*

Doğan, çalışmasında başlıca 9 dilbilgisel eşdizimlilik formundan söz eder. Ancak verdiği çeşitli iyelik ve durum ekli kombinasyonlardan oluşan pek çok dilbilgisel yapının ortaya çıkabileceğini ifade eder; Doğan’a göre bu tür yapılar asıl eşdizimliliğin “bütüncül ya da iki aşamalı dilbilgisel eşdizimliliğidir” (2019a: 539). Bu çalışmada verilen *ad + edat* formu Özkan’ın (2007: 33) sınıflandırmasında da *bana göre, senin gibi, dünya kadar* örnekleriyle birlikte geçmektedir. Yukarıda verilen ve basit bir taramayla ulaşılabilecek *ad + iyelik eki + durum eki + eylem (belasını bul-)* ve *eylem +*

sıfat-fiil eki + durum eki + eylem (doyasıya iç-) gibi farklı formlardan anlaşılacağı üzere araştırma derlemi genişletildikçe ve daha ayrıntılı çalışmalarla pek çok dilbilgisel eşdizimlilik formu belirlenebilir. Ayrıca tarihî metinlerde, Türkiye Türkçesindekinden çok daha farklı ve çeşitli formlarla karşılaşılabilceğine dikkat çekmek gerekir.

Çalışmamızın derleminden hareketle Eski Türkçe metinlerde sıfatların içinde bulunduğu biçimsözdizimsel eşdizimlilik formları ayrıntılı olarak *İnceleme* bölümünde ele alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME

4.1. Türkçede Sıfatların Tipolojisi

Sıfat, Türkçe Sözlük'te “bir adı, nitelik, nicelik, yer, sıra, vb. bakımdan niteleyen, belirten kelime, ön ad (beyaz (ev), güzel (çocuk), beş (gün), bu (kitap), vb.)” olarak tanımlanır (TS, 2011: 2088). İmer vd.'de sıfat yerine *niteleyici* (adjective, attributive) terimi kullanılarak iki ayrı tanım yapılır: 1. (adjective) “karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri bulunan sözcük (örn. *eski ev, sağlıklı yaşam*)” ve 2. (attributive) “bir ad öbeğinin başını niteleyen öge (örn. *kırmızı koltuk*'ta ‘kırmızı’nın niteleyici işlevi vardır. Bu işlev, *koltuk kırmızı* örneğindeki yüklemcil işleve karşıtlık oluşturur.” (2011: 193). *Niteleyici öbeği* (sıfat öbeği) ise, “baş ögesi niteleyici olan büyükçül yansıma (örn. *çok büyük, oldukça ilginç, Ayşe'ye âşık*).” şeklinde tanımlanır (İmer vd., 2011: 193). Vardar, *sıfatı*, “adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcük (örn. *çalışkan çocuk* diziminde yer alan *çalışkan*)” şeklinde tanımlar (2002: 174).

Türkçede ad soylu sözcük türleri, ad, sıfat, zamir ve zarf olmak üzere dörde ayrılır. Ad, sıfat ve zarf arasındaki sınırlar bulanıktır. Birçok sözcük ögesi, bu sözcük türlerinin en az ikisine ait işlevlere sahiptir, ancak kullanımda büyük oranda bu sözcüksel işlevlerin biri diğerine göre daha baskındır. Buna temel işlev denir. Örnek olarak *güzel* sözcüğü, *güzelim* “(benim) güzelim” kullanımında ad durumundayken *güzel konuştu* “(O) güzel konuştu.” örneğinde zarf olarak ortaya çıkabilir. Ancak kullanımlarının büyük çoğunluğunda *güzel* sözcüğünün işlevi, *güzel bir köpek* örneğindeki gibi *sıfattır* (Göksel ve Kerslake, 2005: 49).

Türkçede sıfatların çoğu ad olarak da kullanılabilirler ve bu şekilde kullanıldıklarında adların tanım ölçütlerini karşıladıkları için Türkçe sıfatların işlevsel bir tanımını yapmak zordur: örn. *ihtiyar* “yaşlı” (sıfat) / “yaşlı biri” (ad); *bir ihtiyar* “bir yaşlı” (sıfat) / “bir yaşlı kişi” (ad); *ihtiyarlar* “yaşlılar” (sıfat) / “yaşlı kişiler” (ad). Ancak Lewis'te de (2000) belirtildiği gibi ad olarak kullanılamayan bazı sıfatlar vardır. Bunlar, +sX, +(X)msX, +(X)mtrAk, +sAl; Arapça nispet +î'si, Farsça +ane ve +vari gibi eklerle oluşturulan ve Hint-Avrupa dillerinden kopyalanan *demokratik, kültürel* gibi sıfatlardır (Kornfilt, 1997: 210).

Sıfat, adın işaretlediği bir varlığı, *sarı*, *yumuşak*, *dürüst* örneklerinde görüldüğü gibi, çeşitli (dış) özellik, (iç) nitelik ve durumlar bakımından belirtir. Türkçedeki sıfatlar, *çok önemli*, *oldukça yumuşak* örneklerindeki gibi *çok*, *son derece*, *oldukça* gibi zarflarla nitelenebilir. *Daha dürüst*, *en yumuşak* örneklerinde olduğu gibi, *daha* ve *en* niteleyicilerinin eklenmesiyle karşılaştırma ve üstünlük ifade eden yapılar oluşturabilirler. *Bir*, *her*, *bütün*, *bu* gibi niteleyiciler ile *iki bin*, *üçüncü* gibi sayılar işlevsel olarak sıfat türüyle ilişkilidir (Göksel ve Kerslake, 2005: 50).

Sıfat olarak kullanılan sözcük öğelerinin çoğu ad olarak da kullanılabilir, gerektiğinde çokluk, iyelik ve durum ekleri alabilir ya da zarf (özellikle durum zarfı) olarak işlev görebilir. Örnek olarak *küçük* sözcüğü, *küçük kızlar* örneğinde olduğu gibi esasen sıfat olarak kullanılır; ancak *küçükler* örneğindeki gibi ad olarak da kullanılabilir. *Kötü araba* örneğindeki *kötü* sözcüğü, bir cümlede eylemin hemen önünde kullanıldığında (*kötü yüzmek* “kötü yüzmek”) zarf olarak işlev görür (Göksel ve Kerslake, 2005: 50). Biçim olarak sıfatlar yapım eki alıp almamalarına göre ikiye ayrılabilir. *Düşmanca*, *başarılı*, *bilimsel* gibi sıfatlar +CA, +IX, +sAl ekleriyle türetilmişlerdir ve bu nedenle başka bir sözcük türüne ait bir öğeyle (*düşman*, *başarı*, *bilim*) tahmin edilebilir bir anlamsal ilişkileri vardır (Göksel ve Kerslake, 2005: 171).

Nesnelerin kendilerinin adları asıl adlardır, sıfatlar ise nesnelerin kendilerinin değil, niteliklerinin adlarıdır. Eğer nesne, birçok niteliği olan bir varlık değil de yalnız nitelikten ibaretse bu durumda sıfat nesnenin adı olur. Örnek olarak *yeşil*, *otun*, *yaprığın* bir niteliğinin adı, yani *otun*, *yaprığın* bir sıfatıdır. Ancak tek başına bir rengin asıl adıdır. Dolayısıyla sıfatlar, asıl adları başka olan nesnelerin bir niteliğini belirttikleri zaman sıfat, tek nitelikten ibaret olan nesnelere (kavramları) karşıladıkları zaman addırlar. *Yeşil göz*, *sıcak oda*, *iki kişi* örneklerinde, *yeşil*, *sıcak* ve *iki* sözcükleri yanlarındaki adların sıfatları; tek başlarına *yeşil*, *sıcak*, *iki* olarak kullanıldıklarında ise yeşilin, sıcaklığın ve iki sayısının adlarıdır. O hâlde sıfatlar tek başlarına nitelik ve belirtme adlarından başka bir şey değildirler. Bu nitelik ve belirtme adları, başka adlarla birlikte kullanılıp onların bir niteliğini ya da belirtisini ifade ettikleri zaman sıfat adını alırlar. Türkçede sıfatlar, niteledikleri ya da belirttikleri adların önüne gelirler (Ergin, 2004: 244).

Nitelik ifade eden bütün sözcükler sıfat olarak kullanılabilirken adların (çoğunluğu dizimde sıfat işleviyle kullanılabilmeyle birlikte) tamamı anlam bakımından

sıfat olarak kullanılmaya elverişli değildir. Örnek olarak hiç nitelik ifade etmeyen, yalnızca ad olarak kullanılabilen soyut adlar ile –mAK ve –Xş ekleriyle oluşan eylem adları sıfat olarak kullanılmaya elverişli değildir. Yani (sıfatların dâhil edildiği) bütün adlar, temel (ya da yan) anlam olarak nitelik ifade ettikleri oranda sıfat olarak kullanılabilirler. Ergin’e göre her adın sıfat olarak kullanılmamasının nedeni, adların bir nesnenin birçok yönünü ifade etmesi, her yönüyle varlığın bütününe göz önünde canlandırması; sıfatların ise nesnelere niteliklerinin adı olarak tek yönlü bir ifadeye sahip olmasıdır. Örnek olarak *taş* ve *ağaç* adları, söz konusu nesnelere rengi, biçimi, yapısı, büyüklüğü ve küçüklüğü, çeşidi, vs. bütün yönlerini ifade eder. Ancak *sarı* ve *yeşil*, yalnızca renk; *büyük* ve *küçük*, şekil ifade eder, bütün yönleriyle bir varlık ifade etmezler. Bir nesne adının varlığı tek başına mümkünken sıfatın varlığı ancak niteleyebileceği bir adla mümkündür (Ergin, 2004: 245). Adın, yani varlığın var oluşu ile sıfatın, yani özelliğin var oluşu farklıdır. Varlık kendi var oluşuyla gerçekleşebilirken, özellik, ancak varlıkla gerçekleşebilir.” Dolayısıyla adın tek başına kullanımı mümkünken sıfat bir varlığın nitelendiği durumlarda ortaya çıkabilir: *kırmızı (kalem); iki (elma); durgun (su); iyi (öğrenci)*, vd. (Karaağaç, 2011: 45-46). Dolayısıyla sıfat-ad birlikteliğinde anlam olarak bağımlı unsur sıfattır.

Karaağaç’a göre “sözlük birimlerinin söz diziminde niteleyici olarak kullanımı, onların sıfat kullanımınıdır. Ad kullanımında olduğu gibi, sözler kadar, söz öbekleri ve cümleler de sıfat olarak kullanılabilirler. Bütün nitelik adları sıfat olabilir, sözlükte bir nitelik adı olan sözler, söz diziminde sıfat olurlar. Karaağaç sıfat tanımını, *sözlükte sıfat* ve *sözdiziminde sıfat* olmak üzere iki şekilde yapar. Buna göre *sözlükte sıfat*, “sözlerin gramerlik tasnifinde, isimlerin niteliklerini belirten sözlere gönderme yapmak için kullanılan bir terimdir. Varlıkların taşıdıkları her türden özellik adlarıdır”: *deri (ayakkabı); yeşil (erik); uzun (çocuk); gebe (kadın); ağaçlı (yol); sıkıntısız (yolculuk); tuğla (ev); süreli (yayın); çacukça (gülüş)*; vd. *Söz diziminde sıfat* şöyle tanımlanır: Varlık ve eylem adları, varlık ve eylemleri tanımlamak yerine onlara yalnızca işaret ederken varlıkların özelliklerine ad olan her türlü söz, söz öbeği veya cümle (isim-fiil), sıfat olarak kullanılabilir. Varlığın var oluş sıfatı olarak kullanabildiğimiz bütün birimler sıfat; varlığın eylem sıfatları da isim-fiillerdir. *İri at; büyük salon; sert masa*, vd. varlığın var oluş sıfatlarıyken *koşan adam; geçmiş gün; düşünecek zaman*, vb. sıfatlar varlığın eylem sıfatlarıdır (2011: 45-46).

Sözlükteki ad ve kavramları niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden niteleyen, belirleyip özelleşen yapılar, *nitelendirme öbekleridir*. Dil kullanımında çeşitli yönleriyle belirgin duruma getirmek için kullanılan iki yoldan biri, varlığı bir başka varlık ya da kişiyle ilişkilendirme iken diğeri, varlığı, var oluş özelliği (sıfat) ya da gerçekleştirdiği eylemle (isim-fiil) belirgin kılma, yani nitelendirme yoludur. İki ya da daha fazla adı bir araya getirirken başvurulacak yollardan biri nitelendirmedi. Nitelendirme, birçok dilde olduğu gibi Türkçede de bir yalın hâl yapısıdır. Varlığın var oluş nitelikleri, sıfatlar ve kısaltma öbekleriyle, eylem özellikleri ise isim-fiillerle ifade edilir (Karaağaç, 2011: 216-217).

Yalın hâl çekimi, birçok dilde sıfat tamlaması yapan çekimdir. Bir söz, söz öbeği ya da cümlenin yalın olarak bir adın önüne getirilmesiyle elde edilen çekimlik söz öbeği sıfat tamlamasıdır (Karaağaç, 2011: 217). Sıfat tamlaması, bir adın bir sıfat unsuruyla nitelendiği ya da belirtildiği kelime grubudur: *verimli topraklar, bütün insanlar*, vd (Karahana, 2011: 48). Sıfat tamlamasında ana unsur olan ad sonda bulunur; Türkçede bağımlı öge ana öğeden önce geldiği için yardımcı unsur olan sıfat adın önünde yer alarak adı tamamlar (Ergin, 2004: 246; Karahan, 2011: 48-52; Karaağaç, 2011: 219). Sıfat tamlamasında (sıfattakımı) birinci sözcük yalnızca sıfat ya da niteleyen (vasıflayan) adını alır. Sıfat tamlaması, bir anlam bütünlüğü oluşturur ve esasında ad hükmündedir. Bu niteliğiyle ad gibi çekime girer; dolayısıyla adın sonuna gelen ek, sıfat tamlamasına gelmiş sayılır (Banguoğlu, 2011: 342-343).

Sıfat tamlamasının tamlayanı sıfat-fiil ya da sıfat-fiil grubu olabilir: *açan gül, kadrini bilmediğim günler, kokusu parmaklarıma sinmiş kekikler*, vd. Her iki unsur da kelime grubu olabilir: *mum rengi çehreler, ay ışığındaki büyümlü şeffaflık ve nur*, vd. Sıfat tamlamasında adı niteleyen birden fazla sıfat unsuru olabildiği gibi bir sıfat birden fazla adı da niteleyebilir: *ne serin, ne tuhaf rüzgârlar; fark olunmaz sisler altındaki dağlar, korular, beyaz yalular*, vd. Bir sıfat tamlaması, başka bir sıfat tamlamasının kuruluşuna katılabilir; *şu gözlüklü adam* sıfat tamlamasında ad unsuru olan *gözlüklü adam* da sıfat tamlamasıdır, *şu* sıfatı *gözlüklü adamı* belirtmekte, *gözlüklü* sıfatı da *adamı* nitelemektedir, bu tamlamanın yapısını *şu gözlüklü / adam* şeklinde düşünmek doğru değildir (Karahana, 2011: 48-52).

Varlığın var oluş sıfatları, bir varlığın anadan doğma özellikleri ile nitelenmesi anlamındadır ve Türkçede (1) söz ve söz öbekleri ile (*kırmızı ev, ağır yük, ince iş, nasıl*

*yolculuk, ak saçlı baş, vd.) (2) kısaltma öbekleri ile (tavada yumurta, baştan aşkın, insanca davranış, başa bela, vd.) olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Varlığın eylem sıfatları: Türkçede varlığı gerçekleştirdiği eylem ile nitelemede ayrı bir yan cümle kurulmaz, mevcut bir cümle ad gibi kullanılarak tek bir ad gibi çekime sokulur. Türkçe sıfat tamlamalarında sıfat olarak kullanılan cümleler (isim-fiiller), yalın hâlde çekime girerler (*kırılmış ağaç, sana dar gelmeyecek makber, vd.*) (Karaağaç, 2011: 218).*

Sıfatlar ayrı varlıklar değil, varlıklara bağlı kavramlardır. Sıfat, ancak yalın bir kavram olarak anlaşılabilir, bu nedenle bir sözcük sıfat olduğu sürece ek almaz. Sıfat görevindeki yalın bir sözcük herhangi bir ek aldığı anda sıfat olmaktan çıkar, örnek olarak iyelik eki aldığı anda ya ad ya da zamir olurlar: *güzelim, fakiriniz, yakınları, iyisi, biri, vd.* (Banguoğlu, 2011: 341-342). Yalın durumda bir kavramı (varlığı) niteleyen sıfat türündeki bir sözcük, ek aldığı anda söz konusu kavramı da bünyesine almaktadır, bu nedenle dizimde niteleme özelliğini yitirmiş olmakla birlikte temel anlam olarak bu özelliğini korumaktadır. Yukarıdaki örnekler anlam olarak değerlendirildiğinde derin yapıda sıfat olma özelliklerini korudukları görülür: *güzelim* (< güzel [sevgili]m), *fakiriniz* (< fakir [kul]unuz), *yakınları* (< yakın [akraba]ları), *iyisi* (<[elmanın] iyisi) < iyi [elma]), *biri* (< [adamlardan] biri <bir [adam]).

Dolayısıyla adların dizimde sıfat niteliği kazandığı gibi bir genel yargıyı doğru olarak kabul etmek mümkün değildir. Sıfat olarak kabul edilme, dizimden bağımsız olarak bir nitelik anlamı bulundurma şartına bağlıdır. Sıfatlarda (sıfat olarak kullanılabilen adlarda) aranacak ilk özellik, temel (ya da yan) anlamda bir nitelik ifadesinin bulunmasıdır; dizim ikincil bir unsur olarak kabul edilebilir. Sıfatları adlardan tam olarak bağımsız bir sözcük türü olarak kabul etmek de doğru değildir. Ad, sıfatları da içine alan daha kapsayıcı bir terim olarak kabul edilebilir, ancak sıfatları adlardan ayıran yalnızca dizimde kullanım özelliği (yeri) değildir. Bir ad nesneyi (kavramı) bütün yönleriyle ifade ederken sıfatın, nesnenin (kavramın) tek bir niteliğini belirtmesi dikkat çeker.

Kısaltma grupları, kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır. Kısaltma grupları, genellikle isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısaltılmıştır ve bir kısmı kalıplaşmıştır. Kısaltma gruplarında ikinci unsur genellikle bir nitelik adıdır: *karnı tok (olan), başı açık (olarak), gözleri yarı kapalı (olarak), örümcek ağından daha ince (olan), cana yakın (arkadaş), senden ayrı*

(*günler*). Dolayısıyla kısaltma gruplarında genellikle bir sıfat işlevi dikkat çeker. Kısaltma grupları yapılarına göre ögelerinde çekim eki bulunmayan ya da yalnızca ilk ögesinde iyelik eki bulunan *isnat grubu* (*ayak yalın (olarak), eli açık (arkadaş), cebi dolu (adam)*, vd.); ilk ögesi yükleme durumu eki almış *yükleme grubu* (*yüzü aşkın (insan)*, vd.); ilk ögesi yönelme durumu eki almış *yönelme grubu* (*oyuna düşkün (çocuklar), içe dönük (çocuk), dile kolay (işler), güzel sanatlara meraklı (kız)*, vd.); ilk ögesi bulunma durumu eki almış *bulunma durumu* (yükte hafif ,); ilk ögesi ayrılma durumu eki almış *uzaklaşma grubu* (*içten pazarlıklı (çocuk), yandan çarklı (kahve)*, vd.); ilk unsuru araç durumu eki almış *araç (vasita) grubu* (*sırmayla işli (cepken), parayla yüklü (olarak); garip çizgilerle dolu (han duvarları)*, vd.); ilk ögesi eşitlik eki almış *eşitlik grubu* (*sayıca fazla (düşman), zekâca üstün (çocuklar)*, vd.) olarak sınıflandırılır (Karahana, 2011: 79-83). Kısaltma öbekleri de varlığın var oluşunu bildiren tamlamalarda, bir adın önünde sıfat olarak kullanılırlar. Kısaltma öbekleri önce genelleşerek kalıplaşma, sonra da eksiltme yoluyla cümlelerden oluşan söz öbekleridir. Yaygın kullanım ve genelleşme kalıplaşmayı sağlar, sonra da cümlenin yüklemi eksiltilecek iyelik ya da hâl ekli söz ve yapı, kendisinden sonra gelen adı niteler duruma gelir. Yüklem düşürüldüğü için iyelik ya da hâl ekli söz ve yapı eylem yerine adı niteler ve sıfat gibi algılanır. Yüklem düşürülmesi, hâl eki almış söz veya söz öbeğini zarf olmaktan sıfat olmaya indirger: *başta bela, çantada keklik, baba parasıyla hovardalık, başarı için emek, sevgi kadar yüce*, vd.

Karaağaç, adların yalın hâl çekimlerinin, söz öbeklerinin sıfatı, cümlelerin ise öznesi olduğunu ifade eder. Buna göre *sarı ağaç* örneğindeki *sarı* sözcüğü sıfat iken “*Sarı yürüyordu.*” cümlesindeki *sarı*, (sözcük türü olarak *ad* olan) öznedir. *Güneş adam* ve “*Güneş ışınlarını her yana cömertçe gönderiyor.*” örnekleri arasındaki ayırım da aynıdır (2011: 219). Sözcüklerin yalnızca dizimdeki kullanım özellikleri dikkate alınarak yapılan bu ayırım tartışmaya açıktır. En başta *sarı* ve *güneş* sözcüklerinin göndergesel anlamları ve uyandırdıkları çağrışımlar birbirinden farklıdır. Temel anlamıyla *sarı* sözcüğü, bir renk adı olmasının yanında, nesnelere renk olarak niteleyen bir nitelik adıdır ve dizimde kullanılsa da bu nitelik belirtme özelliği açıktır. Ancak *güneş* sözcüğü öyle değildir. *Güneş* sözcüğü, bir nesne adı olmasının yanında tek başına nitelik ifade etmez, ancak eksiz bir şekilde bir adın önünde kullanıldığında anlam aktarması (benzetme) yoluyla nitelik belirtir. Dolayısıyla temel anlam ve çağrışım

özellikleri dikkate alınarak dizimde kullanılmasa da sıfat özelliği gösteren sözcüklerle, dizimde kullanılmaları dışında sıfat özelliği göstermeyenler birbirinden ayrılmalıdır.

Cümle çözümlemesinde, cümlelerin, *derin yapı* ve *yüzey yapı* olmak üzere iki yapıdan oluştuğu kabul edilir. *Derin yapı*, cümlede yer alan mantıksal, soyut yapıdır. *Yüzey yapı* ise derin yapıda var olan anlamların açıklanmış, sözcüklere dökülmüş biçimdir, somut yapıdır (Üstünova, 2014: 54). Sözce çözümlemesinde, bir yanda konuşucunun ürettiği ya da alıcının algıladığı, *yüzey yapı* verilen, görünen dizimsel bir birleşim; diğer yanda cümlenin anlamını taşıyan *derin yapı* olmak üzere iki düzeyden söz edilir. Chomsky, derin yapı-yüzey yapı ayrımını “Görünmeyen tanrı görünen dünyayı yaratmıştır.” cümlesiyle açıklar. Buna göre bu cümlede (1) “Tanrı görünmez.”, (2) “Tanrı dünyayı yarattı.” ve (3) “Dünya gözle görülür.” olmak üzere üç ayrı cümlecik vardır. “Görünmeyen”, “tanrı”, “görünen”, “dünyayı”, “yaratmıştır” ses dizisi yüzey yapıyı oluşturur, yukarıda verilen görünmeyen, örtük cümlecikler ise bu ses dizisinin derin yapısını oluşturur (Kıran ve Kıran, 2009’dan aktaran Üstünova, 2014: 55). Yirminci yüzyıl dilbiliminde cümlelerin dizimsel yapısıyla mantıksal yapısı arasındaki bağı belirleme çabaları ön plandayken geleneksel çalışmalarda daha tutucu yaklaşımlarla cümle çözümlemeleri, anlam dikkate alınmadan biçimsel özelliklere odaklı olarak yapılmaktadır. Dilin temelinin anlam ve amacının eksiksiz bildirişimi sağlamak olduğu gerçeği düşünüldüğünde dil incelemelerinde derin yapı ve yüzey yapının birlikte dikkate alınması gerekmektedir (Üstünova, 2014: 55).

4.2. Eski Türkçede Sıfatların Eşdizimsel Birleşim Özellikleri

Gabain’e göre Eski Türkçede, adı çeşitli yönleriyle niteleyen *niteleyici*, addan önce gelir; niteleyici adın alabildiği durum, çokluk, iyelik gibi ekleri alamaz: *kamug edgü işlerde* “bütün iyi işlerde”. Addan önce gelen bir niteleyiciden önce ya da sonra bir işaret zamirinin gelmesi niteleyici yığılması olarak adlandırılır: *arıtıdaçı bo darni* “bu arıtıcı sihir formülü”; *ol iki içiler* “bu iki küçük kardeş”, *bo meniñ sewer amrak et’öz* “bu benim sevimli, değerli vücudum”. Biçimine göre niteleyici de ad soyludur, dolayısıyla bütün isim-fiiller niteleyici olabilirler: *uçugma kuşlar* “uçan kuşlar”; *teginür özümüz* “dönüşen özümüz”; *kılnduk kılınç* “yapılmış işler”. *teg* “gibi, benzer” edatı da eklendiği ifadeyle birlikte niteleyici işlevinde kullanılır: *bizni teg irinç tunlıklar* “bizim gibi zavallı (günahkâr) canlılar”, *olarınıñ teg kılınçlarım* “onlarınkine benzer günahlarım” (2007: 113-114).

/+KA/ yönelme durumu eki, eklendiği sözcüğe nadiren niteleyici işlevi katar: *ewirgüke köñül* “döndürülecek (çevrilecek) görüş (gönül)”, *bıña başı* “bin için baş, bin başı”, *kılguka ötüg* “yapılacak rica”, *küsüşke tayag* “istek için destek (dayanak)”. Ada düşünce bakımından bir bağlılık ifade eden /+IXG/ ekli sözcüklerin niteleyici işleviyle kullanımı yaygındır: *yagışlıg orun* “kurban kesilecek yer, kurban yeri”, *ökünmeklig ört* “pişmanlık alevi”. Son çekim edatı gibi kullanılmış /+IXG/ ekli sıfatlar (*atlıg* “adlı”, *osuglug* “gibi”, *tükellig* “hissedar, ortak”, *teğimlig* “değerli, değer”, *törlüg* “türlü”, *yaraglıg* “yarar, uygun”, vd.), bağlı olduğu ad soylu sözcükle birlikte niteleyici işlevinde kullanılabilir: *tutuşmak atlıg ırk* “tutuşmak (isabet etmek) adlı işaret”, *muntag osuglug öğret* “bunun gibi (bu türlü) alışkanlık”, *ayagka teğimlig bodisataw* “hürmete değer bodisatva”. /+çA/ eki, eklendiği ifadeye karşılaştırma ve küçültme anlamıyla niteleyici anlamı katar: *bo munça nomlar* “bu pek çok (bunca) öğreti”, *iligçe er* “elli kadar adam”. /+DXn/ eki, eklendiği sözcükle birlikte niteleyici işleviyle kullanılır: *birtin körüm* “bir taraflı bakış (görüş)”, *aradın ajun* “ara âlem (ara varlık)”, *törttin sıñar* “her yerde (dört bir yanda)”, *koptun sıñar* “her yerde”, *öğdün küntün bulunđa* “güney doğuda”. /+DA/ bulunma durumu eki de eklendiği ad ve sonradan gelen sıfat anlamlı sözcükle birlikte niteleyici işlevli birliktelik oluşturur: *özümte yigler* “benden iyiler (benden iyi (kişiler))”, *irinçüde boş* “günahtan uzak (serbest)”. /+ki/ aitlik eki ve bulunma durumu ekiyle birlikte /+taki/, eklendiği ifadeleri yer ve zaman bakımından bağlılık bildiren niteleyiciler durumuna getirir: *ilkisizdenberüki kılmış kılınç* “ezelden beri işlenmiş günahlar”, *bo on türlüg yörügke aşnukı sekizi* “bu on türlü inançtan ilk sekizi”, *antakı sawlar* “oradaki işler (şeyler)”, *balıkımtakı bodun* “şehirindeki halk” (Gabain, 2007: 114).

Eksiz adlar, sıfatlar, sayılar, zamirler ve soru sözcükleri sık sık *niteleyici* olurlar: *türk bodun* “Türk milleti”; *üç ogrı* “üç harami”, *ol uğurta* “o zaman (o zamanda)”, *ol ok uğurta* “tam o zaman (tam o zamanda)”. *atı kötrülmüş ayagka teğimligler* “adı yücelmiş saygıdeğerler” örneğinde bütün bir ifade niteleyici olarak kullanılmıştır. Gabain’e göre adım önce geldiği bu tür yapılar Eski Türkçede henüz seyrekdir. Nitelenen adın dizimde işaretlenmediği az sayıda örnek vardır: *kaşı körtlem* “kaşı güzelim”, olası *kaşı körtle [beg]im* “kaşı güzel (bey)im” ifadesinin bir kısaltmasıdır. Niteleyici olarak ilgi durumu ekli bir bağlantı da seyrek olarak görülür: *sünüg batımı kar* “süngü batımı kar” örneğinde “süngünün batımı” niteleyici olarak kullanılır; bu da kısaltmalı bir form olarak değerlendirilebilir. *Uluğı hatun* “büyük hatun (ana kraliçe)”, (*bütün hatunlarının*)

uluğı hatun “(bütün hatunlarının) ulusu hatun” ifadesinin kısaltılmış biçimi olarak açıklanabilir (Gabain, 2007: 113). Niteleyici olarak kullanılan eksilteli yapılar (kısaltma grupları), Orhun ve Eski Uygur Türkçelerinde nadir görülmekle birlikte (*bogzı tok* (T1 G 1), *közi kaşı yawlak* (KT K 11), *könülü yığığlığ* (BTT 25 0529), *körmeki y(a)ruk yaşuk* (BTT 25 432-3433)) bu çalışmada Eski Türkçenin bir dönemi olarak kabul edilen Karahanlı Türkçesinde oldukça yaygındır: *könli tüzük* (KB 3085), *könli ulug* (KB 2115), *könli yakın* (KB 5614; 5838), *kılkı artak* (KB 2763), *kılkı başsız* (KB 4324), *kılkı bışığ* (KB 5831), vd.).

Tekin’e göre Orhun Türkçesinde, bir ad ve bir ya da daha çok niteleyiciden oluşan *niteleme öbeklerinin*, *ad öbekleri* ve *sıfat öbekleri* olmak üzere iki türü vardır. *Betimleme ve belirtme öbekleri* ile *iyelik öbekleri* olmak üzere iki türü bulunan ad öbeklerinin asıl üyesi bir ad ya da ad görevinde bir sözcüktür. Betimleme ve belirtme öbeğinin niteleyicisi, nitelik bildiren bir *sıfat* (*adınç(ç)ığ bark* “şaşılası bir anıt-mezar”, KT G 12, BK K 14), *azığlığ toņuz* “azı dişli domuz” (Uybat VI 3), *beņğü taş* “yazıt” (kel. “ebedî taş”) (BK K 15), *kara ter* “kara ter” (T 52), *egri tebi* “hörgüçlü deve” (kel. “eğri deve”) (T 48), vd.), *zamir* (*bu taş* “bu taş”) (KT GD), *ol tegdök* “o hücum” (KT D 36), *ol ok tün* “hemen o gece” (T 42), vd.), *sayı* (*eki şad* “iki Şad” (BK D 21), *tokuz oguz* “Dokuz Oğuz” yani “dokuz boydan oluşan Oğuz halkı” (BK D 1)), *zarf* (*içre sab* “gizli mesaj” (T 34)), *eylem adı* (*bardok yer* “gittiğın yer” (KT D 24, BK D 20)), *eylem sıfatı ya da eylem sıfatı öbeği* (*körür köz* “görür göz” (KT K 10), *igidmiş kagan* “doymuş hakan” (KT G 9), *bödke körügme begler* “bu dönemde (tahta) sadık beyler” (KT G 11)), *sontakı öbeği* (*teņri teg ... türük bilge kagan* “Kutsal (kel. “tanrı gibi”) Türk Bilge Hakan” (KT G),), *umay teg öğüm katun* “Umay gibi annem hatun” (KT D 31)), *özel ad* (*şantunğ yazı* “Şantung ovası” (BK D 15), *köğmen yir sub* “Köğmen ülkesi” (KT D 20)), *iyelik ekli bir ad ya da iyelik öbeği* (*öğüm katun* “annem Hatun” (KT K 9), *kül tigin atısı yollug tigin* “Prens Kül’ün yeğeni Prens Yollug” (KT GD)), *yüklem adı bar* “var” ile oluşmuş bir *cümlecik* (*ı bar baş* “ormanlı doruk” (kel. “Orman(ı) var doruk”)) vb. olabilir. Ayrıca asıl üye (*ol eki kişi* “o iki kişi” (T 10), *beglik urı ogul* “bey olmaya layık erkek evlat” (KT D 7)) ve/veya niteleyici de (*bükli çöl(l)üg el* “Bükli ovası halkı” (KT D 4, BK D 5)) bir niteleme öbeğinden oluşabilir (2003: 198-200).

Sıfat öbeğinin baş üyesi, bir sıfat ya da sıfat görevinde bir sözcüktür. Sıfat öbeğinde niteleyici bir zarf ya da zarf görevinde bir sözcük (*ertinü ulug* “çok büyük” (BK K 10), *antag külüg* “onca ünlü” (KT D 4), *ölteçiçe sakınığma* “ölecekmişçesine

düşünüp duran” (BK D 2)) ya da bir yer zarfı (*içre aşsız* “karnı aç” (kel. “içerisi aşsız”) (KT D 26), *taşra tonsuz* “sırtı çıplak” (kel. “dışarısı giyimsiz”) (KT D 26)) olabilir. Zarf öbeği, niteleyici görevinde olan bir zarf ile onun nitelediği bir sıfattan oluşur. Niteleyici görevinde olan zarflar, *ertiñü* “çok, aşırı derece”, *añıg* “kötü, fena; çok, aşırı”, *eñ* “en” gibi derece zarflarıdır: *ertiñü ti* “pek fazla, pek uzun süre” (BK G 15), *añıg edgü* “çok iyi” (IB 5), *eñ ilk(i)* “ilk önce” (KT K 4, KT D 32) (Tekin, 2003: 202-203).

Ad soylu sözcükler arasında yer alan sıfatlar, (bulanık) bir anlam ayrımı bulunduğu için adların özel bir alt türü olarak değerlendirilebilir. Nitelik ifade etme eğiliminde sözcükler olan sıfatların zarflarla çok ortak noktası vardır. Eski Türkçede anlam olarak derecelendirilebilir sıfat gövdeleri yinelenebilir ya da +rAK ekiyle genişletilebilir. Ayrıca yalnızca sıfat türü sözcükler meydana getiren +sIG ve genellikle addan sıfat türeten +IXG gibi ekler vardır. Yalnızca renk adlarına gelen ekler de vardır. Aşağıdaki özellik, sıfat ve ad arasındaki ayrım için oldukça önemlidir: Anlam olarak yüklem ifade eden sözlükbirimler, soyut adlar olarak da işlev görür. Örnek olarak bunlar yalnızca yüklem olarak tanımlanan varlıkları nitelemez, aynı zamanda bu yüklem belirttiği soyut niteliği de ifade ederler. Bunlar genellikle iyelik eki aldığımda, *edgü+si* “iyiliği”, *keñ+in teriñ+in* (3. tk. kş. iye. + yük. d. e.) *tüpkergele* “genişliğini ya da derinliğini ölçmek” örneklerinde görüldüğü gibi söz konusu niteliği taşıyana gönderme yapar. Dolayısıyla *ertimlig* “geçici”nin iyelik eki almış biçimi *yer suw ertimlig+i* “maddi dünyanın geçiciliği” anlamındayken *edgü* hem “iyi” hem de “iyilik” ve *bilge* hem “bilgili, bilge” hem de “birinin bilgili olma niteliği, bilgeliği” anlamlarına gelir. Kılıcı olarak türemiş olan *armak+çı* hem “aldatıcı (kişi)” hem de “(birinin) aldatıcılığı”nı işaretler; Orhun Türkçesindeki *armakçı+sın üçün* ibaresi “aldatıcısı için” anlamına gelmez, “(örn. Çin ulusunun) aldatıcılığı nedeniyle” anlamına gelir. *Yawlak* hem “kötü” hem de “kötülük, günahkârlık” anlamlarına gelir; ayrıca Yazıtlarda geçen *karluk yawlak sakınp teze bardı* cümlesinde *yawlak*, (“kötü düşünceler” anlamına gelmeksizin) zarf işlevinde de kullanılmış olabilir. *Teriñ* “derin”in bir soyut ad olarak kullanıldığı *körgeli umazlar anıñ teriñ+in* “Onun derinliğini algılayamazlar.” ibaresi, alternatif olarak “Onun ne kadar derin olduğunu göremezler.” şeklinde de aktarılabilir. *Tükel bilge teñri burhan yarlıkamış köni kertü nomnuñ tınlıgılar bo montag yegin adrokın bilzünler* ibaresindeki *yeg+i adrok+i*, “üstünlüğü ve mükemmelliği” ya da “üstün ve mükemmel olduğunu” olarak iki farklı şekilde aktarılabilir. *Kiçig* “küçük” sözcüğünün iyelik ve bulunma durumu ile çekimli hâli olan *kiçig+im+te* ibaresi,

“küçüklüğümde”, araya bir de küçültme eki almış *kiçig+kye+m+te* ise “ilk çocukluğumda” anlamlarındadır. Aşağıdaki DLT’ten alınmış atasözünde (*yılan kendü egrisin bilmez, tewe boynın egri ter* “Yılan kendi eğriliğini bilmez, deveye ‘Boynun ne kadar eğri.’ der.”), *egri* sözcüğü ilk geçtiği yerde “eğrilik”, ikincisinde “eğri” anlamlarındadır. Yukarıda söz edilenler, +sXz ekinin normalde ad soylu sözcüklere eklendiğinde “eksiklik, yokluk” ifade ederken sıfatlara eklendiğinde neden söz konusu sıfatın karşıt anlamını işaretlediğini açıklamaktadır. Bir sözcük türü olarak kabul edilen sıfatların bu çok yönlü nitelikleri, bir yandan nitelikleri tanımlama yeteneği, diğer yandan ifade gücü ile açıklanabilir (Erdal, 2004: 142-143).

Eski Türkçede soyut ifadeler oluşturmanın bir yolu, *könül* ve *bilig* gibi yardımcı sözcükleri kullanmaktır: *sımtag*, hem “dikkatsiz, ihmalkâr” hem de “dikkatsizlik, ihmal” anlamlarına gelir; karşıt anlamlısı ise “dikkat” ya da “dikkatlilik” anlamlarındaki *sımtagsız köñül* ibaresidir. (*küwençeñ köñül* “gururlu ve kibirli ruh hâli” anlamındayken) *küwenç köñül* “gurur, kibir” anlamındadır. Benzer şekilde *öfke bilig* “öfke, kızgınlık”, *yarlıkançuçı* “merhametli”nin *bilig* ile birlikteliğinden oluşan *yarlıkançuçı bilig* “merhamet” anlamlarına gelir (Erdal, 2004: 144).

Bazı sözcüklerin temel anlamında zamanla bölünmeler olabilmektedir. Bağlam içinde kullanım oranına bağlı olarak bir sözcüğün ilk anlamı dışında bağlamsal kullanımda ortaya çıkan ikinci anlamı zamanla sözcüğün temel anlamına doğru kaymaya başlar. Bir süre bu iki anlam, temel anlam olarak kullanıldıktan sonra ikinci anlam tamamen ilk anlamın yerine geçerek sözcüğün temel anlamı durumuna gelir. Aşağıdaki *teñri* ve *alp* sözcüklerinde bu ikili temel anlamlar açıkça görülmektedir. *Teñri* sözcüğünün temel anlamı “gökyüzü” iken zamanla “tanrı” anlamı da temel anlam durumuna gelmiştir; Artık “gökyüzü” ile “tanrı” anlamları arasında bir kuramadığı yani anlam ilişkisi tamamen nedensizleştiği için “tanrı” anlamının ad aktarmasıyla ortaya çıktığını söylemek zordur. *Alp* sözcüğünde de aynı durum geçerlidir (“zor” > “güçlü, yiğit” > “zor / güçlü, yiğit”):

(1) *teñri teg ... türük bilge kagan* (KT G 1, BK K 1) (*teñri* “gökyüzü”) **kel.** “gökyüzü gibi / tanrı gibi Türk Bilge Kağan” **eşd.** “Kutlu, Kutsal Türk Bilge Kağan”

(2) *t(e)ñri elig* (BTT 25 0112) (*teñri* “tanrı”; *elig* “kağan, hükümdar”) **kel.** “tanrı kağan” **eşd.** “ilahî, tanrısal / mükemmel, saygıdeğer hükümdar”

(3) *alp ötgülük* (BTT 25 0334) (*alp* “zor”; *ötgü* “geçme, girme, ulaşma”) **kel.** “geçmesi, ulaşması zor” **eşd.** “nüfuz etmesi zor”

(4) *alp ukuş* (Yen. E48 6) (*alp* “güçlü, yiğit”; *ukuş* “akıl, anlayış”) **kel.** “güçlü, yiğit anlayış” **eşd.** “güçlü, keskin bir anlayış”

Bu çalışmada, deyimisel birliktelikler belirlenirken yukarıdaki gibi ikili temel anlamın bulunduğu durumlarda, deyimisel birlikteliğin anlamıyla söz konusu bileşenin hangi temel anlamı ilişkiliyse o anlam “temel anlam” olarak esas alınmıştır.

Biçimsel olarak eşdizimliler en az iki sözcükten oluşan birimlerdir. Çok sözcüklü yapıları deyimlerle ortak özelliklerinden biridir. Ancak eşdizimlilikte anlam bakımından ikili yapı temel bir özellik gibi görünmektedir. Bu ikili yapıyı oluşturan birimlerden biri genellikle *taban*, diğeri de (eşdizimlilik anlamının oluşmasına (genellikle) özelleşmiş anlamıyla büyük oranda katkı sağlayan) *eşdizimleyici* olarak işlev görmektedir. Bu görüşe göre sıfat + ad eşdizimliliğinde ad tabanı oluşturur, sıfat ise eşdizimleyici görevindedir. Ad unsuru genellikle gerçek anlamında kullanılırken sıfat eşdizimliliğin anlamına hem gerçek anlamıyla hem de özelleşmiş anlamıyla katkıda bulunur. Dolayısıyla, ad tabanı oluşturduğu için eşdizimsel birleşim sınırlılığı, diğer bazı sözcüklerle yer değiştirebilen sıfatla ilgilidir. Örnek olarak (13b)’de “hiddetli adam” anlamında *er* adıyla *ısrım* sıfatı da eşdizimlenebilir (*ısrım er*):

(13)

a. *kara yel* (BTT 3 336/42) (kel. “kara rüzgâr”) “sert rüzgâr, fırtına”

kara = eşdizimleyici *yel* = taban

b. *katıg er* (DKPAM 2487/144) (kel. “katı adam”) “hiddetli adam”

katıg = eşdizimleyici *er* = taban

c. *kırt kişi* (DLT 427) (kel. “kısa kimse”) “kötü huylu ve pinti kimse”

kırt = eşdizimleyici *kişi* = taban

d. *agır ig* (BTT 25 0603) (kel. “ağır hastalık”) “ciddi, önemli hastalık”

agır = eşdizimleyici *ig* = taban

Sıfatların eşdizimliliğinde, yukarıda ifade edildiği gibi her zaman ad taban, sıfat eşdizimleyici konumunda değildir. Örnek olarak aşağıda edgü sıfatının çeşitli adlarla eşdizimliliğinde taban konumunda, gerçek anlamıyla kullanılan edgü sıfatı bulunmaktadır ve onunla eşdizimlilik oluşturan adlar özelleşmiş anlamlarıyla eşdizimlilik anlamına katkı sağlamaktadır. Ayrıca eşdizimsel birleşim sınırlılığı bakımından adlar (14a ve 14b örnekleri) diğer sözcüklerle yer değiştirebilir durumdadır:

(14)

(a) *edgü köñül* (BTT 25 0433) (kel. “iyi gönül”) “iyi niyet, tutum, davranış”

edgü ög (BTT 25 0615) (kel. “iyi akıl, düşünce”) “iyi niyet”

(b) *edgü saw* (BK D 39; IB 11) (kel. “iyi söz”) “iyi haber”

edgü söz (IB 7) (kel. “iyi söz”) “iyi haber”

Bu çalışmada eşdizimliliğin temelde iki anlamsal bileşenden oluştuğu kabul edilmiştir. Buna göre bileşenlerden biri ya da her ikisi de ad öbeğinden ya da yan cümle gibi çeşitli öbek yapılardan oluşabilir, ancak bunlar anlam olarak bütünlük gösterdikleri için tek bir anlam bileşeni olarak kabul edilmiştir. Anlamsal bileşenler dikkate alındığında aşağıdaki ilk örneğin (1) bileşenleri [*bir*] ve [*agızçakıya*]; ikinci örneğin (2) bileşenleri [*bir agızçakıya*] ve [*saw*]; son örneğin ise [*bir agızçakıya saw sözleşgüçe*] ve [*üd*] olarak ayrılabilir. Örneklerde de görüldüğü gibi, sözlükbirim sayısı ne kadar artarsa artsın sıfatların eşdizimliliği örneğinde Türkçede eşdizimlilik temelde iki anlam bileşeninden oluşmaktadır:

(1) [*bir*] [*agızçak(i)ya*] (BTT 25 1[4]19) (*agızçakıya* “ağız dolusu, ağız ölçüsünde”) **kel.** “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde” **eşd.** “biraz, birazcık”

(2) [*bir agızçak(i)ya*] [*saw*] (BTT 25 0587-[0]588) (*saw* “söz”) **kel.** “bir ağızcacık, bir ağız dolusu, ağız ölçüsünde söz” **eşd.** “birkaç cümlelik kısa söz”

(3) [*bir agızçak(i)ya saw sözleşgüçe*] [*üd*] (BTT 25 0587-[0]588) (*saw* “söz”, *üd* “zaman”) **kel.** “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde söz söyleyecek kadar zaman” **eşd.** “birazcık konuşurkenki kadar zaman, kısa bir an”

Eşdizimlilik anlam bakımından sınıflandırılırken yukarıdaki gibi anlamsal bütünlük gösteren öbek yapıların özellikle *anlam özelleşmesi* ölçütü bakımından nasıl değerlendirileceği konusuna açıklık getirmek gerekmektedir. Aşağıdaki ilk iki örnekte ilk bileşenler (*ayıg ögli, egdü ögli*) ayrı birer sınırlı eşdizimlilik, üçüncü örnekte (*batıg yinçge*) deyimisel eşdizimlilik örneği iken ikinci bileşenler ilk ikisinde özelleşmiş anlamlı, üçüncüde gerçek anlamlı bir sözcüktür. Buna göre, *ayıg ögli, egdü ögli, batıg yinçge* örneklerinde olduğu gibi öbek hâlindeki bileşenlerin büyük ölçüde ya da sınırlı bir anlamsal şeffaflığı varsa bunlar özelleşmiş anlamda kabul edilmiştir. Dolayısıyla aşağıdaki üç örnekten ilk ikisi, ögelerinin her ikisi de özelleşmiş anlamda bulunduğu ve birliktelik anlamı sınırlı ölçüde şeffaf olduğu için deyimisel eşdizimlilik; üçüncüsü, ilk ögesi özelleşmiş, diğeri gerçek anlamda olduğu ve birliktelik anlamı büyük oranda şeffaf olduğu için sınırlı eşdizimlilik kategorisinde değerlendirilebilir:

- (1) [*ayıg ögli*] [*sakinç*] (BTT 25 1056) (*sakinç* “düşünce”) **kel.** “kötü akıllı düşünce” **eşd.** “kötü niyetli zihin / insan”
- (2) [*edgü ögli*] [*könül*] (BTT 25 0286) (*könül* “gönül”) **kel.** “iyi düşünceli gönül” **eşd.** “iyi niyet(li zihin, insan)” (Skt. maitrī)
- (3) [*batıg yinçge*] [*söz*] (KB 4394) (*yinçge* “ince” *söz* “söz”) **kel.** “batık, derin, ince söz” **eşd.** “çok ince, yoğun duygulu ince söz”

Aşağıdaki örneklerde sıfat yapısı ayrılmaz bir bütün (öbek yapı) oluşturduğu için bunları bileşenlerine ayırmak mümkün görünmemektedir. Bu yapılar bütüyle sıfat niteliğindedir, dolayısıyla derin yapıda bulunan ancak işaretlenmemiş bir ad unsuru da (Örneklerin bir kısmında ad unsuru işaretlenmiştir.) birliktelik anlamı içinde mevcuttur. Bu örneklerde asıl eşdizimlilik formu bu öbek yapılardan oluşmaktadır:

- anıg kılınçlıg* (Huast. 4) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “kötü eylemli” **eşd.** “günahkâr”
- adrı butlug* (DLT 133) **kel.** “ayrı, ayrık butlu, bacaklı” **eşd.** “baldırlarının arası açık olan kimse, paytak”
- bedük karınlıg* (DLT 50, 405) **kel.** “büyük karınlı” **eşd.** “şişman”
- men meninlig* (BTT 25 1055-1056) (m(e)n “ben”) **kel.** “ben, benimli” **eşd.** “‘ben’ ve ‘benim’ düşüncesinde, bencil”

isig yüzlüg (KB 1854) (*yüz* “yüz”) **kel.** “sıcak yüzlü” **eşd.** “güleryüzlü, sevimli, cana yakın, hoşgörülü”

Bu çalışmada, *sıfat* terimi kullanılmakla birlikte, genel kabul gören sıfat tanımına uygun örneklerin (*köni bod* (KB 1055) “dik vücut, sağlıklı, genç beden”, *tüz köñül* (KB 5471) “saf, samimi tutum ve davranış”, *anıg kılınç* (Huast. 4) (kel. “kötü eylem”) “günah”) yanı sıra daha geniş anlamda kullanılan *niteleyici* tanımına uygun (*törttin sıñar* “her yer (dört bir yan)”, *yagışlıg orun* “kurban kesilecek yer, kurban yeri”, *ökünmeklig ört* “pişmanlık alevi”, *bir orum ot* (DLT 362) “bir tutam ot”, *el berigme* (KT D 25) “yurt kurma bahtı ve gücü veren”) örnekler ve İmer vd.’deki (2011) tanıma uygun şekilde, *zarf* + *sıfat* (örn. *uzun kiç* (KB 1350) “çok uzun”, *yawlak katıg* (DLT 676) “çok sert ve sağlam”) ve diğer çeşitli formlardan oluşan (*sözi belgüüg* (KB 2458) “açık sözlü”, *teñizde batıg* (KB 6203) (kel. “denizden derin”) “çok etkili (üzüntü vs.)”, *bulguka uçuz* (KB 903) (“bulma, bulunacak”) “kolayca elde edilebilir”) *niteleyici öbeği* (sıfat öbeği) yapıları da eşdizimlilik özellikleri bakımından incelenmiştir.

Sıfatlar sözcük türü olarak adlar ve zarflarla eşdizimlilik oluşturabildiği gibi, sözcük öbekleriyle, bunları birbirine bağlayan çeşitli dilbilgisi öğeleriyle (eklerle) de eşdizimlilik yapıları kurabilir. Eski Türkçede sıfatlar, temelde sözdizimsel olarak *sıfat* + *ad* (*açuk iş* (DLT 131) “ortada olan, net iş”, *beñgü taş* (KT G 11, BK K 8, Yen. E100 1, E134) “(bengi, sonsuz) yazıt”, vb.), *ad* + *sıfat* (*körgeli körtle* “görmeye, bakmaya güzel”; *sözi uz* (KB 2660) “doğru konuşan”, *bilgi tamam* (KB 5665) “bilgin, âlim”) ve *zarf* + *sıfat* (*edgü alp* (KT G 6, BK K 4) “çok yiğit, kahraman”, *ne me edgü* (DLT 349) ne iyi, çok iyi”) şeklinde eşdizimsel birleşim özelliği gösterir. Sıfat + ad eşdizimliliğinde sıfat, eksiz ya da çeşitli yapım ekleriyle oluşturulmuş sözlükbirimlerin yanı sıra /+IXG/, /+IXK/, vb. çeşitli yapım ekleriyle kurulmuş ad öbeği (*bir agım yer* (DLT 134) “bir adımda üzerine çıkılabilecek yükselti”, *örün başlıg* (KB 5085) “aksakal, yaşlı ve tecrübeli (kişi)”, *m(e)n meniñlig (köñül)* (BTT 25 1055-1056) “‘ben’ ve ‘benim’ düşüncesinde, bencil (gönül)”, *alp ötgülük* (BTT 25 0334) “nüfuz etmesi zor”), yineleme (*neñ neñ saw* (KT G 11, BK K 8) “ne kadar söz, bütün sözler”, *kenki kenki ajunlar* (BTT 25 0628) “devam eden (art arda gelen) birçok varoluş biçimi”), ikileme (*bek katıg köñül* (BTT 25 2216) “çok kararlı tutum”, *yiti kınıg köñül* (BTT 25 0433) “çok sert tutum, davranış”) gibi öbek yapılardan oluşabilmektedir.

Biçimsözdizimsel eşdizimlilik örneklerinde sıfatı, /+GI, +KI/ aitlik (*tawgaçğı begler* (KT D 7, BK D 7) “Çinlileri benimsemiş beyler”, *bu künki kün* (KB 5696) “ömür, fani yaşam”), +rA yön gösterme (*içre saw* (T1 K 10) “gizli haber, mesaj”, *öñre ajun* (BTT 25 0764; Alt.Dişl. Fil. 061-062) “varlık, önceki varlık”), /+çA/ eşitlik (*başça barım* (Yen. E41 7) “her baştan, çok sayıda mal mülk”, *yaşça yıldı* (Yen. E41 7) “olgunluğa erişmiş / her yaştan (atların bulunduğu) at sürüsü”, *yarınça yasıç* (IB 40) (kel. “kürek kemiği kadar ok temreni”) “kuş gagası”), /+DIn/ ayrılma durumu (*tagtın yınak* (BTT 25 1182) (kel. “dağdan taraf”) “kuzey yön, taraf”, *törtin sınar* (Alt.Dişl.Fil. 181-182; AP 65) (kel. “dörtten yön”) “dört bir yan, her yer”), /+DIn+KI/ ayrılma durumu ve aitlik (*baştunki öñ* (BTT 25 1992) “en iyi biçim, şekil, güzellik”), /+rA+KI/ yön gösterme ve aitlik (*içreki bodun* (KT G 2, BK K 2) “tabi halk(lar)”) ekleriyle çekimlenmiş sözcük ve sözcük öbekleri; edat öbeği (*teñri teg* (KT G 1, BK K 1) “Kutlu, Kutsal (Türk Bilge Kağan)”, *nihayettin keçe (körklüglük)* (KB A 14) “sonsuz (güzellik)”), sıfat-fiil ekli yan cümle (*igidmiş kagan* (KT G 9, BK K 6) “yurda huzur ve refah getirmiş kağan, hükümdar”, *togmış kün* (KB 1072) “güzel günler, güzel baht”, *körür köz* (KT K 10) “dünya güzelliklerini gören göz, mutlu insan”, *bulgu yol* (KB B 38) “sefer yolu”, *turguluk oron* (BTT 25 1572) “yaşanılan yer / mesken”, *itigli bayat* (KB 146) “her şeyi yoluna koyan Tanrı”, *ozgan at* (DLT 486) “her zaman önde giden at”, *kelmedük üd* (BTT 25 2802-2803) “gelecek, istikbal”; *el berigme* (KT D 25) “yurt kurma bahtı ve gücü veren”, *edgü ögli* (BTT 25 0286) “iyi niyetli”, *ajun tutmuş* (KB 445) “dünya hâkimi”, *bilig bilmez* (KT G 7, BK K 5-6) “bilgisiz, cahil”, *el tutsık* (KT G 4, BK K 3) “yurt tutmaya uygun”, *buyan evirgünlük köñül* (BTT 25 3404-3405) “sevap aktarımı gerektiren tutum, davranış”, *ot kusdaçı tamu* (BTT 25 2570) “ateş püskürten cehennem”, vb.), isim-fiil ekli yan cümle (*örme saç* (DLT 378) “saç örgüsü, belik”, *tıkma üzüm* (DLT 564) “salkımda sıkışık bir biçimde kümelenen üzüm taneleri”); iyelik ekli ad öbeği (ad tamlaması) (*sünük batımı (kar)* (KT D 35, BK D 26-27) “mızrak batımı (kar)”, *ay teñ+i (ogul kız)* (KB 4504) “ay gibi güzel (oğul kız)”), /+çA/ eşitlik ekli ad tamlaması (*kum sanınça* (Alt.Dişl.Fil. 169) “sayısız, pek çok”) yapıları oluşturabilir.

Sıfat anlamının çeşitli kısaltma gruplarıyla sağlandığı eşdizimlilik örnekleri de bulunmaktadır. Eski Türkçede en yaygın kullanımı iyelik ekli kısaltma grupları oluşturur: *atı bedük* (KB 58) “adı ünlü, sanlı, namlı”, *bilgi açuk* (KB 4020) “bilgisi herkesçe bilinen, bilgisini paylaşan”, *biligi bıçuk* (KB 4020) “bilgisiz, cahil”, *könli bilgi yazı* (KB

4673) “fikir ve bilgisi geniş”, *meşesi tolu* (KB 57, 6101) “çok iyi düşünen, akıllı”, *sakinçi uzun* (KB 1533) “geleceğe yönelik istekleri çok”, *tili köşli teş* (KB 2481) “özü sözü bir”, *teşi bir* (KB 311) “birbirine benzer, eşit”, *tuzı etmeki kiş* (KB 2274) “sofrası açık, cömert”. Bunun dışında sıfatı, yönelme durumu (*ukuşka yırak* (KB 4028) (*ukuş* “akıl”) “akıl ve düşünce ile yapılmamış”, bulunma-ayırılma durumu (*budunda burun* (KB 5298) “halkın ileri geleni”, *sözde yumşak* (KB 703) “tatlı dilli”, *yolda azmış* (KB 3089) “yoldan çıkmış”), araç durumu (*sakinçin tügük* (KB 1563) “kederiyle baş başa”), yön gösterme durumu (*içre aşsız* (KT D 26) “karnı aç”, *taşra tonsuz* (KT D 26) “sırtı çıplak”) işaretli kısaltma gruplarından oluşan eşdizimlilik yapıları da mevcuttur.

Sıfat + ad yapısı ile /+DA/ bulunma, /+(X)n/ araç durumu eklerinin birlikteliğinden oluşan eşdizimlilik örnekleri de dilbilgisel eşdizimlilik formları oluşturmaktadır: *birer tuşta* (BTT 25 0044) **kel.** “birer zamanda” **eşd.** “her fırsatta”, *bir kşan üdte* (Alt.Dişl.Fil. 280) (*kşan* “kısa bir an, lahza”, *üd* “zaman, vakit”) **kel.** “bir an / zaman diliminde” **eşd.** “bir an bile”, *bir ugurta* (AP 79) (*ugur* “zaman”) **kel.** “bir zamanda” **eşd.** “(eski) bir zamanda, günlerden bir gün”, *bo üdte* (BTT 25 1150) (*üd* “zaman”) **kel.** “bu zamanda” **eşd.** “şimdi, şu anda”, *bu ödte* (KB 81) (*öd* “zaman, vakit”) **kel.** “bu zamanda” **eşd.** “bu sırada”.

Sıfatlar, sıfatın belirttiği niteliğin yoğunluğunu ifade etmek yani derecelendirmek amacıyla bir zarfla nitelenebilir. Zarf ve sıfat eşdizimliliği, sözdizimsel olarak *zarf + sıfat* (*edgü alp* (KT G 6, BK K 4) **kel.** “iyi alp” **eşd.** “çok yiğit, kahraman”, *yinçge arıg* (KB 5329) **kel.** “ince temiz” **eşd.** “çok temiz; adaletli”, *yawlak aziz* (KB A 7) **kel.** “kötü yüce” **eşd.** “çok yüce”, *ayıg bilge* (İKPÖ LXXIV) “son derece bilgili, bilge”; *takı artok* (BTT 25 0287) **kel.** “daha fazla” **eşd.** “daha büyük, daha güçlü / yoğun, daha fazla”, *artok ağır* (BTT 25 0321) **kel.** “daha ağır” **eşd.** “daha ciddi, çok ciddi”, *eş ilki* (AP 75) **kel.** “en ilk” **eşd.** “ilk, birinci”) ve biçimsözdizimsel olarak *zarf + edat + sıfat* (*idi ök aziz* (KB B 9) **kel.** “pek çok aziz” **eşd.** “pek çok, çok daha aziz”, *ne me edgü* (DLT 349) **kel.** “ne de iyi” **eşd.** “ne iyi, çok iyi”, *ne me yawuz* (DLT 349) **kel.** “ne de kötü” **eşd.** “ne kötü, çok kötü”) olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Zarflar sıfatları, derecelendirme, karşılaştırma (*takı* ve *artok* zarflarıyla) ve (en) üstünlük (*eş* zarfıyla) bakımlarından niteler.

Yukarıda değinilen eşdizimlilik formları, aşağıda *Sözdizimsel* (bkz. 4.4.2.1.) ve *Biçimsözdizimsel Eşdizimlilik Formları* (bkz. 4.4.2.2.) başlıkları altında yapı

bakımından ve *Eşdizimlilik Kullanımları Çerçevesinde Eski Türkçe Sıfatların Sözcüksel İşlevi* (bkz. 4.5.) başlığı altında işlev odaklı ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

4.3. İşlevsel Bakış Açısıyla Eski Türkçede Sıfatların Eşdizimliliği

Türkçenin, dilin dizimsel olanaklarını geniş ölçüde kullanması nedeniyle esnek bir sözdizimsel yapısı ve geniş kullanım çeşitliliği bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkçenin dizimsel tipolojisi katı kurallarla sınırlandırılmaz. Eşdizimlilik kullanımlarında da bu durum açıkça görülmektedir. Dizimsel ilişkiler gözardı edilmemekle birlikte, eşdizimlilik örnekleri belirlenirken sözlükbirimler arasındaki anlamsal ilişkilerin temel alınması, belirli aralıklar yerine bütün bir metin bağlamının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Geleneksel dilbilgisi yaklaşımında, Türkçede sözcüklerin sıfat işlevinin dizimde adların önünde kullanımıyla ortaya çıktığı yönünde genel bir kabul olmakla birlikte, niteleme anlamının sözcüklerin temel bir anlam özelliği olarak bulunduğu da nadir de olsa vurgulanmaktadır (Kornfilt, 1997; Göksel ve Kerslake, 2005; Üstünova, 2014). Türkçede anlambilimsel bakış açısıyla ele alındığında ve dizimsel kısıtlamalar bir kenara bırakıldığında *sıfat + ad* eşdizimliliğinin yanı sıra *ad + sıfat* (*sabı süçig [ermiş]* “sözü güzel ve aldatıcı” (KT G 5, BK K 4), *agısı yımşak [ermiş]* “ipeği aldatıcı” (KT G 5, BK K 4); *könlü bilgi yazı* (KB 4673) “fikir ve bilgisi geniş”, *til sözi silig* (KB 1866) “dili ve sözü yumuşak”, *kılguka ağır* (KB 906) “yapılması güç, zor”, vb.) formunda eşdizimlilik örneklerinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim Türkçenin dilbilgisiyle ilgili temel çalışmalarda (Kornfilt 1997, Ergin 2004, Göksel-Kerslake 2005, Banguoğlu 2011, Karaağaç 2011, Karahan 2011), ikinci gruba giren eksilteli yapılar (kısaltma grupları) sözcük öbeği olarak değerlendirilmektedir. Yukarıdaki örneklerin yanı sıra Türkçede fiilimsi ekleriyle kurulan *fiilimsi yan cümlesi + yüklem konumundaki sıfat* formu da *ad + sıfat* eşdizimliliği olarak değerlendirilebilir: *körgeli körtle* “görmeye / görmek için güzel” (Gabain, 2007: 113).

Sinclair, eşdizimliliğin çeşitli dizimsel ve biçimsözdimsel formlarının bulunabileceğini öne sürer ve sözcük (word) terimini sözlükbirim¹⁹ (lexeme) anlamında kullanır. Sinclair eşdizimliliği sözcüksel ögeler arasındaki ilişki olarak görürken

¹⁹ Sözlükbirim, “bir dilin anlam dizgesindeki en küçük ayırıcı birim; bir sözcüğün değişik biçimlerinin (örn. gel, geliniz, geldi, vb.) ortak paydası olarak kabul edilen ve sözlükte madde başı olarak gösterilen soyut birim (İmer vd., 2011: 231).

esasında sözlükbirimler arasındaki ilişkiye gönderme yapmıştır (krş. 1991: 54 ve 173). Bu görüşü Halliday'in de kabul ettiği görüşe göre bir sözcüğün türevleri (güç, güçlü, güçlendirmek, vd.) ve kurduğu farklı dizimsel ve biçimsözdizimsel ilişkilerin tümü aynı eşdizimliliğin varyasyonları olarak kabul edilir. Dolayısıyla *güçlü kanıt* eşdizimliliğinin yanı sıra “*Kanıtı güçlüydü.*”, “*Kanıtını güçlendirdi.*”, “*Güçlü bir şekilde kanıtladı.*”, “*Kanıtı güçlendi.*” birlikteliklerinin hepsi aynı eşdizimliliğin (*güçlü kanıt*) farklı formlarıdır (1966: 156).

Eşdizimlilik çalışmalarında sıklık temelli yaklaşım, öğelerin çizgisel birlikteliklerine odaklanırken anlambilimsel özellikleri genellikle gözardı eder. Bu yaklaşımda, eşdizimliliği belirlemede kullanılan *aralık*, eşdizimlilik örneklerini belirlemede her zaman güvenilir olarak kullanılacak bir yöntem değildir. Örnek olarak aşağıdaki (5) numaralı cümlede görüldüğü gibi *aralık* ölçütü dikkate alındığında *pul koleksiyonu* eşdizimliliğini belirlemek mümkün olmayacaktır. Yine dizimsel kurallara katı bir şekilde uyulduğunda (6) numaralı örnekte de aynı eşdizimlilik gözardı edilmiş olacaktır. Aşağıdaki metinlerde bulunan *pul koleksiyonu* eşdizimliliği ancak anlambilimsel ve işlevsel bir yaklaşımla belirlenebilir:

(5) “Esasen *pul* olmak üzere birçok şeyin *koleksiyonunu* yaparlar”.

(6) “Asıl ilgi alanları madeni para *koleksiyonu* olsa da birçok şeyin *koleksiyonunu* yaparlar. Ancak biz yalnızca *pullarla* ilgileniyoruz”
(Greenbaum 1970: 11).

Bu nedenle, yukarıdaki *pul koleksiyonu* (*yapmak*) örneğinde görüldüğü gibi, sıklık temelli yaklaşım, kullanım sıklığı yüksek ve belirli bir aralıkta bulunan eşdizimlilik örneklerini belirlemede kullanışlı olmakla birlikte, deyimbilimsel değere sahip tüm eşdizimlilik örneklerinin belirlenmesinde güvenilir ve kullanışlı değildir.

Aşağıdaki (1a) örneğinde, *hendese sakışı*'nı anlam olarak niteleyen *batıg* sıfatı, dizimde yüklem konumundadır ve ifade dizimde kurallı hâle getirildiğinde *hendese sakışı idi me batıg* şeklinde niteleme işlevindeki sıfat addan sonra gelmektedir. Derin yapıya bakıldığında ve işlevsel olarak değerlendirildiğinde bu örnekteki *batıg* sözcüğü sıfattır ve *hendese sakışı*'nı anlam olarak nitelemektedir. Dolayısıyla (1b) örneğinde görüldüğü gibi bu ifadeden *batıg hendese sakışı* eşdizimliliği kolaylıkla çıkarılabilir. Türk Kağanlığı yazıtlardan alınan (2) numaradaki örneklerde *süçig* [*ermiş*] ve *yımşak*

(*ermiş*) sıfatları yüklem konumundadır ve derin yapıda sırasıyla *sab* ve *agı* sözcüklerini nitelemektedirler:

(1a) *idi me batıg hendese sakışı / anın tezginiür kör hakimler başı* (KB 2786)

“Hendese hesabı çok derin hesaptır; bu hesap hakimlerin bile başını döndürür.”

(1b) *batıg hendese sakışı* (hendese “geometri”, sakış “sayma, hesap”) **kel.**

“derin hendese hesabı” **eşd.** “karmaşık, ayrıntılı hendese hesabı”

(2a) *tabgaç bodun sabı süçig agısı yumşak ermiş* (KT G 5, BK K 4) “Çin halkının sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş.”

(2b) *süçig sab* (*sab* “söz”) **kel.** “tatlı söz” **eşd.** “güzel ve aldatıcı konuşma, söz”

(2c) *yumşak agı* (*agı* “ipek”) **kel.** “yumuşak ipek” **eşd.** “göz boyayan, aldatıcı ipek”

Özellikle sözlükbilimi ve derlem tabanlı eşdizimlilik çalışmalarında, derin yapıda bulunan yukarıdaki örneklere benzer eşdizimlilik örnekleri de değerlendirmeye alınabilir, alınmalıdır. Bu tür örnekler, kapsamlı derlem çalışmalarında ve eşdizimlilik sözlüklerinde ayrıntılı bir çalışmayla çıkarılabilir. Bu çalışmada, Eski Türkçede sıfatların eşdizimliliği çerçevesinde daha çok kuramsal bir eşdizimlilik tipolojisi üzerine yoğunlaşıldığı için bu tür örnekleri çıkarmaya fırsat olmamıştır.

4.4. Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği Çerçevesinde Türkçede Eşdizimlilik Tipolojisi

Bu başlık altında, çalışmanın Kuramsal Çerçeve bölümünde ele alınan anlambilimsel ve yapısal eşdizimlilik sınıflandırmalarından yararlanarak çalışmanın derlemi çerçevesinde Eski Türkçede sıfatların eşdizimliliğinin tipolojik çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, deyimsel sözcük birliktelikleri anlamsal şeffaflık, anlam özelleşmesi, genelleşme / kalıplaşma ölçütleri kullanılarak anlambilimsel olarak kategorilere ayrılmıştır. Söz konusu kategorilere giren eşdizimlilik örnekleri, adlaşmış, terimleşmiş, vs. birliktelikleri de içermektedir. Adlaşmış ya da terimleşmiş sözcük

birliktelikleri ayrı kategoriler değil, anlamsal biçimleniş olarak çeşitli özellikler sergileyen ve bu özelliklerle deyim, deyimsel eşdizimlilik, sınırlı eşdizimlilik, açık eşdizimlilik gibi kategorilerden herhangi birine girebilen eşdizimlilik örnekleridir.

Bu çalışmada adlaşmış eşdizimliler olarak değerlendirilen örnekler, genellikle dizimde tek bir birim olarak kullanım alanının bulan sabit birliktelikler olarak değerlendirilmektedir ve eşdizimlilikten farklı bir kategori olarak görülmektedir (örn. Hausman 1984). Bu tür örneklerin bazıları, deyimler gibi anlam olarak donuk olmakla birlikte, bazıları çeşitli anlamsal eşdizimlilik kategorilerine girmektedir. Dolayısıyla bu örneklerin anlam olarak bir standardı bulunmamaktadır.

Birleşik sözcük terimi, sözcük birlikteliğinin, kalıplaşması ve tek bir birim olarak işlev görmesi, anlamı kendisini oluşturan sözcüklerin anlamından bağımsız bir sözlüksel birim özelliği göstermesi (İmer vd. 2011: 56) anlamında kullanılır. Eşdizimlilikte, bileşenlerin anlamıyla birliktelik anlamı arasında çeşitli derecelerde anlamsal ilişki bulunmaktadır. Eşdizimlilik, temelde bu ilişkilere göre (anlamsal şeffaflık) sınıflandırılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, birleşik sözcükler de çeşitli anlamsal özellikler gösteren eşdizimsel bir ilişki içerisindedir. Birleşik sözcüklerin, kalıplaşmış olması ve tek bir sözlüksel birim olarak işlev görmesinin yanı sıra kalıplaşmışlık dereceleri ve ögelerin anlamlarından birliktelik anlamının çıkarılabilme (anlamsal şeffaflık) dereceleri farklılık göstermektedir.

Aşağıdaki ilk üç gruba giren örnekler, anlam olarak tek bir nesneye ad olan adlaşmış birlikteliklerdir, ancak bunların kalıplaşma dereceleri farklılık gösterir. (1) nuradaki örneklerde, birlikteliği oluşturan ögelerle birliktelik anlamı arasında hiçbir bağ kurulamaması nedeniyle deyim kategorisindedir. (2) numaradaki örneklerde birlikteliği oluşturan ögelerin her ikisi de özelleşmiş anlamdadır. Dolayısıyla bunlar (“insan” ya da “halk” ve “köle” anlamlarıyla) deyimsel eşdizimlilik kategorine dâhildir. (3) numaralı örnekte ilk öge özelleşmiş, ikincisi değişmeceli anlamda olduğu ve ögelerin anlamlarından birliktelik anlamı büyük oranda çıkarılabildiği için sınırlı eşdizimliliktir. (4) numaradaki örneklerde söz konusu nesnenin somut niteliğine gönderme yapıldığı için bunlar anlam olarak ilk iki örneğe göre daha şeffaftırlar ve ögeleri gerçek anlamda kullanıldığı için açık eşdizimlilik kategorisinde değerlendirilmişlerdir. (5), (6) ve (7) numaralı eşdizimlilik örneklerinin de kalıplaşma dereceleri farklı olmakla birlikte,

bunlar adlaşmış birliktelikler değildirler. İki gruptaki örneklerin birbirinden ayrıldığı nokta, kullanım yerlerinin farklı olmasıdır:

(1)

bakır sukım (DLT 509) (*sukım* “çam kozalağı biçiminde kesilerek içi oyulan, daha sonra üç yanından delinerek oka takılan bir ağaç parçası; oktan ıslık gibi bir ses çıkmasını sağlar”) **kel.** “bakır sukım” **eşd.** “Mars gezegeninin adı” **(D)**

temir kapıg (KT G 4, BK K 3, T2 G 1, KÇ D 4) (*kapıg* “kapı”) **kel.** “demir kapı” **eşd.** “Demir Kapı, Semerkant’tan Termez yoluyla Belh’e giden yolun hemen hemen yarısında bulunan Baysun silsilesindeki Buzgala Geçidi” **(D)**

temür kazıuk (DLT 421) (*kazıuk* “kazık ya da çivi”) **kel.** “demir kazık” **eşd.** “kutup yıldızı” **(D)**

kara kuş (DLT 402) (*kuş* “kuş”) **kel.** “kara kuş” **eşd.** “bir yıldız adı (Jüpiter gezegeni / Terazi Takımyıldızı)” **(D)**

(2)

kara baş (KB 966, 2692) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “bahtsız kişi; kişi, insan; halk” **(DE)**

kara baş (DLT 402) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “(erkek ya da kadın) köle” **(DE)**

(3) *kara bodun* (BK D 41; Tary. G 4) (*bodun* “boylar”) **kel.** “kara boylar” **eşd.** “genel halk kitlesi” **(SE)**

(4)

kara yağ (DLT 402) (*yağ* “yağ”) **kel.** “kara yağ” **eşd.** “petrol” **(AE)**

kara karak (DLT 402) (*karak* “göz yuvarı”) **kel.** “kara göz yuvarı” **eşd.** “gözün renkli bölümü” **(AE)**

kara ot (DLT 402) (*ot* “ot”) **kel.** “kara ot” **eşd.** “kurtboğan, bir tür bitkisel zehir” **(AE)**

kara kuş (DLT 402) (*kuş* “kuş”) **kel.** “kara kuş” eşd. “kartal” (AE)

kara erik (DLT 264) (*erik* “şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel ad”) **kel.** “kara erik” eşd. “erik, kara erik” (AE)

kara etmek (DLT 402) (*etmek* “ekmek”) **kel.** “kara ekmek” eşd. “kara ekmek (bir tür ekmek)” (AE)

(5)

kara bulut (DLT 206) (*bulut* “bulut”) **kel.** “kara bulut” eşd. “yağmur bulutu” (AE)

kara yir (KB 1418) (*yir* “yer”) **kel.** “kara yer” eşd. “yeryüzü” (AE)

(6)

kara (kamağ) bodun (KT D 8-9, BK D 8-9; Yen. E10 7, 12; MÇ D 5) (*bodun* “boylar”) **kel.** “kara boylar” eşd. “talihsiz halk” (SE)

(7)

kara kir (KB 6457) (*kir* “kir”) **kel.** “kara kir” eşd. “kötülük” (D)

kara orun (DLT 402) (*orun* “yer”) **kel.** “kara yer” eşd. “mezar” (D)

Bunlar arasında, özellikle adlaşmış eşdizimlilik örnekleri çeşitli çalışmalarda birleşik sözcük olarak değerlendirilmektedir. Bu tür örnekler, yukarıda söz edilen nedenlerden dolayı bu çalışmada eşdizimlilik olarak değerlendirilmiştir.

4.4.1. Anlamsal Modeller

Bu bölümde, *deyim* ve *serbest sözcük birlikteliği* arasında kalan sözcük birliktelikleri *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütleri kullanılarak ve özellikle deyim-(sınırlı) eşdizimlilik ve (açık) eşdizimlilik-serbest birliktelik kategorileri arasındaki bulanık anlam alanları birer geçiş kategorisi olarak tasarlanarak *deyimsel eşdizimlilik*, *sınırlı eşdizimlilik* ve *açık eşdizimlilik* olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Aşağıda, çalışmanın derleminden yola çıkılarak her bir kategorinin genel özellikleri verilmiş ve söz konusu kategorinin farklı yönlerini yansıtan eşdizimlilik örnekleriyle desteklenmiştir.

4.4.1.1. Deyimsel Eşdizimlilik

Cowie ve Howarth deyimlerle sınırlı eşdizimliler arasında bir anlamsal kategori daha tasarlamışlardır. Ancak onlara göre bu kategori de bir deyim türüdür. Cowie, eşdizimlilik terimini, bazen yalnızca, bir ögesi gerçekdışı bir anlamda kullanılan ve keyfi (arbitrarily) olarak sınırlı bir değiştirilebilirliği olan birliktelikler, bazen de serbest birliktelikler (free combinations) için kullanır. Ancak bu durumda açık eşdizimlilik ve sınırlı eşdizimlilik arasında ayırım yapar. Ayrıca özelleşmiş anlamdaki belirli bir sözcüğün (örn. *ayak*), yalnızca başka bir sözcükle birlikteliğiyle ortaya çıkan *ayak yapmak* “birini aldatmak, kandırmak için dalavere çevirmek” (TS 211: 195) gibi sözcük birlikteliklerini de farklı bir kategoride değerlendirir. Genellikle bu tür birliktelikleri *sınırlı eşdizimlilik* başlığı altında değerlendirirse de (1998b 221), bir yazısında bunların deyimlerle eşdizimliler arasında ek bir kategori oluşturduğunu belirtmektedir (1981: 228) (Nesselhauf, 2005: 15).

Benson vd. ise eşdizimlilerle deyimler arasında *geçiş birliktelikleri* (transitional combinations) ya da *geçiş eşdizimlileri* (transitional collocations) olarak adlandırdıkları ek bir kategori varsayar (Benson vd., 2010: 5).

Ruhsal duygu ve düşünceleri ifade eden soyutlama anlamlarını sağlamak için Eski Türkçede, niteleyici olarak asıl anlamın sağlanmasında etkin olan bir sıfatla *sakinç* “düşünce” ya da *könül* “gönül, kalp” sözcükleri birliktelik gösterir: *kirtü könül* “inanmış gönül” yani “inançlılık”, *yarlıkançuçı könül* “merhamet”, *küni sakınç* “kıskançlık” (Gabain, 2007: 113). Gabain’in verdiği örnekler, eşdizimlilik kategorisine girmektedir. Bu tür örneklerde sıfat, özelleşmiş anlamıyla eşdizimlilik anlamının ortaya çıkmasına birinci derecede katkı sağlarken *könül* ve *sakinç* sözcükleri de “tutum, davranış; niyet; zihin” gibi özelleşmiş anlamlarla birliktelik anlamının oluşmasında etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu örnekler deyimsel eşdizimlilik kategorisine girer. Aşağıda *könül* ve *sakinç* sözcükleriyle oluşturulmuş, deyimsel eşdizimlilik kategorisine giren benzer örnekler verilmiştir:

agmaksız könül (BTT 25 0738-0739) (*könül* “gönül”) **kel.** “çıkmayan, yükselmeyen gönül” **eşd.** “değişmez, sarsılmaz, sabit eğilim, istikrarlı zihin, zihniyet”

evirmeklig köñül (BTT 25 3150) (*köñül* “gönül”) **kel.** “evirme, döndürmeye yarayan / ile ilgili gönül” **eşd.** “iletim zihniyeti, düşünüşü”

katıg köñül (EUDÇ 0090, 0831) (*köñül* “gönül”) **kel.** “katı gönül” **eşd.** “sağlam duruş, yiğitlik davranışı, cesaret”

arıg köñül (Huast. 247) (*köñül* “gönül”) **kel.** “arı gönül” **eşd.** “temiz, iyi tutum, niyet”

tügük sakınç (KB 1111) (*sakınç* “düşünce”) **kel.** “dügümlü, çatık düşünce” **eşd.** “kaygı ve üzüntü”

yawlak sakınç (Alt.Dişl.Fil. 035, 060) (*sakınç* “düşünce”) **kel.** “kötü düşünce” **eşd.** “art niyet; kötülük planı”

Aşağıdaki birliktelik örneklerinde, bileşenlerle eşdizimlilik anlamı arasındaki anlam ilişkisi çok sınırlı olmakla birlikte devam etmektedir yani ögelerin anlamından eşdizimlilik anlamı hâlâ çıkarılabilmektedir. O hâlde bu tür örnekleri, birliktelik anlamı tam olarak donuk olan *deyim* ile ögelerinden biri gerçek anlamda kullanılan ve birliktelik anlamı büyük oranda şeffaf olan sınırlı eşdizimlilikten ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekmektedir:

aslı bedük (KB 5325) (*asıl* “asıl, esas”) **kel.** “aslı büyük” **eşd.** “soylu, asil, yüce”

ağır yük (KB 2797) (*yük* “yük”) **kel.** “ağır yük” **eşd.** “önemli, ciddi sorumluluk”

içre saw (T1 K 10) (*saw* “söz”) **kel.** “içerideki söz” **eşd.** “gizli haber, mesaj”

Deyimsel eşdizimlilik, genellikle dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiş olmakla birlikte biçimlenmişlik oranının bazı örneklerde düşük olduğu, bileşimsellik oranı düşük, anlamsal nedenliliğini büyük oranda yitirmiş, bileşen anlamlarının belirgin olduğu, belirli bir sıklıkta ortaya çıkan, ögelerinin değiştirilebilirliği büyük ölçüde sınırlı bir deyimsel birliktelik türüdür.

Bütün olarak birliktelik anlamının ögelerin anlamlarından çıkarılabilirlik oranını ifade eden *anlamsal şeffaflık* bakımından *deyimsel eşdizimlilik* kategorisine giren birliktelikler anlam olarak sınırlı ölçüde şeffaftır. Aşağıda (1) numaradaki deyim

örneklerinde, ögelerin gerçek ya da özelleşmiş anlamda bulunup bulunmamasına bakılmaksızın, ilk bakışta öge anlamlarıyla birliktelik anlamı arasında bir bağ kurulamaz ve birliktelik anlam olarak tamamen donuktur, nedensizdir. (2) numaradaki örneklerde her iki ögenin anlamı da özelleşmiştir ancak birliktelik anlamı, ögelerin anlamlarından nispeten çıkarılabilmektedir yani sınırlı ölçüde şeffaftır. (2a)'daki ters "ters", "sapkın(lık)"; yol "yol", "davranış, tutum" anlamlarını çağrıştırmaktadır. (2b) ve (2c) örneklerinde de aynı anlam ilgisi söz konusudur. Dolayısıyla bunlar, (1) numaradaki deyim örneklerinden farklılık gösterir. (3) numaradaki örneklerde ögelerden biri (*ukuşka, er, ayıg*) gerçek, diğeri özelleşmiş (*yırak, yakın, ög*) anlamdadır ve birliktelik anlamı büyük ölçüde şeffaftır, dolayısıyla hem anlam özelleşmesi hem de anlamsal şeffaflık bakımından deyimsel eşdizimlilikten farklılık gösterir:

(1)

- a. *meñzi al* (KB 2356) (*meñiz* "beniz, yüz") **kel.** "benzi al" **eşd.** "yüzü al / utanmış"
- b. *sakinçi uzun* (KB 1533) (*sakinç* "düşünce") **kel.** "düşüncesi uzun" **eşd.** "geleceğe yönelik istekleri çok"
- c. *ters tügün* (KB 3168) (*tügün* "düğüm") **kel.** "ters düğüm" **eşd.** "kördüğüm, çözülmesi neredeyse imkânsız olan sorun"

(2)

- a. *ters yol* (BTT 25 [106]8) (*ters* "ters") **kel.** "ters yol" **eşd.** "sapkın davranış, sapkınlık"
- b. *tüz köñül* (KB 5471) (*köñül* "gönül") **kel.** "düz, düzgün gönül" **eşd.** "saf, samimi tutum ve davranış"
- c. *uçsuz kırıksız atl(ı)g* (BTT 25 1745) **kel.** "uçsuz kıyısız adlı" **eşd.** "sınırsız şöhreti olan"

(3)

- a. *ukuşka yırak* (KB 4028) (*ukuş* "akıl") **kel.** "akla uzak" **eşd.** "akıl ve düşünce ile yapılmamış"

b. *yakın er* (DLT 663) (*er* “er, adam”) **kel.** “yakın olan bir adam” **eşd.** “hısım”

c. *ayıg ög* (BTT 25 0616) (*ög* “akıl”) **kel.** “kötü akıl” **eşd.** “kötü niyet”

4.4.1.2. Sınırlı Eşdizimlilik

Bu çalışmada, sınırlı eşdizimlilik terimindeki *sınırlılık* kavramı, temelde birlikteliğin anlamsal şeffaflığındaki sınırlılığı ifade eder. Bunda da ögelerinden birinin özelleşmiş anlamda bulunması önemli bir etkidir. Buna göre sınırlı eşdizimlilik, anlam bakımından tamamen şeffaf olan açık eşdizimlilik ile şeffaflığı büyük oranda sınırlı olan deyimsel eşdizimlilik arasında yer alır. Sınırlı eşdizimlilikte, bileşenlerin anlamlarıyla birlikteliğin bütün anlamı arasındaki ilişki büyük ölçüde belirgindir. Dolayısıyla birliktelik anlamının oluşmasında ögelerin açık bir katkısından söz edilebilir.

Sınırlı eşdizimlilik, genellikle dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiştir, ancak bazı bu özellik bütün örnekler için geçerli değildir. Bunun yanı sıra, bileşimsellik oranı yüksek, anlamsal nedenliliğini büyük oranda korumuş, bileşenlerinin anlamları belirgin, belirli bir sıklıkta ortaya çıkan, ögelerinin değiştirilebilirlik oranı nispeten sınırlı bir birliktelik türüdür.

Sınırlı eşdizimliliğin ögelerinden biri gerçek, diğeri özelleşmiş anlamdadır ve birliktelik anlamı büyük ölçüde şeffaftır. Bu yönüyle, her iki ögesi de gerçek anlamda bulunan ve birliktelik anlamı tamamen şeffaf olan, yani ögelerin anlamlarından birliktelik anlamı ilk bakışta çıkarılabilen açık eşdizimlilikten ayrılır. Aşağıdaki (1) numaralı örnekte sınırlı eşdizimlilik, (2) numaralı örnekte açık eşdizimlilik örnekleri bulunmaktadır:

(1)

a. *egri tewe* (T2 G 4; Yen. E11 9) (*tewe* “deve”) **kel.** “eğri deve” **eşd.** “(tek) hörgüçlü deve”

b. *adinçig bark* (KT G 12, BK K 14) (*bark* “çadır”) **kel.** “muhteşem çadır” **eşd.** “muhteşem bir anıt mezar”

c. *yavız ot* (BTT 25 3705) (*ot* “ot”) **kel.** “kötü ot” **eşd.** “zararlı ot”

d. *altun tokır* (BTT 25 1911-1912) (*altun* “altın”, *tokır* “saç”) **kel.** “altın saç” **eşd.** “altın renginde saç”

e. *atı bedük* (KB 58) (*at* “ad”) **kel.** “adı büyük” **eşd.** “adı ünlü, sanlı, namlı”

f. *yinçge yip söz* (KB 748) (*söz* “söz”) **kel.** “ince iplik (gibi) söz” **eşd.** “ince bir nükte”

(2)

a. *adrı butlug* (DLT 133) **kel.** “ayrı, ayırık butlu, bacaklı” **eşd.** “baldırlarının arası açık olan kimse, paytak”

b. *anıg kılınç* (Huast. 4) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “kötü eylem” **eşd.** “günah”

c. *bedük karınlıg* (DLT 50, 405) **kel.** “büyük karınlı” **eşd.** “şişman”

d. *kiçig kişi* (Tal. 13 2) (*kişi* “eş, hanım”) **kel.** “küçük eş, hanım” **eşd.** “ikinci ya da en sonuncu eş”

4.4.1.3. Açık Eşdizimlilik

Bu çalışmada, açık eşdizimlilik terimindeki *açıklık* kavramı, temelde birlikteliğin anlam bakımından tam olarak şeffaflığı anlamında kullanılmıştır. Bu kategoriye giren örneklerin anlamsal şeffaflığında her iki ögesinin de gerçek anlamda kullanılması başlıca etkidir. Açık eşdizimlilik, ögelerinden biri özelleşmiş anlamda bulunan ve birliktelik anlamı büyük ölçüde şeffaf olan sınırlı eşdizimlilik ile her iki ögesi de gerçek anlamda kullanılan, ancak genelleşmiş / kalıplaşmış bir anlamı bulunmayan ve tam olarak şeffaf olan serbest birliktelik arasında yer alır. Açık eşdizimliliği serbest birliktelikten ayıran en önemli özelliği, diğer deyimsel birlikteliklerin tümünde olduğu gibi ögelerin anlamları dışında genelleşmiş / kalıplaşmış uzlaşımsal bir anlamının bulunmasıdır.

Açık eşdizimlilik, dilbilgisel olarak biçimlenmiş olmakla birlikte, bu niteliği göstermeyen örneklerin sayısı da az değildir. Açık eşdizimlilik örneklerinin bileşimsellik oranı oldukça yüksektir. Bu kategoriye giren örnekler anlam bakımından tam olarak nedeni, bileşenlerinin anlamları belirgin, belirli bir sıklıkta ortaya çıkan, ögelerinin değiştirilebilirliği büyük ölçüde mümkün birlikteliklerdir.

Açık eşdizimliliğin, öğelerinin anlamları dışında, öge anlamlarıyla ilişkili ayrı bir genelleşmiş / kalıplaşmış anlamı bulunur, her iki ögesi de gerçek anlamda kullanılır ve birliktelik anlamı tam olarak şeffaftır. Aşağıda (1) numarada açık eşdizimlilik, (2) numarada serbest birliktelik örnekleri bulunmaktadır:

(1)

a. *tokuz oguz* (KT G 2; BK K 1; T1 G 2; KÇ D 4; MÇ D 10) (*oguz* “Oğuz boyu”) **kel.** “dokuz Oğuz” **eşd.** “Dokuz Oğuz boyu, dokuz boydan oluşan Oğuz halkı” (**boy adı**)

b. *bışığ kerpiç* (DLT 307) (*kerpiç* “kerpiç”) **kel.** “pişmiş kerpiç” **eşd.** “pişmiş kerpiç; tuğla”

c. *bilig bilmez* (KT G 7, BK K 5-6) **kel.** “bilgi bilmez” **eşd.** “bilgisiz, cahil”

d. *bir ugurta* (AP 79) (*ugur* “zaman”) **kel.** “bir zamanda” **eşd.** “(eski) bir zamanda, günlerden bir gün” (**öyküleyici anlatım**)

e. *alkınçsız etöz* (BTT 25 0708) (*etöz* “beden, vücut”) **kel.** “tükenmez beden” **eşd.** “sonsuz beden” (Bodhisattva adı) (**terim**)

(2)

a. *bilge kagan* (KT D 3, BK D 4) **kel.** “bilgili, bilge kağan” **eşd.** “bilgili, bilge kağan”

b. *semiz buka* (T1 B 5) (*semiz* “besili”) **kel.** “besili, şişman boğa” **eşd.** “besili, şişman boğa”

c. *ürün kümüz* (BK K 11, T2 G 4) (*ürün* “ak, beyaz”) **kel.** “ak gümüş” **eşd.** “ak gümüş”

d. *sarıg tay* (KB 5971) (*sarıg* “sarı”) **kel.** “sarı tan” **eşd.** “sarı tan”

e. *üç törlüg* (BTT 25 1953) **kel.** “üç türlü” **eşd.** “üç türlü”

4.4.2. Yapısal Modeller

Eşdizimlilikle ilgili çalışmalarda ele alınan eşdizimliliğin yapısal modellerinden Kuramsal Çerçeve’de söz edilmişti. Bu bölümde, eşdizimliliğin iki genel yapısal formu

olan sözdizimsel (sözcüksel) eşdizimlilik ve biçimsözdizimsel (dilbilgisel) eşdizimlilik formları, çalışmanın derlemi bağlamında incelenmiş, bileşenlerinin sözcük türü ve sözlükbirimlerle dilbilgisi öğelerinin eşdizimlilik gösterdiği çeşitli formlar belirlenerek sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmada Nalbant'ın (2002) tasnifinden yararlanılmakla birlikte adlandırmada daha esnek davranılmıştır. Bunlardan, çalışmanın kapsamına dâhil olan sözdizimsel formlar şunlardır:

- (1) sıfat + ad,
- (2) ad + sıfat,
- (3) zarf + sıfat.

Biçimsözdizimsel eşdizimlilik formları ise aşağıdaki gibidir:

- (1) durum ekli sıfat + ad,
 - a. /+DIn/ ayrılma durumu ekli sıfat + ad
 - b. /+rA/ yön gösterme durumu ekli sıfat + ad
 - c. /+çA/ eşitlik durumu ekli sıfat + ad
- (2) /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad,
- (3) /+DIn/ ayrılma ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad,
- (4) /+rA/ yön gösterme ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad,
- (5) edat öbeği yapısında sıfat + (ad)
 - a. ad + edat + (ad)
 - b. ad + /DIn/ ayrılma durumu eki + edat + (ad)
- (6) sıfat-fiil / isim-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad),
 - a. sıfat-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)
 - b. isim-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)
- (7) iyelik ekli ad öbeği (ad tamlaması) yapısında sıfat + (ad),
- (8) /+çA/ eşitlik ekli ad tamlaması yapısında sıfat + (ad),
- (9) ad + iyelik / durum eki + sıfat (Kısaltma Grupları)
 - a. ad + iyelik eki + sıfat,
 - b. ad + /GA, KA/ yönelme durumu eki + sıfat,
 - c. ad + /DA/ bulunma-ayrılma durumu eki + sıfat,
 - d. ad + /(X)n/ araç durumu eki + sıfat,
 - e. ad + /rA/ durum eki + sıfat),
- (10) sıfat + ad + durum eki

- a. sıfat + ad + /DA/ bulunma durumu eki,
 - b. sıfat + ad + /(X)n/ araç durumu eki,
 - c. sıfat + ad + /çA/ eşitlik durumu eki,
- (11) sıfat + edat,
- (12) zarf + edat + sıfat.

4.4.2.1. Sözdizimsel (Sözcüksel) Eşdizimlilik Formları

Eski Türkçe metinlerde eşdizimlilik oluşturan sıfatlar, sözdizimsel olarak *sıfat + ad*, *ad + sıfat*²⁰ ve *zarf + sıfat* olmak üzere üç farklı dizimsel formda eşdizimsel birleşim özelliği gösterir. *Sıfat + ad* eşdizimliliğinde sıfat, eksiz ya da (/+IXG/, /+IXK/, /+sXz/, vb.) çeşitli yapım ekleriyle oluşturulmuş sözlükbirimlerin (sözcük öbeklerinin) yanı sıra *yineleme* ve *ikileme* gibi yapılardan oluşabilmektedir.

4.4.2.1.1. Sıfat + ad

- a. İki bileşeni de sözlükbirim olanlar:

açığ söz (KB 2577) (*söz* “söz”) **kel.** “acı söz” **eşd.** “kötü söz, hakaret”

açuk iş (DLT 131) (*iş* “iş”) **kel.** “açık iş” **eşd.** “ortada olan, net iş”

atlıg kişi (KB 501) (*kişi* “kişi”) **kel.** “adlı kişi” **eşd.** “ileri gelen kişi”

b(e)lgüsüz nom (BTT 25 3326-3327) (*nom* “kanun, yasa”) **kel.** “belgisiz yasa” **eşd.** “özelliksiz öğretisi”

bedük bilig (KB 152) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “büyük bilgi” **eşd.** “çok, yüksek bilgi, hikmet”

bakır sukım (DLT 509) (*sukım* “çam kozalağı biçiminde kesilerek içi oyulan, daha sonra üç yanından delinerek oka takılan bir ağaç parçası; oktan ıslık gibi bir ses çıkmasını sağlar”) **kel.** “bakır sukım” **eşd.** “Mars gezegeninin adı”

yagız yer (BTT 25 1909-1910) (*yer* “yer, zemin”) **kel.** “yağız yer” **eşd.** “yeryüzü, dünya”

²⁰ Bu konu aşağıda, *İşlevsel Bakış Açısıyla Eski Türkçede Sıfatların Eşdizimliliği* (bkz. 4.3. bölüm) başlığı altında ele alınmıştır.

benkü / meñkü kaya (Yen. E39 1) (*kaya* “kaya”) **kel.** “bengi, sonsuz kaya” **eşd.** “bengi, sonsuza kadar var olacak yazıt”

erkek takagu (DLT 262) (*takagu* “tavuk”) **kel.** “erkek tavuk” **eşd.** “horoz”

kolusuz etöz (BTT 25 08[80]) (*etöz* “beden”) **kel.** “vakitsiz, zamansız beden” **eşd.** “sonsuz beden”

kurç temür (DLT 450) (*temür* “demir”) **kel.** “sert demir” **eşd.** “çelik”

ortu er (DLT 361) (*er* “er, adam”) **kel.** “orta er” **eşd.** “orta yaşlı adam”

süçig köñül (BTT 25 0778) (*köñül* “gönül”) **kel.** “tatlı gönül” **eşd.** “samimiyet”

tañsuk aş (DLT 530) (*aş* “aş, yiyecek”) **kel.** “şaşılacak, alışılmışın dışında yiyecek” **eşd.** “ender bulunan bir lezzete sahip yiyecek”

tolu yüz (KB 6530) (*yüz* “yüz”) **kel.** “dolu yüz” **eşd.** “(dolunay gibi) dolgun ve parlak, güzel yüz”

tügük yüz (KB 2077) (*yüz* “yüz”) **kel.** “düğümlü, çatık yüz” **eşd.** “asıklık suratlı”

tügünlüg at (T2 D 4) (*at* “at”) **kel.** “düğümlü at” **eşd.** “savaş için hazırlanmış (kuyruğu düğümlü) at”

uz söz (KB 531) (*uz* “becerikli, usta, sanatkâr”, *söz* “söz, kelam; haber”) **kel.** “uz, usta söz” **eşd.** “güzel, yerinde konuşma”

yatuk kişi (DLT 675) (*kişi* “kişi”) **kel.** “yatık, yatmış kişi” **eşd.** “tembel bir kimse”

b. Bileşenlerinden biri (sıfat) yineleme formunda olanlar:

(1)

kenki kenki ajunlar (BTT 25 0628) (*ajun* “dünya”) **kel.** “sonraki sonraki dünya” **eşd.** “devam eden (art arda gelen) birçok varoluş biçimi”

ney ney saw (KT G 11, BK K 8) (*ney* “nesne, şey; mal mülk; herhangi bir şey; hiçbir şey; hiç, asla”, *saw* “söz”) **kel.** “ne ne söz” eşd. “ne kadar söz, bütün sözler”

miñ miñ tümen (KB 3319) (*tümen* “on bin”) **kel.** “bin bin on bin” eşd. “yüz binlerce, pek çok”

tümen tümen törlüg (BTT 25 2117) (*tümen* “on bin”) **kel.** “on bin on bin türlü” eşd. “on binlerce türlü, çok çeşitli” (**zarf+sıfat**)

tü tü çeçek (DLT 288) (*çeçek* “çiçek”) **kel.** “tüy tüy / renk renk çiçek” eşd. “türlü türlü çiçekler”

adruk adruk emgek (İKPÖ II) (*emgek* “sıkıntı, eziyet”) **kel.** “ayrı ayrı sıkıntı” eşd. “her türlü, pek çok sıkıntı”

muntag muntag saw (AP 400) (*saw* “söz”) **kel.** “böyle böyle söz” eşd. “bahsi geçen, az önce anlatılan sözler”

kalp kalp üdün (BTT 25 0798) (*kalp* “zaman, devir, çağ”) **kel.** “kalp kalp zaman(la)” eşd. “her çağda, çağdan çağa”

(2)

çop çep kişi (DLT 243) (*kişi* “kişi”) **kel.** “çöp kişi” eşd. “değersiz kimse”

(3)

artokda artok (EUDÇ 0491) **kel.** “çokta / çoktan çok” eşd. “çok daha fazla”

teriñde teriñ (BTT 25 2846) **kel.** “derinden derin” eşd. “çok derin”

c. Bileşenlerinden biri ya da her ikisi ikileme formunda olanlar

(1)

ermiş barmış edgü el (KT D 23, BK D 19) (*edgü* “iyi”) **kel.** “erişmek, gitmiş iyi yurt” eşd. “her tarafa ulaşmış iyi (durumdaki) yurt, gönenç, refah içindeki yurt”

aç saran köñül (BTT 25 0768) (*köñül* “gönül”) **kel.** “aç, cimri gönül” **eşd.** “açgözlülük ve cimrilik tutumu”

agulug emgetmeklig köñül (BTT 25 0067) (*köñül* “gönül”) **kel.** “zehirli, acı ve elem verici gönül” **eşd.** “zarar verici niyet”

alp tetimlig köñül (BTT 25 0243, 2215) (*köñül* “gönül”) **kel.** “yiğitçe, kahramanca gönül” **eşd.** “yiğitçe, kahramanca tutum”

yiti kınıg köñül (BTT 25 0433) (*köñül* “gönül”) **kel.** “çok sert gönül” **eşd.** “çok sert tutum, davranış”

bek katıg köñül (BTT 25 2216) (*köñül* “gönül”) **kel.** “çok kararlı tutum” **eşd.** “kesin, kararlı tutum”

(2)

arıg yinçü monçuk (BTT 25 3891) (*yinçü monçuk* “inci”) **kel.** “saf inci” **eşd.** “saf inci” (Buda adı: Maniviśuddha)

bedük til söz (KB 1533) (*til* “dil organı”, *söz* “söz”) **kel.** “büyük dil ve söz” **eşd.** “iddialı söz; yapılamayacak, olmayacak şeyleri konuşma, iddia etme”

(3)

beş çöpik kelyük bulganyuk y(a)vlak üd kolu (BTT 25 2044-2046) (*çöpik* “bulanıklık, karışıklık”, *bulganyuk* “karışık, bulanık”, *y(a)vlak* “kötü”, *üd kolu* “zaman”) **kel.** “beş bulanık, karışık kötü zaman” **eşd.** “beş yolsuzluğun ortaya çıktığı karışık ve kötü zaman²” (Skt. pañcakasāya)

d. Bileşenlerinden biri ya da her iki bileşeni ad öbeğinden oluşanlar:

altı törlüg bügülenmek edremler (BTT 25 2792-2793) (*törlüg* “türlü”, *bügülenmek* “büyülü olma”, *edrem* “erdem”) **kel.** “altı türlü büyümlü erdem” **eşd.** “altı türlü / kat büyümlü güç” (Skt. abhijñā)

kara kamag bodun (KT D 8-9, BK D 8) (*kara* “kara”, *kamag* “bütün, hepsi”, *bodun* “boylar”) **kel.** “kara, bütün halk” **eşd.** “sıradan halk, genel halk kitlesi”

agir ayancañ sakinç (BTT 25 242-[02]43) (*ayancañ sakinç* “ibadet düşüncesi”) **kel.** “ağır ibadet düşüncesi” **eşd.** “değerli ibadet düşüncesi”

batıg hendese sakışı (KB 2786) (hendese “geometri”, sakış “sayma, hesap”) **kel.** “derin hendese hesabı” **eşd.** “karmaşık, ayrıntılı hendese hesabı”

asıg tusu kılmaklıg köñül (BTT 25 3396) (*kılmaklıg* “icra olunan, yapma, etme”, *köñül* “gönül”) **kel.** “yarar sağlama gönü” **eşd.** “yarar sağlama eğilimi, davranışı”

bir agım yer (DLT 134) (*yer* “yer”) **kel.** “bir çıkımlık, yükselimlik yer” **eşd.** “bir adımda üzerine çıkılabilecek yükselti”

4.4.2.1.2. Ad + sıfat

Sıfatın yüklem konumunda bulunduğu yapılar ile kısaltma grupları *ad + sıfat* eşdizimliliği olarak değerlendirilebilir:

(1)

idi me batıg hendese sakışı ... (KB 2786) “Hendese hesabı çok derin hesaptır” (< **hendese sakışı idi me batıg** < *batıg hendese sakışı* (hendese “geometri”, sakış “sayma, hesap”) **kel.** “derin hendese hesabı” **eşd.** “karmaşık, ayrıntılı hendese hesabı”)

(2)

tabgaç bodun sabı süçig agısı yumşak ermiş (KT G 5, BK K 4) “Çin halkının sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş.” (< *sabı süçig [ermiş]*, *agısı yumşak ermiş* < *süçig sab* (*sab* “söz”) **kel.** “tatlı söz” **eşd.** “güzel ve aldatıcı konuşma, söz”; *yumşak agı* (*agı* “ipek”) **kel.** “yumuşak ipek” **eşd.** “göz boyayan, aldatıcı ipek”)

(3)

körgeli körtle “görmeye / görmek için güzel” (Gabain 2007: 113)

(4)²¹

(a) *bağrı taş* (KB 4988) (bağır “karaciğer, göğüs”) **kel.** “bağrı taş” **eşd.** “katı, kötü yürekli”

(b) *tili uz* (KB 2660) (*til* “dil organı; dil, lisan”) **kel.** “dili uz, usta” **eşd.** “açık dilli; hoşsohbet”

(c) *tuzu etmeki kiş* (KB 2274) (*kiş* “geniş”) **kel.** “tuzu ve ekmeği geniş” **eşd.** “sofrası açık, cömert”, vb.

4.4.2.1.3. Zarf + sıfat

edgü alp (KT G 6, BK K 4) (*edgü* “iyi”) **kel.** “iyi alp” **eşd.** “çok yiğit, kahraman”

yiñçe arıg (KB 5329) (*yiñçe* “ince”) **kel.** “ince temiz” **eşd.** “çok temiz; adaletli”

yawlak aziz (KB A 7) (*yawlak* “kötü, değersiz”) **kel.** “kötü aziz” **eşd.** “çok yüce”

ayıg bilge (İKPÖ LXXIV) (*ayıg* “kötü”) **kel.** “kötü bilgili, bilge” **eşd.** “son derece bilgili, bilge”

erte irak (BTT 25 2954) (*erte* “sabah, erken vakit; yarın”) **kel.** “sabah, erken vakit; yarın uzak” **eşd.** “çok uzak”

alp adalıg (BTT 25 2952) (*alp* “zor, çetin”) **kel.** “zor, çetin tehlikeli” **eşd.** “çok tehlikeli”

uz amrılmış (BTT 25 2599) (*uz* “uz, usta”) **kel.** “uz dinlenmiş” **eşd.** “iyi, çok dinlenmiş, yatışmış” (Buda adı: Suśānta)

eñ ilki (AP 75) (*eñ* “en (üstünlük bildiren zarf)”) **kel.** “en ilk” **eşd.** “ilk, birinci”

²¹ Bu tür örnekler aşağıda biçimsözdizimsel eşdizimlilik formları arasında da değerlendirilmekte birlikte, dizimsel olarak ad + sıfat yapısında olduğu için buraya da alınmıştır.

4.4.2.2. Biçimsözdizimsel (Dilbilgisel) Eşdizimlilik Formları

Biçimsözdizimsel eşdizimlilik örneklerinde sıfat, /+GI, +KI/ aitlik, +rA yön gösterme, /+çA/ eşitlik, /+DIn/ ayrılma durumu, /+DIn+KI/ ayrılma durumu ve aitlik, /+rA+KI/ yön gösterme ve aitlik ekleriyle işaretlenmiş sözcükler (sözcük öbekleri); edat öbeği; sıfat-fiil ekli yan cümle, isim-fiil ekli yan cümle; iyelik ekli ad öbeği (ad tamlaması); /+çA/ eşitlik ekli ad tamlaması yapılarından oluşabilir. Sıfat anlamının çeşitli kısaltma gruplarıyla sağlandığı eşdizimlilik örnekleri de bulunmaktadır. Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimlilik örneklerinin önemli bir bölümünü kısaltma grupları oluşturur. Bunlar içerisinde en yaygını iyelik ekli kısaltma grupları iken yönelme durumu, bulunma-ayrılma durumu, araç durumu, yön gösterme işaretli kısaltma grupları da az sayıda vardır.

Sıfatın içinde bulunduğu sıfat + ad yapısından oluşan öbek yapının üzerine /+DA/ bulunma, /+(X)n/ araç durumu eklerinin gelmesiyle oluşan eşdizimlilik örnekleri de dilbilgisel eşdizimlilik formları oluşturmaktadır. Bu örneklerde sona eklenen dilbilgisi unsuru, eşdizimlilik anlamının ortaya çıkmasında büyük oranda etkilidir.

4.4.2.2.1. Durum ekli sıfat + ad

4.4.2.2.1.1. /+DIn/ ayrılma durumu ekli sıfat + ad

ad + durum eki + ad formunun bir örneğinde *tag* “dağ” ve *yınak* “yön, taraf” adları +DXn ayrılma durumu ekiyle anlamsal bir çekim gereği eşdizimlilik oluşturmuştur. *tag* adı, aldığı durum ekiyle birlikte eşdizimlilik formu içinde kalıplaşarak sözcükselleşmiş ve “kuzey” anlamına evrilmiştir.

tagtın yınak (BTT 25 1182) (*yınak* “yön, taraf”) **kel.** “dağdan taraf” eşd. “kuzey yön, taraf”

içtin sınar (BTT 25 0729) (*sınar* “yarım, bir nesnenin yarısı; yön, taraf”) **kel.** “iç taraf” eşd. “iç tarafta, içinde yer alan; gizemli, içrek”

kedın yınak (BTT 25 1180) (*yınak* “yön, taraf”) **kel.** “geri, arka yön” eşd. “batı”

koptın sınar (AP 69-70) (*sınar* “yön, taraf”) **kel.** “her taraf” eşd. “her taraf”

küntin yıñak (BTT 25 1181) (*yıñak* “yön, taraf”) **kel.** “günden, güneşten taraf” **eşd.** “güney, güney yönü”

öñdün yen (T1 G 4) (*yen* “yön, taraf”) **kel.** “önden, ön taraf” **eşd.** “doğu, doğu yönü”

öñtün yıñak (BTT 25 1179) (*yıñak* “yön, taraf”) **kel.** “ön taraf” **eşd.** “doğu, doğu yönü”

beridin sıñar (MÇ D 3) (*sıñar* “yön”) **kel.** “beriden taraf” **eşd.** “güney yönü, güney”

törtidin sıñar (Alt.Dişl.Fil. 181-182; AP 65) (*sıñar* “yön”) **kel.** “dörtten yön” **eşd.** “dört bir yan, her yer”

4.4.2.2.1.2. /+rA/ yön gösterme durumu ekli sıfat + ad

içre saw (T1 K 10) (*saw* “söz”) **kel.** “içerideki söz” **eşd.** “gizli haber, mesaj”

öñre ajun (BTT 25 0764; Alt.Dişl. Fil. 061-062) (*ajun* “dünya”) **kel.** “önceki yaşam” **eşd.** “varlık, önceki varlık”

4.4.2.2.1.3. /+çA/ eşitlik durumu ekli sıfat + ad

başça barım (Yen. E41 7) (*barım* “hazine”) **kel.** “başça varlık” **eşd.** “her baştan, çok sayıda mal mülk”

yaşça yılkı (Yen. E41 7) (*yılkı* “at sürüsü”) **kel.** “yaşça at sürüsü” **eşd.** “olgunluğa erişmiş / her yaştan (atların bulunduğu) at sürüsü”

yarınça yasıç (IB 40) (*yasıç* “ok temreni”) **kel.** “kürek kemiği kadar ok temreni” **eşd.** “kuş gagası”

4.4.2.2.2. /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad

tawgaçğı begler (KT D 7, BK D 7) (*beg* “bey”) **kel.** “Çin’e gönül vermiş / boyun eğmiş beyler” **eşd.** “Çinlileri benimsemiş beyler”

kudıki (asraki) yavız yollar (BTT 25 2133-2134) (*yol* “yol”) **kel.** “aşağıdaki kötü yollar” **eşd.** “alçak ve kötü yollar”

kodku köñül (KB 2049) (*köñül* “gönül”) **kel.** “aşağı(daki) gönül” **eşd.** “alçakgönüllülük”

bökünki kün (BTT 25 0318; AP 91) (*kün* “gün”) **kel.** “bugünkü gün” **eşd.** “bugün, bugünlerde”

bu künki kün (KB 5696) (*kün* “gün”) **kel.** “bugünkü gün” **eşd.** “ömür, fani yaşam”

kotku (<kotıki) er (DLT 444) (*er* “er, adam”) **kel.** “aşağı(daki), alçaktaki er” **eşd.** “alçakgönüllü adam”

4.4.2.2.3. /+DIn/ ayrılma ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad

baştıñki öñ (BTT 25 19[92]) (*öñ* “biçim, şekil”) **kel.** “ilk biçim, şekil” **eşd.** “en iyi biçim, şekil, güzellik”

üstünki yeg köñül (BTT 25 [3397]-3398) (*köñül* “gönül”) **kel.** “en üstün daha iyi gönül” **eşd.** “en yüksek ve en iyi zihniyet / eğilim”

(*yeg*) *baştıñki köñül* (BTT 25 0325) (*köñül* “gönül”) **kel.** “en iyi gönül” **eşd.** “en iyi, mükemmel zihin / anlayış / tutum”

(*yeg*) *üstünki burhan kutı* (BTT 25 [1127]-1128) (*burhan* “Buda”, *kut* “kut, mutluluk”) **kel.** “en iyi, en yüksek Buda kutu” **eşd.** “en yüksek Budalık / Buda saadeti”

4.4.2.2.4. /+rA/ yön gösterme ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad

içreki bedizçi (KT G 12, BK K 14) (*bedizçi* “süsleme ustası”) **kel.** “içerideki süslemeci” **eşd.** “(saraydaki) has süsleme ustası”

içreki bodun (KT G 2, BK K 2) (*bodun* “boylar”) **kel.** “içerideki boylar” **eşd.** “tabi halk(lar)”

asraki yavız yollar (BTT 25 2133-2134) (*yol* “yol”) **kel.** “aşağıdaki kötü yollar” **eşd.** “alçak ve kötü yollar”

4.4.2.2.5. Edat öbeği yapısında sıfat + (ad)

4.4.2.2.5.1. Ad + edat

Aşağıdaki ikinci örnekte, *teñ* “denk” sözcüğü ve /+I/ iyelik ekinin birleşiminden oluşan *teñi* yapısı kalıplaşarak edatlaşmış gibi görünmektedir, dolayısıyla burada edat olarak değerlendirilmiştir.

(1) *teñri teg* (KT G 1, BK K 1) (*teñri* “gökyüzü; tanrı”) **kel.** “gökyüzü / tanrı gibi (Türk Bilge Kağan)” **eşd.** “Kutlu, Kutsal (Türk Bilge Kağan)”

(2) *ay teñi* (*ogul kız*) (KB 4504) **kel.** “ay dengi (oğul kız)” **eşd.** “ay gibi güzel (oğul kız)”

(2) *çekürge teg* (*sü*) (DLT 227) (*sü* “asker; ordu”) **kel.** “çekirge gibi (asker, ordu)” **eşd.** “kalabalık (asker, ordu)”

4.4.2.2.5.2. Ad + /DIn/ ayrılma durumu eki + edat

(1) *nihayettin keçe* (*körklüglük*) (KB A 14) (*nihayet* “son”) **kel.** “sondan geçe” **eşd.** “sonsuz (güzellik)”

4.4.2.2.6. Sıfat-fiil / isim-fiik ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)

4.4.2.2.6.1. Sıfat-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)

(1) Sıfatı tek ögeli yan cümle yapısında olanlar:

bedümiş er (KB 4591) (“*er* “adam”) **kel.** “büyümüş adam, kişi” **eşd.** “yükselmiş, yüksek makam sahibi olmuş kişi”

bulmuş öd (KB 1038) (*öd* “zaman”) **kel.** “bulunmuş zaman” **eşd.** “ikbal devresi, baht açıklığı dönemi”

bütmiş baş (DLT 292) (*baş* “yara”) **kel.** “bitmiş, tamamlanmış yara” **eşd.** “onulmuş, iyileşmiş yara”

bütülmüş kişi (KB 1300) (*kişi* “kişi”) **kel.** “tamamlanmış kişi” **eşd.** “sınanmış, güvenilir kişi”

igidmiş kagan (KT G 9, BK K 6) (*kagan* “kağan”) **kel.** “beslemiş kağan”
eşd. “yurda huzur ve refah getirmiş kağan, hükümdar”

keçmiş kün (KB 376) (*kün* “gün”) **kel.** “geçmiş gün” **eşd.** “geçmiş günler”

keçmiş öd (DLT 292) (*öd* “zaman”) **kel.** “geçmiş zaman” **eşd.** “geçmiş günler; hatıralar”

kılmış kılınç (BTT 25 0523) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “yapılmış eylem”
eşd. “işlenmiş suç, günah”

körmüş nom (BTT 25 [36]70) (*nom* “kanun, yasa”) **kel.** “bakılmış, görülmüş yasa” **eşd.** “bilinen öğreti”

odunmuş kişi (KB 1398) (*kişi* “kişi”) **kel.** “uyanmış kişi” **eşd.** “her şeyin farkına varmış, feraset sahibi kişi”

odulmuş kişi (KB 1177) **kel.** “uyanmış kişi” **eşd.** “(gaflet uykusundan) uyanmış kişi”

ödürmüş resul (KB B 7) (*resul* “peygamber”) **kel.** “seçilmiş peygamber”
eşd. “seçkin resul, peygamber”

sawılmış kün (DLT 74) (*kün* “gün, güneş”) **kel.** “savulmuş gün, güneş” **eşd.** “batmış güneş”

tizilmiş titir (KB 74) (*titir* “dişi deve”) **kel.** “dizilmiş dişi deve” **eşd.** “dizilmiş deve katarı”

togmuş kün (KB 1072) **kel.** “doğmuş gün, güneş” **eşd.** “güzel günler, güzel baht”

tonıtmuş köz (BK D 2) (*köz* “göz”) **kel.** “yere bakan göz” **eşd.** “ümitsiz ve üzgün kişi”

törümüş iki (KB 15) (*iki* “iki (sayı)”) **kel.** “türemiş, meydana gelmiş iki” **eşd.** “yaratılan tüm varlıklar”

tüğmiş elig (KB 1673) (*elig* “el”) **kel.** “düğümlenmiş el” **eşd.** “sıkı el, cimri”

tügülmüş köñül (KB 3182) (*köñül* “gönül”) **kel.** “düğümlenmiş gönül” **eşd.** “(başkalarına) kapalı gönül”

yarumış yay (KB 1052) (*yay* “ilkbahar, yaz”) **kel.** “parlak yaz” **eşd.** “sıcak ve güzel hava, yaz mevsimi”

yetilmiş yaş (KB 1222) (*yaş* “yaş, ömür”) **kel.** “tamamlanmış yaş” **eşd.** “yaşını başını almış, olgun, tecrübeli (kişi)”

körür köz (KT K 10) **kel.** “gören göz” **eşd.** “dünya güzelliklerini gören göz, mutlu insan”

küler yüz (KB 2405) **kel.** “gülen yüz” **eşd.** “hoşgörü, samimiyet, hoşgörülü, samimi”

közünür üd (BTT 25 1[713]) (*üd* “zaman”) **kel.** “görünür zaman” **eşd.** “şimdiki zaman”

közünür ajun (EUDÇ 0585) (*ajun* “dünya”) **kel.** “görünür dünya” **eşd.** “yaşam, dünya, hâlihazırdaki varoluş biçimi”

(*bo*) *közünür ajun* (EUDÇ 0581) (*ajun* “dünya”) **kel.** “görünür dünya” **eşd.** “yaşam, dünya, hâlihazırdaki varoluş biçimi”

bulgu yol (KB B 38) (*bulmak* “bulmak”) **kel.** “bulunacak yol” **eşd.** “sefer yolu”

kızgu eñ (KB 4938) (*eñ* “yüz, yanak, damak”) **kel.** “kızarmış yüz, al yanak” **eşd.** “mutlu yüz, mutlu kişi”

kızgu meñiz (KB 1164) (*meñiz* “beniz, yüz”) **kel.** “al yanak, kızarmış yüz” **eşd.** “mutlu yüz, mutlu insan”

tirilgü yir (KB B 38) (*yir* “yer”) **kel.** “dirilme yeri” **eşd.** “konak yeri”

tutuzgu neñ (DLT 599) (*neñ* “nesne, şey”) **kel.** “tutturulan şey” **eşd.** “salık verilen (yapılması ya dabuyrulması doğru olan) şey”

turguluk oron (BTT 25 1572) (*oron* “yer”) **kel.** “duracak, durulacak yer” **eşd.** “yaşanılan yer / mesken”

yaşaguluk isig öz (BTT 25 2158-2159) **kel.** “yaşanacak sıcak öz” **eşd.** “yaşanacak ömür süresi, ömür”

yoriguluk tuş (BTT 25 0632-0633) (*tuş* “zaman”) **kel.** “yürünecek zaman” **eşd.** “değişim fırsatı / vesilesi”

itigli bayat (KB 146) (*bayat* “Tanrı”) **kel.** “yapan, eden Tanrı” **eşd.** “her şeyi yoluna koyan Tanrı”

keligli tün (KB 5696) (*tün* “gece”) **kel.** “gelen gece” **eşd.** “bilinmeyen âlem, ahiret”

kaditgan er (DLT 390) (*er* “er”) **kel.** “geri dönen” **eşd.** “kimseye boyun eğmeyen adam; inatçı adam”

kıygan el (KB 850) (*el* “el”) **kel.** “kıyan el” **eşd.** “hırsız”

ozgan at (DLT 486) (*at* “at”) **kel.** “geçen, ileri geçen at” **eşd.** “her zaman önde giden at”

usıtgan kuyaş (DLT 625) (*kuyaş* “güneş”) **kel.** “susatan güneş” **eşd.** “sıcak yaz (havası), yaz sığağı”

yanılğan er (DLT 659) (*er* “er, adam”) **kel.** “yanılan er” **eşd.** “yapmaya başladığı her işi unutan ya da yanlış yapan adam”

yayılğan kişi (DLT 677) (*kişi* “kişi”) **kel.** “sallanan, eğilip bükülen, yayılan kişi” **eşd.** “kararsız, bir işte sebat etmeyen kimse”

yügürgen at (DLT 716) (*at* “at”) **kel.** “koşan at” **eşd.** “iyi koşan at, yarış atı”

kelmedük üd (BTT 25 2802-2803) (*üd* “zaman”) **kel.** “gelmedik, gelmemiş zaman” **eşd.** “gelecek, istikbal”

(2) Sıfatı birden fazla ögeli yan cümle yapısında olanlar:

ajun tutmuş (KB 445) (tutmak “tutmak”, er “erkek, adam”) **kel.** “dünyayı tutmuş” **eşd.** “dünya hâkimi”

uz ornanmış (BTT 25 1541) **kel.** “usta yerleşmiş” **eşd.** “iyi, güzel kurulmuş / yerleşmiş” (Buda adı: Susthita)

uz öçmiş amrılmış (BTT 25 3524) **kel.** “usta sönmüş yatışmış” **eşd.** “doğru / düzgün biçimde dinmiş / yatışmış” (Buda adı: Suśīta(la))

bilig bilmez (KT G 7, BK K 5-6) **kel.** “bilgi bilmez” **eşd.** “bilgisiz, cahil”

el berigme (KT D 25) **kel.** “yurt veren” **eşd.** “yurt kurma bahtı ve gücü veren”

edgü ögli (BTT 25 0286) **kel.** “iyi düşünceli” **eşd.** “iyi niyetli”

köni tüz tuyuglı (BTT 25 1290) **kel.** “doğru düz duyan” **eşd.** “gerçekten aydınlanmış olan”

köni tüz yorıglı (KB 1759) (*yorımak* “yürümek, varmak”) **kel.** “doğru düz yürüyen” **eşd.** “doğru ve dürüst olan (insan)”

el tutsık (KT G 4, BK K 3) **kel.** “yurt tutacak” **eşd.** “yurt tutmaya uygun”

tutaşı tirilgü (*orun*) (KB 5189) (tutaşı “devamlı, her zaman, daima”, tirilmek “dirilmek, yaşamak”) **kel.** “dirilme, yaşama yeri” **eşd.** “sonsuz hayat yeri, ahiret”

buyan evirgüülük (*köñül*) (BTT 25 34[04]-3405) (*köñül* “gönül”) **kel.** “sevap aktarımı yapması gereken gönül” **eşd.** “sevap aktarımı gerektiren tutum, davranış”

kşanti kılguluk (*nom*) (BTT 25 4439) (*nom* “kanun, yasa”) **kel.** “günah itiraf etme yasası” **eşd.** “günahların itirafının yapılacağı, yapıldığı öğreti (kitabı)”

kşanti kılguluk (*nom bitig*) (BTT 25 0166-0167) (*nom* “kanun, yasa”) **kel.** “günah itiraf etme yasa kitabı” **eşd.** “günahların itirafının yapılacağı, yapıldığı öğreti kitabı²”

edgü ögli (*köñül*) (BTT 25 0286) (*köñül* “gönül”) **kel.** “iyi düşünceli gönül” **eşd.** “iyi niyet(li zihin, insan)”

el tutsık (*yer*) (KT G 4, BK K 3) (*yer* “yer”) **kel.** “yurt tutacak yer” **eşd.** “yurt tutmaya uygun yer”

ken keligme (üd) (BTT 25 2076) (*üd* “zaman”) **kel.** “daha sonra gelen zaman” **eşd.** “gelecek, istikbal”

ot kusdaçı (tamu) (BTT 25 2570) (*ot* “ateş”) **kel.** “ateş kusan cehennem” **eşd.** “ateş püskürten cehennem”

ermiş barmış (edgü el) (KT D 23, BK D 19) (*edgü* “iyi”) **kel.** “erişmek, gitmiş iyi yurt” **eşd.** “her tarafa ulaşmış iyi (durumdaki) yurt, gönenç, refah içindeki yurt”

yavalmış tüzülmüş (köñül) (BTT 25 3223-3224) (*köñül* “gönül”) **kel.** “yatışmış, düzenli gönül” **eşd.** “dinginlik ve sükûnet”

bödke körügme (begler) (KT G 11, BK K 8) (*böd* “bu zaman”, *beg* “bey”) **kel.** “bu zamandaki itaatkâr beyler” **eşd.** “emir altındaki itaatkâr beyler”

öñre ertmiş (üd) (BTT 25 0752; AP 59) (*üd* “zaman”) **kel.** “önce, geçmiş zaman” **eşd.** “geçmiş zaman, (çok) eski devirler”

ençin ornanmış (köñül) (BTT 25 3230) (*köñül* “gönül”) **kel.** “sevinçle yerleşmiş gönül” **eşd.** “sükûnetle kurulan zihin / tutum”

inçgede barmış (öñül) (BTT 25 1923) (*köñül* “gönül”) **kel.** “incelikle gitmiş gönül” **eşd.** “incelikle, nezaketle değişmiş ruh, düşünce”

kertüdin kelmişler birle teñikdeçi (köñül) (BTT 25 0249-0250) (*köñül* “gönül”) **kel.** “gerçekten, hakikatten gelmişlerle eşit olacak gönül” **eşd.** “Tathāgata’ya denk bir düşünce”

yalınayu turur (köz) (BTT 25 0050-0051) **kel.** “yanıp duran göz” **eşd.** “parlak, alevli gözler”

4.4.2.2.6.2. İsim-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)

a. Sıfatı tek ögeli yan cümle yapısında olanlar:

örme saç (DLT 378) (*saç* “saç”) **kel.** “örme saç” **eşd.** “saç örgüsü, belik”

tıkma üzüm (DLT 564) (*üzüm* “üzüm”) **kel.** “bastırılmış, sıkıştırılmış üzüm” **eşd.** “salkımda sıkışık bir biçimde kümelenen üzüm taneleri”

4.4.2.2.7. İyelik ekli ad öbeği (ad tamlaması) yapısında sıfat + (ad)

sünük batımı (kar) (KT D 35, BK D 26-27) (*sünük* “mızrak”, *batım* “mızrak vs. batma uzunluğu”, *kar* “kar”) **kel.** “mızrak batımı (kar)” **eşd.** “mızrak batımı (kar)”

bir er turumu (suw) (DLT 594) (*suw* “su”) **kel.** “bir er(in ayakta) durumu (su)” **eşd.** “bir adam boyu derinliğinde (su)”

bir sünü turkı (DLT 593) (*turk* “herhangi bir şeyin uzunluğu”) **kel.** “bir mızrak boyu” **eşd.** “bir mızrak boyu(nda)”

budun ködrümi (KB 1689) (*budun* “boylar”) **kel.** “halkın yükseği” **eşd.** “seçkin kişi”

ay teñi (ogul kız) (KB 4504) **kel.** “ay dengi (oğul kız)” **eşd.** “ay gibi güzel (oğul kız)”

kişi artakı (KB 221) (*artak* “fena, bozuk”) **kel.** “insanların bozulmuşu” **eşd.** “insanların kötüsü, kötü kişi, sapkın”

kişi ödrümi (KB 1788) **kel.** “insanların seçkini” **eşd.** “seçkin kişi”

könül kodkısı (KB 3527) **kel.** “gönül aşağısı” **eşd.** “alçakgönüllülük”

sakınuk başı (KB 3566) **kel.** “düşünenlerin başı” **eşd.** “takva sahibi kişi”

sözün oñı (KB 1833) (*oñ* “sağ, sağ taraf; doğru”) **kel.** “sözün sağ” **eşd.** “doğru, güvenilir söz”

4.4.2.2.8. /+çA/ eşitlik ekli ad tamlaması yapısında sıfat + (ad)

kum sanınça (Alt.Dişl.Fil. 169) **kel.** “kum sayısınca” **eşd.** “sayısız, pek çok”

4.4.2.2.9. Ad + iyelik / durum eki + sıfat (Kısaltma Grupları)

(2), (3) ve (4) numaralı örnekler ise *ad + durum eki + sıfat* formundadır. (2) numaralı örnekte +DA bulunma durumu eki anlam ve biçim olarak aynı görev olarak farklı iki sözcüğü birleştirerek eşdizimli yapıyı pekiştirme anlamıyla anlamsal olarak biçimlendirmiştir. (3) ve (4) numaralı örneklerde +KA yönelme ve +(X)n araç durumu ekleri, diğer örneklerde olduğu gibi eşdizimli yapının ilk bileşenine eklenmiştir ancak

bu iki örnekte anlam olarak ikinci bileşenlerin metaforlaşması dikkat çekmektedir. Neticede üç eşdizimlilik örneğinde de eşdizimlilik anlamlarının belirginleşmesinde ve ortaya çıkmasında dilbilgisel öğelerin rolü büyüktür. Dolayısıyla bu tür örnekleri dilbilgisel eşdizimlilik başlığı altında değerlendirmek ve incelemek doğru olacaktır.

(2) *teriñde teriñ* (BTT 25 2846) **kel.** “derinden derin” **eşd.** “çok derin”

(3) *bulguka uçuz* (KB 903) (“bulma, bulunacak”) **kel.** “bulmaya ucuz” **eşd.** “kolayca elde edilebilir”

(4) *sakinçın tügük* (KB 1563) (*sakinç* “düşünce”, *tügük* “düğümlü, çatık”) **kel.** “düşüncesiyle düğümlü” **eşd.** “kederiyle baş başa”

4.4.2.9.1. Ad + iyelik eki + sıfat

aslı bedük (KB 5325) (*asıl* “asıl, esas”) **kel.** “aslı büyük” **eşd.** “soylu, asil, yüce”

aslı ked (KB 299) (*asıl* “asıl, esas”) **kel.** “aslı iyi” **eşd.** “soyu asil, yüce, değerli”

atı bedük (KB 58) (*at* “ad”) **kel.** “adı büyük” **eşd.** “adı ünlü, sanlı, namlı”

atı sawı bedük (KB 3173) (*at* “ad”, *saw* “söz”) **kel.** “adı, sözü büyük” **eşd.** “adı ve sözü, öğüdü muteber”

bilgi açuk (KB 4020) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi açık” **eşd.** “bilgisi herkesçe bilinen, bilgisini paylaşan”

bilgi batıg (KB 4928) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi batık, derin” **eşd.** “derin, engin bilgili, âlim”

bilgi kiñ (KB 1100) (*bilig* “bilgi”, *kiñ* “geniş”) **kel.** “bilgisi geniş” **eşd.** “derin, engin bilgili, âlim”

bilgi tamam (KB 5665) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi tamam, tamamlanmış” **eşd.** “bilgin, âlim”

bilgi tükel (KB 5848) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi bütün” **eşd.** “kâmil insan, bilgin, âlim”

bilgi ulug (KB 5092) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi büyük” **eşd.** “derin bilgili, bilgin, âlim”

bilgi yarp (KB 3393) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi sağlam” **eşd.** “parlak, derin bilgili, bilgin, âlim”

bilgi yaruk (KB 784) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi parlak” **eşd.** “derin bilgili, bilgin, âlim, hikmet sahibi”

biligi bıçuk (KB 4020) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi yarım” **eşd.** “bilgisiz, cahil”

bogzı tok (T1 G 1) (*boguz* “boğaz”) **kel.** “boğazı tok” **eşd.** “karnı tok”

bogzı ulug (KB 4593) (*boguz* “boğaz”) **kel.** “boğazı büyük” **eşd.** “boğazına düşkün”

hatı uz (KB 2693) (*hat* “hat, çizgi”) **kel.** “hattı, çizgisi usta” **eşd.** “güzel hat”

kalkı isiz (KB 926) (*kalık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı kötü” **eşd.** “doğası kötü”

kılınç karı (KB 1868, 1870) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “huyu, tavrı yaşlı” **eşd.** “davranışı olgun, olgun, tecrübeli kişi”

könlü katıg (KB 5713) **kel.** “gönlü katı” **eşd.** “sert, haşin gönüllü”

kavli bütün (KB 2324, 5903) (*kavl* “söz”) **kel.** “sözü bütün” **eşd.** “sözü doğru, sözüne güvenilir”

kılıkı yawuz (KB 3390) (*kalık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı kötü” **eşd.** “doğası kötü”

kılınç arıg (KB 2461) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi arı, temiz” **eşd.** “tavır ve hareketi düzgün, iyi niyetli”

kılınç buşı (KB 1997) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi hırçın” **eşd.** “hiddetli mizaç”

kılınç bütün (KB 1980) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi bütün, tam” **eşd.** “hâl ve hareketi olgun, mükemmel”

kılınçî kara (KB 4238) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi kara” eşd. “kötü, kötü huylu”

kılınçî tüzün (KB 1965) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi düzgün” eşd. “doğası asil”

kılınçî yayıg (KB 1088) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi döneke” eşd. “döneke huylu”

kılınçî yig (KB 2848) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi çiğ” eşd. “çiğ tavırlı, kötü davranışlı”

kılkı alçak (KB 703) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı alçak” eşd. “mütevazı doğalı”

kılkı amul (KB 2170) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı sakın” eşd. “doğası sakın”

kılkı arıg (KB 1159) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı arı, temiz” eşd. “huyu iyi, temiz kalpli”

kılkı artak (KB 2763) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı bozuk, yıkık” eşd. “doğası kötü”

kılkı başsız (KB 4324) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı başsız” eşd. “tavır ve davranışı başıboş”

kılkı bışıg (KB 5831) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı pişmiş” eşd. “olgun, tavır ve davranışları yerinde insan”

kılkı bütün (KB 2038) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı bütün, tam” eşd. “tavır ve hareketleri güvenilir”

kılkı edgü (KB 1980) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı iyi” eşd. “doğası, tavırları iyi”

kılkı kadir (KB 5862) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı sert” eşd. “iradeli, hâkim kişi”

kılkı turı (KB 5405) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı tatsız, tadı kekre olan” **eşd.** “haşin doğalı”

kılkı tüz (KB 805) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı düz” **eşd.** “huyu, tavır ve hareketi düzgün, doğru, dürüst”

kılkı uz (KB 2653) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı uz, usta” **eşd.** “doğası iyi, tavır ve davranışı zarif”

kılkı üzük (KB 1987) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı kesik” **eşd.** “hareketi eğri, yanlış, isabetli hareket etmeyen”

kılkı yawuz (KB 1668) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı kötü” **eşd.** “kötü doğalı”

könli kokuz (KB 5448) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü boş” **eşd.** “düşünceli, kederli”

könli korkluk (KB 1986) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü korkak” **eşd.** “(hataya düşmemek için) titiz davranış”

bilgi koyug (KB 3829) (*bilig* “bilgi”) **kel.** “bilgisi koyu” **eşd.** “derin engin bilgili, âlim”

kılkı ködrüm (KB 1963) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı seçkin” **eşd.** “doğası seçkin”

kılınç köni (KB 1837) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi doğru” **eşd.** “dürüst yaratılışlı”

kılkı köni (KB 1977) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı doğru” **eşd.** “hareketleri doğru, doğası dürüst”

könli köni (KB 1523) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü doğru” **eşd.** “temiz kalpli, dürüst”

yorık köni (KB 2114) (*yorık* “hareket, gidiş”) **kel.** “gidişi doğru” **eşd.** “tavır, hareketi dürüst, güvenilir”

könli açuk (KB 2122) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü açık” **eşd.** “alçakgönüllü”

könli bay (KB 2620) **kel.** “gönlü zengin” **eşd.** “gönlü zengin, cömert”

könli bedük (KB 2297) **kel.** “gönlü büyük” **eşd.** “mağrur”

könli bilgi yazı (KB 4673) (yazı) **kel.** “gönlü ve bilgisi ova” **eşd.** “fikir ve bilgisi geniş”

könli bütün (KB 1251) **kel.** “gönlü bütün” **eşd.** “içi rahat, huzurlu”

könli ediz (KB 4813) **kel.** “gönlü yüksek” **eşd.** “iyi, gönlü zengin”

könli kiñ (KB 4416) **kel.** “gönlü geniş” **eşd.** “eli bol, cömert”

könli kiñ (KB 4987) **kel.** “gönlü geniş” **eşd.** “hoşgörülü, cömert”

könli odug (KB 4189) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü uyanık” **eşd.** “uyanık, zihni açık, her şeyin farkında olan, anlayışlı”

könli tetig (KB 5929) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü tetik, çevik, kıvrak” **eşd.** “dikkatli, uyanık”

könli tirig (KB 3642) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü diri” **eşd.** “sağlam gönüllü, her şeyin farkında, olgun”

könli tolu (KB 1964) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü dolu” **eşd.** “gönlü zengin”

könli tudaş (KB 4991) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü eş” **eşd.** “gönlü, huyu, karakteri başka bir gönle uygun”

könli tüşük (KB 1563) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü düşük” **eşd.** “gönlü sıkıntı içinde, üzgün”

könli tüz (KB 1080) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü düz” **eşd.** “kalbi temiz, temiz kalpli, dürüst”

könli tüzük (KB 3085) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü düzgün” **eşd.** “iyi kalpli, dürüst”

könli ulug (KB 2115) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü ulu, yüce” **eşd.** “kibirli”

könli yakın (KB 5614; 5838) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü yakın” **eşd.** “dost; içten(lik)”

könli yaruk (KB 5599) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü parlak” **eşd.** “güvenilir, dürüst”

könli yazı (KB 3383) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü ova (gibi düz)” **eşd.** “temiz kalpli (insan)”

könli yuwka (KB 3351) (*könül* “gönül”, *yuwka* “zayıf”) **kel.** “gönlü ince, yoğunluğu az” **eşd.** “gönlü kırılğan, darılğan”

könli yüksek ediz (KB 4998) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü yüksek” **eşd.** “gönlü çok yüksek”

könülü yığıglıg (BTT 25 0529) (*könül* “gönül”) **kel.** “gönlü yığılmış, toplanmış” **eşd.** “zihni odaklı”

körmeki y(a)ruk yaşuk (BTT 25 432-3433) **kel.** “görmesi, görüşü parlak” **eşd.** “görmesi, gözleri parlak², iyi gören”

közi aç (KB 2003) (*köz* “göz”) **kel.** “gözü aç” **eşd.** “gözü aç, açgözlü”

közi tok (KB 1191) **kel.** “gözü tok” **eşd.** “gözü tok / tok gözlü”

közi kaşı yawlak (KT K 11) **kel.** “gözü kaşı kötü” **eşd.** “kederli, üzgün”

kılkı kurgu (KB 1997) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı zevzek” **eşd.** “zevzek, zevzeklik”

kögsi kür (KB 2326) (*kögüz* “göğüs”) **kel.** “göğsü yiğit” **eşd.** “güçlü, yürekli”

meşesi tolu (KB 57, 6101) (*meşe* “beyin”) **kel.** “beyni dolu” **eşd.** “çok iyi düşünen, akıllı”

meşzi al (KB 2356) (*meşiz* “beniz, yüz”) **kel.** “benzi al” **eşd.** “yüzü al / utanmış”

kılınçı oňay (KB 2294) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi kolay” **eşd.** “tavırları yumuşak, iyi, dürüst”

kılkı oňay (KB 325) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı kolay” **eşd.** “yumuşak doğal, huylu”

ornu yig (KB 1972) (*orun* “yer”) **kel.** “yeri yeğ, iyi, daha iyi” **eşd.** “makamı yüksek”

öğü bilgi kiş (KB 2481) (*ög* “akıl”, *bilig* “bigi”) **kel.** “aklı, bilgisi geniş” **eşd.** “aklı ve bilgisi geniş”

kılkı örüg (KB 5371, 6023) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı sakın” **eşd.** “ağırbaşlı”

köñli örüg (KB 6038) (*köñül* “gönül”) **kel.** “gönlü sakın” **eşd.** “nefsine hâkim olan”

kılkı örüñ (KB 4239) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı, huyu ak, beyaz” **eşd.** “iyi, iyi huylu”

kılınçı saşu (KB 4324) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “eylemi birbirini tutmaz” **eşd.** “doğası birbirini tutmaz”

kılkı silig (KB 1228) (*kılık* “kılık, huy”) **kel.** “kılığı temiz” **eşd.** “doğası, yaratılışı yumuşak, yumuşak iyi, güzel huylu”

til sözi silig (KB 1866) (*söz* “söz”, *til* “dil organı; dil, lisan”) **kel.** “dili sözü temiz” **eşd.** “dili ve sözü yumuşak”

sözi belgülüg (KB 2458) (*belgü* “iz, alamet, nişan”, *söz* “söz”) **kel.** “sözü belli” **eşd.** “açık sözlü”

sözi egri (KB 1024) (*söz* “söz”) **kel.** “sözü eğri” **eşd.** “sözü yalan, yalancı”

sözi uz (KB 2660) (*söz* “söz”) **kel.** “sözü uz” **eşd.** “doğru konuşan”

közi suk (KB 2611) (*köz* “göz”) **kel.** “gözü açgözlü” **eşd.** “gözü aç, açgözlü”

köñli süzük (KB 2237) (*köñül* “gönül”) **kel.** “gönlü süzük” **eşd.** “gönlü durulmuş, duru, temiz ve berrak gönüllü”

tili köñli teñ (KB 2481) (*til* “dil organı; dil, lisan”, *köñül* “gönül”) **kel.** “dili, gönlü denk” **eşd.** “özü sözü bir”

teñi bir (KB 311) **kel.** “dengi bir” **eşd.** “birbirine benzer, eşit”

tili çın (KB 2010) (*til* “dil organı; dil, lisan”, *çın* “doğru, gerçek”) **kel.** “dili doğru” **eşd.** “sözü doğru, dürüst”

tili uz (KB 2660) (*til* “dil organı; dil, lisan”) **kel.** “dili uz, usta” **eşd.** “açık dilli; hoşsohbet”

tili köñli bir (KB 2235) (*til* “dil organı; dil, lisan”, *köñül* “gönül”) **kel.** “dili, gönlü bir” **eşd.** “düşündüğü ve söylediği bir, dürüst”

tili köñli tüz (KB 424) (*til* “dil organı; dil, lisan”, *köñül* “gönül”) **kel.** “dili gönlü düz” **eşd.** “içi dışı bir, özü sözü bir, dürüst”

tili yumşak (KB 2229) (*til* “dil organı; dil, lisan”) **kel.** “dili yumuşak” **eşd.** “tatlı sözlü”

ukuşu tamam (KB 3907) (*temam* “tamam, tam, bütün”) **kel.** “aklı tamam” **eşd.** “aklı olgun, âlim, bilgin”

yaşı yigit (KB 1868) (*yaş* “yaş”) **kel.** “yaşı genç” **eşd.** “genç”

yüreki tedük (KB 58) (*yürek* “yürek”) **kel.** “yüreği saf” **eşd.** “temiz kalpli, dürüst”

4.4.2.2.9.2. Ad + /GA, KA/ yönelme durumu eki + sıfat

budunka uluğ (KB 4534) (*budun* “boylar”) **kel.** “halka ulu, yüce” **eşd.** “halkın büyüğü, saygın, ileri gelen, önder”

bulguka uçuz (KB 903) (*bul-* “bulmak”) **kel.** “bulmaya ucuz” **eşd.** “kolayca elde edilebilir”

kılguka ağır (KB 906) **kel.** “kılması, yapması ağır” **eşd.** “yapılması güç, zor”

köñülke ediz (KB 20) (*köñül* “gönül”) **kel.** “gönle yüksek” **eşd.** “gönül için yüce”

ukuşka yırak (KB 4028) (*ukuş* “akıl”) **kel.** “akla uzak” **eşd.** “akıl ve düşünce ile yapılmamış”

üküş eşidmeklig edgüke bay (BTT 25 3000-3001) **kel.** “çok işitmelik iyiye zengin” **eşd.** “çok fazla işitmekten ibaret olan erdemle zengin” (Buda adı: *Samrddhayaśas)

4.4.2.2.9.3. Ad + /DA/ bulunma-ayrılma durumu eki + sıfat

budunda burun (KB 5298) (*budun* “boylar”) **kel.** “halktan önce, ileri” **eşd.** “halkın ileri geleni”

erende adınsıg (KB 562) (*eren* “erler”) **kel.** “insanlardan başka” **eşd.** “başka bir hal ve tavra sahip”

ilde burun (KB 466) (*il* “il, yurt”) **kel.** “ilden önce” **eşd.** “memleketin ileri gelenlerinden”

kökte ediz (KB 2452) (*kök* “gökyüzü”) **kel.** “gökyüzünden yüksek” **eşd.** “gökyüzünden daha yüksek”

kişide öni (KB 562) (*kişi* “kişi”) **kel.** “kişiden başka, farklı” **eşd.** “başkalarından farklı”

sözde yumşak (KB 703) (*yumşak* “yumuşak”, *söz* “söz”) **kel.** “sözde yumuşak” **eşd.** “tatlı dilli”

kişide talu (KB 2005) (*kişi* “kişi”) **kel.** “kişiden seçkin” **eşd.** “insanların seçkini”

tenizde batıg (KB 6203) **kel.** “denizden derin” **eşd.** “çok etkili (üzüntü vs.)”

yolda azmış (KB 3089) **kel.** “yoldan şaşmış, çıkmış” **eşd.** “yoldan çıkmış”

4.4.2.2.9.4. Ad + /(X)n/ araç durumu eki + sıfat

sakınçın tügük (KB 1563) (*sakınç* “düşünce”) **kel.** “düşüncesiyle düğümlü” **eşd.** “kederiyle baş başa”

4.4.2.2.9.5. Ad + /rA/ durum eki + sıfat

içre aşız (KT D 26) (*aşız* “aşız, yiyeceği olmayan”) **kel.** “içerisi aşız” **eşd.** “karnı aç”

taşra tonsuz (KT D 26) (*tonsuz* “çıplak”) **kel.** “dışarısı giyimsiz” **eşd.** “sırtı çıplak”

4.4.2.2.10. Sıfat + ad + durum eki

4.4.2.2.10.1. Sıfat + ad + /DA/ bulunma durumu eki

birer tuşta (BTT 25 0044) (*tuş* “zaman”) **kel.** “birer zamanda” **eşd.** “her fırsatta”

bir kşan üdte (Alt.Dişl.Fil. 280) (*kşan* “kısa bir an, lahza”, *üd* “zaman, vakit”) **kel.** “bir an / zaman diliminde” **eşd.** “bir an bile”

bir ugrta (AP 79) (*ugur* “zaman”) **kel.** “bir zamanda” **eşd.** “(eski) bir zamanda, günlerden bir gün”

bo üdte (BTT 25 1150) (*üd* “zaman”) **kel.** “bu zamanda” **eşd.** “şimdi, şu anda”

bu ödte (KB 81) (*öd* “zaman, vakit”) **kel.** “bu zamanda” **eşd.** “bu sırada”

4.4.2.2.10.2. Sıfat + ad + /(X)n/ araç durumu eki

Aşağıdaki ilk örnekte eksiz yapıdaki sıfat tamlamasının (*alku ugr* “her zaman”) sonuna araç durumu eki gelerek farklı bir anlamda (“her şekilde, her bakımdan”) eşdizimlilik oluşturmuştur. Üçüncü örnekte sıfat + ad yapısındaki eşdizimliliğin sonuna dördüncü örnekte /+in/ araç durumu ekinin gelmesiyle yeni bir eşdizimlilik anlamı daha ortaya çıkmıştır. Diğer örneklerde de eşdizimlilik anlamının ortaya çıkmasında araç durumu eki büyük oranda etkilidir:

(1) *alku ugrın* (BTT 25 1134) (*ugur* “zaman”) **kel.** “her zamanda” **eşd.** “her şekilde, her bakımdan”

(3) *süçig köñül* (BTT 25 0778) (*köñül* “gönül”) **kel.** “tatlı gönül” **eşd.** “samimiyet”

(4) *süçig köñülün* (BTT 25 0778) (*köñül* “gönül”) **kel.** “tatlı gönülle” **eşd.** “seve seve, memnuniyetle”

alku ugrın (BTT 25 1134) (*ugur* “zaman”) **kel.** “her zamanda” **eşd.** “her şekilde, her bakımdan”

süçig köjülin (BTT 25 0778) (*köjül* “gönül”) **kel.** “tatlı gönülle” **eşd.** “seve seve, memnuniyetle”

keç üdüin (BTT 25 0386) (*üid* “zaman”) **kel.** “geç zamanla” **eşd.** “uzun zamandır”

alku ugrın (BTT 25 1134) (*ugur* “zaman”) **kel.** “her zamanda” **eşd.** “her şekilde, her bakımdan”

öjre ertmiş üdüin (EUDÇ 0590) (*üid* “zaman”) **kel.** “önce, geçmiş zaman” **eşd.** “çok uzun zaman önce”

bir kşan üdüin (EUDÇ 0782) (*kşan* “kısa bir an, lahza”, *üid* “zaman, vakit”) **kel.** “bir an ile / zaman dilimi ile” **eşd.** “bir an bile”

birer ödüin (İKPO IX) (*öd* “zaman”) **kel.** “birer zaman” **eşd.** “her seferinde, her fırsatta”

keç üdüin (BTT 25 0386) (*üid* “zaman”) **kel.** “geç zaman” **eşd.** “uzun zamandır”

kop törlüg ugrın (BTT 25 0012) (*ugur* “zaman”) **kel.** “her türlü zamanla” **eşd.** “her şekilde, her bakımdan”

kop ugrın (BTT 25 114[2]) (*ugur* “zaman”) **kel.** “her zamanla” **eşd.** “her şekilde, her anlamda”

ol üdüin (BTT 25 141[2]) (*üid* “zaman”) **kel.** “o zaman” **eşd.** “orada, o zaman”

Aşağıdaki örnekte araç durumu ekinin üzerine +KIYA küçültme ekinin eklenmesi, araç durumu ekinin *üid* sözcüğüyle birlikte kalıplaşmaya başladığını, dolayısıyla eşdizimli yapının sözlükselleşmeye başladığını göstermektedir:

bir üdüinkiye (EUDÇ 0228) (*üid* “zaman, vakit”) **kel.** “bir zamancacık” **eşd.** “(kısa) bir süre”

4.4.2.2.10.3. Sıfat + ad + /çA/ eşitlik durumu eki

Aşağıdaki örnekte bulunan *eyin* sözcüğü Eski Uygur Türkçesinde genellikle edat olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla başında bir ad istemektedir. Gabain, *eyin*'in başta kullanıldığı bazı örnekleri kısaltmalı edat grubu yapısı olarak değerlendirmiştir: *iyin ögir*- “gönülden sevinmek”; yüklem olarak: *ayıg öglilerke iyin bol*- “kötü düşüncelileri takip etmek”, *tabgaç birdin iyin teg!* “Çinliler, onlara güneyden hücum edin”. Ancak aşağıdaki örnekte bu tür bir kısaltma olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu örnekte *eyin* sözcüğü, diğer bazı kullanımlarında görüldüğü gibi (*eyin bol*- (BTT 25 4178) “uygun davranmak”, vd.) sıfat işlevli bir sözcüktür:

eyin kezigçe (BTT 25 [3854]-3855; Alt.Dişl.Fil. 291) (*eyin* “göre, uygun olarak; uygun”, *kezig* “sıra, dizi”) **kel.** “uygun sırayla” **eşd.** “sırayla, düzgün bir şekilde”

4.4.2.2.11. Sıfat + edat

miñ kata (KB 1207) (kata “defa”) **kel.** “bin kere” **eşd.** “defalarca, binlerce kez”

4.4.2.2.12. Zarf + edat + sıfat

idi ök aziz (KB B 9) (*idi* “pek, çok”, *ök* “kuvvetlendirme edatı”) **kel.** “pek çok aziz” **eşd.** “pek çok, çok daha aziz”

ne me edgü (DLT 349) **kel.** “ne de iyi” **eşd.** “ne iyi, çok iyi”

ne me yawuz (DLT 349) **kel.** “ne de kötü” **eşd.** “ne kötü, çok kötü”

4.5. Eşdizimlilik Kullanımları Çerçevesinde Eski Türkçede Sıfatların Sözcüksel İşlevi

Bu bölümde, Eski Türkçede geniş bir kullanımı bulunan sıfatların adlarla ve edatlar, durum ekleri, fiilimsi ekli yan cümleler gibi dilbilgisel öğelerle oluşturduğu eşdizimlilik yapılarının işlevsel kullanım özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu eşdizimlilik anlamlarının sözcüksel işlevleri çıkarılırken Mel’çuk’un sözcüksel işlevler olarak adlandırdığı sınıflandırması dikkate alınmıştır.

Mel'çuk'un teorik görüşleri ve ortaya koyduğu eşdizimlilik tipolojisi doğrudan sözlüklerdeki uygulamalara yöneliktir. Mel'çuk'a göre eşdizimliler, deyimisel ifadeler envanterinin en büyük alt kümesini oluşturur (1998: 24). Mel'çuk'un *sözcüksel işlevler* (lexical functions) sistemi, belirli bir sözcük birlikteliği türünü ifade eder. Buna göre *Mahkemece ağır bir cezaya çarptırıldı* cümlesi iki yaygın sözcüksel işlevi örneklendirir:

1. Birine bir ceza “verildiği” ifade edilmek istendiğinde bu anlamsal ilişkiyi genellikle işaretleyen fiiller: Bu yapısal boşlukta (*cezaya*) *çarptırılmak* daha sık görülürken (*ceza*) *görmek* daha nadir görülen bir alternatiftir.

2. Bir cezanın “büyük” ya da “önemli” olduğu belirtilmek istendiğinde genellikle kullanılan sıfatlar: Burada en yaygın tercih *ağır*'dir.

Mel'çuk'un tipolojisinde bu iki birliktelik (*ağır + ceza*, *cezaya + çarptırılmak*), “Oper” ve “Magn” olarak etiketlediği sözcüksel işlevleri örneklendirir. “Magn” işlevi pekiştirme ile ilgilidir ve *edgü alp* (KT G 6, BK K 4) “çok yiğit”, *yiñçe arıg* (KB 5329) “pek temiz”, *ayıg bilge* (İKPÖ LXXIV) “son derece bilgili”, *ülgüsüz üküş arıg* (BTT 25 2659-2660) “ölçülemez derecede (son derece) saf” gibi birlikteliklerde görülür. Bunlar, akla gelebilecek her türlü birliktelik türünü toplu olarak tanımlayan çok sayıda sözcüksel işlevden yalnızca ikisidir (Atkins-Rundell, 2008: 151).

Mel'çuk sözcüksel işlevi, **Oper** olarak adlandırır. Buna göre sözcüksel işlevleri bakımından (*eşdizimleyicinin* (collocator) ifade ettiği anlama göre) eşdizimlilik çok sayıda alt kategoriye ayrılabilir. Sözcüksel işlevlere şu örnekler verilebilir:

Abartma / büyütme (“yoğun (biçimde” / “çok”): *stark naked kel.* “sert, şiddetli çıplak” eşd. “çırcıplak”

Başlama / başlangıç (“başlamak, başlatmak”): *catch fire kel.* “ateş yakalamak” eşd. “tutuşmak, yanmak”

İşlev (“işlev”): *snow is falling kel.* “kar düşüyor” eşd. “kar yağıyor”

Mel'çuk'un sınıflandırmasının, eşdizimsel birlikteliklerin oluşturduğu kavram alanlarını ve işlevsel özelliklerini belirleyerek bunların anlambilimsel denetimini yapmak için oldukça kullanışlı bir yöntem olduğu söylenebilir. Aşağıda, çalışmanın derleminden yola çıkarak Eski Türkçede sıfatların eşdizimliliği çerçevesinde eşdizimlilik anlamlarının sözcüksel işlevlerini gösteren örnek bir tablo oluşturulmuştur:

Birliktelik	Sözcüksel işlev	Örnekler
sıfat + ad	SOYUT (DUYGUSAL) NİTELİK	<i>açıg söz</i> (KB 2577) “kötü söz, hakaret” <i>katag avcı</i> (EUDÇ 0605) (<i>avcı</i> “avcı”) kel. “katı avcı” eşd. “acımasız avcı”
	SOYUT DERECE	<i>agır ig</i> (BTT 25 0603) “ciddi, önemli hastalık” <i>alp ukuş</i> (Yen. E48 6) “güçlü, keskin bir anlayış”, <i>beñkü / meñkü kaya</i> (Yen. E39 1) “bengi, sonsuza kadar var olacak yazıt”
	ÖZEL AD	<i>bakır sukım</i> (DLT 509) “Mars gezegeninin adı”
	TÜR ADI	<i>ar böri</i> (DLT 147) “sırtlan” <i>kara kuş</i> (DLT 402) “kartal”
	SOMUT NİTELİK	<i>bek neñ</i> (DLT 180) “sağlam nesne” <i>ajmuk taz</i> (DLT 137) kel. “beyaz şap kel” eşd. “dazlak, kel”, vd.
	RENK	<i>altun tokır</i> (BTT 25 1911-1912) “altın renginde saç”
	BİÇİM / GÖRÜNÜŞ	<i>açuk kök</i> (DLT 131) “bulutsuz gökyüzü” <i>alınlg er</i> (DLT 139) “geniş alınlı adam”
	(somut) TARZ	<i>agın er</i> (DLT 134) kel. “dilsiz er” eşd. “genizden konuşan

		kimse”
	SOMUT DERECE / ÖLÇÜ	<p><i>agir neş</i> (DLT 134) “yüksek fiyatlı nesne”</p> <p><i>bir agım yer</i> (DLT 134) “bir adımda üzerine çıkılabilecek yükselti”,</p> <p><i>bir agızçak(t)ya</i> (BTT 25 1[4]19) kel. “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde” eşd. “biraz, birazcık”,</p> <p><i>bir ekim yer</i> (DLT 253) “bir seferde ekilecek büyüklükte olan yer”</p>
	MİKTAR	<i>bir evin tüü</i> (EUDÇ 0321) “bir tutam saç”
	SAYI	<p><i>altı bag bodun</i> (Yen.E1 2, E49 1) “altı birleşik halk”</p> <p><i>beş ajun</i> (Alt.Dişl.Fil. 240; EUDÇ 0490; AP 235-236) “beş varlık (şekli)”</p>
	ZAMAN	<p><i>bir agızk(i)ya sav sözleşgüçe üd</i> (BTT 25 0587-[0]588) “birazcık konuşurkenki kadar zaman, kısa bir an”</p> <p><i>azkaya üd</i> (BTT 25 0314-0315) “çok kısa bir süre, an”</p>
	(somut) ABARTILI MİKTAR	<p><i>kenki kenki ajunlar</i> (BTT 25 0628) “devam eden (art arda gelen) birçok varoluş biçimi”</p> <p><i>miş miş tümen</i> (KB 3319) “yüz binlerce, pek çok”</p>

/+DIn/ ayrılma durumu ekli sıfat + ad	YÖN	<p><i>tagtın yınak</i> (BTT 25 1182) “kuzey yön, taraf”</p> <p><i>içtin sıyar</i> (BTT 25 0729) “iç tarafta, içinde yer alan; gizemli, içrek”</p>
/+rA/ yön gösterme durumu ekli sıfat + ad	(benzetme yoluyla) SOYUT NİTELİK	<p><i>içre saw</i> (T1 K 10) “gizli haber, mesaj”</p> <p><i>öñre ajun</i> (BTT 25 0764; Alt.Dişl. Fil. 061-062) “varlık, önceki varlık”</p>
/+çA/ eşitlik durumu ekli sıfat + ad	MİKTAR	<p><i>başça barım</i> (Yen. E41 7) kel. “her baştan, çok sayıda mal mülk” eşd. “olgunluğa erişmiş / her yaştan (atların bulunduğu) at sürüsü”</p>
	(benzetme yoluyla) ORGAN ADI	<p><i>yarınça yasıç</i> (IB 40) (<i>yasıç</i> “ok temreni”) kel. “kürek kemiği kadar ok temreni” eşd. “kuş gagası”</p>
/+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad	SOYUT NİTELİK	<p><i>tawgaçğı begler</i> (KT D 7, BK D 7) “Çinlileri benimsemiş beyler”</p> <p><i>kudıki (asraki) yavız yollar</i> (BTT 25 2133-2134) “alçak ve kötü yollar”, vd.</p>
	ZAMAN	<p><i>bökünki kün</i> (BTT 25 0318; AP 91) “bugün, bugünlerde”</p> <p><i>bu künki kün</i> (KB 5696) “ömür, fani yaşam”</p>
/+DIn/ ayrılma ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad	SOYUT DERECE	<p><i>baştunki öñ</i> (BTT 25 19[92]) “en iyi biçim, şekil, güzellik”</p> <p><i>üstünki yeg köñül</i> (BTT 25 [3397]-3398) (<i>köñül</i> “gönül”)</p>

		kel. “en üstün daha iyi gönül” eşd. “en yüksek ve en iyi zihniyet / eğilim”
/+rA/ yön gösterme ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad	YER / YÖN	<i>içreki bedizçi</i> (KT G 12, BK K 14) “(saraydaki) has süsleme ustası”
	(benzetme yoluyla) SOYUT NİTELİK	<i>içreki bodun</i> (KT G 2, BK K 2) “tabi halk(lar)” <i>asraki yavız yollar</i> (BTT 25 2133-2134) “alçak ve kötü yollar”
Edat öbeği yapısında (Ad + edat) sıfat + (ad)	BENZETME	<i>teşri teg</i> (KT G 1, BK K 1) kel. “gökyüzü / tanrı gibi” eşd. “Kutlu, Kutsal” <i>ay teşi</i> (ogul kız) (KB 4504) “ay gibi güzel (oğul kız)”
Edat öbeği yapısında (Ad + /DIn/ ayrılma durumu eki + edat) sıfat + (ad)	SOYUT DERECE	<i>nihayettin keçe</i> (körklüglük) (KB A 14) “sonsuz (güzellik)”
Sıfat-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)	SOYUT NİTELİK	<i>bedümiş er</i> (KB 4591) “yükselmiş, yüksek makam sahibi olmuş kişi” <i>odunmuş kişi</i> (KB 1398) “her şeyin farkına varmış, feraset sahibi kişi”
	SOMUT NİTELİK	<i>bütmiş baş</i> (DLT 292) “onulmuş, iyileşmiş yara”, <i>usıtgan kuyaş</i> (DLT 625) “sıcak yaz (havası), yaz sıcağı”
	ZAMAN	<i>bulmuş öd</i> (KB 1038) “ikbal devresi, baht açıklığı dönemi” <i>keçmiş kün</i> (KB 376) “geçmiş

		günler” <i>közünür üd</i> (BTT 25 1[713]) “şimdiki zaman” <i>kelmedük üd</i> (BTT 25 2802-2803) “gelecek, istikbal”
	EYLEM SIFATI	<i>kılmış kılınç</i> (BTT 25 0523) “işlenmiş suç, günah” <i>körmüş nom</i> (BTT 25 [36]70) “bilinen öğreti”, vd.
	MİKTAR	<i>törümüş iki</i> (KB 15) “yaratılan tüm varlıklar”
	SOMUT İŞLEV	<i>tirilgü yir</i> (KB B 38) “konak yeri”
	YER	<i>turguluk oron</i> (BTT 25 1572) “yaşanılan yer / mesken”
İsim-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)	SOMUT NİTELİK	<i>tıkma üzüm</i> (DLT 564) “salkımda sıkışık bir biçimde kümelenen üzüm taneleri” <i>örme saç</i> (DLT 378) “saç örgüsü, belik”
İyelik ekli ad öbeği (ad tamlaması) yapısında sıfat + (ad)	ÖLÇÜ	<i>sünük batımı (kar)</i> (KT D 35, BK D 26-27) “mızrak batımı (kar)” <i>bir er turumu (suw)</i> (DLT 594) “bir adam boyu derinliğinde (su)”
/+çA/ eşitlik ekli ad tamlaması yapısında sıfat + (ad)	MİKTAR	<i>kum sanınça</i> (Alt.Dişl.Fil. 169) kel. “kum sayısınca” eşd. “sayısız, pek çok”
Ad + iyelik eki + sıfat	SOYUT NİTELİK	<i>aslı bedük</i> (KB 5325) “soylu, asil, yüce” <i>atı bedük</i> (KB 58) “adı ünlü,

		sanlı, namlı”, vd.
	SOYUT DERECE	<i>bilgi batıg</i> (KB 4928) “derin, engin bilgili, âlim”, <i>bilgi kiñ</i> (KB 1100) “derin, engin bilgili, âlim”, vd.
	SOMUT NİTELİK	<i>bogzı tok</i> (T1 G 1) “karnı tok” <i>körmeki y(a)ruk yaşuk</i> (BTT 25 432-3433) “görmesi, gözleri parlak ² , iyi gören”
	SOMUT DERECE	<i>teñi bir</i> (KB 311) “birbirine benzer, eşit”
Ad + /GA, KA/ yönelme durumu eki + sıfat	SOYUT NİTELİK	<i>budunka ulug</i> (KB 4534) “halkın büyüğü, saygın, ileri gelen, önder”
	SOYUT DERECE	<i>bulguka uçuz</i> (KB 903) “kolayca elde edilebilir” <i>kılguka ağır</i> (KB 906) “yapılması güç, zor”, vd.
Ad + /DA/ bulunma-ayrılma durumu eki + sıfat	SOYUT NİTELİK	<i>erende adınsıg</i> (KB 562) “başka bir hal ve tavra sahip” <i>kişide öñi</i> (KB 562) “başkalarından farklı”
	SOMUT ÖLÇÜ	<i>kökte eiz</i> (KB 2452) “gökyüzünden daha yüksek”
	SOYUT DERECE	<i>teñizde batıg</i> (KB 6203) “çok etkili (üzüntü vs.)”
Ad + /(X)n/ araç durumu eki + sıfat	SOYUT NİTELİK	<i>sakınçın tügük</i> (KB 1563) “kederiyle baş başa”
Ad + /rA/ durum eki + sıfat	SOMUT NİTELİK	<i>içre aşız</i> (KT D 26) “karnı aç”

		<i>taşra tonsuz</i> (KT D 26) “sırtı çıplak”
Sıfat + ad + /DA/ bulunma durumu eki	ZAMAN	<i>birer tuşta</i> (BTT 25 0044) “her fırsatta” <i>bir kşan üdte</i> (Alt.Dişl.Fil. 280) “bir an bile”, <i>bir uğurta</i> (AP 79) “(eski) bir zamanda, günlerden bir gün”, vd.
Sıfat + ad + /(X)n/ araç durumu eki	ZAMAN	<i>keç üdüün</i> (BTT 25 0386) “uzun zamandır” <i>birer ödün</i> (İKPÖ IX) “her seferinde, her fırsatta” <i>öñre ertmiş üdüün</i> (EUDÇ 0590) “çok uzun zaman önce”, vd.
	SOYUT NİTELİK	<i>süçig köñülün</i> (BTT 25 0778) “seve seve, memnuniyetle”
Sıfat + ad + /çA/ eşitlik durumu eki	SOMUT NİTELİK	<i>eyin kezigçe</i> (BTT 25 [3854]-3855; Alt.Dişl.Fil. 291) “sırayla, düzgün bir şekilde”
sıfat + edat	SAYI	<i>miñ kata</i> (KB 1207) “defalarca, binlerce kez”
Zarf + edat + sıfat	SOYUT DERECE	<i>ne me edgü</i> (DLT 349) kel. “ne de iyi” eşd. “ne iyi, çok iyi”

Sıfatların eşdizimliliğiyle ilgili yukarıdaki gibi sözcüksel işlevlerin sayısını artırmak mümkündür. Burada tezin derleminden yararlanılarak örnek bir sözcüksel işlev tablosu oluşturulmuştur.

4.6. Notlar

1. Adlaşmış, sözcükselleşmiş, somut bir varlığa ad olmuş eşdizimlilik örnekleri de bulunmaktadır. Bunlar sözcükselleşmiş eşdizimliliklerdir:

a. Özel adlar:

kara kuş (DLT 402) (*kuş* “kuş”) **kel.** “kara kuş” **eşd.** “bir yıldız adı (Jüpiter gezegeni / Terazi Takımyıldızı)”

bakır sukım (DLT 509) (*sukım* “çam kozalağı biçiminde kesilerek içi oyulan, daha sonra üç yanından delinerek oka takılan bir ağaç parçası; oktan ıslık gibi bir ses çıkmasını sağlar”) **kel.** “bakır sukım” **eşd.** “Mars gezegeninin adı”

temür kazıuk (DLT 421) (*kazıuk* “kazık ya da çivi”) **kel.** “demir kazık” **eşd.** “kutup yıldızı”

b. Tür adları:

ar böri (DLT 147) (*böri* “kurt”) **kel.** “kestane rengi kurt” **eşd.** “sırtlan”

kara kuş (DLT 402) (*kuş* “kuş”) **kel.** “kara kuş” **eşd.** “kartal”

el kuş (DLT 454) (*kuş* “kuş”) **kel.** “el kuş” **eşd.** “akbaba”

münüz baka (DLT 169) (*baka* “kurbağa”) **kel.** “boynuz kurbağa” **eşd.** “kaplumbağa”

tewe kuş (DLT 454) (*kuş* “kuş”) **kel.** “deve kuş” **eşd.** “devekuşu”

ürün kuş (DLT 454) (*kuş* “kuş”) **kel.** “ak, beyaz kuş” **eşd.** “akdoğan”

yün kuş (DLT 454) (*kuş* “kuş”) **kel.** “yün kuş” **eşd.** “tavuskuşu”

c. Diğerleri:

küntin yıjak (BTT 25 1181) (*yıjak* “yön, taraf”) **kel.** “günden, güneşten taraf” **eşd.** “güney, güney yönü”

kara baş (DLT 402) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “(erkek ya da kadın) köle”

kara yağ (DLT 402) (*yağ* “yağ”) **kel.** “kara yağ” **eşd.** “petrol”

sarıg kezik (DLT 313) (*kezik* “ateş ve titreme”) **kel.** “sarı ateş, titreme” **eşd.** “sarılık hastalığı”

sarıg turma (DLT 593) (*turma* “turp”) **kel.** “sarı turp” **eşd.** “havuç”

tülüğ erik (DLT 264) (*erik* “şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel ad”) **kel.** “tüylü erik” **eşd.** “şeftali”

yaman ig (DLT 656) (*ig* “hastalık”) **kel.** “rezil, kötü hastalık” **eşd.** “fil hastalığı (cildin ve kaşların aşırı kalınlaşmasına neden olan bir hastalık)”

yel kögen (DLT 318) (*kögen* “küçük sığırların ya da süt verdiği sırada ineklerin bağlanmasında kullanılan kement”) **kel.** “yel kement” **eşd.** “gökkuşağı”

yıdığ ot (DLT 689) (*ot* “ot”) **kel.** “pis kokulu ot” **eşd.** “sedefotu”

yumgak tana (DLT 709) (*tana* “tane”) **kel.** “yumak, yuvarlak tane” **eşd.** “kişniş tohumu”

kara ot (DLT 402) (*ot* “ot”) **kel.** “kara ot” **eşd.** “kurtboğan, bir tür bitkisel zehir”

2. Aşağıdaki tamlananı düşmüş sıfat tamlamalarından oluşan eksilteli yapıda eşdizimlilik örnekleri de mevcuttur. Aşağıdaki ilk örnekte iki sıfatla nitelenen ad kullanımdan düşmüş, düştükten sonra ikinci sıradaki sıfat adın anlamını da üzerine alarak tamlanan işlevini yüklenmiştir. İkinci örnekte de aynı anlam olayı görülmektedir. Üçüncü örnekte (c) muhtemelen, *er* adını niteleyen *ortu yaşlıg* sıfatının ikinci unsuru olan *yaşlıg* düşmüş, sözcüğün anlamı ilk sözcüğe yüklenmiştir:

(a) *başgu boz [at]* (KT D 37) **kel.** “alnı akıtmalı boz” **eşd.** “alnı akıtmalı boz at”

(b) *örünj as* (KB 84) (*as* “kakım”) **kel.** “beyaz kakım” **eşd.** “beyaz kakımdan (gelinlik)”

(c) *ortu er* (DLT 361) (*er* “er, adam”) **kel.** “orta er” **eşd.** “orta yaşlı adam”

3. Aynı dönemde ve/veya aynı eserde aynı eşdizimlilik yapısının farklı bağlamlarda farklı anlamlarla ortaya çıktığı örnekler görülmektedir:

(1)

beklig kapug (KB 436) (*kapug* “kapı”) **kel.** “sağlam kapı” **eşd.** “kilitli kapı, olmayacak, zor iş”

beklig kapug (KB 554) (*kapug* “kapı”) **kel.** “kapalı kapı” **eşd.** “yapılması gereken iş vs.”

(2)

edgü yanut (KB 1688) (*yanut* “yanıt, cevap”) **kel.** “iyi yanıt” **eşd.** “iyi davranış, iyilik ile karşılık (verme)”

edgü yanut (KB 5794) (*yanut* “yanıt, cevap”) **kel.** “iyi yanıt” **eşd.** “sevap”

(3)

kalın bod (KB 1622) (*bod* “boy”) **kel.** “kalın boy” **eşd.** “kalabalık; avam halk”

kalın bod (KB 3718) (*bod* “boy”) **kel.** “kalın boy” **eşd.** “sonsuz varlıklar”

(4)

kara baş (KB 966) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “kişi, insan”

kara baş (KB 2692) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “bahtsız insan”

(5)

kara tün (KB 127) (*tün* “gece”) **kel.** “kara gece” **eşd.** “karanlık gece”

kara tün (KB 4925) (*tün* “gece”) **kel.** “karanlık gece” **eşd.** “belirsiz bir gelecek, karmaşa ortamı”

(6)

kara bodun (BK D 41; Tary. G 4) (*bodun* “boylar”) **kel.** “kara boylar” **eşd.** “genel halk kitlesi”

kara (kamag / ‘am) bodun (KT D 8-9, BK D 8-9; Yen. E10 7, 12) (*bodun* “boylar”) **kel.** “kara boylar” **eşd.** “talihsiz halk”

(7)

könli kiş (KB 4416) **kel.** “gönlü geniş” **eşd.** “eli bol, cömert”

könli kiş (KB 4987) **kel.** “gönlü geniş” **eşd.** “hoşgörülü, cömert”

(8)

sewüg can (KB 2281) (*can* “can, ruh”) **kel.** “sevgili can” **eşd.** “tatlı can”

sewüg can (KB 3458) (*can* “can, ruh”) **kel.** “sevgili can” **eşd.** “candan sevilen (kişi)”

(9)

tüpsüz teñiz (KB 211) (*teñiz* “deniz”) **kel.** “dipsiz deniz” **eşd.** “çok derin deniz”

tüpsüz teñiz (KB 1164) (*teñiz* “deniz”) **kel.** “dipsiz deniz” **eşd.** “bitmez, tükenmez, çok”

(10)

idi az (KB 199) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “çok az” **eşd.** “çok az”

idi az (KB 731) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “çok az” **eşd.** “çok küçük”

(11)

idi edgü (KB 2467) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “çok iyi” **eşd.** “çok iyi”

idi edgü (KB 1259) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “çok iyi” **eşd.** “çok lütuf ve ihsan”

(12)

idi ked (KB 5072) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “pek çok” **eşd.** “çok fazla, çok”

idi ked (KB 1203) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “pek çok” **eşd.** “çok iyi, iyice”

(13)

könli kiş (KB 4416) **kel.** “gönlü geniş” **eşd.** “eli bol(luk), cömert(lik)”

könli kiş (KB 4987) **kel.** “gönlü geniş” **eşd.** “hoşgörülü, cömert”

(14)

köni yol (KB 36) (*köni* “dik; doğru, gerçek”) **kel.** “doğru yol” **eşd.** “İslam”

köni yol (KB 382, 393) **kel.** “doğru yol” **eşd.** “dürüstlük”

(15)

idi ters (KB 1930) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “çok ters” **eşd.** “çok zor”

idi ters (KB 491) (*idi* “pek, çok”) (*ters* “ters”) **kel.** “çok ters” **eşd.** “çok fena, kötü”

(16)

idi yakıştı (KB 1629) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “çok güzel” **eşd.** “çok yerinde”

idi yakıştı (KB 1048) (*idi* “pek, çok”) **kel.** “çok güzel” **eşd.** “çok iyi”

(17)

ağır neş (KB 1835) (*neş* “nesne, şey”) **kel.** “ağır şey” **eşd.** “değerli şey, mal mülk”

ağır neş (DLT 134) (*neş* “nesne, şey”) **kel.** “ağır şey” **eşd.** “yüksek fiyatlı nesne”

(18)

kara baş (KB 966) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “kişi, insan”

kara baş (KB 2692) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “bahtsız insan”

kara baş (DLT 402) (*baş* “baş, kafa”) **kel.** “kara baş” **eşd.** “(erkek ya da kadın) köle”

(19)

yawlak ün (Alt.Dişl.Fil. 180) (*ün* “ses”) **kel.** “kötü ses” **eşd.** “acı çığlık”

yawlak ün (EUDÇ 0297) (*ün* “ses”) **kel.** “kötü ses” **eşd.** “korkutucu, ürkütücü ses”

(20)

yorik til (KB 162) (*yorik* “akma, akıcı”, *til* “dil organı; dil, lisan”) **kel.** “akıcı dil” **eşd.** “açık, anlaşılır dil”

yorik til (DLT 703) (*til* “dil organı; dil, lisan”) **kel.** “akıcı dil” **eşd.** “iyi, doğru konuşma”

(21)

yagız yir (KT D 1, BK D 2) (*yir* “yer”) **kel.** “yağız yer, kara toprak” **eşd.** “yeryüzü, dünya”

yagız yir (K.BA1.2 8-9) (*yir* “yer”) **kel.** “yağız yer, kara toprak” **eşd.** “kötü yer”

4. Aynı eşdizimlilik örneği, farklı dönemlerde aynı ya da farklı anlamlarda bulunabilmektedir.

a. Aynı eşdizimliliğin, farklı dönemlerde farklı anlamlarda bulunduğu örnekler:

(1)

bir ajun (BTT 25 0649) (*ajun* “dünya”) **kel.** “bir dünya” **eşd.** “bir hayat, bir varoluş biçimi”

bir ajun (KB 6642) (*ajun* “dünya”) **kel.** “bir dünya” **eşd.** “öteki dünya, ahiret”

(2)

bo üdte (BTT 25 1150) (*üd* “zaman”) **kel.** “bu zamanda” **eşd.** “şimdi, şu anda”

bu ödte (KB 81) (*öd* “zaman, vakit”) **kel.** “bu zamanda” **eşd.** “bu sırada”

(3)

bökünki kün (BTT 25 0318) (*kün* “gün”) **kel.** “bugünkü gün” **eşd.** “bugün, bugünlerde”

bu künki kün (KB 5696) (*kün* “gün”) **kel.** “bugünkü gün” **eşd.** “ömür, fani yaşam”

(4)

edgü yol (BTT 25 2173-2174) (*yol* “yol” (Skt. gati)) **kel.** “iyi yol” **eşd.** “iyi varoluş şekli” (Skt. sugati)

edgü yol (KB 3263) (*yol* “yol”) **kel.** “iyi yol” **eşd.** “doğru, düzgün yol, dürüstlük”

(5)

edgü saw (BK D 39) (*saw* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “iyi haber”

edgü saw (DLT 53) (*saw* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “iyi bir ün”

(6)

edgü kılınç (BTT 25 0489) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “iyi eylem” **eşd.** “kazanç, sevap”

edgü kılınç (KB 1824) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “iyi tavır, davranış” **eşd.** “doğası, yaratılışı iyi”

(7)

edgü söz (IB 7) (*söz* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “iyi haber”

edgü söz (KB 32) (*söz* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “şefaat”

(8)

yañı kün (Alt.Dişl.Fil. 026) (*kün* “gün”) **kel.** “yeni gün” **eşd.** “eş seçme töreni”

yañı kün (KB 349) (*kün* “gün”) **kel.** “yeni gün” **eşd.** “her gün”

(9)

edgü saw (BK D 39) (*saw* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “iyi haber”

edgü saw (DLT 53) (*saw* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “iyi bir ün”

b. Aynı eşdizimliliğin, farklı dönemlerde aynı anlamda kullanıldığı örnekler:

(1)

bu ajun (EUDÇ 0579) (*ajun* “dünya”) **kel.** “bu dünya” **eşd.** “yaşam, dünya, hâlihazırdaki varoluş biçimi”

bu ajun (DLT 137) (*ajun* “dünya”) **kel.** “bu dünya” **eşd.** “yaşam, dünya, öbür dünyanın / ahiretin karşılığı”

(2)

yalım kaya (Yen. E138 1) (*kaya* “kaya”) **kel.** “yalçın, sarp kaya” **eşd.** “yalçın, sarp kaya”

yalım kaya (DLT 653) (*kaya* “kaya”) **kel.** “yalçın, sarp kaya” **eşd.** “yalçın kayalık ve çıplak dağ”

(3)

yagız yir (KT D 1, BK D 2) (*yir* “yer”) **kel.** “yağız yer, kara toprak” **eşd.** “yeryüzü, dünya”

yagız yir (BTT 25 0262) (*yir* “yer”) **kel.** “yağız yer, kara toprak” **eşd.** “yeryüzü, dünya”

yagız yir (KB 883) (*yir* “yer”) **kel.** “yağız yer, kara toprak” **eşd.** “yeryüzü, dünya”

(4)

eη ilki (KT D 32, BK D 30) (*eη* “en (üstünlük bildiren zarf)”) **kel.** “en ilk” **eşd.** “ilk olarak”

eη ilki (AP 75) (*eη* “en (üstünlük bildiren zarf)”) **kel.** “en ilk” **eşd.** “ilk, birinci”

5. Aşağıdaki örnekte aynı eşdizimlilik örnekleri olmamakla birlikte aynı ya da farklı dönemlere ait, bir sözcüğü aynı, diğeri eşanlamlı bir sözcükle kurulan birbirine yakın eşdizimlilik örnekleri bulunmaktadır:

(1)

edgü saw (BK D 39) (*saw* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “iyi haber”

edgü saw (DLT 53) (*saw* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “iyi bir ün”

edgü söz (KB 32) (*söz* “söz”) **kel.** “iyi söz” **eşd.** “şefaat”

(2)

süçig saw (KT G 5, BK K 4) (*saw* “söz”) **kel.** “tatlı söz” **eşd.** “güzel ve aldatıcı konuşma, söz”

süçig söz (KB 1696) (*söz* “söz, kelim; haber”) **kel.** “tatlı söz” **eşd.** “tatlı dil”

6. Aşağıdaki örneklerde, eşdizimlilik anlamının ortaya çıkmasında temel etken olarak ad aktarması görülmektedir:

körklüg yüz (KB 1209) (*yüz* “yüz”) **kel.** “güzel yüz” **eşd.** “güzel yüz(lü) (kişi)”

beşiklig uragut (DLT 184) (*uragut* “kadın”) **kel.** “beşikli kadın” **eşd.** “bebeği olan kadın”

tonıtmış köz (BK D 2) (*köz* “göz”) **kel.** “yere bakan göz” **eşd.** “ümitsiz ve üzgün kişi”

7. Aşağıdaki örneklerde düğüm sözcüğü oluşturan sıfat benzetmeye dayalı bir anlamsal ilişkiyle eşdizimlilik anlamına etki etmektedir. Bu tür örneklerin, genellikle sözcüksel işlev olarak ölçü/miktar anlamı ifade etmesi dikkat çekmektedir:

bir agım yer (DLT 134) (*yer* “yer”) **kel.** “bir çıkımlık, yükselimlik yer” **eşd.** “bir adımda üzerine çıkılabilecek yükselti”

bir ağızk(i)ya sav (BTT 25 0587-[0]588) (*sav* “söz”) **kel.** “bir ağızcacık, bir ağız dolusu, ağız ölçüsünde söz” **eşd.** “birkaç cümlelik kısa söz”

bir ekim yer (DLT 253) (*yer* “yer”) **kel.** “bir ekimlik yer” **eşd.** “bir seferde ekilecek büyüklükte olan yer”

bir er turumı suw (DLT 594) (*suw* “su”) **kel.** “bir er(in ayakta) durumu su” **eşd.** “bir adam boyu derinliğindeki su”

bir kesek ötmek (DLT 308) (*kesek* “kesek, herhangi bir nesnenin bir parçası”) **kel.** “bir kesek ekmek” **eşd.** “bir parça ekmek”

bir kuçak böz (DLT 446) (*böz* “bez, kumaş”) **kel.** “bir kucak bez” **eşd.** “bir bohça kumaş”

bir kuçam neş (DLT 446) (*neş* “nesne, şey”) **kel.** “bir kucak şey” **eşd.** “herhangi bir şeyin bir demeti”

bir oktam yer (DLT 360) (*yer* “yer”) **kel.** “bir ok atımı yer” **eşd.** “bir ok atımı yer”

bir orum ot (DLT 362) (*ot* “ot”) **kel.** “bir biçimlik ot” **eşd.** “bir tutam ot”

bir öpüm mün (DLT 376) (*mün* “çorba”) **kel.** “bir yudum çorba” **eşd.** “bir yudum(luk) çorba”

bir sağım süt (DLT 463) (*süt* “süt”) **kel.** “bir sağım süt” **eşd.** “bir sağışta sağılan süt”

bir tikim türmek (DLT 567) (*türmek* “dürüm”) **kel.** “bir dikim dürüm” **eşd.** “bir parça dürüm”

bir tikü et (DLT 568) (*et* “et”) **kel.** “bir lokma et” **eşd.** “bir dilim et”

bir tilge yer (DLT 569) (*yer* “yer”) **kel.** “bir dilim yer” **eşd.** “bir şerit gibi olan uzun ince toprak parçası”

bir todum yim aş içgü (KB 4587) (*todum* “doyum”) **kel.** “bir doyum yiyecek içecek” **eşd.** “bir doyumluk yiyecek içecek”

bir tü saç (DLT 601) (*saç* “saç”) **kel.** “bir tüy saç” **eşd.** “bir tutam saç”

bir yarşım yer (DLT 669) (*yer* “yer”) **kel.** “bir yarışım, bir yarışlık yer” **eşd.** “bir at yarışı parkuru büyüklüğündeki arazi”

bir yogrum un (DLT 699) (*un* “un”) **kel.** “bir yoğurum un” **eşd.** “bir kerede yoğrulacak miktarda un”

bir yügrüm yer (DLT 716) (*yer* “yer”) **kel.** “bir koşum yer” **eşd.** “bir koşuda koşulacak büyüklükte alan”

4.7. Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal Kategorilerine göre Deyim ve Eşdizimlilik Örnekleri

4.7.1. Deyimler

4.7.1.1. Sifat + Ad

DÜĞÜM	DEYİM		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
AÇUKLUK “açıklık, açık”			<i>açıkluk kişi</i> (DLT 131) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “açıklık, açık kişi” dey. “cömert, iyi huylu kişi”
ADIN “başka, diğer”		<i>adın ajun</i> (EUDÇ 0054) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “başka, diğer dünya” dey. “öbür dünya, ahiret”	
AGIR “ağır”			<i>ağır adak</i> (DLT 134) (<i>adak</i> “ayak”) kel. “ağır ayak” dey. “yavaş yürüyen kimse”
AKI “eli açık, cömert”			<i>akı yanak</i> (DLT 146) (<i>yanak</i> “yanak”) kel. “cömert yanak”? dey. “iyi ceviz”
ALÇAK “alçak, aşağı”			<i>alçak kişi</i> (KB 2295) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “alçak, aşağı kişi” dey. “alçakgönüllü kişi”
AR “kestane rengi”			<i>ar böri</i> (DLT 147) (<i>böri</i> “kurt”) kel. “kestane rengi kurt” dey. “sırtlan”
AWUTÇA “bir avuç”			<i>awutça kara toprak</i> (KB 5425) (<i>toprak</i> “toprak”) kel. “bir avuç kara toprak” dey. “dünyalık mal

			mülk”
BAGIRLIG “bağırılı; ciğerli”			<i>bagırlıg er</i> (DLT 167) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “bağırılı er; ciğerli er” dey. “kimseye boyun eğmeyen adam”
BAKIR “bakır”			<i>bakır sukım</i> (DLT 509) (<i>sukım</i> “çam kozalağı biçiminde kesilerek içi oyulan, daha sonra üç yanından delinerek oka takılan bir ağaç parçası; oktan ıslık gibi bir ses çıkmasını sağlar”) kel. “bakır sukım” dey. “Mars gezegeninin adı”
BALDIR “bacak; dağın burun gibi çıkan yeri; gerçekleşme döneminin en başında gerçekleşen herhangi bir şey”			<i>baldır kız</i> (DLT 168) (<i>kız</i> “kız, kız çocuk”) kel. “baldır kız” dey. “üvey kız”
			<i>baldır oğul</i> (DLT 168) (<i>oğul</i> “oğul, erkek çocuk”) kel. “baldır oğul” dey. “üvey oğul”
BEDÜK “büyük”			<i>bedük belgü</i> (KB 3916) (<i>belgü</i> “iz”) kel. “büyük iz” dey. “bilinme, tanınma, şöhretli olma durumu”
BEDÜK BAGIRLIG “büyük bağırılı, ciğerli”			<i>bedük bagırlıg</i> (DLT 166) (<i>bagır</i> “ciğer; bağır”) kel. “büyük bağırılı, ciğerli” dey. “Kimseye boyun eğmeyen (kimse)”
BEKLİG “pek, sağlam”			<i>bekliğ kapug</i> (KB 436) (<i>kapug</i> “kapı”) kel. “sağlam kapı” dey. “kilitli kapı, olmayacak, zor iş”
			<i>bekliğ kapug</i> (KB 554) (<i>kapug</i> “kapı”)

			<p>kel. “kapalı kapı”</p> <p>dey. “yapılması gereken iş vs.”</p>
BEDGÜ / BEDKÜ / MEDKÜ / MEDÜ “ebedî”			<p>menü ajun (KB 4906) (ajun “dünya”)</p> <p>kel. “bengi dünya”</p> <p>dey. “ahiret”</p>
			<p>menü il (KB 5426)</p> <p>kel. “bengi il, ülke”</p> <p>dey. “sonsuz diyar, ahiret, cennet”</p>
	<i>bengü taş</i> (KT G 11, BK K 8, Yen. E100 1, E134) (<i>taş</i> “taş”)		<p>kel. “bengi, sonsuz taş”</p> <p>dey. “yazıt”</p>
BERK “pek, sağlam”			<p>berk tügün (KB 5888) (<i>tügün</i> “düğüm”)</p> <p>kel. “sağlam düğüm”</p> <p>dey. “gerçekleşmesi zor iş”</p>
BİLEKLİĞ “bilekli”			<p>bileklig er (DLT 52) (<i>er</i> “er, adam”)</p> <p>kel. “bilekli er”</p> <p>dey. “güçlü bir bileği olan adam, güçlü adam”</p>
BİR “bir (sayı)”			<p>bir ajun (KB 6642) (<i>ajun</i> “dünya”)</p> <p>kel. “bir dünya”</p> <p>dey. “öteki dünya, ahiret”</p>
		<i>bir bilig</i> (Huast. 247) (<i>bilig</i> “bilgi”)	<p>kel. “bir bilgi”</p> <p>dey. “içtenlik”</p>
BÖD “ağır bir şey yere düştüğünde çıkarttığı ses”?			<p>bön kişi (DLT 202) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “bön kişi”</p> <p>dey. “iri yarı ve kaba saba adam”</p>
BÜTÜN			bütün yarmak (DLT 215)

“bütün, tam”			(<i>yarmak</i> “para”) kel. “bütün para” dey. “güvenilir para”
CEFAÇI “cefacı, cefa eden”			<i>cefacı ajun</i> (KB 1237) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “cefa eden, zalim dünya” dey. “kötü şartlar ve kader”
ÇAPAK “küçük bir balık türü”			<i>çapak er</i> (DLT 221) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “çapak er” dey. “çelimsiz, sıksa adam”
ÇOLKUY ELİGLİĞ “parçalanmış, hasarlı? elli”			<i>çolkuy eliglig</i> (DLT 239) kel. “parçalanmış, hasarlı? elli” dey. “sakar”
ÇULIMAN “durgun su”			<i>çulman iş</i> (DLT 244) (<i>iş</i> “iş”) kel. “durgun su iş” dey. “içinden çıkılmayan iş”
EDERSİZ “eyersiz”			<i>edersiz yıgaç</i> (KB 1428) (<i>yıgaç</i> “ağaç”) kel. “eyersiz ağaç” dey. “tabut”
EDGÜ “iyi”			<i>edgü konut</i> (KB 4471) (<i>konut</i> “konut”) kel. “iyi konut” dey. “cennet”
			<i>edgü köz</i> (KB 609) (<i>köz</i> “göz”) kel. “iyi göz” dey. “teveccüh ve itimat (gösterme)”
			<i>edgü söz</i> (KB 32) (<i>söz</i> “söz”) kel. “iyi söz” dey. “şefaât”
			<i>edgü yol</i> (BTT 25 2173-2174) (<i>yol</i> “yol” (Skt.

			gati)) kel. “iyi yol” dey. “iyi varoluş şekli” (Skt. sugati)
EGRİ “eğri”	<i>egri tebe</i> (T2 G 4; Yen. E11 9) (<i>tebe</i> “deve”) kel. “eğri deve” dey. “(tek) hörgüçlü deve”		
EKKİ YÜZLÜĞ “iki yüzlü, iki yüzü olan”			<i>ekki yüzlüg</i> (DLT 719) kel. “iki yüzlü, iki yüzü olan” dey. “ikiyüzlü, özü sözü bir olmayan, riyakâr”
EL “el”			<i>el kişi</i> (DLT 254) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “el kişi” dey. “kötü, aşağılık kişi”
			<i>el kuş</i> (DLT 454) (<i>kuş</i> “kuş”) kel. “el kuş” dey. “akbaba”
ERDEM “erdem”	<i>erdem yürek</i> (Yen. E44 1) (<i>yürek</i> “yürek”) kel. “erdem yürek” dey. “kahramanca, korkusuz tutum, davranış”		
HAZIR “hazır”			<i>hazır cevap</i> (KB 2648) kel. “hazır cevap” dey. “anlayışlı, sözden anlayan ve yerinde konuşan”
İÇ “iç”			<i>iç et</i> (DLT 284) (<i>et</i> “et”) kel. “iç et” dey. “ciğere yapışık olan ince et tabakası”
			<i>iç söz</i> (DLT 284) (<i>söz</i> “söz”) kel. “iç söz” dey. “yürekteki gizli

			duygular, sır”
İÇKİN “içkin, içeride olan”			<i>ičkin er</i> (DLT 284) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “içkin, içeride olan” dey. “taraf deęiřtiren ve eskiden dūřman olduęu saflarda řimdi kendisine koruma saęlanan adam”
İÇRE “içeride, içerideki, içerisi”	<i>ičre sab</i> (T1 K 10) (<i>sab</i> “söz”) kel. “içerideki söz” dey. “gizli haber, mesaj”		
İÇTİN SİDARKI “iç taraftaki”		<i>ičtin sııarkı</i> (BTT 25 0729) (<i>sııar</i> “yön, taraf”) kel. “iç taraftaki” dey. “gizemli, içrek”	
İKİ “iki”			<i>iki böz</i> (KB 1238) (<i>böz</i> “bez”) kel. “iki bez parçası” dey. “kefen”
İKİGÜ “her iki”			<i>ikigü ajun</i> (KB 1659, 1663) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “her iki dünya” dey. “dünya ve ahiret”
İKİGÜN “her iki”			<i>ikigün ajun</i> (KB 1463) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “her iki dünya” dey. “dünya ve ahiret”
İRSEL “dönek”			<i>irsel ajun</i> (KB 399) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “dönek dünya” dey. “kötü talih”
İSİG “sıcak”		<i>isig öz</i> (BTT 25 0040; EUDÇ 0053; Alt.Dişl.Fil. 126; AP 146) (<i>öz</i> “öz, kendi”) kel. “sıcak öz” dey. “yaşam; can”	
İSİG ÖZLÜG “sıcak özlü”		<i>isig özlüg</i> (BTT 25 1967) (<i>öz</i> “öz, kendi”) kel. “sıcak özlü”	

		dey. "canlı, canlı varlık"	
KADITGAN "geri dönen"			<i>kaditgan er</i> (DLT 390) (<i>er</i> "er") kel. "geri dönen" dey. "kimseye boyun eğmeyen adam; inatçı adam"
KAPAKLIG "kapaklı"			<i>kapaklig kız</i> (DLT 398) (<i>kız</i> "kız") kel. "kapaklı kız" dey. "bakire"
KARA "kara"			<i>kara baş</i> (DLT 402) (<i>baş</i> "baş, kafa") kel. "kara baş" dey. "(erkek ya da kadın) köle"
			<i>kara kir</i> (KB 6457) (<i>kir</i> "kir") kel. "kara kir" dey. "kötülük"
			<i>kara kuş</i> (DLT 402) (<i>kuş</i> "kuş") kel. "kara kuş" dey. "kartal"
			<i>kara kuş</i> (DLT 402) (<i>kuş</i> "kuş") kel. "kara kuş" dey. "bir yıldız adı (Jüpiter gezegeni / Terazi Takımyıldızı)"
			<i>kara kuş</i> (DLT 402) (<i>kuş</i> "kuş") kel. "kara kuş" dey. "devenin toynağının ucu, kenarları"
			<i>kara orun</i> (DLT 402) (<i>orun</i> "yer") kel. "kara yer" dey. "mezar"
			<i>kara ot</i> (DLT 402) (<i>ot</i> "ot") kel. "kara ot"

			dey. “kurtboğan, bir tür bitkisel zehir”
	<i>kara ter</i> (T2 D 2) (<i>ter</i> “ter”) kel. “kara ter” dey. “çok çalışma”		
			<i>kara tün</i> (KB 4925) (<i>tün</i> “gece”) kel. “karanlık gece” dey. “belirsiz bir gelecek, karmaşa ortamı”
			<i>kara yağ</i> (DLT 402) (<i>yağ</i> “yağ”) kel. “kara yağ” dey. “petrol”
			<i>kara yir katı</i> (KB 395) (<i>yir</i> “yer”, <i>kat</i> “kat, huzur”) kel. “kara yer katı” dey. “mezar”
KARA KUŞ “kara kuş”			<i>kara kuş yıldız</i> (DLT 402) (<i>yıldız</i> “yıldız”) kel. “kara kuş yıldız” dey. “bir yıldız adı (Jüpiter gezegeni)”
KATIĞLIG “katıklı”			<i>katıglı er</i> (DLT 413) (<i>er</i> “er”) kel. “katıklı er” dey. “melez adam”
KATUTLUG “karışımli”			<i>katutlug ok</i> (DLT 415) (<i>ok</i> “ok”) kel. “karışımli ok” dey. “temrenine zehir sürülmüş ok”
KELİGLİ “gelen”			<i>keligli tün</i> (KB 5696) (<i>tün</i> “gece”) kel. “gelen gece” dey. “bilinmeyen âlem, ahiret”
KELİŞLİĞ BARIŞLIG “gelişli gidişli”			<i>kelişlig barışlig ew</i> (DLT 302) (<i>ew</i> “ev”) kel. “gelişli gidişli ev, geliş gidiş evi”

			dey. “konukevi”
IRAK “uzak”		<i>ırak bilig</i> (BTT 25 0235) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “uzak bilgi” dey. “ileri görüşlülük”	
KILIÇ “kılıç”			<i>kılıç han</i> (DLT 423) (<i>han</i> “han, kağan”) kel. “kılıç han” dey. “işlerini ve düşüncelerini, her şeyi bir kılıç gibi kesip atarak bir anda gerçekleştiren kağan”
KIYGAN “kıyan”			<i>kıyan el</i> (KB 850) (<i>el</i> “el”) kel. “kıyan el” dey. “hırsız”
KIZGU “kızaran”			<i>kızgu eñ</i> (KB 4938) (<i>eñ</i> “yüz, yanak, damak”) kel. “kızarmış yüz, al yanak” dey. “mutlu kişi”
			<i>kızgu meñiz</i> (KB 1164) (<i>meñiz</i> “beniz, yüz”) kel. “al yanak, kızarmış yüz” dey. “mutlu kişi”
KIZIL “kızıl, kırmızı”			<i>kızıl eñ</i> (KB 992) (<i>eñ</i> “yüz, yanak, damak”) kel. “kızıl yüz, al yanak” dey. “mutlu kişi”
			<i>kızıl meñiz</i> (KB 6229) (<i>meñiz</i> “beniz, yüz”) kel. “kızıl yüz, al yanak” dey. “mutlu kişi”
			<i>kızıl til</i> (KB 964, 2692) (<i>til</i> “dil”) kel. “kızıl dil” dey. “ne konuştuğunu bilmeyen, patavatsız kişi”
KİD “geniş”			<i>kiñ dünya</i> (KB 3649) (<i>dünya</i> “dünya”)

			<p>kel. “geniş dünya”</p> <p>dey. “huzur dolu dünya”</p>
			<p><i>kiñ elig</i> (KB 43, 55) (<i>elig</i> “el”)</p> <p>kel. “geniş el”</p> <p>dey. “eli açık, cömert”</p>
			<p><i>kiñ köñül</i> (KB 2487) (<i>köñül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “geniş gönül”</p> <p>dey. “gönlü geniş, hoşgörülü, iyiliksever”</p>
KODKI / KOTKI “aşağı(daki)”			<p><i>kotki</i> (<<i>kotiki</i>) <i>er</i> (DLT 444) (<i>er</i> “er, adam”)</p> <p>kel. “aşağı(daki), alçaktaki er”</p> <p>dey. “alçakgönüllü adam”</p>
			<p><i>kodki köñül</i> (KB 2049) (<i>köñül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “aşağı(daki) gönül”</p> <p>dey. “alçakgönüllülük tutumu, davranışı”</p>
KODKI ALÇAK “aşağı, alçak”			<p><i>kodki alçak kişi</i> (KB 1705) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “aşağı, alçak kişi”</p> <p>dey. “alçakgönüllü kişi”</p>
KOŞ “çift”			<p><i>koş at</i> (DLT 443) (<i>at</i> “at”)</p> <p>kel. “çift at”</p> <p>dey. “kağanın yedek atına verilen ad”</p>
KÖK “gökyüzü; mavi”			<p><i>kök temür</i> (DLT 550) (<i>temür</i> “demir”)</p> <p>kel. “mavi demir”</p> <p>dey. “kılıç”</p>
KÖKÇİN “göğümsü, kır”			<p><i>kökçin sakal</i> (KB 1798) (<i>sakal</i> “sakal”)</p> <p>kel. “göğümsü, kır sakallı”</p> <p>dey. “aksakal, yaşlı ve tecrübe sahibi”</p>
KÖNİ			<p><i>köni bod</i> (KB 1055) (<i>bod</i></p>

			<p>“boy”)</p> <p>kel. “doğru boy”</p> <p>dey. “dik vücut, sağlıklı, genç beden”</p>
			<p><i>köni yol</i> (KB 36) (<i>köni</i> “dik; doğru, gerçek”)</p> <p>kel. “doğru yol”</p> <p>dey. “İslam”</p>
KÖNİ TÜZ YORIGLI “doğru düz yürüyen”			<p><i>köni tüz yoriglı</i> (KB 1759) (<i>yori-</i> “yürümek, varmak”)</p> <p>kel. “doğru düz yürüyen”</p> <p>dey. “doğru ve dürüst olan (insan)”</p>
KÖDÜLLÜĞ “gönüllü”			<p><i>könüllüg er</i> (DLT 323) (<i>er</i> “er, adam”)</p> <p>kel. “gönüllü er”</p> <p>dey. “zeki adam”</p>
KÖP “çok”			<p><i>köp neş</i> (DLT 324) (<i>neş</i> “nesne, şey”)</p> <p>kel. “çok şey”</p> <p>dey. “iç içe geçmiş, birbirine dolanmış herhangi bir şey”</p>
KÖRÜGME “bakan, gören”	<i>körügme begler</i> (KT G 11, BK K 8) (<i>böd</i> “bu zaman”, <i>beg</i> “bey”) <p>kel. “itaatkâr beyler”</p> <p>dey. “emir altındaki itaatkâr beyler”</p>		
KÖRÜR “gören”	<i>körür köz</i> (KT K 10) <p>kel. “gören göz”</p> <p>dey. “dünya güzelliklerini gören göz, mutlu insan”</p>		
KULAÇ “kulaç”			<p><i>kulaç yir</i> (KB 6439)</p> <p>kel. “(bir) kulaç yer”</p> <p>dey. “mezar”</p>
KURÇ “sert”			<p><i>kurç temür</i> (DLT 450) (<i>temür</i> “demir”)</p> <p>kel. “sert demir”</p> <p>dey. “çelik”</p>

KURUG “kuru”			<i>kurug ew</i> (DLT 453) (<i>ew</i> “ev”) kel. “kuru ev” dey. “içinde eşya ya da insan olmayan, tamamen boş ev”
			<i>kurug kalbüd</i> (KB 1521) (<i>kalbüd</i> “kalıp; vücut”) kel. “kuru kalıp” dey. “boş bir kalıp, ceset”
			<i>kurug kep</i> (KB 2472) (<i>kep</i> “kalıp; beden; biçin”) kel. “kuru bir kalıp” dey. “içi boş, gönülsüz, odun (kişi)”
KÜLER “gülen”			<i>küler yüz</i> (KB 2405) kel. “gülen yüz” dey. “hoşgörü, samimiyet, hoşgörülü, samimi”
MUNDUZ “budala, şaşkın”			<i>munduz akın</i> (DLT 345) (<i>akın</i> “sel”) kel. “budala, şaşkın sel” dey. “beklenmeyen, ansızın bastıran sel”
MUNDUZ YORIGA “budala, şaşkın yürüyen”			<i>munduz yoriga at</i> (DLT 345) (<i>at</i> “at”) kel. “budala, şaşkın yürüyen at” dey. “yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at”
MÜDÜZ “boynuz, her türlü hayvan boynuzu”			<i>müñüz baka</i> (DLT 169) (<i>baka</i> “kurbağa”) kel. “boynuz kurbağa” dey. “boynuzlu kurbağa, kaplumbağa”
ODUG KÖDÜLLÜG “uyanık gönüllü”			<i>odug köñüllüg</i> (DLT 351) (<i>er</i> “er”) kel. “uyanık gönüllü” dey. “anlayışlı”
ODULMIŞ			<i>odulmuş kişi</i> (KB 1177)

“uyanmış”			kel. “uyanmış kişi” dey. “(gaflet uykusundan) uyanmış kişi”
ODUNMIŞ “uyanmış”			<i>odunmuş kişi</i> (KB 1398) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “uyanmış kişi” dey. “her şeyin farkına varmış, feraset sahibi kişi”
OGRI “hırsız”		<i>ogrı gönül</i> (BTT 25 1418) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “hırsız gönül” dey. “saldırgan, yağmacı davranış”	
OL “o”			<i>ol ajun</i> (DLT 137) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “o dünya” dey. “öbür dünya, ahiret”
ORTU “orta”			<i>ortu er</i> (DLT 361) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “orta er” dey. “orta yaşlı adam”
ÖKÜŞ “çok”			<i>öküş hil’at</i> (KB B 61) (<i>hil’at</i> “padişah veya vezir tarafından takdir edilen kimseye giydirilen elbise, itibar”) kel. “çok hil’at” dey. “itibar; ihsan”
ÖDRE “önce, eski”		<i>öyre ajun</i> (BTT 25 0764; Alt.Dişl. Fil. 061-062) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “önceki yaşam” dey. “varlık, önceki varlık”	
ÖRÜD “ak, beyaz”			<i>örün as</i> (KB 84) (<i>as</i> “kakım”) kel. “beyaz kakım” dey. “beyaz kakımdan (gelinlik)”
ÖRÜD BAŞLIG “ak başlı”			<i>örün başlıg</i> (KB 5085) kel. “ak başlı”

			dey. “aksakal, yaşlı ve tecrübeli (kişi)”
SACĞAK “saçan, dağıtan”			sacğak kişi (DLT 460) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “saçan, dağıtan kişi” dey. “zenginliğini saçıp savuran çarçur eden kimse, tutumsuz kişi”
SAG “sağ, sağ taraf”			sag köñül (DLT 462) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “sağ gönül” dey. “temiz, masum kalp, kişi”
SAKINUK “sakinmiş, düşünmüş”			sakinuk kişi (KB 1063) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “düşünmüş kişi” dey. “takva sahibi insan”
SARIG “sarı”			sarig kezik (DLT 313) (<i>kezik</i> “ateş ve titreme”) kel. “sarı ateş, titreme” dey. “sarılık hastalığı”
			sarig suw (DLT 471) (<i>suw</i> “su”) kel. “sarı su” dey. “karında toplanan sarı su”
			sarig turma (DLT 593) (<i>turma</i> “turp”) kel. “sarı turp” dey. “havuç”
SARIGLIG “sarılı”			sariglig er (DLT 51) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “sarılı er” dey. “vücudunda aşırı derecede safra olan adam”
SARP “güç, çetin”			sarp kılık (KB 5366) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “çetin kılık” dey. “güçlü, her şeye gücü yeten (kişi)”
			sarp yürek (KB 5549) kel. “çetin yürek”

			dey. “kanunları katı uygulayan, güçlü irade sahibi”
SEDREK “seyrek”			<i>sedrek kapug</i> (DLT 480) (<i>kapug</i> “kapı”) kel. “seyrek kapı” dey. “üzerinde bir ızgara ya da kafes olan kapı”
SEKİZ ADAKLIG “sekiz ayaklı”	<i>sekiz adaklıg barım</i> (Yen. E10 11, E11 2) (<i>barım</i> “mal mülk”) kel. “sekiz ayaklı mal mülk” dey. “sekiz ayaklı (?) mal mülk”		
SUK “açgözlü”			<i>suk ernek</i> (DLT 509) (<i>ernek</i> “parmak”) kel. “açgözlü parmak” dey. “işaret parmağı”
SÜRTÜK “sürtük, sürtünen”			<i>sürtük eşler</i> (DLT 516) (<i>eşler</i> “kadın”) kel. “sürtük, sürtünen kadın” dey. “lezbiyen”
SÜRÜNDİ “süründü, sürüldü”			<i>süründi er</i> (DLT 517) (<i>er</i> “er”) kel. “süründü, sürüldü adam” dey. “her mekânın istenmeyen kimsesi olan, her yerden kovulan adam”
SÜZÜK “süzük, süzülmüş”		<i>süzük gönül</i> (BTT 25 [4439]-44[4]0) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “süzülmüş gönül” dey. “saf dindarlık”	
			<i>süzük menü il</i> (KB 5426) kel. “süzük, bengi il, ülke” dey. “duru ve sonsuz diyar, ahiret, cennet”
TALIM “yırtıcı”		<i>talım kara kuş</i> (IB 3) (<i>kara kuş</i> “kartal”)	

		kel. “yırtıcı kara kuş / kartal” dey. “Garuda”	
TAPUZGU “bulunması gereken”			<i>tapuzgu neş</i> (DLT 533) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “bulunması gereken şey” dey. “bilmece”
TEMİR “demir”	<i>temir kapı</i> (KT G 4, BK K 3, T2 G 1, KÇ D 4) (<i>kapı</i> “kapı”) kel. “demir kapı” dey. “Demir Kapı, Semerkant’tan Termez yoluyla Belh’e giden yolun hemen hemen yarısında bulunan Baysun silsilesindeki Buzgala Geçidi”		
			<i>temir kazıuk</i> (DLT 421) (<i>kazıuk</i> “kazık ya da çivi”) kel. “demir kazık” dey. “kutup yıldızı”
TEİRİDEM “ilahi”		<i>teiridem köz</i> (EUDÇ 0843) (<i>köz</i> “göz”) kel. “ilahi göz” dey. “gerçekleri görebilen, basiretli”	
TEPİZ “bataklık; çorak”			<i>tepiş kişi</i> (DLT 552) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “bataklık, çorak kişi” dey. “haset eden kimse”
TERS “ters”			<i>ters tügün</i> (KB 3168) (<i>tügün</i> “dügüm”) kel. “ters dügüm” dey. “kördügüm, çözümlenmesi neredeyse imkânsız olan sorun”
TERS TETRÜ “ters”		<i>ters tetrü bahşılar</i> (BTT 25 [38]40) kel. “ters öğretmenler” dey. “sapkın / kâfir ² öğretmenler”	

TEWE “deve”			<i>tewe kuş</i> (DLT 454) (<i>kuş</i> “kuş”) kel. “deve kuş” dey. “devekuşu”
TİN “can, ruh, nefes; dizgin?”			<i>tın kişi</i> (DLT 563) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “tın kişi” dey. “tembelce yatan, bir işle uğraşmayan kimse”
TOGMIŞ “doğmuş”			<i>togmuş kün</i> (KB 1072) kel. “doğmuş gün, güneş” dey. “güzel günler, güzel baht”
TODITMIŞ “yere bakmış”	<i>toñıtmuş köz</i> (BK D 2) (<i>köz</i> “göz”) kel. “yere bakan göz” dey. “ümitsiz ve üzgün kişi”		
TÖRİMİŞ “türemiş, meydana gelmiş”			<i>töremiş iki</i> (KB 15) (<i>iki</i> “iki (sayı)”) kel. “türemiş, meydana gelmiş iki” dey. “yaratılan tüm varlıklar”
TÖRT “dört”			<i>tört iş</i> (KB 60) (<i>iş</i> “eş, arkadaş”) kel. “dört arkadaş” dey. “dört sahabe”
TÖZÜ “bütün, hep”			<i>tözü sanlıg</i> (KB B 5) (<i>sanlıg</i> “sayılı”) kel. “bütün, hep sayılı” dey. “bütün herkes / insanlar”
TUTAŞI TİRİLGÜ “devamlı toplanma; dirilme, yaşama”			<i>tutaşı tirilgü orun</i> (KB 5189) (<i>tutaşı</i> “devamlı, her zaman, daima”, <i>tirilmek</i> “dirilmek, yaşamak”) kel. “devamlı dirilme, yaşama yeri” dey. “sonsuz hayat yeri, ahiret”
TUTUNÇU			<i>tutunçu ogul</i> (DLT 598)

“tutunan, tutulan”			(<i>ogul</i> “oğul, erkek çocuk”) kel. “tutunan, tutulan oğul” dey. “evlat edinilmiş çocuk”
TUTUZGU “tutturulan”			<i>tutuzgu neş</i> (DLT 599) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “tutturulan şey” dey. “salık verilen (yapılması ya da buyrulması doğru olan) şey”
TÜ “tüy, kıl; renk”			<i>tü ni’met</i> (KB 1512) kel. “tüy, kıl; renk nimet” dey. “bol nimet”
			<i>tü ni’met</i> (KB 1979) kel. “tüy, kıl; renk nimet” dey. “türlü nimetler”
TÜGMİŞ			<i>tüğmiş elig</i> (KB 1673) (<i>elig</i> “el”) kel. “dügümlenmiş el” dey. “sıkı el, cimri”
TÜGÜLMİŞ “dügümlenmiş”			<i>tügülmüş köñül</i> (KB 3182) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “dügümlenmiş gönül” dey. “(başkalarına) kapalı gönül”
TÜGÜNLÜĞ “dügümlü”	<i>tügünlüg at</i> (T2 D 4) (<i>at</i> “at”) kel. “dügümlü at” dey. “savaş için hazırlanmış (kuyruğu düğümlü) at”		
TÜLÜĞ “tüylü”			<i>tülüg erik</i> (DLT 264) (<i>erik</i> “şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel ad”) kel. “tüylü erik” dey. “şeftali”
TÜPSÜZ			<i>tüpsüz teñiz</i> (KB 1164)

“dipsiz”			(<i>teniz</i> “deniz”) kel. “dipsiz deniz” dey. “bitmez, tükenmez, çok”
TÜŞÜK “düşük, düşmüş”			<i>tüşük kişi</i> (DLT 611) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “düşük kişi” dey. “miskin, aylak kimse”
UDIR “uyur, uyuyan”			<i>udur göz</i> (KB 5310) (<i>köz</i> “göz”) kel. “uyur, uyuyan göz” dey. “gaflet”
ULUG “ulu, yüce”			<i>ulug kün</i> (KB 32, 62) (<i>kün</i> “gün”) kel. “ulu gün” dey. “mahşer günü”
			<i>ulug yol</i> (KB 4727) (<i>yol</i> “yol”) kel. “büyük yol” dey. “fani ömür”
URUGLUK “tanelik”			<i>urugluk buğday</i> (DLT 623) (<i>urug</i> “herhangi bir şeyin tanesi”, <i>buğday</i> “buğday”) kel. “tanelik buğday” dey. “tohum yapılmak için saklanan buğday”
USRIK “uyuklayan”			<i>usrık öz</i> (KB 6560) (<i>öz</i> “öz, kendi”) kel. “uyuklayan öz” dey. “gafil insan”
UŞAK “küçük”			<i>uşak söz</i> (DLT 626) (<i>söz</i> “söz”) kel. “küçük söz” dey. “iftira”
UŞAKÇI “küçükçü, kıırtıcı”			<i>uşakçı kişi</i> (KB 1299) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “küçükçü, kıırtıcı kişi” dey. “dedikodu yapan kişi”

UWUTSUZ “utançsız, utanmaz”			<i>uwutsuz köz</i> (KB 849) (<i>köz</i> “göz”) kel. “utançsız, utanmaz göz” dey. “gözü doymaz, açgözlü”
UZ MADLIG “usta adımlı”		<i>uz manlıg</i> (BTT 25 1993) kel. “usta adımlı” dey. “doğru, uygun gidişatlı” (Buda adı: Sukrama)	
UZUN “uzun”			<i>uzun elig</i> (KB 230) kel. “uzun el” dey. “nüfuz, halkı idare edebilme gücü”
UZUN TONLUG “uzun donlu”		<i>uzun tonlug urı</i> (Huast. 155) (<i>urı</i> “oğul, genç, delikanlı”) kel. “uzun donlu genç” dey. “rahip”	
ÜÇ “üç”		<i>üç uğuşlar</i> (BTT 25 [4]076) (<i>uğuş</i> “aile, soy, nesil, kuşak”) kel. “üç kuşak” dey. “üç dünya (unsuru)”	
ÜRÜD “ak, beyaz”			<i>ürüñ kuş</i> (DLT 454) (<i>kuş</i> “kuş”) kel. “ak, beyaz kuş” dey. “akdoğan”
YAB/WLAK “kötü”		<i>yawlak bilig</i> (Huast. 12-13) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “kötü bilgi” dey. “kötülük”	
		<i>y(a)wlaç yol</i> (BTT 25 0312) (<i>yol</i> “yol”) kel. “kötü yol” dey. “kötü varoluş şekli” (Skt. durgati)	
YAGIZ “yağız, kızıl ile kara arası renk, toprak rengi”		<i>yagız yer</i> (BTT 25 1909-1910) (<i>yer</i> “yer, zemin”) kel. “yağız yer” dey. “yeryüzü, dünya”	

YAGLIG “yağlı”			<i>yaglig tikü</i> (DLT 706) (<i>tikü</i> “lokma”) kel. “yağlı lokma” dey. “güzel, doyurucu, cezbedici yiyecek ve benzeri maddi haz veren şeyler”
YAMAN “rezil, kötü”			<i>yaman ig</i> (DLT 656) (<i>ig</i> “hastalık”) kel. “rezil, kötü hastalık” dey. “fil hastalığı (cildin ve kaşların aşırı kalınlaşmasına neden olan bir hastalık)”
YADI “yeni”		<i>yadı kün</i> (Alt.Dişl.Fil. 026) (<i>kün</i> “gün”) kel. “yeni gün” dey. “eş seçme töreni”	
YARINÇA “kürek kemiği kadar”		<i>yarinça yasıç</i> (IB 40) (<i>yasıç</i> “ok temreni”) kel. “kürek kemiği kadar ok temreni” dey. “kuş gagası”	
YARINLIK “yarınlık, ertesi günlük”			<i>yarinlik iş</i> (KB 1208) kel. “yarınlık iş” dey. “ahiret işi”
			<i>yarinlik orun</i> (KB 1147) (<i>orun</i> “yer”) kel. “yarınlık yer” dey. “öbür dünya, ahiret”
Y(A)RLIKAGUÇI “buyurucu”		<i>y(a)rlıkaguçi y(a)rlıklar</i> (BTT 25 2199) (<i>yarlık</i> “buyruk”) kel. “buyurucu buyruklar” dey. “ilan edilen öğretiler”	
YASI “yassı, düz”			<i>yası yıgaç</i> (DLT 669) (<i>yıgaç</i> “ağaç”) kel. “yassı ağaç” dey. “hamur tahtası”
YAŞ “(yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler ya da zerzevat”			<i>yaş ot</i> (DLT 670) (<i>yaş</i> “(yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler ya da zerzevat”, <i>ot</i> “ot”)

			kel. “yaş ot” dey. “taze saman”
YAŞAGULUK “yaşanacak”		<i>yaşaguluk isig öz</i> (BTT 25 2158-2159) kel. “yaşanacak sıcak öz” dey. “yaşanacak ömür süresi, ömür”	
YATUK “yatık”			<i>yatuk kişi</i> (DLT 675) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “yatık, yatmış kişi” dey. “tembel bir kimse”
YAWLAK TILLIG “kötü dilli”			<i>yawlak tillig</i> (DLT 590) kel. “kötü dilli” dey. “sürekli küfür eden”
YAYIG “dönek”			<i>yayig dünya</i> (KB 1073) (<i>dünya</i> “dünya”) kel. “dönek dünya” dey. “dönek, kararsız dünya, talih”
			<i>yayig kut</i> (KB 91, 6133) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “dönek kut” dey. “dönek huylu mutluluk”
YAYILGAN “sallanan, eğilip bükülen, yayılan”			<i>yayilgan kişi</i> (DLT 677) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “sallanan, eğilip bükülen, yayılan kişi” dey. “kararsız, bir işte sebat etmeyen kimse”
YETİLMİŞ “tamamlanmış”			<i>yetilmiş yaş</i> (KB 1222) (<i>yaş</i> “yaş, ömür”) kel. “tamamlanmış yaş” dey. “yaşını başını almış, olgun, tecrübeli (kişi)”
YIDIG “pis kokulu”			<i>yıdıg ot</i> (DLT 689) (<i>ot</i> “ot”) kel. “pis kokulu ot” dey. “sedefotu”
YIMŞAK “yumuşak”	<i>yımşak ağı</i> (KT G 5, BK K 4) kel. “yumuşak ipek”		

	dey. “güzel ve aldatıcı ipek”		
YİNÇGE “ince”			<i>yinçge kız</i> (DLT 431) (<i>kız</i> “kız”) kel. “ince kız” dey. “yatağa alınacak, yetişkin cariye”
			<i>yinçge kişi</i> (DLT 696) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “ince kişi” dey. “zahit, kendini adanmış, kulluk eden adam”
YİNÇGE YİP “ince ip söz”			<i>yinçge yip söz</i> (KB 748) (<i>söz</i> “söz”) kel. “ince iplik (gibi) söz” dey. “ince bir nükte”
YİTİ “yedi”			<i>yiti endam</i> (KB 2797) (<i>endam</i> “beden, boy, biçim”) kel. “yedi endam” dey. “yedi organ”
YİTİ “keskin”			<i>yiti kôz</i> (KB 2487) (<i>yiti</i> “keskin”) kel. “keskin göz” dey. “keskin bakış”
YUMGAK “yumak, yuvarlak”			<i>yumgak tana</i> (DLT 709) (<i>tana</i> “tane”) kel. “yumak, yuvarlak tane” dey. “kişniş tohumu”
YÜKSEK “yüksek”			<i>yüksek tôr</i> (KB 308) (<i>tôr</i> “baş köşe”) kel. “yüksek baş köşe” dey. “önemi büyük”
YÜN “yün, tüy”			<i>yün kuş</i> (DLT 454) (<i>kuş</i> “kuş”) kel. “yün, tüy kuş” dey. “tavuskuşu”
YÜZ MİD “yüz bin”		<i>yüz miñ ajunlar</i> (AP 164) (<i>ajun</i> “dünya; varlık şekli”)	

		kel. “yüz bin dünya” dey. “yüz binlerce, sayısız varlık şekli”	
--	--	---	--

4.7.1.2. Ad + Sıfat

DÜĞÜM	DEYİM		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
ADAKI TAYIG “ayağı kaygan”			<i>adaku tayig</i> (KB 670) (<i>adaku</i> “ayak”) kel. “ayağı kaygan” dey. “sabit olmayan, sürekli değişen, dönek”
BAGRI TAŞ “bağrı taş”			<i>bagrı taş</i> (KB 4988) (bağır “karaciğer, göğüs”) kel. “bağrı taş” dey. “katı, kötü yürekli”
BAKIŞI YIRAK “bakışı irak, uzak”			<i>bakışı yırak</i> (KB 1855) (<i>bakış</i> “bakış, bakışma”) kel. “bakışı uzak” dey. “öngörülü”
BAŞI TEZGİNÜK “başı dönmüş, dolaşmış”			<i>başı tezgînük</i> (KB 3089) (<i>baş</i> “baş, kafa”) kel. “başı dönmüş, dolaşmış” dey. “doğru yoldan çıkmış, dünyalık işlere kendini kaptırmış”
BODI TAPI “boyu razı, memnun, ikna olmuş”			<i>bodi tapı</i> (DLT 531) (<i>tapı</i> “rıza; memnuniyet; ikna olma”) kel. “boyu razı, memnun, ikna olmuş” dey. “orta boylu (kişi)”
BOĞZI ULUG “boğazı ulu”			<i>bogzı ulug</i> (KB 4593) (<i>boguz</i> “boğaz”) kel. “boğazı büyük” dey. “boğazına düşkün”
ELGİ BERK “eli sağlam”			<i>elgi berk</i> (KB 2799) (<i>elig</i> “el”) kel. “eli sağlam”

			dey. “eli sıkı, tutumlu”
ELGİ KİD “eli geniş”			<i>elgi kiş</i> (KB 3254) (<i>elig</i> “el”) kel. “eli geniş” dey. “eli açık, cömert”
ELGİ KURUG “eli kuru”			<i>elgi kurug</i> (KB 5075) (<i>elig</i> “el”) kel. “eli kuru” dey. “cimri”
ELGİ UZUN “eli uzun”			<i>elgi uzun</i> (KB 1037) (<i>elig</i> “el”) kel. “eli uzun” dey. “eli her şeye uzanan, nüfuz sahibi, sözü geçen, iktidar sahibi”
KILINÇI ODAY “eylemi kolay”			<i>kılınçı oñay</i> (KB 2294) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi kolay” dey. “tavırları yumuşak, iyi, dürüst”
KILKI ALÇAK “kılığı alçak”			<i>kalkı alçak</i> (KB 703) (<i>kalık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı alçak” eşd. “mütevazı doğalı”
KILKI ODAY “kılığı kolay”			<i>kalkı oñay</i> (KB 325) (<i>kalık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı kolay” dey. “yumuşak doğalı, huylu”
KÖDLİ AÇUK “gönlü açık”			<i>köñli açuk</i> (KB 2122) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “gönlü açık” dey. “alçakgönüllü”
KÖDLİ BAY “gönlü zengin”			<i>köñli bay</i> (KB 2620) kel. “gönlü zengin” dey. “gönlü zengin, cömert”
KÖDLİ BEDÜK “gönlü büyük”			<i>köñli bedük</i> (KB 2297) kel. “gönlü büyük” dey. “mağrur”
KÖDLİ BÜTÜN “gönlü bütün”			<i>köñli bütün</i> (KB 1251) kel. “gönlü bütün”

			dey. “içi rahat, huzurlu” <i>könli ediz</i> (KB 4813)
KÖDLİ EDİZ “gönlü yüksek”			kel. “gönlü yüksek” dey. “iyi, gönlü zengin”
KÖDLİ KİD “gönlü geniş”			<i>könli kiş</i> (KB 4416) kel. “gönlü geniş” dey. “eli bol, cömert”
			<i>könli kiş</i> (KB 4987) kel. “gönlü geniş” dey. “hoşgörülü, cömert”
KÖDLİ KOKUZ “gönlü boş”			<i>könli kokuz</i> (KB 5448) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü boş” dey. “düşünceli, kederli”
KÖDLİ KORKLIK “gönlü korkak”			<i>könli korklık</i> (KB 1986) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü korkak” dey. “(hataya düşmemek için) titiz davranış”
KÖDLİ KÖNİ “gönlü doğru”			<i>könli köni</i> (KB 1523) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü doğru” dey. “temiz kalpli, dürüst”
KÖDLİ ODUG “gönlü uyanık”			<i>könli odug</i> (KB 4189) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü uyanık” dey. “uyanık, zihni açık, her şeyin farkında olan, anlayışlı”
KÖDLİ ÖRÜG “gönlü sakin”			<i>könli örüg</i> (KB 6038) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü sakin” dey. “nefsine hâkim olan”
KÖDLİ TETİG “gönlü tetik, çevik, kıvrak”			<i>könli tetig</i> (KB 5929) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü tetik, çevik, kıvrak” dey. “dikkatli, uyanık”
KÖDLİ TİRİG “gönlü diri”			<i>könli tirig</i> (KB 3642) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü diri”

			dey. “sağlam gönüllü, her şeyin farkında, olgun”
KÖDLİ TOLU “gönlü dolu”			<i>könlü tolu</i> (KB 1964) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü dolu” dey. “gönlü zengin”
KÖDLİ TUDAŞ “gönlü eş”			<i>könlü tudaş</i> (KB 4991) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü eş” dey. “huyu, karakteri başka birine uygun”
KÖDLİ TÜŞÜK “gönlü düşük, düşmüş”			<i>könlü tüşük</i> (KB 1563) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü düşük” dey. “gönlü sıkıntı içinde, üzgün”
KÖDLİ TÜZ “gönlü düz”			<i>könlü tüz</i> (KB 1080) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü düz” dey. “kalbi temiz, temiz kalpli, dürüst”
KÖDLİ TÜZÜK “gönlü düzgün”			<i>könlü tüzük</i> (KB 3085) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü düzgün” dey. “iyi kalpli, dürüst”
KÖDLİ ULUG “gönlü ulu, yüce”			<i>könlü ulug</i> (KB 2115) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü ulu, yüce” dey. “kibirli”
KÖDLİ YAKIN “gönlü yakın”			<i>könlü yakın</i> (KB 5614; 5838) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü yakın” dey. “dost; içten kişi”
KÖDLİ YARUK “gönlü parlak”			<i>könlü yaruk</i> (KB 5599) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü parlak” dey. “güvenilir, dürüst”
KÖDLİ YAZI “gönlü kır, ova”			<i>könlü yazı</i> (KB 3383) (<i>könlü</i> “gönül”) kel. “gönlü ova (gibi düz)”

			dey. “temiz kalpli (insan)” <i>könli yuwka</i> (KB 3351) (<i>könül</i> “gönül”, yuwka “zayıf”) kel. “gönlü ince, yoğunluğu az” dey. “gönlü kırılğan, darılğan”
KÖDLİ YUWKA “gönlü ince, yoğunluğu az”			
KÖDLİ YÜKSEK EDİZ “gönlü yüksek”			<i>könli yüksek ediz</i> (KB 4998) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü yüksek” dey. “gönlü çok yüksek”
KÖTİ KIZLAK “kıcı kızlak”			<i>köti kızlak</i> (DLT 433) (<i>kızlak</i> “kızıl?”) kel. “kıcı kızlak” dey. “kırmızı kuyruklu bir kuş”
KÖZİ AÇ “gözü aç”			<i>közi aç</i> (KB 2003) (<i>köz</i> “göz”) kel. “gözü aç” dey. “gözü aç, açgözlü”
KÖZİ TOK “gözü tok”			<i>közi tok</i> (KB 1191) kel. “gözü tok” dey. “gözü tok / tok gözlü”
KÖZİ KAŞI YABLAK “gözü kaşı kötü”	<i>közi kaşı yablak</i> (KT K 11) kel. “gözü kaşı kötü” dey. “kederli, üzgün”		
KÖZİ KÖDLİ BAY “gözü, gönlü zengin”			<i>közi könlü bay</i> (KB 407) (<i>köz</i> “göz”, <i>könül</i> “gönül”) kel. “gözü, gönlü zengin” dey. “cömert”
KÖZİ KÖDLİ TOK “gözü gönlü tok”			<i>közi könlü tok</i> (KB 2607) kel. “gözü gönlü tok” dey. “gözü ve gönlü tok”
KULAKI SAK “kulağı uyanık”			<i>kulakı sak</i> (KB 2481) kel. “kulağı uyanık” dey. “kulağı delik, olup bitenleri çabuk haber alan kimse”
MEDESİ TOLU			<i>meñesi tolu</i> (KB 57, 6101) (<i>meñe</i> “beyin”)

“beyni dolu”			kel. “beyni dolu” dey. “çok iyi düşünen, akıllı”
MEDZİ AL “benzi al”			<i>meñzi al</i> (KB 2356) (<i>meñiz</i> “beniz, yüz”) kel. “benzi al” dey. “yüzü al / utanmış”
ORNI KURUG “yeri kuru”			<i>orni kurug</i> (KB 3375) kel. “yeri kuru” dey. “yeri boş, soyu kurumuş, nesli devam etmeyen”
SAKINÇI UZUN “düşüncesi uzun”			<i>sakinçi uzun</i> (KB 1533) (<i>sakinç</i> “düşünce”) kel. “düşüncesi uzun” dey. “geleceğe yönelik istekleri çok”
SAKINÇIN TÜGÜK “düşüncesiyle düğümlü, çatık (çatılmış olan)”			<i>sakinçin tügük</i> (KB 1563) (<i>sakinç</i> “düşünce”) kel. “düşüncesiyle düğümlü, çatık (çatılmış olan)” dey. “kederiyle baş başa”
TEĞİZDE BATIG “denizden batık, derin”			<i>teñizde batıg</i> (KB 6203) kel. “denizden derin” dey. “çok etkili (üzüntü vs.)”
TİLİ KÖDLİ TED “dili, gönlü denk”			<i>tili köñli ten</i> (KB 2481) (<i>til</i> “dil organı; dil, lisan”, <i>köñül</i> “gönül”) kel. “dili, gönlü denk” dey. “özü sözü bir”
TOPULGALI UÇUZ “kolay”	<i>topulgalı uçuz</i> (T1 G 6) (<i>topulmak</i> “delinmek”) kel. “delinmesi kolay” dey. “zayıf, alt edilmesi kolay”		
TOPULGULUK ALP “delinmesi zor”	<i>topulguluk alp</i> (T1 G 6) (<i>topulmak</i> “delinmek”) kel. “delinmesi zor” dey. “alt edilmesi zor, güçlü, sağlam”		
TUZI ETMEKİ KİD “tuzu ve ekmeği			<i>tuzı etmeki kiñ</i> (KB 2274) (<i>kiñ</i> “geniş”)

geniş”			kel. “tuzu ve ekmeği geniş” dey. “sofrası açık, cömert”
ÜZGELİ UÇUZ “kırılması, koparılması kolay”	<i>üzgeli uçuz</i> (T1 G 6) (üzmek “kopmak”) kel. “koparılması kolay” dey. “alt edilmesi kolay”		
ÜZGÜLÜK ALP “kırılması, koparılması zor”	<i>üzgüçük alp</i> (T1 G 7) kel. “koparılması zor” dey. “alt edilmesi zor”		
YOLDA AZMIŞ “yoldan şaşmış, çıkılmış”			<i>yolda azmış</i> (KB 3089) kel. “yoldan şaşmış, çıkmış” dey. “yoldan çıkmış”

4.7.1.3. Zarf + Sıfat

DÜĞÜM	DEYİM		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
ARIG “arı, saf, temiz”			<i>yinçge arıg</i> (KB 5329) (<i>yinçge</i> “ince”) kel. “ince temiz” dey. “çok temiz; adaletli”
ARTOK “çok, fazla”		<i>taki artok</i> (BTT 25 0287) (<i>taki</i> “daha”) kel. “daha fazla” dey. “daha fazla; daha büyük; daha güçlü”	
TEDSİZ “denksiz, denk olmayan”			<i>idi tensiz</i> (KB 1662) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “çok denksiz, denk olmayan” dey. “çok fena, çok kötü”
TERS “ters”			<i>idi ters</i> (KB 491) (<i>idi</i> “pek, çok”) (<i>ters</i> “ters”) kel. “çok ters” dey. “çok fena, kötü”

4.7.2. Deyimsel Eşdizimliler

4.7.2.1. Sıfat + Ad

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
AÇ SARAN aç “aç, tok olmayan”, saran “cimri”		<i>aç saran köñül</i> ²² (BTT 25 0768) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “aç, cimri gönül” eşd. “açgözlülük ve cimrilik tutumu”	
AGIR “ağır”		<i>agir ayançañ ... köñül</i> (BTT 25 0114-0[1]15) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “ağır ibadet gönü” eşd. “içten / samimi ibadet zihni”	
			<i>agir sawçı</i> (KB 4838) (<i>sawçı</i> “sözcü”) kel. “ağır sözcü” eşd. “ulu elçi, peygamber”
	<i>agir taş</i> (BK G 15) (<i>taş</i> “taş”) kel. “ağır taş” eşd. “değerli mücevher”		
			<i>agir yük</i> (KB 2797) (<i>yük</i> “yük”) kel. “ağır yük” eşd. “önemli, ciddi sorumluluk”
AGMAKSIZ “çıkmayan, yükselmeyen”		<i>agmaksız köñül</i> (BTT 25 0738-0739) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “çıkmayan, yükselmeyen gönül” eşd. “değişmez, sarsılmaz, sabit eğilim, istikrarlı zihin, zihniyet”	

²² Altı çizili sözcükler, sınırlı eşdizimlilerde özelleşmiş anlama sahip bileşeni, deyimlerde ve deyimsel eşdizimlilerde ise anlam bakımından donuk (değişmeceli anlama sahip) bileşeni gösterir.

AGULUG EMGETMEKLİĞ “zehirli, acı, elem verici”		<i>agulug emgetmeklig köñül</i> (BTT 25 0067) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “zehirli, acı ve elem verici gönül” eşd. “zarar verici niyet”	
ALÇAK “alçak, aşağı”			<i>alçak köñül</i> (KB 2274) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “alçak, aşağı gönül” eşd. “alçakgönüllü, yumuşak huylu tavır, davranış”
ALTUN “altın(dan)”			<i>altun özüik</i> (DLT 384) (<i>özüik</i> “kadınlara verilen bir unvan”) kel. “altın kadın” eşd. “ruhu altın gibi temiz olan kadın”
ANIG “kötü”	<i>anıg bilig</i> (KT G 5, BK K 4) (<i>anıg</i> “kötü”, <i>bilig</i> “bilgi”) kel. “kötü(lük) bilgi(si)” eşd. “kötülük, kötülük düşüncesi”		
ARIG “arı, saf, temiz”		<i>arig köñül</i> (Huast. 247) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “arı gönül” eşd. “temiz, iyi tutum, niyet”	
		<i>arig nom</i> (Huast. 42) (<i>nom</i> “yasa”) kel. “temiz yasa” eşd. “iyi, faydalı öğreti”	
ARTANÇSIZ KÖDÜLLÜĞ “bozulmamış gönüllü”		<i>artançsız köñüllüg</i> (BTT 25 3438) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “bozulmamış gönüllü” eşd. “dürüst tutumlu, davranışlı” (Buda adı: Abhediyabuddhi)	
ARTOKRAK ÜSTÜNKİ “daha fazla, en yüksek”		<i>artokrak üstünki kertgüiç köñül</i> (BTT 25 1891-1892) (<i>üstünki</i> “en yüksek, en yüksek noktada	

		bulunan”, <i>kertgünç</i> “inanç, iman”, <i>köñül</i> “gönül” kel. “daha fazla, en yüksek inanç gönlü” eşd. “en yoğun ve içten inanç tutumu”	
ARUKSUZ “yorgun olmayan”		<i>aruksuz köñül</i> (EUDÇ 0336) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “yorgun olmayan gönül” eşd. “yorulmak bilmeyen tutum, davranış”	
ATLIG KÜÜLÜĞ “adlı, sanlı”		<i>atlıg küülüg erdini</i> (BTT 25 1775) (<i>erdini</i> “mücevher”) kel. “ünlü, adlı sanlı mücevher” eşd. “ünlü, adlı sanlı mücevher” (Buda adı: Yaşoratna)	
AYIG “kötü, kötülük”		<i>ayig nom</i> (BTT 25 1015) (<i>nom</i> “kanun, yasa”) kel. “kötü yasa” eşd. “zararlı, işe yaramaz öğreti”	
		<i>ayig tüş</i> (EUDÇ 0577-0578) (<i>tüş</i> “meyve, mahsul; sonuç”) kel. “kötü meyve, sonuç” eşd. “şiddetli ceza”	
AYIG KILINÇLIG “kötü eylemli”		<i>ayig kılınçlıg kir</i> (BTT 25 0[1]16, 11[19]) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”, <i>kir</i> “kir, pislik”) kel. “kötü eylemli kir” eşd. “içinde kötü eylemin de bulunduğu manevi kir, günah”	
AYIG ÖGLİ “kötü akıllı, zekâlı”		<i>ayig ögli sakınç</i> (BTT 25 1056) (<i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “kötü akıllı düşünce” eşd. “kötü niyetli zihin / insan”	
BATIG “batık, derin”			<i>batıg yinçge söz</i> (KB 4394) (<i>yinçge</i> “ince” söz

			<p>“söz”)</p> <p>kel. “batık, derin, ince söz”</p> <p>eşd. “çok ince, yoğun duygulu ince söz”</p>
<p>BEK KATIG “sağlam, sert, katı”</p>		<p><i>bek katig man</i> (BTT 25 1484) (<i>man</i> “adım”)</p> <p>kel. “sağlam bir adım”</p> <p>eşd. “sağlam ilerleme”</p>	
		<p><i>bek katig köñül</i> (BTT 25 2216) (<i>köñül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “sağlam, katı gönül”</p> <p>eşd. “çok kararlı² tutum”</p>	
		<p><i>b(e)k katig nom</i> (BTT 25 1787-1788) (<i>nom</i> “kanun, yasa”)</p> <p>kel. “sert, katı yasa”</p> <p>eşd. “sarsılmaz, sağlam² öğreti²”</p>	
<p>BELGÜRTME “belirtme, gösterme”</p>		<p><i>b(e)lgürtme etöz</i> (BTT 25 0081) (<i>etöz</i> “beden”)</p> <p>kel. “belirtme beden”</p> <p>eşd. “yeni bir bedende ortaya çıkmış kişi, dönüşümlü bir beden”</p>	
<p>BELGÜSÜZ “belgisiz, işaretsiz”</p>		<p><i>b(e)lgüsüz nom</i> (BTT 25 3326-3327) (<i>nom</i> “kanun, yasa”)</p> <p>kel. “belgisiz yasa”</p> <p>eşd. “özelliksiz öğreti”</p>	
<p>BUYAN EVİRGÜLÜK “sevap aktarımı (yapma)”</p>		<p><i>buyan evirgünlük köñül</i> (BTT 25 34[04]-3405) (<i>köñül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “sevap aktarımı yapması gereken gönül”</p> <p>eşd. “sevap aktarımı gerektiren tutum, davranış”</p>	
<p>BÜTMİŞ “bitmiş, tamamlanmış”</p>			<p><i>bütmiş baş</i> (DLT 292) (<i>baş</i> “yara”)</p> <p>kel. “bitmiş, tamamlanmış yara”</p> <p>eşd. “onulmuş, iyileşmiş yara”</p>

ÇIN “doğru, gerçek”			<i>çin tiriglik</i> (KB 60) (<i>tiriglik</i> “dirilik, canlılık”) kel. “doğru, gerçek dirilik” eşd. “gerçek hayat”
ÇIN KERTÜ “doğru, gerçek”		<i>çin kertü tokır</i> (BTT 25 2689) (<i>tokır</i> “saç”) kel. “doğru, gerçek saç” eşd. “samimi bir zihin”	
EDGÜ “iyi”		<i>edgü edrem</i> (BTT 25 1321-1322) (<i>edrem</i> “erdem”) kel. “iyi erdem” eşd. “üstün yetenek, meziyet”	<i>edgü erdem</i> (KB 2719) (<i>erdem</i> “erdem”) kel. “iyi erdem” eşd. “üstün yetenek, meziyet”
		<i>edgü nom</i> (BTT 25 0838) (<i>nom</i> “kanun, yasa”) kel. “iyi yasa” eşd. “tutarlı, yararlı öğreti”	
			<i>edgü yol</i> (KB 3263) (<i>yol</i> “yol”) kel. “iyi yol” eşd. “doğru, düzgün davranış, tutum, dürüstlük”
EDGÜ ÖGLİ “iyi akıllı, düşünceli”		<i>edgü ögli köñül</i> (BTT 25 0286) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “iyi düşünceli gönül” eşd. “iyi niyet(li zihin, insan)” (Skt. maitrī)	
		<i>edgü ögli sakınç</i> (BTT 25 1056) (<i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “iyi düşünceli düşünce” eşd. “iyi niyetli zihin / insan”	
EDGÜLÜĞ “iyi”		<i>edgü lüg iş</i> (BTT 25 0663) (<i>iş</i> “iş, eylem, hareket”) kel. “iyi iş” eşd. “iyiliştirici, yararlı eser”	

		<i>edgülig tüş</i> (BTT 25 0163) (<i>tüş</i> “meyve”) kel. “İyi meyve” eşd. “yararlı karşılık; manevi tazminat?”	
EGRİ “eğri”			<i>egri yol</i> (KB 6097) (<i>yol</i> “yol”) kel. “eğri yol” eşd. “kötü davranış, tutum, gidiş, günahkârlık”
ENÇİN ORNANMIŞ “sevinçle yerleşmiş”		<i>ençin ornanmış köñül</i> (BTT 25 3230) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “sevinçle yerleşmiş gönül” eşd. “sükûnetle kurulan zihin / tutum”	
ERMİŞ BARMİŞ “erişmek, gitmiş”	<i>ermiş barmış edgü el</i> (KT D 23, BK D 19) (<i>edgü</i> “iyi”) kel. “erişmiş, gitmiş iyi yurt” eşd. “gönenç, refah içindeki, iyi (durumdaki) yurt”		
EVİRMEKLİĞ “evirme, döndürme ile ilgili”		<i>evirmeklig köñül</i> (BTT 25 3150) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “evirme, döndürmeye yarayan / ile ilgili gönül” eşd. “iletim zihniyeti, düşünüşü”	
İLİNMEKSİZ YAPŞINMAKSIZ “yapışmayan, bağlanmayan”		<i>ilinmeksiz yapşınmaksız köñül</i> (BTT 25 3418-3419) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “yapışmayan, bağlanmayan gönül” eşd. “bağlanmama düşüncesi, tutumu”	
İNÇGEDE BARMİŞ “incelikle gitmiş”		<i>inçgede barmış köñül</i> (BTT 25 1923) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “incelikle gitmiş gönül”	

		eşd. “incelikle, nezaketle değişmiş ruh, düşünce”	
İRÜKSÜZ “gediksiz, deliksiz”			<i>irüksüz tolu</i> (KB 2075) (<i>tolu</i> “dolu”) kel. “gediksiz dolu” eşd. “eksilmeyen bir ay”
İSİĞ YÜZLÜĞ “sıcak yüzlü”			<i>isig yüzlüg</i> (KB 1854) (<i>yüz</i> “yüz”) kel. “sıcak yüzlü” eşd. “samimi tavırlı, güleryüzlü, sevimli, cana yakın, hoşgörülü”
KALIN “kalın ya da kaba olan herhangi bir şey”			<i>kalın bod</i> (KB 1614) (<i>bod</i> “boy”) kel. “kalın boy” eşd. “birçok insan”
			<i>kalın bod</i> (KB 1622) (<i>bod</i> “boy”) kel. “kalın boy” eşd. “kalabalık; avam halk”
			<i>kalın bod</i> (KB 3718) (<i>bod</i> “boy”) kel. “kalın boy” eşd. “sonsuz varlıklar”
			<i>kalın kara baş</i> (KB 1618) (<i>kara baş</i> “kara baş”) kel. “kalın kara baş” eşd. “hizmetkâr takımı”
KANLIG “kanlı”			<i>kanlıg yudruk</i> (DLT 706) (<i>yudruk</i> “yumruk”) kel. “kanlı yumruk” eşd. “vurma, dövme ve benzeri kötü davranış”
KARA “kara”			<i>kara baş</i> (KB 966, 2692) (<i>baş</i> “baş, kafa”) kel. “kara baş” eşd. “bahtsız kişi; kişi, insan; halk”
KART “kart”			<i>kart er</i> (DLT 408) (<i>er</i> “er”)

			kel. “kart er” eşd. “huysuz adam”
KATIG “kati”		<i>katig köñül</i> (EUDÇ 0090, 0831) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “kati gönül” eşd. “sağlam duruş, yiğitlik davranışı, cesaret”	
KATILIŞMAKSIZ BULGAŞMAKIZ “karışık, bulanık olmayan”		<i>katılışmaksız bulgaşmakız köñül</i> (BTT 25 3226-3227) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “karışık, bulanık olmayan gönül” eşd. “karışık, bulanık olmayan zihin”	
KENKİ KENKİ “sonra(ki), sonra(ki)”		<i>kenki kenki ajunlar</i> (BTT 25 0628) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “sonraki sonraki dünya” eşd. “devam eden (art arda gelen) birçok varoluş biçimi”	
KİRLİĞ “kirli”		<i>kirliğ savlar</i> (BTT 25 0560) (<i>sav</i> “söz”) kel. “kirli sözler” eşd. “müstehcen şeyler, işler, sözler”	
KİRSİZ TAPÇASIZ “lekesiz, saf”		<i>kirsiz tapçasız köñül</i> (BTT 25 1664) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “lekesiz, saf gönül” eşd. “kusursuz ² davranış, saf, temiz zihin”	
KORKINÇ “korkunç”		<i>korkınç köñül</i> (EUDÇ 0587-0588) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “korkunç gönül” eşd. “korku”	
KÖNİ “düzgün, doğru”			<i>köni kılık</i> (KB 2863) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “doğru kılık” eşd. “doğru tavır ve davranış” <i>köni köñül til</i> (KB 1963)

			(<i>könül</i> “gönül”, <i>til</i> “dil”) kel. “doğru gönül ve dil” eşd. “özü sözü doğru (kişi)”
		<i>köni nom</i> (AP 67) (<i>nom</i> “kanun, yasa”) kel. “doğru yasa” eşd. “doğru, gerçek, yararlı öğreti”	
			<i>köni yol</i> (KB 382, 393) kel. “doğru yol” eşd. “dürüstlük”
KÖNİ KERTÜ “doğru, gerçek”		<i>köni kertü köñül</i> (BTT 25 4173-4174) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “doğru, gerçek gönül” eşd. “doğruluk, dürüstlük”	
KÖZÜNÜR “görünür”		<i>közünür ajun</i> (EUDÇ 0585) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “görünür dünya” eşd. “yaşam, dünya, hâlihazırdaki varoluş biçimi”	
KUDIKI ASRAKI YAVIZ “aşağıdaki kötü”		<i>kudiki asraki yavız yollar</i> (BTT 25 2133-2134) (<i>yol</i> “yol”) kel. “aşağıdaki kötü yollar” eşd. “alçak ve kötü yollar”	
M(E)N MENİDLİĞ “ben, benimli”		<i>m(e)n meniñlig köñül</i> (BTT 25 1055-1056) (<i>m(e)n</i> “ben”, <i>könül</i> “gönül”) kel. “ben, benimli gönül” eşd. “ben’ ve ‘benim’ düşüncesinde, bencil”	
MEDÜ / MEDGÜ “bengi, sonsuz”			<i>mengü ajun</i> (DLT 343) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “bengi dünya” eşd. “ölümsüzlük âlemi”
MİD		<i>miñ tümen</i> (Alt.Dişl.Fil.)	<i>miñ tümen</i> (KB 1957)

“bin (sayı)”		307; İKPÖ XIII) (<i>tümen</i> “on bin”) kel. “bin on bin” eşd. “binlerce, çok (sayıda)”	(<i>tümen</i> “on bin”) kel. “bin on bin” eşd. “binlerce, çok (sayıda)”
			<i>miñ tümen</i> (KB 3807) (<i>tümen</i> “on bin”) kel. “bin on bin” eşd. “bin bir çeşit”
MİD MİD “bin bin”			<i>miñ miñ tümen</i> (KB 3319) (<i>tümen</i> “on bin”) kel. “bin bin on bin” eşd. “yüz binlerce, pek çok”
NOMLUG “yasaya, kanuna ait”		<i>nomlug ed t(a)var</i> (BTT 25 [3]412) (<i>nomlug</i> “yasaya, kanuna ait”) kel. “yasalı mal mülk” eşd. “öğreti serveti”	
		<i>nomlug kuşatre</i> (BTT 25 19[1]9) (<i>kuşatre</i> “şemsiye”) kel. “yasalı şemsiye” eşd. “öğreti şemsiyesi”	
		<i>nomlug ügmek</i> (BTT 25 1855) (<i>ügmek</i> “birikim, yığın”) kel. “yasalı yığın” eşd. “öğretili yığın, öğreti yığını”	
		<i>nomlug ün</i> (BTT 25 1847) (<i>ün</i> “ses”) kel. “yasalı ses” eşd. “öğreti sesi”	
OTUN “odun”			<i>otun it</i> (KB 4711) (<i>it</i> “köpek”) kel. “küstah köpek” eşd. “değersiz, küstah, alçak kişi” (bir insana benzetme yoluyla hakaret)
ÖÇMİŞ AMRILMIŞ “sönmüş, yatışmış”		<i>öçmiş amrılmış köñül</i> (BTT 25 3225) (<i>köñül</i> “gönül”)	

		kel. “sönmüş, yatışmış gönül” eşd. “huzur, sükûnet”	
ÖKÜŞ “çok”			<i>öküş miñ</i> (KB 61) (<i>miñ</i> “bin”) kel. “çok bin” eşd. “binlerce, sonsuz”
SAÇOK YADLOK “dağmık, dalgın”		<i>saçok yadlok köñül</i> (BTT 25 0826) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “dağmık, dalgın gönül” eşd. “dalginlik”	
SANSIZ “sayısız”			<i>sansız kalın</i> (KB 1021) (<i>kalın</i> “kalabalık”) kel. “sayısız kalabalık” eşd. “bütün yaratıklar”
			<i>sansız tirig</i> (KB 1344) (<i>tirig</i> “diri”) kel. “sayısız diri” eşd. “sayılamayacak kadar çok, çok sayıda mahlûk”
SANSIZ TÜMEN “sayısız, on bin”		<i>sansız tümen özlüg</i> (İKPÖ I) (<i>özlüg</i> “canlı”) kel. “sayısız on bin canlı” eşd. “binlerce, pek çok canlı”	
SÜÇİG “tatlı”		<i>süçig köñül</i> (BTT 25 0778) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “tatlı gönül” eşd. “samimi davranış, samimiyet”	
		<i>süçig köñülin</i> (BTT 25 0778) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “tatlı gönülle” eşd. “seve seve, memnuniyetle”	
TEKE “erkek keçi”			<i>teke sakal</i> (DLT 548) (<i>sakal</i> “sakal”) kel. “keçi sakal” eşd. “sakalları seyrek

			olan, teke sakalina benzeyen birisi”
TED TÜZ “denk, düz, düzgün”		<i>ten tüz dyan sakınç</i> (BTT 25 3[378]) (<i>dyan</i> “derin düşüncelere dalma, meditasyon”, <i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “denk, düz meditasyon, düşünce” eşd. “uygun / düzgün meditasyon zihni”	
T(E)RS AZAG NOMLUG “ters, yanlış yasalı”		<i>t(e)rs azag nomlug</i> (BTT 25 34[78]-3479) kel. “ters, yanlış yasalı” eşd. “kötü düşünceli, davranışlı, sapkın / kâfir ² ”	
TERS “ters”		<i>ters yol</i> (BTT 25 [106]8) (<i>ters</i> “ters”) kel. “ters yol” eşd. “sapkın yol, sapkınlık”	
T(E)RS NOMLUG “ters yasalı”		<i>t(e)rs nomlug</i> (BTT 25 1284-1285) kel. “ters yasalı” eşd. “kötü düşünceli, davranışlı, sapkın / kâfir”	
TÜMEN “on bin”			<i>tümen miñ</i> (KB 1569) (<i>miñ</i> “bin”) kel. “on bin bin” eşd. “yüz binlerce, sayısız”
			<i>tümen tü</i> (KB 452) (<i>tü</i> “tüy, kıl; renk”) kel. “on bin tüy, kıl, renk” eşd. “binlerce türlü”
			<i>tümen edgü söz</i> (KB 1767) (<i>söz</i> “söz”) kel. “on bin iyi söz” eşd. “büyük övgü”
TÜZ “düz, düzgün”			<i>tüz köñül</i> (KB 5471) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “düz, düzgün gönül”

			eşd. “saf, samimi tutum ve davranış”
TÜZGERGÜLÜKSÜZ “bilinmez, anlaşılmaz”		<u>tüzgergülüksüz gönüllüğü</u> (BTT 25 2523) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “bilinmez, anlaşılmaz gönüllü” eşd. “eşsiz / olağanüstü yaratılış / zihne sahip” (Buda adı: Asamabuddhi)	
UÇSUZ KIDIGSIZ ATL(I)G “uçsuz kıyısız adlı”		<u>uçsuz kidiğsiz atl(i)g</u> (BTT 25 [1]7[4]5) kel. “uçsuz kıyısız adlı” eşd. “sınırsız şöhreti olan”	
ULUG “büyük”		<u>ulug edgü ögli gönül</u> (BTT 25 0274) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “büyük iyi akıllı” eşd. “büyük iyi niyet / yardımseverlik” (Skt. mahāmaitrī)	
		<u>ulug gönül</u> (BTT 25 0244) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “büyük gönül” eşd. “harika yaratılış / akıl / zihin”	
		<u>ulug uvut ıyat gönül</u> (BTT 25 0852-0853) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “büyük utanç ² gönül” eşd. “büyük utançlı tavır, büyük utanç duygusu”	
		<u>ulug y(a)rlikançuçı gönül</u> (BTT 25 0277) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “büyük merhametli gönül” eşd. “büyük merhamet, şefkat” (Skt. mahākarunā)	
ULUG ATL(I)G KÜLÜG “büyük adlı sanlı”		<u>ulug atl(i)g küülüğü</u> (BTT 25 1[4]86) kel. “büyük adlı sanlı” eşd. “büyük şöhretli /	

		şöhreti büyük olan” (Buda adı: Mahāyaśas)	
ULUG EDGÜ ÖGLİ KÖDÜLLÜG “büyük iyi akıllı gönüllü”		<u>ulug edgü ögli köñüllüg</u> (BTT 25 3193-3194) kel. “büyük iyi akıllı gönüllü” eşd. “büyük yardımseverliği olan” (Buda adı: Mahāmaitri)	
ULUG EDGÜ ÖGLİ Y(A)RLIKANÇUÇI “büyük iyi akıllı merhametli”		<u>ulug edgü ögli y(a)rlikançuçı köñül</u> (BTT 25 0407) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “büyük iyi akıllı merhametli gönül” eşd. “büyük yardımseverlik ve şefkat” (Skt. mahāmaitrīkarunā)	
ULUG KORKINÇ EYİNÇ KÖDÜLLÜG “büyük korku ² gönüllü”		<u>ulug korkinç eyinç köñüllüg</u> (BTT 25 1[365]-136[6]) kel. “büyük korku ² gönüllü” eşd. “çok yüreksiz, korkak”	
UTRU TUŞUŞMIŞ “karşı karşıya gelmiş”		<u>utru tuşuşmış üz boz köñüllügler</u> (BTT 25 3704-3705) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “karşı karşılaşmış kin öfke gönüllüler” eşd. “birbiriyle çatışan kin ve düşmanlık dolu zihinler”	
UZ “uz, usta”			<u>uz söz</u> (KB 531) (uz “becerikli, usta, sanatkâr”, söz “söz, kelam; haber”) kel. “uz, usta söz” eşd. “güzel, yerinde konuşma”
UZ ORNANMIŞ “usta yerleşmiş”		<u>uz ornanmış</u> (BTT 25 1541) kel. “usta yerleşmiş” eşd. “iyi, güzel kurulmuş / yerleşmiş” (Buda adı: Susthita)	
UZ ÖÇMİŞ		<u>uz öçmiş amrılmış</u> (BTT	

AMRILMIŞ “usta sönmüş yatışmış”		25 3524) kel. “usta sönmüş yatışmış” eşd. “doğru / düzgün biçimde dinmiş / yatışmış” (Buda adı: Suśīta(la))	
UZUN “uzun”			<i>uzun kadgu sakınçlar</i> (KB 1550) (<i>kadgu</i> “kaygı”, <i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “uzun kaygı düşünceler” eşd. “sonsuz kaygı ve üzüntü”
ÜÇ “üç”		<i>üç uğuş yertinçü(ler)</i> (BTT 25 0557; AP 261) (<i>uğuş</i> “aile, soy, nesil, kuşak”, <i>yertinçü</i> “yeryüzü”) kel. “üç aile yeryüzü” eşd. “üç âlem, küre / etki alanı” (Skt. tridhātu)	
ÜÇ TÖRLÜĞ ÜRÜĞ ORNANMIŞ “üç türlü uzun süre yerleşmiş”		<i>üç törlüg ürüg ornanmış</i> <i>ög turuglug</i> (BTT 25 3673-3674) (<i>ög</i> “akıl”, <i>turug</i> “dayanak, sığınak”) kel. “üç türlü uzun süre yerleşmiş akıl sığınaklı, dayanaklı” eşd. “üç türlü zihinsel mesele” (Skt. smṛtyupasthāna)	
ÜLGÜSÜZ KÖDÜLLÜĞ “ölçüsüz, miktarsız gönüllü”		<i>ülgüsüz köñüllüg</i> (BTT 25 14[90]) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “ölçüsüz, miktarsız gönüllü” eşd. “ölçülemez / olağanüstü bir zihni / akılı olan” (Buda adı: Amitabuddhi)	
ÜSTED “üstün”			<i>üsten elig</i> (KB 2269, 5252) (<i>elig</i> “el”) kel. “üstün el” eşd. “üstün; iktidar sahibi”

ÜZ BOZ ÖÇ KEK “kin, nefret, öç, düşmanlık”		<i>üz boz öç kek köñül</i> (BTT 25 1[5]26) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “kin, nefret, öç, düşmanlık gönül” eşd. “nefret / kin ² ve öfke ² dolu tutum, davranış”	
YAB/WLAK “kötü”		<i>yawlak ün</i> (Alt.Dişl.Fil. 180) (<i>ün</i> “ses”) kel. “kötü ses” eşd. “acı çığlık”	
YAVALMIŞ TÜZÜLMİŞ “yatışmış, düzenli”		<i>yavalmış tüzülmüş köñül</i> (BTT 25 3223-3224) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “yatışmış, düzenli gönül” eşd. “dinginlik ve sükûnet”	
YILIG YUMŞAK “ılık, yumşak”		<i>yilig yumşak köñül</i> (BTT 25 3223) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “ılık, yumşak gönül” eşd. “uysallık ve yumşaklık”	
YİNÇGE YORIK TSI “ince, uygun değışim”		<i>yinçge yorik tsi törü</i> (BTT 25 0769) (<i>yorik</i> “değışim”, <i>tsi</i> “uygun davranış”) kel. “ince eylem, uygun değışimli töre” eşd. “ince değışime sahip öğreti”?(Skt. İryāpatha)	
YİTİ KINIG “keskin, sert”		<i>yiti kinig köñül</i> (BTT 25 0433) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “keskin, sert gönül” eşd. “çok sert tutum, davranış”	
YİTİ KÖZLÜĞ “keskin gözlü”			<i>yiti közlüg</i> (KB 1369) (yiti “keskin”) kel. “keskin gözlü” eşd. “keskin görüşlü”
YORIK “akma, akıcı”			<i>yorik til</i> (KB 162) (<i>yorik</i> “akma, akıcı”, <i>til</i> “dil organı; dil, lisan”)

			<p>kel. “akıcı dil”</p> <p>eşd. “açık, anlaşılır dil, konuşma”</p>
			<p><i>yorık til</i> (DLT 703) (<i>til</i> “dil organı; dil, lisan”)</p> <p>kel. “akıcı dil”</p> <p>eşd. “iyi, doğru konuşma”</p>

4.7.2.2. Ad + Sıfat

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
ASLI BEDÜK “aslı büyük”			<p><i>aslı bedük</i> (KB 5325) (<i>asıl</i> “asıl, esas”)</p> <p>kel. “aslı büyük”</p> <p>eşd. “soylu, asil, yüce”</p>
ASLI KED “aslı iyi”			<p><i>aslı ked</i> (KB 299) (<i>asıl</i> “asıl, esas”)</p> <p>kel. “aslı iyi”</p> <p>eşd. “soyu asil, yüce, değerli”</p>
KÖDLİ KATIG “gönlü katı”			<p><i>könlü katig</i> (KB 5713)</p> <p>kel. “gönlü katı”</p> <p>eşd. “sert, haşin tavırlı, davranışlı”</p>
KÖDLİ BİLGİ YAZI “gönlü ve bilgisi kır, ova”			<p><i>könlü bilgi yazı</i> (KB 4673) (yazı)</p> <p>kel. “gönlü ve bilgisi ova”</p> <p>eşd. “fikir ve bilgisi geniş”</p>
KÖDÜLİ YIGİGLIG “gönlü yığılmış, toplanmış”		<p><i>könlü yığıglıg</i> (BTT 25 0529) (<i>könlü</i> “gönül”)</p> <p>kel. “gönlü yığılmış, toplanmış”</p> <p>eşd. “zihni odaklı”</p>	
KÖDÜLKE EDİZ “gönle yüksek”			<p><i>könlüke ediz</i> (KB 20) (<i>könlü</i> “gönül”)</p> <p>kel. “gönle yüksek”</p> <p>eşd. “gönül için yüce”</p>

ORNI YİĞ “yeri yeğ, iyi, daha iyi”			<i>orni yig</i> (KB 1972) (<i>orun</i> “yer”) kel. “yeri yeğ, iyi, daha iyi” eşd. “makamı yüksek”
TEDİ BİR “dengi bir (bir sayısı)”			<i>teni bir</i> (KB 311) kel. “dengi bir” eşd. “birbirine benzer, eşit”
TİLİ KÖDLİ BİR “dili, gönlü bir”			<i>tili köñli bir</i> (KB 2235) (<i>til</i> “dil organı; dil, lisan”, <i>köñül</i> “gönül”) kel. “dili, gönlü bir” eşd. “düşündüğü ve söylediği bir, dürüst”
TİLİ KÖDLİ TÜZ “dili gönlü düz”			<i>tili köñli tüz</i> (KB 424) (<i>til</i> “dil organı; dil, lisan”, <i>köñül</i> “gönül”) kel. “dili gönlü düz” eşd. “içi dışı bir, özü sözü bir, dürüst”
TİLİ YUMŞAK “dili yumuşak”			<i>tili yumşak</i> (KB 2229) (<i>til</i> “dil organı; dil, lisan”) kel. “dili yumuşak” eşd. “tatlı sözlü”
ÜKÜŞ EŞİDMEKLİĞ EDGÜKE BAY “çok işitmelik iyiye zengin”		<i>üküş eşidmeklig edgüke bay</i> (BTT 25 3000-3001) kel. “çok işitmelik iyiye zengin” eşd. “çok fazla işitmekten ibaret olan erdemle donanmış” (Buda adı: *Samırdhayaşas)	
YÜREKİ TEDÜK “yüreği temiz, saf”			<i>yüreki tedük</i> (KB 58) (<i>yürek</i> “yürek”) kel. “yüreği temiz, saf” eşd. “temiz kalpli, dürüst”

4.7.2.3. Zarf + Sıfat

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
TÖRLÜĞ		<i>ulug türlüg</i> (Alt.Dişl.Fil.	

“türlü”		025-026) (<i>ulug</i> “ulu, büyük”) kel. “ulu, büyük türlü” eşd. “çok katımlı; çok renkli”	
ULUG “büyük”		<i>agir ulug</i> (BTT 25 00[8]3) (<i>agir</i> “ağır”) kel. “ağır büyük” eşd. “çok kötü, çok ciddi / önemli”	
ÜLGÜSÜZ ÜKÜŞ “ölçüsüz, miktarsız çok”		<i>ülgüsüz üküş arıg</i> (BTT 25 2659-2660) (<i>arıg</i> “saf, temiz”) kel. “ölçüsüz, miktarsız çok saf” eşd. “ölçülemez derecede (son derece) saf” (Buda adı: Amitaprasanna)	
YİNÇGE “ince”			<i>batıg yinçge</i> (KB 4394) (<i>batık</i> “batık, derin”) kel. “batık, derin ince” eşd. “çok ince, derin anlamlı”

4.7.3. Sınırlı Eşdizimliler

4.7.3.1. Sıfat + Ad

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
AÇIG “acı”			<i>açığ söz</i> (KB 2577) (<i>söz</i> “söz”) kel. “acı söz” eşd. “kötü söz, hakaret”
AÇUK “açık”			<i>açuk kök</i> (DLT 131) (<i>kök</i> “gökyüzü”) kel. “açık gökyüzü” eşd. “bulutsuz gökyüzü”
			<i>açuk iş</i> (DLT 131) (<i>iş</i>

			“iş”) kel. “açık iş” eşd. “ortada olan, net iş”
ADINÇIG “muhteşem, olağanüstü”	<i>adinçig bark</i> (KT G 12, BK K 14) (<i>bark</i> “çadır?”) kel. “muhteşem çadır” eşd. “muhteşem bir anıt mezar”		
ADRUK ADRUK “ayrı ayrı”		<i>adruk adruk emgek</i> (İKPÖ II) (<i>emgek</i> “sıkıntı, eziyet”) kel. “ayrı ayrı sıkıntı” eşd. “her türlü, pek çok sıkıntı”	
ADRUKLUG “harika, mükemmel”		<i>adruklug tuş</i> (BTT 25 0425) (<i>tuş</i> “zaman”) kel. “harika zaman” eşd. “harika fırsat”	
ADUK (<AGDUK) “bozulmuş, değişmiş, belirsiz”			<i>aduk (<agduk) neş</i> (DLT 133) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “bozulmuş, değişmiş, belirsiz şey” eşd. “bilinmeyen herhangi bir şey”
AGIN “dilsiz”			<i>agin er</i> (DLT 134) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “dilsiz er” eşd. “genizden konuşan kimse”
AGIR “ağır”		<i>agir ayançaş sakınç</i> (BTT 25 242-[02]43) (<i>ayançaş sakınç</i> “ibadet düşüncesi”) kel. “ağır ibadet düşüncesi” eşd. “değerli ibadet düşüncesi”	
		1. <i>agir ig</i> (BTT 25 0603) (<i>ig</i> “hastalık”) kel. “ağır hastalık” eşd. “ciddi, önemli hastalık”	2. <i>agir ig</i> (KB 1056) (<i>ig</i> “hastalık”) kel. “ağır hastalık” eşd. “ciddi, önemli hastalık”
			1. <i>agir neş</i> (KB 1835) (<i>neş</i> “nesne, şey”)

			<p>kel. “ağır şey”</p> <p>eşd. “değerli şey, mal mülk”</p> <p>2. ağır neş (DLT 134) (<i>neş</i> “nesne, şey”)</p> <p>kel. “ağır şey”</p> <p>eşd. “yüksek fiyatlı nesne”</p>
	<p><i>ağır törü</i> (BK D 2) (<i>törü</i> “yasa”)</p> <p>kel. “ağır töre, yasa”</p> <p>eşd. “önemli, dikkate değer töre, yasa”</p>		
AGIRLIG “ağır”			<p><i>ağırlig bilig</i> (KB B 10) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “ağır bilgi”</p> <p>eşd. “değerli bilgi, hikmet”</p>
			<p><i>ağırlig er</i> (DLT 135) (<i>er</i> “er, adam”)</p> <p>kel. “ağır er”</p> <p>eşd. “saygın adam”</p>
			<p><i>ağırlig kişi</i> (DLT 134) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “ağır kişi”</p> <p>eşd. “halk ya da bey tarafından onurlandırılan, saygın adam”</p>
			<p><i>ağırlig sahabe</i> (KB A 6) (<i>sahabe</i> “sahabe”)</p> <p>kel. “ağır sahabe”</p> <p>eşd. “değerli sahabe”</p>
AJMUK “beyaz şap”			<p><i>ajmuk taz</i> (DLT 137) (<i>taz</i> “kel”)</p> <p>kel. “beyaz şap kel”</p> <p>eşd. “dazlak, kel”</p>
AJUN TUTMIŞ “dünyayı tutmuş”			<p><i>ajun tutmuş</i> (KB 445) (tutmak “tutmak”, er “erkek, adam”)</p> <p>kel. “dünyayı tutmuş”</p> <p>eşd. “dünya hâkimi”</p>

AKI “eli açık, cömert”			<i>akı elig</i> (KB 58) (<i>elig</i> “el”) kel. “cömert el” eşd. “eli açık, cömert kişi”
ALINLIG “alınlı”			<i>alınlig er</i> (DLT 139) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “alınlı adam” eşd. “geniş alınlı adam”
ALKU “bütün, hep”		<i>alku ugrın</i> (BTT 25 1134) (<i>ugur</i> “zaman”) kel. “her zamanda” eşd. “her şekilde, her bakımdan”	
		<i>alku üg(nüñ eli hanı)</i> (BTT 25 2510-2511) (<i>üg</i> “çok, miktar”) kel. “tüm miktar” eşd. “tüm kitle, halk (ın kralı)” (Ganendra (Buda adı))	
		<i>alku yaruklar(nıñ eligi)</i> (BTT 25 1984-1985) (<i>yaruk</i> “parlak, aydınlık”) kel. “bütün aydınlıklar” eşd. “tüm ihtişam(ın kralı)” (Buda adı: Tejorāja)	
ALP “güçlü, yiğit”		<i>alp ada</i> (AP 440) (<i>ada</i> “tehlike”) kel. “zor, çetin tehlike” eşd. “baş etmesi güç, acı verici tehlike”	
	<i>alp ukuş</i> (Yen. E48 6) (<i>ukuş</i> “akıl, anlayış”) kel. “güçlü, yiğit anlayış” eşd. “güçlü, keskin bir anlayış”		
ALP ÖTGÜLÜK “geçmesi, ulaşması zor”		<i>alp ötgülük</i> (BTT 25 0334) (<i>ötgü</i> “geçme, girme, ulaşma”) kel. “geçmesi, ulaşması zor” eşd. “nüfuz etmesi zor”	

ALP TETİMLİĞ “yiğitçe kahramanca”		<i>alp tetimlig köñül</i> (BTT 25 0243, 2215) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “yiğitçe, kahramanca gönül” eşd. “yiğitçe, kahramanca tutum”	
ALTI “altı”		<i>altı adkangular</i> (BTT 25 1025) (<i>adkangu</i> “özellik; şey, nesne”) kel. “altı özellik” eşd. “altı duyu” (Skt. visaya)	
		<i>altı erkligler</i> (BTT 25 1024) (<i>erklig</i> “güçlü, heybetli”) kel. “altı güçlü, heybetli” eşd. “altı duyu” (Skt. indriya)	
ALTI TÖRLÜĞ “altı türlü”		<i>altı törlüg bügülenmek edremler</i> (BTT 25 2792-2793) (<i>törlüg</i> “türlü”, <i>bügülenmek</i> “büyülü olma”, <i>edrem</i> “erdem”) kel. “altı türlü büyülmüş erdem” eşd. “altı türlü / kat büyülmüş güç” (Skt. abhijñā)	
ALTUN “altın(dan)”		<i>altun tokır</i> (BTT 25 1911-1912) (<i>altun</i> “altın”, <i>tokır</i> “saç”) kel. “altın saç” eşd. “altın renginde saç”	
	<i>altun yış</i> (KT D 36, BK D 27, T1 D 3) (<i>altun</i> “altın”, <i>yış</i> “(ormanlı) dağ”) kel. “altın dağ” eşd. “Altay (ormanlı) Dağları”		
AMRAK “sevgili, aziz”			<i>amrak köñül</i> (DLT 141) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “sevgili, aziz gönül” eşd. “sevgili, cana yakın insan”
AMRAMAKLIG		<i>amramaklıg edgü</i> (BTT 25	

“sevgili, arkadaşça”		0084) (<i>amramaklıg</i> “sevgili, arkadaşça”, <i>edgü</i> “iyi”) kel. “arkadaşça iyi(lik)” eşd. “arkadaşça yardımseverlik”	
AMTI “şimdi”	<i>türük amtı bodun begler > amtı türük bodun begler</i> (KT G 11, BK K 8) (<i>türük</i> “türk”, hâlihazırda”, <i>bodun</i> “boylar”, <i>beg</i> “bey”) kel. “şimdi Türk halkı ve beyleri” eşd. “şimdiki, bu zamanda bulunan Türk halkı ve beyleri”		
AÑIG “kötü”	<i>añig kişi</i> (KT G 7, BK K 5) (<i>añig</i> “kötü”, <i>kişi</i> “kişi”) kel. “kötü kişi” eşd. “kötü, kötü düşünceli kişi”		
ARIG “arı, saf, temiz”		<i>arig arzi</i> (BTT 25 1914) (<i>arzi</i> “falcı, kâhin”) kel. “saf, temiz kâhin” eşd. “saf, temiz kâhin” (Buda adı: Muniprasanna)	
		<i>arig baçag</i> (Huast. 285) (<i>baçag</i> “oruç”) kel. “temiz oruç” eşd. “kurallarına uygun olarak tutulmuş oruç”	
		<i>arig dendar</i> (Huast. 283) (<i>dendar</i> “rahip”) kel. “temiz rahip” eşd. “saf, temiz, günahsız rahip”	
		<i>arig kız</i> (İKPÖ XLI) (<i>kız</i> “kız”) kel. “temiz kız” eşd. “temiz, düzgün giyimli, güzel kız”	
ARIG ED TAVARLIG		<i>arig ed tavarlıg</i> (BTT 25 2348-2349) (<i>ed t(a)var</i>	

“arı mal mülkü olan”		“mal, mülk”) kel. “saf, temiz malı mülkü olan” eşd. “saf, temiz mülk (sahibi olan)” (Buda adı: Brahmavası)	
ARIG KERTGÜNÇLÜĞ “arı inançlı, imanlı”		<i>arig kertgünçlüğ</i> (BTT 25 3729) (<i>kertgünç</i> “inanç, iman”) kel. “saf imanlı” eşd. “saf imanlı” (Buda adı: Prasanna)	
ARIG KÜSÜŞLÜĞ “arı arzulu”		<i>arig küsüşlüğ</i> (BTT 25 2255) (<i>küsüş</i> “dilek, arzu”) kel. “saf arzu” eşd. “saf arzulu” (Buda adı: Śuddhivara)	
ARIG YAŞLIG “arı yaşlı, ömürlü”		<i>arig yaşlıg</i> (BTT 25 1779-1780) (<i>yaş</i> “yaş”) kel. “saf, temiz yaş” eşd. “saf, temiz ömürlü” (Buda adı: Brahmāyus)	
ARIG YORIKLIG “saf, temiz değişimli”		<i>arig yorıklıg</i> (BTT 25 2272-2273) (<i>yorik</i> “değişim”) kel. “saf, temiz değişimli” eşd. “saf, temiz değişimli” (Buda adı: Brahmagâmin)	
ARKUK “inatçı”			<i>arkuk kılınç</i> (KB 1984) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem, doğa, huy”) kel. “inatçı eylem, doğa” eşd. “inatçı, kötü doğa, huy”
ARTOKRAK “çok, daha fazla”		<i>artokrak kertgünç</i> (BTT 25 3427) (<i>kertgünç</i> “inanç, iman”) kel. “daha fazla inanç” eşd. “son derece yüksek, yoğun inanç”	
ARTOKRAK ÜSTÜNKİ “daha fazla, en yüksek”		<i>artokrak üstünki kertgünç</i> (BTT 25 1393-1394) (<i>kertgünç</i> “inanç, iman”) kel. “daha fazla, en yüksek inanç”	

		eşd. “en yoğun ve içten inanç”	
ASIG TUSU KILMAKLIG “yarar kılmalık, yarar sağlama (işlevi gören)”		<i>asig tusu kılmaklık köñül</i> (BTT 25 3396) (<i>kılmaklık</i> “icra olunan, yapma, etme”, <i>köñül</i> “gönül”) kel. “yarar sağlama gönü” eşd. “yarar sağlama eğilimi, davranışı”	
ATLIG “adlı, adı olan”			<i>atlıg kişi</i> (KB 501) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “adlı kişi” eşd. “ileri gelen kişi”
AYAGKA TEGİMLİG “saygıya değerli”		<i>ayagka tegimlig</i> (Buda / Bodisatva, vd.) (BTT 25 0108, vd.) (<i>ayag</i> “saygı; ibadet”) kel. “saygıya değer (Buda / Bodisatva, vd.)” eşd. “saygıya / ibadete değer (Buda / Bodisatva, vd.)”	
AYAS “ayaz, serin”			<i>ayas kök</i> (DLT 162) (<i>kök</i> “gökyüzü”) kel. “ayaz, serin gök” eşd. “açık hava, berrak gökyüzü”
AYIG “kötü, kötülük”		<i>ayig ög</i> (BTT 25 0616) (<i>ög</i> “akıl”) kel. “kötü akıl” eşd. “kötü niyet”	
AYIG KILINÇLIG “kötü eylemli”		<i>ayig kılınçlıg ilişler</i> (BTT 25 0328) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”, <i>iliş</i> “grup; bağ, zincir”) kel. “kötü davranışlı topluluk” eşd. “kötü davranışlı, günahkâr topluluk, günah çetesi”	
AYIG ÖGLİ “kötü akıllı, zekâlı”		<i>ayig ögli tegin</i> (İKPÖ XXVIII) (<i>tegin</i> “prens”) kel. “kötü akıllı prens” eşd. “kötü niyetli prens”	

<p>AZ “az”</p>	<p><i>az bodun</i> (KT G 10, BK K 7) (<i>bodun</i> “boylar”)</p> <p>kel. “az boylar”</p> <p>eşd. “teşkilatsız, dağınık halde bulunan halk, millet”</p>		<p><i>az edgü</i> (KB 4844) (<i>edgü</i> “iyi”)</p> <p>kel. “az iyi”</p> <p>eşd. “az, küçük bir mutluluk”</p>
<p>AZ NİZVANILIG “açgözlülük”</p>		<p><i>az nizvanilig taloy</i> (BTT 25 0387) (<i>taloy</i> “okyanus, deniz”)</p> <p>kel. “açgözlülük okyanusu”</p> <p>eşd. “açgözlülük bataklığı, okyanusu (çok olma olma durumu)”</p>	
<p>AZSIZ ESİRKENÇSİZ “hırssız, cömert”</p>		<p><i>azsız esirkençsiz köñül</i> (BTT 25 3227-3228) (<i>köñül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “hırs ve cimriliğin olmadığı gönül”</p> <p>eşd. “hırs ve cimriliğin olmadığı tutum, davranış”</p>	
<p>AZUK “azmış, yolunu şaşırılmış”</p>			<p><i>azuk ok</i> (DLT 164) (<i>ok</i> “ok”)</p> <p>kel. “azmış, yolunu şaşırılmış ok”</p> <p>eşd. “nereden geldiği ve kimin attığı belli olmayan ok”</p>
<p>BAG “birleşik”</p>	<p><i>bag bodun</i> (Yen.E1 2, E49 1) (<i>bodun</i> “halk”)</p> <p>kel. “birleşik halk”</p> <p>eşd. “birleşik halk”</p>		
<p>BAGIRSAK “merhametli, şefkatli”</p>			<p><i>bagırsak köñül</i> (KB 2473) (<i>köñül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “şefkatli, merhametli gönül”</p> <p>eşd. “şefkatli tavır, davranış; merhamet, merhametlilik”</p>
<p>BAR</p>		<p><i>bar küçin</i> (EUDÇ 0055)</p>	

“var, mevcut”		(<i>küç</i> “güç”) kel. “var güçle” eşd. “bütün gücüyle, bütün gücünü ortaya koyarak”	
BARLIG “varlı, varlıklı”			<i>barlıg er</i> (DLT 172) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “varlı, varlıklı er” eşd. “zengin adam”
BAŞÇA “başça”	<i>başça barım</i> (Yen. E41 7) (<i>barım</i> “hazine”) kel. “başça varlık” eşd. “her baştan, çok sayıda mal mülk”		
BAŞTINKI “ilk, birinci, baştaki”		<i>baştınkı ön</i> (BTT 25 19[92]) (<i>ön</i> “biçim, şekil”) kel. “ilk biçim, şekil” eşd. “en iyi biçim, şekil, güzellik”	
BATIG “batık, derin”			<i>batıg hendese sakışı</i> (KB 2786) (hendese “geometri”, sakış “sayma, hesap”) kel. “derin hendese hesabı” eşd. “karmaşık, ayrıntılı hendese hesabı”
BEDİZ “resim; süs”			<i>bediz burhan</i> (DLT 209) (<i>burhan</i> “Buda; buda heykeli”) kel. “resimli buda heykeli” eşd. “boyalı bir kukla”
BEDÜK “büyük”			<i>bedük bilgi</i> (KB 278) (<i>bilgi</i> “bilgi”) kel. “büyük bilgi” eşd. “çok, yüksek bilgi, hikmet”
			<i>bedük bilig</i> (KB 152) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “büyük bilgi” eşd. “çok, yüksek bilgi, hikmet”
			<i>bedük iş</i> (KB 420) (<i>iş</i> “iş”)

			<p>kel. “büyük iş”</p> <p>eşd. “önemli sorumluluk”</p> <p><i>bedük til söz</i> (KB 1533) (<i>til</i> “dil organı”, <i>söz</i> “söz”)</p> <p>kel. “büyük dil ve söz”</p> <p>eşd. “iddialı söz; yapılamayacak, olmayacak şeyleri konuşma, iddia etme”</p>
BEDÜMİŞ “büyümüş”			<p><i>bedümiş er</i> (KB 4591) “er “adam”)</p> <p>kel. “büyümüş adam, kişi”</p> <p>eşd. “yükselmiş, yüksek makam sahibi olmuş kişi”</p>
BEK “pek, sert”			<p><i>bek neş</i> (DLT 180) (<i>neş</i> “nesne, şey”)</p> <p>kel. “pek, sert şey”</p> <p>eşd. “sağlam nesne”</p>
BEK KATIG “sağlam, sert, katı”		<p><i>bek katıg saw</i> (AP 252-253) (<i>saw</i> “söz”)</p> <p>kel. “sert, katı söz”</p> <p>eşd. “ağır, duygulu söz”</p>	
		<p><i>b(e)k katıg süü</i> (BTT 25 2525) (<i>süü</i> “ordu”)</p> <p>kel. “sert, katı asker”</p> <p>eşd. “sağlam, sarsılmaz ordu”</p>	
		<p><i>b(e)k katıg ün</i> (BTT 25 4057) (<i>ün</i> “ses”)</p> <p>kel. “sert, sağlam ses”</p> <p>eşd. “katı / sağlam² yüksek ses”</p>	
		<p><i>b(e)k katıg yorık</i> (BTT 25 3080-3081) (<i>yorık</i> “değişim”)</p> <p>kel. “sert, katı değişim”</p> <p>eşd. “sağlam, sabit değişim, dönüşüm”</p>	
BELİD “korku, korkma”			<p><i>beliñ kişi</i> (DLT 182) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “korku kişi”</p>

			eşd. “korkmuş kimse”
BEDGÜ / BEDKÜ / MEDKÜ “ebedî”	<i>bengü el</i> (KT G 8, BK K 6) (el “ülke, yurt”) kel. “bengi, sonsuz yurt” eşd. “sonsuz, huzur ve refahın olduğu yurt”		
	<i>beḡkü / meḡkü kaya</i> (Yen. E39 1) (<i>kaya</i> “kaya”) kel. “bengi, sonsuz kaya” eşd. “bengi, sonsuz kadar var olacak yazıt”		
BERİDİN “beriden”	<i>beridin sınar</i> (MÇ D 3) (<i>sınar</i> “yön”) kel. “beriden taraf” eşd. “güney yönü, güney”		
BERK “pek, sağlam”		<i>berk arıḡ</i> (AP 87) (<i>arıḡ</i> “çalılık; orman”) kel. “pek, sağlam orman” eşd. “koyu, sık ağaçlıklı orman”	
			<i>berk yir</i> (KB 2347; DLT 183) (<i>yir</i> “yer”) kel. “sağlam yer” eşd. “korunaklı yer”
BEŞ OTUZ TÖRLÜG “yirmi beş türlü”		<i>beş otuz törlüg bolmaklar</i> (BTT 25 1092) (<i>beş otuz törlüg</i> “yirmi beş türlü”) kel. “yirmi beş türlü olma” eşd. “yirmi beş varoluş biçimi”	
BEŞİKLİĞ “beşikli”			<i>beşiklig uragut</i> (DLT 184) (<i>uragut</i> “kadın”) kel. “beşikli kadın” eşd. “bebeği olan kadın”
BİD YILLIK TÜMEN KÜNLÜK “bin yıllık on bin günlük”	<i>biḡ yıllık tümen künlük bitig</i> (Tary. B 2; MÇ D 9) (<i>bitig</i> “yazıt”) kel. “bin yıllık on bin günlük yazıt” eşd. “(binlerce yıl on		

	binlerce gün var olacak olan) sonsuz yazıt”		
BIŞIG “pişmiş”			<i>bışig bilig</i> (KB 167) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “pişmiş bilgi” eşd. “olgun bilgi”
BIŞRUNMAKLIG “olgunlaşmaya ait, olgunlaştırıcı”		<i>bışrunmaklıg tüşüt öğretig</i> (BTT 25 3713-3714) (<i>bışrunmak</i> “olgunlaşmak”, <i>tüşüt</i> “alıştırma, çalışma”, <i>öğretig</i> “alıştırma, çalışma, öğrenme”) kel. “olgunlaştırıcı çalışma, öğrenme” eşd. “manevi yetiştiriciliği olan öğrenme, uygulama ² ”	
BİLGE “bilgili, bilge”			<i>bilge kut</i> (KB 158) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “bilgili kut” eşd. “bilge, âlim”
BİLİGSİZ “bilgisiz”	<i>biligsiz kagan</i> (KT D 5, BK D 6) (<i>kagan</i> “kağan”) kel. “bilgisiz kağan” eşd. “yönetme yeteneği ve tecrübesi olmayan kağan”		
BİLİR “bilen, bilgili”	<i>bilir bilig</i> (KT K 10) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “bilir bilgi” eşd. “bilen akıl, sağlıklı ruh hali, bilinç”		
BİR “bir (sayı)”		<i>bir ajun</i> (BTT 25 0649) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “bir dünya” eşd. “bir hayat, bir varoluş biçimi”	
		<i>bir işdeş</i> (BTT 25 0241) (<i>işdeş</i> “ortak çalışma, etkinlik”) kel. “bir etkinlik” eşd. “ortak iş / birlikte çalışma”	
		<i>bir sıkıgılg emgekligler</i>	

		(BTT 25 2235-2236) (<i>sıkılgılg emgeklılg</i> “sıkıntı, acı, eziyet”) kel. “bir sıkıntılı, acılılar” eşd. “aynı ıstırabı ² çekenler”	
		<i>bir üd</i> (BTT 25 2940) (<i>üd</i> “zaman, vakit”) kel. “bir zaman” eşd. “aynı an, aynı zaman”	
		<i>bir yintem</i> (BTT 25 0517) (<i>yintem</i> “sabit”) kel. “bir sabit” eşd. “yalnızca bir, benzersiz”	
BİR AĞIZÇAKIYA “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde”		<i>bir ağızcak(t)ya</i> (BTT 25 1[4]19) (<i>ağızcakıya</i> “ağız dolusu, ağız ölçüsünde”) kel. “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde” eşd. “biraz, birazcık”	
		<i>bir ağızk(t)ya sav</i> (BTT 25 0587-[0]588) (<i>sav</i> “söz”) kel. “bir ağızcacık, bir ağız dolusu, ağız ölçüsünde söz” eşd. “birkaç cümlelik kısa söz”	
BİR AĞIZKIYA SAV SÖZLEŞGÜÇE “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde söz söyleyecek kadar”		<i>bir ağızk(t)ya sav sözleşgüçe üd</i> (BTT 25 0587-[0]588) (<i>sav</i> “söz”, <i>üd</i> “zaman”) kel. “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde söz söyleyecek kadar zaman” eşd. “birazcık konuşurkenki kadar zaman, kısa bir an”	
BİR EVİN “tane, sayı / tahıl, tohum / yemiş”		<i>bir evin tüü</i> (EUDÇ 0321) (<i>tüü</i> “saç, kıl, tüy”) kel. “bir tane tüy” eşd. “bir tutam saç”	
		<i>bir evin saç tüü</i> (BTT 25 2944) (<i>saç</i> “saç”, <i>tüü</i> “saç, kıl, tüy”)	

		kel. “bir tane saç, tüy” eşd. “bir tutam saç ² ”	
BİR TİKİM “bir dikim”			<i>bir <u>tikim</u> türmek</i> (DLT 567) (<i>türmek</i> “dürüm”) kel. “bir dikim dürüm” eşd. “bir parça dürüm”
BİR TİKÜ “bir lokma”			<i>bir <u>tikü</u> et</i> (DLT 568) (<i>et</i> “et”) kel. “bir lokma et” eşd. “bir dilim et”
BİR TİLGE “bir dilim”			<i>bir <u>tilge</u> yer</i> (DLT 569) (<i>yer</i> “yer”) kel. “bir dilim yer” eşd. “bir şerit gibi olan uzun ince toprak parçası”
BİR TÜ “bir tüy”			<i>bir <u>tü</u> saç</i> (DLT 601) (<i>saç</i> “saç”) kel. “bir tüy saç” eşd. “bir tutam saç”
BİR UÇLUG “bir uçlu”		<i>bir <u>uçlug</u></i> (BTT 25 0250-0251) (<i>uçlug</i> “uçlu, taraflı”) kel. “bir uçlu” eşd. “bir noktada toplanmış, (zihinsel olarak) toplanmış”	
BİR YADLIG “bir ölçülü”		<i>bir <u>yadlig</u></i> (BTT 25 0472) (<i>yay</i> “ölçü, miktar”) kel. “bir ölçülü” eşd. “ortak bir şekil, ortak bir yol”	
BİR YIĞAÇ “bir ağaç”			<i>bir <u>yığaç</u> yer</i> (DLT 689) (<i>yer</i> “yer”) kel. “bir ağaç yer” eşd. “bir fersah yer”
BİRER “birer”		<i>birer <u>ödün</u></i> (İKPÖ IX) (öd “zaman”) kel. “birer zaman” eşd. “her seferinde, her fırsatta”	
		<i>birer <u>tuştâ</u></i> (BTT 25 0044) (<i>tuş</i> “zaman”)	

		kel. “birer zamanda” eşd. “her fırsatta”	
BİTİGLİĞ “yazılı”			<i>bitiglig er</i> (DLT 52) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “yazılı er” eşd. “muskası olan adam”
BO KÖZÜNÜR “bu görünür”		<i>bo közünür ajun</i> (EUDÇ 0581) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “bu görünür dünya” eşd. “yaşam, dünya, hâlihazırdaki varoluş biçimi”	
BOL “bol”			<i>bol at</i> (DLT 193) (<i>at</i> “at”) kel. “bol at” eşd. “beyaz bacaklı at”
BOŞ “boş”			<i>boş elig</i> (DLT 196) (<i>elig</i> “el”) kel. “boş el” eşd. “işten ya da başka bir şeyden kurtulmuş, boş kalmış el”
			<i>boş et</i> (DLT 196) (<i>et</i> “et”) kel. “boş et” eşd. “pörsümüş, gevşek et”
			<i>boş kişi</i> (DLT 196) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “boş kişi” eşd. “özgür adam”
			<i>boş uragut</i> (DLT 196) (<i>uragut</i> “kadın”) kel. “boş kadın” eşd. “boşanmış kadın”
BOYMUL “boymul”	<i>boymul togan kuş</i> (IB 64) (<i>boymul</i> “boynunda beyaz bir leke olan”, <i>togan</i> “doğan kuşu”, <i>kuş</i> “kuş”) kel. “boymul doğan kuşu” eşd. “boynunda beyaz bir leke olan doğan		

	kuşu”		
BÖGRÜL “böğrül”			<i>böğrül at</i> (DLT 200) (<i>böğrül</i> “böğründe beyaz lekeler olan”, <i>at</i> “at”) kel. “böğrül at” eşd. “böğründe beyaz lekeler olan at”
BULGU “bulma, bulunacak”			<i>bulgu yol</i> (KB B 38) (<i>bulmak</i> “bulmak”) kel. “bulunacak yol” eşd. “sefer yolu”
BULMIŞ “bulunmuş”			<i>bulmuş öd</i> (KB 1038) (<i>öd</i> “zaman”) kel. “bulunmuş zaman” eşd. “ikbal devresi, baht açıklığı dönemi”
BUSUGÇI “pusu kuran, tuzak kuran”			<i>busugçl ölüm</i> (KB 1103) (<i>ölüm</i> “ölüm”) kel. “pusuda yatan ölüm” eşd. “ölüm zamanı, ecel”
BUSUŞSUZ “üzüntüsüz, dertsiz”		<i>busuşsuz edrem</i> (BTT 25 086[7]) (<i>edrem</i> “erdem”) kel. “üzüntüsüz erdem” eşd. “endişeden arınmış olan gönül”	
BUYANLIG “sevaplı”		<i>buyanlig tarıglag</i> (BTT 25 [41]00-[4101]) (<i>tarıglag</i> “tarla”) kel. “sevaplı tarla” eşd. “sevap, kazanç, liyakat tarlası, alanı” (Skt. punyaksetra)	
		<i>buyanlig yula</i> (BTT 25 3067) (<i>yula</i> “ışık, meşale”) kel. “sevaplı ışık” eşd. “sevap, kazanç, liyakat meşalesi” (Buda adı: Punyapradīpa)	
BÜGÜ BİLGE “bilge, bilgin”			<i>bügü bilge baş</i> (KB 405) (<i>baş</i> “baş, kafa”) kel. “bilge, bilgin baş” eşd. “hâkim ve bilge bey, hükümdar”
BÜTÜLMİŞ			<i>bütülmüş kişi</i> (KB 1300)

“tamamlanmış”			(<i>kişi</i> “kişi”) kel. “tamamlanmış kişi” eşd. “sınanmış, güvenilir kişi”
BÜTÜN “bütün, tam”			<i>bütün din</i> (KB 2436) (<i>din</i> “din”) kel. “bütün din” eşd. “dini bütün”
BÜTÜN ÇİN “bütün; gerçek, doğru”			<i>bütün çin kılık</i> (KB 2859) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “bütün, doğru kılık” eşd. “dürüst ve güvenilir doğa, huy”
ÇAGRI “çakır, doğan (kuşu)”			<i>çagri teğın</i> (DLT 546) (<i>teğın</i> “köle”) kel. “çakır, doğan (kuşu) köle” eşd. “acımasız cesaretiyle doğana benzeyen şehzade”
ÇALPAK “kir, pislik”			<i>çalpak iş</i> (DLT 219) (<i>iş</i> “iş”) kel. “kir, pislik iş” eşd. “karışık bir mesele”
ÇİN “doğru, gerçek”			<i>çin kişi</i> (DLT 232) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “doğru, gerçek kişi” eşd. “sözüne güvenilir, dürüst kişi”
ÇİN BÜTÜN “doğru, gerçek bütün”			<i>çin bütün kişi</i> (DLT 215) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “doğru, gerçek bütün kişi” eşd. “kendine güvenilir, dürüst kimse”
ÇİN KERTÜ “doğru, gerçek”		<i>çin kertü erig</i> (BTT 25 0324) (<i>erig</i> “davranış”) kel. “doğru, gerçek davranış” eşd. “samimi davranış”	
		<i>çin kertü köñül</i> (BTT 25 3226) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “doğru, gerçek gönül”	

		eşd. “doğruluk, dürüstlük”	
ÇINDAN “sandal ağacı”			<i>çından at</i> (DLT 232) (<i>at</i> “at”) kel. “sandal ağacı at” eşd. “kızıla çalar, kahverengi renkli at”
ÇIDRAK “çınlayan”			<i>çınrak ün</i> (DLT 233) (<i>ün</i> “ses”) kel. “çınlayan ses” eşd. “gür ve pürüzsüz ses”
ÇİNTANKA OGŞATI “sandal ağacına benzeyen”		<i>çintanka ogşatı edrem</i> (BTT 25 08[68]) (<i>edrem</i> “erdem”) kel. “sandal ağacına benzeyen” eşd. “sandal ağacı ile benzer olma avantajı”	
ÇOGLUG YALINLIG “parlak, alevli”		<i>çoğlug yalınlig küçler</i> (BTT 25 17[01]-1702) (<i>küç</i> “güç”) kel. “parlak, alevli güçler” eşd. “görkemli güç, yücelik gücü”	
ÇOP (ÇEP) “şarabın tortusu, herhangi bir şeyin dibindeki çökelti, çöp”			<i>çop çep kişi</i> (DLT 243) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “çöp kişi” eşd. “değersiz kimse”
DÜK MİD “birkaç bin”			<i>dük min yarmak</i> (DLT 246) (<i>yarmak</i> “para”) kel. “birkaç bin para” eşd. “binlerce para”
EDGÜ “iyi”	<i>edgü agı</i> (KT G 7, BK K 5) (<i>agı</i> “ipek”) kel. “iyi ipek” eşd. “kaliteli ipek”		
		<i>edgü asıg</i> (BTT 25 2459) (<i>edgü</i> “iyi”) kel. “iyi yarar” eşd. “çok fazla yarar”	
			<i>edgü iz</i> (KB 2245) (<i>iz</i> “iz”) kel. “iyi iz, iyi yol”

			eşd. “yapılan iyi işler, iyi işlerin değeri, tavır ve davranışları iyilikle yâd edilen; doğruluk, iyilik; iyi anane”
			<i>edgü kılınç</i> (DLT 423) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “iyi tavır, davranış” eşd. “iyi kişilik, nitelik”
	<i>edgü köñül</i> (EUDÇ 0068) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “iyi gönül” eşd. “iyi niyet, iyi duygu”		
			<i>edgü öd</i> (KB 291) (<i>öd</i> “zaman, vakit”) kel. “iyi zaman” eşd. “refah bir dönem”
	<i>edgü ög</i> (BTT 25 0615) (<i>ög</i> “akıl”) kel. “iyi akıl, düşünce” eşd. “iyi niyet”		
			<i>edgü öz</i> (KB 1812) (<i>öz</i> “öz, kendi”) kel. “iyi öz” eşd. “iyi insan”
	1. <i>edgü saw</i> (BK D 39; IB 11) (<i>saw</i> “söz”) kel. “iyi söz” eşd. “iyi haber”		2. <i>edgü saw</i> (DLT 53) (<i>saw</i> “söz”) kel. “iyi söz” eşd. “iyi bir ün”
		<i>edgü söz</i> (IB 7) (<i>söz</i> “söz”) kel. “iyi söz” eşd. “iyi haber”	
		<i>edgü tavar</i> (BTT 25 3893) (<i>tavar</i> “davar, mal”) kel. “iyi davar” eşd. “temiz, alın teriyle kazanılmış servet”	
			<i>edgü törü</i> (KB 1911) (<i>törü</i> “kanun, töre”) kel. “iyi töre” eşd. “iyi düzen, nizam”

			<p><i>edgü urug</i> (KB 108) (<i>urug</i> “tohum”)</p> <p>kel. “iyi tohum”</p> <p>eşd. “asil soy”</p>
			<p><i>edgü yan</i> (KB 2405) (<i>yan</i> “ölçü, miktar, hacim”)</p> <p>kel. “iyi ölçü”</p> <p>eşd. “iyi anane”</p>
			<p><i>edgü yanut</i> (KB 1688) (<i>yanut</i> “yanıt, cevap”)</p> <p>kel. “iyi yanıt”</p> <p>eşd. “iyi davranış, iyilik ile karşılık (verme)”</p>
			<p><i>edgü yanut</i> (KB 5794) (<i>yanut</i> “yanıt, cevap”)</p> <p>kel. “iyi yanıt”</p> <p>eşd. “sevap”</p>
			<p><i>edgü yarlıg til</i> (KB 1810) (<i>yarlıg</i> “buyruk, emir”, <i>til</i> “dil”)</p> <p>kel. “iyi lütuf ve dil”</p> <p>eşd. “lütuf, lütufkâr”</p>
		<p><i>edgü yula</i> (BTT 25 3079) (<i>yula</i> “meşale, ışık”)</p> <p>kel. “iyi ışık”</p> <p>eşd. “büyük ışık, mükemmel ışık” (Buda adı: Kuşalapradīpa)</p>	
<p>EDGÜ KILINÇLIG “iyi eylemli”</p>		<p><i>edgü kılınçlıg tözler</i> (BTT 25 3282-3283) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”, <i>töz</i> “esas, temel”)</p> <p>kel. “iyi eylemli temel”</p> <p>eşd. “iyi işlerin, amelin esasları” (Skt. kuşalamūla)</p>	
<p>EDGÜ ÖGLİ “iyi akıllı, düşünceli”</p>		<p><i>edgü ögli</i> (BTT 25 0286)</p> <p>kel. “iyi düşünceli”</p> <p>eşd. “iyi niyetli”</p>	
<p>EDGÜ ÖGLİ KÖDÜLLÜG “iyi düşünceli gönüllü”</p>		<p><i>edgü ögli köñüllüg küçler</i> (BTT 25 1262-1263) (<i>köñül</i> “gönül”, <i>küç</i> “güç”)</p>	

		<p>kel. “iyi düşünceli gönül gücü”</p> <p>eşd. “iyi niyetli zihne sahip olma gücü” (Skt. mairī) (Buda adı)</p>	
EDGÜ TAVARLIG “iyi davarı, malı olan”		<p><i>edgü tavarlig</i> (BTT 25 3893) (<i>teḡri</i> “tanrı”, <i>burhan</i> “Buda”)</p> <p>kel. “iyi davarlı”</p> <p>eşd. “temiz servete sahip olan (Buda adı: Sudhana)</p>	
EDGÜLÜG “iyi”		<p><i>edgülig yultuz</i> (BTT 25 3393-3394) (<i>yultuz</i> “kök, esas”)</p> <p>kel. “iyi kök, esas”</p> <p>eşd. “iyileştirici, şifalı kök, esas” (Skt. kuşalamūla)</p>	
EDİZ “yüksek”		<p><i>ediz edrem</i> (BTT 25 2747) (<i>ediz</i> “yüksek”)</p> <p>kel. “yüksek erdem”</p> <p>eşd. “etkili, derece bakımından üstün erdem”</p>	
			<p><i>ediz tag</i> (DLT 248) (<i>tag</i> “dağ”)</p> <p>kel. “yüksek dağ”</p> <p>eşd. “aşılmayan dağ”</p>
EDREMLİG “erdemli”		<p><i>edremliḡ erdini</i> (BTT 25 2382) (<i>erdini</i> “mücevher, değerli taş”)</p> <p>kel. “erdemli mücevher”</p> <p>eşd. “yüksek değerli, kıymetli, erdem mücevheri” (Buda adı: Ratnaśrī)</p>	
EKİNDİ “ekilmiş”			<p><i>ekindi tarıḡ</i> (DLT 253) (<i>tarıḡ</i> “bütün tahıllara verilen genel bir ad”)</p> <p>kel. “ekilmiş tahıl”</p> <p>eşd. “ekilmiş tohum”</p>
EL TUTSIK “yurt tutacak, yurt tutulmaya uygun”	<p><i>el tutsık</i> (KT G 4, BK K 3)</p> <p>kel. “yurt tutacak”</p> <p>eşd. “yurt tutmaya uygun”</p>		
EMGEKLİG		<i>emgeklig taloy</i> (BTT 25	

“acı, ıstıraplı”	0396) (<i>taloy</i> “okyanus, deniz”) kel. “acı, ıstıraplı okyanus” eşd. “acı, ıstırap okyanusu”	
	<i>emgeklig ün</i> (BTT 25 0435-[0]436) (<i>ün</i> “ses”) kel. “acı ses” eşd. “üzgün bir ses”	
EMGEKLİĞ İLİNMEKLİĞ “acı bağı olan”	<i>emgeklig ilinmeklig köñül</i> (BTT 25 0431-[0]432) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “acıya, eziyete bağı olan gönül” eşd. “acıya, eziyete bağılık davranışı, düşüncesi”	
ENÇ KÖDÜLLÜĞ “rahat, huzurlu gönüllü”	<i>enç köñüllüg</i> (BTT 25 0413) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “rahat gönüllü” eşd. “sakin, huzurlu”	
ENÇ MEDİLİĞ “huzurlu ve mutlu”	<i>enç meñilig köñül</i> (BTT 25 4117-4118) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “huzurlu ve mutlu gönül” eşd. “huzur ve sevinç”	
ENÇ MEDİLİĞ KILMAKLIG “huzurlu ve mutlu kılan”	<i>enç meñilig kilmaklig köñül</i> (BTT 25 3396-3397) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “huzurlu ve mutlu kılan gönül” eşd. “huzurlu ve mutlu kılan tutum / zihin”	
ERDEMSİZ “erdemsiz”		<i>erdemsiz şa</i> (DLT 520) (<i>şa</i> “balıkçıla benzeyen alacalı bir kuş”) kel. “erdemsiz şa” eşd. “faziletten yoksun kuş, yere yakın uçan şa kuşu”
ERDİNİLİĞ “mücevherli”	<i>erdinilig ed t(a)var</i> (BTT 25 2908-2909) (<i>ed t(a)var</i> “mal mülk”)	

		kel. “mücevherli mal mülk” eşd. “değerli mal mülk”	
ERSEK “ersek, er isteyen”			<i>ersek eşler</i> (DLT 263) (<i>eşler</i> “kadın”) kel. “ersek kadın” eşd. “hayat kadını”
ERTİNİ “mücevher”			<i>ertini özü</i> (DLT 260) (<i>özü</i> “kadınlara verilen bir unvan”) kel. “mücevher kadın” eşd. “mücevher, emsalsiz inci gibi (emsalsiz bir vücudu) olan kadın”
ERTİDÜ YAWİZ “son derece kötü”		<i>ertidü yawız tül</i> (AP 363) (<i>tül</i> “düş, rüya”) kel. “son derece kötü düş” eşd. “son derece kötü, ürkütücü düş”	
ESİLMEKLİĞ “azalma”		<i>esilmeklik tuş</i> (BTT 25 0427) (<i>tuş</i> “zaman”) kel. “azalma zamanı” eşd. “yozlaşma zamanı”	
ESRİ “kaplan”			<i>esri yıştı</i> (DLT 267) (<i>yıştı</i> “iplik”) kel. “kaplan iplik” eşd. “siyah ve beyaz iplikçiklerden oluşan ip”
ET “et”			<i>et yer</i> (DLT 270) (<i>yer</i> “yer”) kel. “et yer” eşd. “yumuşak yer, yumuşak toprak”
ETLİĞ “etli”			<i>etlig kişi</i> (DLT 271) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “etli kişi” eşd. “şişman kimse”
EYEGÜ “kaburga kemiği”			<i>eyegü yer</i> (DLT 274) (<i>yer</i> “yer”) kel. “kaburga kemiği yer” eşd. “Dağın ortasında bulunan belirli bir yer, örnek olarak bir yokuş”

HABİB “sevgili”			<i>habib sawçı</i> (KB 388) (<i>sawçı</i> “sözcü”) kel. “sevgili haberci” eşd. “Hz. Peygamber”
HİYANET “ihamet eden”			<i>hiyanet köñül</i> (KB 2011) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “ihamet (dolu) gönül” eşd. “hainlik, vefasızlık”
IDİNÇU “serbest bırakılan”			<i>idinçu saç</i> (DLT 279) (<i>saç</i> “saç”) kel. “serbest bırakılan saç” eşd. “Erkeğin uzun süre toplu tutulduktan sonra serbest bırakılan saç”
IDOK / IDUK “kutsal”			<i>iduk tag</i> (DLT 280) (<i>tag</i> “dağ”) kel. “kutsal dağ” eşd. “Geçit vermeyen ve uzayıp giden dağ”
	<i>türük idok yeri subı</i> > [<i>idok türük yeri subı</i>] (KT D 10-11, BK D 10) (<i>türük</i> “türk”, <i>yer</i> “yer”, <i>sub</i> “su”) kel. “kutsal Türk yeri suyu” eşd. “Türk kutsal yer su (ruhları)”		
	<i>idok yer sub</i> (T2 B 3) (<i>yer</i> “yer”, <i>sub</i> “su”) kel. “kutsal yer su” eşd. “kutsal yer su ruhları; kutsal vatan”		
IGAR “kıymetli, gözde”	<i>igar il</i> (BK D 24) (<i>il</i> “il, yurt”) kel. “kıymetli yurt” eşd. “Sevilen, bağlılık duyulan; refah içindeki yurt”		
	<i>igar kagan</i> (BK D 24) (<i>kagan</i> “kağan”) kel. “kıymetli, gözde kağan”		

	eşd. “halkı tarafından sevilen ve saygı duyulan; ülkeyi kalkındırmış kağan, hükümdar”		
İSRİM “dişlerini sıkılmış”			<i>İsrım kişi</i> (DLT 282) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “dişlerini sıkılmış kişi” eşd. “dişlerinin sıkılmış ve öfkeli bir biçimde kaşlarını çatmış, kızgın kişi”
İÇ “iç”	<i>İç buyruk</i> (BK G 14; Tary. B 6) (<i>buyruk</i> “komutan”) kel. “iç komutan” eşd. “karargâh komutanı”		
İÇREKİ “içerideki”	<i>İçreki bedizçi</i> (KT G 12, BK K 14) (<i>bedizçi</i> “süsleme ustası”) kel. “içerideki süslemeci” eşd. “(saraydaki) has süsleme ustası”		
	<i>İçreki bodun</i> (KT G 2, BK K 2) (<i>bodun</i> “boylar”) kel. “içerideki boylar” eşd. “tabi halk(lar)”		
İGDIŞ “anaları bir olan”			<i>İgdiş kul</i> (KB 1554) (<i>kul</i> “köle”) kel. “İgdiş kul” eşd. “himaye edilen köle”
İGİD “yalan, yanlış, hata”		<i>İgid kişi</i> (Huast. 137) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “yalan kişi” eşd. “yalancı kişi”	
İGİDMİŞ “beslemiş”	<i>İgidmiş kağan</i> (KT G 9, BK K 6) (<i>kağan</i> “kağan”) kel. “beslemiş kağan” eşd. “yurda huzur ve refah getirmiş kağan, hükümdar”		
İKİNTİ		<i>İkinti ajun</i> (EUDÇ 0578)	

“ikinci”		(<i>ajun</i> “dünya”) kel. “ikinci dünya” eşd. “ikinci yaşam”	
		<i>ikinti kün</i> (BTT 25 0099) (<i>kün</i> “gün”) kel. “ikinci gün” eşd. “ertesi gün”	
İLİNÇSİZ “yapışma, bağlanmanın olmadığı”		<i>ilinçsiz oron</i> (BTT 25 3420) (<i>oron</i> “yer”) kel. “yapışma, bağlanmanın olmadığı yer” eşd. “tutunma, bağlılığın olmadığı yer”	
İRİĞ “sert, kaba”			<i>irig söz</i> (KB 2077) (<i>söz</i> “söz”) kel. “sert, kaba söz” eşd. “kaba sözlü”
İRKİN “birikmiş, biriktirilmiş, bir araya getirilmiş herhangi bir şey”			<i>irkin yağmur</i> (DLT 291) (<i>yağmur</i> “yağmur”) kel. “birikmiş, biriktirilmiş yağmur” eşd. “günlerce süren yağmur”
İRSEL “dönek”			<i>irsel öz</i> (KB 1088) (<i>öz</i> “öz, kendi”) kel. “kararsız, dönek öz” eşd. “kararsız, dönek kişi / kararsızlık”
İSİĞ “sıcak”		<i>isig amrak köñül</i> (EUDÇ 0776-0777) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “sıcak, sevgili gönül” eşd. “sevgi dolu, şefkatli gönül”	
			<i>isig kün</i> (DLT 292) (<i>kün</i> “gün”) kel. “sıcak gün” eşd. “sıcak hava”
		<i>isig sañun</i> (IB kolf.) (<i>sañun</i> “general”) kel. “sıcak general İtaçuk”	

		eşd. “cana yakın, aziz general”	
			<i>isig</i> söz (KB 2405) (söz “söz”) kel. “sıcak söz” eşd. “tatlı söz, iltifat”
		<i>isig</i> yaş (AP 446) (yaş “gözyaşı”) kel. “sıcak yaş” eşd. “hüzünlü gözyaşı”	
İTİGLİ “yapan, eden”			<i>itigli</i> bayat (KB 146) (bayat “Tanrı”) kel. “yapan, eden Tanrı” eşd. “her şeyi yoluna koyan Tanrı”
KAÇ AGIZ “kaç ağız”			<i>kaç</i> ağız söz (KB 6085) (söz “söz”) kel. “kaç ağız söz” eşd. “birkaç söz”
KAÇ TÜRLÜĞ “kaç türlü”			<i>kaç</i> türlüğ neğ (DLT 608) (neğ “nesne, şey”) kel. “kaç türlü şey” eşd. “bir şeyin farklı türleri”
			<i>kaç</i> türlüğ söz (DLT 608) (söz “söz”) kel. “kaç türlü söz” eşd. “her türlü söz”
KADIR “sert (olan herhangi bir şey)”		<i>kadır</i> kasar (Tes K 4) (kasar “Kasar (özel ad)”) kel. “sert Kasar” eşd. “heybetli Kasar”	
			<i>kadır</i> yer (DLT 388) (yer “yer”) kel. “sert yer” eşd. “çetin yer (Dağlardaki çok soğuk ve karlı yerler için kullanılır.)”
			<i>kadır</i> kış (DLT 388) (kış “kış”) kel. “sert kış”

			eşd. “kara kış, şiddetli soğuk”
	<i>kadır yagı</i> (Yen. E27 6, E44 2) (<i>yagı</i> “düşman”) kel. “sert düşman” eşd. “güçlü düşman”		
KALIN “kalın ya da kaba olan herhangi bir şey”	<i>kalın kadaş</i> (Yen. E59 8, E120 2) (<i>kadaş</i> “hısım akraba”) kel. “kalın akraba” eşd. “kalabalık akrabalar”		
		<i>kalın kuwrag</i> (Alt.Dişl.Fil. 067) (<i>kuwrag</i> “topluluk”) kel. “kalın topluluk” eşd. “kalabalık topluluk”	
			<i>kalın sü</i> (DLT 393) (<i>sü</i> “asker, ordu”) kel. “kalın asker, ordu” eşd. “kalabalık asker, ordu”
KALP KALP “zaman zaman, çağ çağ”		<i>kalp kalp üdün</i> (BTT 25 0798) (<i>kalp</i> “zaman, devir, çağ”) kel. “kalp kalp zaman(la)” eşd. “her çağda, çağdan çağa”	
KAMUG “bütün, hepsi”			<i>kamug türlüğün</i> (KB 627) (<i>türlüg</i> “türlü”) kel. “bütün türlü” eşd. “her bakımdan”
KARA “kara”			<i>kara ‘am bodun</i> (KB 4320) (<i>‘am</i> “avam, halk, ahali”, <i>bodun</i> “boylar”) kel. “kara halk” eşd. “genel halk kitlesi; ayak takımı”
	<i>kara (kamağ) bodun</i> (KT D 8-9, BK D 8-9, 41; Tary. G 4) (<i>bodun</i> “boylar”) kel. “kara boylar” eşd. “genel halk		

	<p>kitlesi”</p> <p><i>kara (kamağ) bodun</i> (KT D 8-9, BK D 8-9; Yen. E10 7, 12; MÇ D 5) (<i>bodun</i> “boylar”)</p> <p>kel. “kara boylar”</p> <p>eşd. “talihsiz halk”</p>		
		<p><i>kara kamağ sü</i> (IB 63) (<i>kamağ</i> “bütün, sü “asker; ordu”)</p> <p>kel. “kara, bütün askerler”</p> <p>eşd. “bütün sıradan askerler, bütün rütbesiz askerler”</p>	
			<p><i>kara muğ</i> (DLT 652) (<i>muğ</i> “bela, sıkıntı”)</p> <p>kel. “kara bela”</p> <p>eşd. “kötü bela”</p>
	<p><i>kara tul</i> (Tal. 3 4) (<i>tul</i> “dul”)</p> <p>kel. “kara dul”</p> <p>eşd. “bahtsız dul”</p>		
	<p><i>kara türgeş bodun</i> (KT D 38) (<i>türgeş</i> “boy adı”, <i>bodun</i> “boylar”)</p> <p>kel. “kara Türgeş boyları”</p> <p>eşd. “Türgeş avam halkı”</p>		
KARGIŞ “ilenç, lanet”			<p><i>kargış kişi</i> (DLT 404) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “ilenç, lanet kişi”</p> <p>eşd. “lanetli kişi”</p>
KARVI KAŞLIG “gerilmiş kaşlı”			<p><i>karvı kaşlıg</i> (DLT 408) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “gerilmiş kaşlı”</p> <p>eşd. “yay gibi ince ve gergin kaşlara sahip”</p>
KATIG/KATAG “kati”		<p><i>katag avcı</i> (EUDÇ 0605) (<i>avcı</i> “avcı”)</p> <p>kel. “kati avcı”</p> <p>eşd. “acımasız avcı”</p>	
		<p><i>katug ün</i> (Alt.Dişl.Fil. 179; EUDÇ 0687) (<i>ün</i> “ses”)</p>	

		kel. “katı ses” eşd. “acı çığlık”	
		<i>katug yeel</i> (AP 474) (<i>yeel</i> “yel, rüzgar”) kel. “katı rüzgar” eşd. “şiddetli rüzgar”	
KAYU “kim, ne, hangi”		<i>kayu tunlgar</i> (İKPÖ XXXV) (<i>tunlg</i> “canlı”) kel. “hangi canlılar” eşd. “hangi canlı olursa olsun, bütün canlılar”	
KEÇ “geç”		<i>keç üdün</i> (BTT 25 0386) (<i>üd</i> “zaman”) kel. “geç zaman” eşd. “uzun zamandır”	
KED “çok”			<i>ked at</i> (DLT 299) (<i>at</i> “at”) kel. “çok at” eşd. “ne iyi, çok iyi at”
			<i>ked neş</i> (DLT 299) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “çok şey” eşd. “ne iyi, çok iyi şey”
KED KÖDÜLLÜĞ “çok gönüllü”			<i>ked köñüllüg</i> (KB 1992) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “çok gönüllü” eşd. “iyi gönüllü”
KED SÜZÜK “çok süzük”			<i>ked süzük iş</i> (KB 2440) (<i>iş</i> “iş”) kel. “çok süzük iş” eşd. “çok temiz, iyi iş”
KEDİMLİĞ “giyimli”	<i>kedimlig toruğ at</i> (KT D 33) (<i>at</i> “at”) kel. “giyimli doru at” eşd. “zırhlı doru renkli at”		
KEDİN “geri, arka”		<i>kedin yınak</i> (BTT 25 1180) (<i>yınak</i> “yön, taraf”) kel. “geri, arka yön” eşd. “batı”	
KEDÜKLÜK			<i>kedüklük kidiz</i> (DLT 299)

“keçeden yapılmış başlıklık”			(<i>kidiz</i> “keçe”) kel. “kedüklük keçe” eşd. “yağmurluk yapmak için hazırlanan keçe”
KEİD “geniş”		<i>keñ kuvrag</i> (BTT 25 [08]74) (<i>kuvrag</i> “topluluk”) kel. “geniş topluluk” eşd. “geniş bir topluluk”	
KEİD “geniş”		<i>keñ bilig</i> (BTT 25 0235) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “geniş bilgi” eşd. “geniş bilgi, bilgelik”	
KEPEK “kepek”			<i>kepek yinçü</i> (DLT 305) (<i>yinçü</i> “inci”) kel. “kepek inci” eşd. “küçük inci”
KERTGÜNÇ “inanç, iman”		<i>kertgünç köñül</i> (BTT 25 0358) (<i>kertgünç</i> “inanç, iman”, <i>köñül</i> “gönül”) kel. “inançlı gönül” eşd. “inanç, dindarlık”	
KERTGÜNÇİ ARIG SÜZÖK “inancı arı süzük”		<i>kertgünçi arıg süzök teñri burhan</i> (BTT 25 3[731]) (<i>teñri</i> “tanrı”, <i>burhan</i> “Buda”) kel. “inancı arı süzük tanrı buda” eşd. “inancı saf Buda hazretleri” (Buda adı: Prasanna)	
KERTGÜNÇSÜZ “inançsız”		<i>kertgünçsüz köñül</i> (BTT 25 0317-0318) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “inançsız gönül” eşd. “inançsızlık”	
KERTÜDİN KELMİŞLER BİRLE TEDİKDEÇİ “gerçekten, hakikatten gelmişlerle eşit olacak”		<i>kertüdin kelmişler birle teñrikdeçi köñül</i> (BTT 25 0249-0250) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “gerçekten, hakikatten gelmişlerle eşit olacak gönül” eşd. “Tathāgata’ya denk	

		bir düşünce”	
KEWŞEK “gevşek, yumuşak”			<i>kewşek etmek</i> (DLT 311) (<i>etmek</i> “ekmek”) kel. “gevşek, yumuşak ekme” eşd. “güzel mayalanmış, iyi pişmiş ve besleyici ekme”
KIDİGLİG “kıyılı, kenarlı”			<i>kıdıglıg börk</i> (DLT 422) (<i>börk</i> “başlık”) kel. “kıyılı, kenarlı başlık” eşd. “Kenarına kenarlık (siperlik) dikilmiş başlık”
KILIKSIZ “kılıksız”			<i>kılıksız kişi</i> (KB 4595) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “kılıksız kişi” eşd. “nasıl davranacağını bilmeyen kişi”
KIRUK “kırık”			<i>kırık er</i> (DLT 428) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “kırık er” eşd. “sakat adam”
			<i>kırık adak</i> (DLT 428) (<i>adak</i> “ayak”) kel. “kırık ayak” eşd. “topal ayak”
KIVI “boş”			<i>kıvı kut</i> (KB 1045) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “boş kut, mutluluk” eşd. “devamsız mutluluk”
KIYIK “kıyılmış”			<i>kıyık neş</i> (DLT 431) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “kıyılmış şey” eşd. “(balmumu kaleminin ucu ya da benzer şeyler gibi) eğri olarak kesilmiş herhangi bir şey”
KIZGAK “kıskanç”		<i>kızgak köñül</i> (BTT 25 0891) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “kıskanç gönül” eşd. “kıskançlık”	
KİÇİG “küçük”		<i>kiçig dentar</i> (IB kolf.) (<i>dentar</i> “dindar; din	

		görevlisi, rahip”) kel. “küçük rahip” eşd. “hakir; rütbe olarak aşağıda olan rahip”	
	<i>kıçığ kişi</i> (Tal. 13 2) (<i>kişi</i> “eş, hanım”) kel. “küçük eş, hanım” eşd. “ikinci ya da en sonuncu eş”		
KİDİZGEK “keçeleşmiş”			<i>kidizgek kagun</i> (DLT 314) (<i>kagun</i> “kavun”) kel. “keçeleşmiş kavun” eşd. “keçeleşmiş, tazeliğini kaybetmiş kavun”
KOLUSUZ “vakitsiz”		<i>kolusuz etöz</i> (BTT 25 08[80]) (<i>etöz</i> “beden”) kel. “vakitsiz, zamansız beden” eşd. “sonsuz beden”	
KOP “bütün, hep, her”		<i>kop ugrın</i> (BTT 25 114[2]) (<i>ugur</i> “zaman”) kel. “her zamanla” eşd. “her şekilde, her anlamda”	
KOP EDGÜ “hep, bütün iyi”			<i>kop edgü neş</i> (DLT 439) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “hep, bütün iyi nesne” eşd. “çok iyi nesne, şey”
KOP TÖRLÜĞ “bütün, her türlü”		<i>kop törlüğ ugrın</i> (BTT 25 0012) (<i>ugur</i> “zaman”) kel. “her türlü zamanla” eşd. “her şekilde, her bakımdan”	
KORKINÇSIZ AYINÇSIZ “korkusuz ²⁾ ”		<i>korkınçsız ayınçsız köñül</i> (EUDÇ 0024-0025) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “korkusuz gönül” eşd. “korkusuzluk, cesaret”	
KORKINÇSIZ KÖDÜLLÜĞ “korkusuz gönüllü”		<i>korkınçsız köñüllüğ</i> (BTT 25 [13]07) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “korkusuz gönüllü”	

		eşd. “korkusuz, yürekli”	
KÖK “gökyüzü; mavi”	<i>kök teyey</i> (BK K 12) (<i>teyey</i> “dağ sıçanı”) kel. “gök / boz dağ sıçanı” eşd. “gök / boz dağ sıçanı (derisi)”		
KÖNİ “düzgün, doğru”			<i>köni din</i> (KB 54) (din “din”) kel. “doğru din” eşd. “gerçek, hak din”
			<i>köni er</i> (KB 862; DLT 323) (<i>er</i> “er”) kel. “düzgün, doğru kişi” eşd. “doğru, dürüst, güvenilir kişi”
			<i>köni söz</i> (KB 1024) (<i>söz</i> “söz”) kel. “düzgün, doğru söz” eşd. “doğru söz”
			<i>köni tal bod</i> (KB 1102) (<i>tal</i> “dal”, <i>bod</i> “boy”) kel. “düzgün, doğru dal, boy” eşd. “fıdan gibi düz boy”
		<i>köni yolçı</i> (İKPÖ XL) (<i>yolçı</i> “rehber”) kel. “düzgün, doğru rehber” eşd. “doğru sözlü, iyi niyetli rehber”	
KÖNİ ÇIN “doğru, gerçek”			<i>köni çin kişi</i> (KB 1727) (kişi “kişi”) kel. “doğru, gerçek kişi” eşd. “doğru ve dürüst kişi”
KÖNİ EDGÜ “doğru, iyi”			<i>köni edgü yol</i> (KB 5855) (yol “yol”) kel. “doğru ve iyi yol” eşd. “doğruluk ve iyilik yolu”
KÖNİ KILKLIG “doğru kılıklı”			<i>köni kılığ</i> (KB 1290) (<i>kılık</i> “kılık, huy”)

			<p>kel. “doğru kılıklı”</p> <p>eşd. “tavır ve davranışı doğru”</p>
KÖNİ TÜZ “doğru, düzgün”		<p><i>köni tüz tuymak</i> (BTT 25 0283) (<i>tuymak</i> “duyma”)</p> <p>kel. “doğru, düzgün duyma”</p> <p>eşd. “doğru düzgün aydınlanma”</p>	
		<p><i>köni tüz tuyuglı</i> (BTT 25 1290)</p> <p>kel. “doğru düz duyan”</p> <p>eşd. “gerçekten aydınlanmış olan”</p>	
		<p><i>köni tüz tuiunmak</i> (BTT 25 1340)</p> <p>kel. “doğru düz aydınlanma”</p> <p>eşd. “doğru düzgün aydınlanma”</p>	
KÖNİ YARAŞI “doğru, yaraşır”		<p><i>köni yaraşı savlar</i> (BTT 25 4018) (<i>sav</i> “söz”)</p> <p>kel. “doğru, yaraşır sözler”</p> <p>eşd. “doğru ve uygun, yerinde sözcükler / sözler”</p>	
KÖDÜLLÜĞ “gönüllü”			<p><i>köñüllüg kişi</i> (KB 2470) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “gönüllü kişi”</p> <p>eşd. “iyi niyetli, şefkatli”</p>
KÖRKLÜĞ “güzel”			<p><i>körklüg yüz</i> (KB 1209) (<i>yüz</i> “yüz”)</p> <p>kel. “güzel yüz”</p> <p>eşd. “güzel yüz(lü) (kişi)”</p>
			<p><i>körklüg kişi</i> (DLT 324) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “güzel kişi”</p> <p>eşd. “güzel ve çekici kadın”</p>
KÖRKSÜZ “güzel olmayan, çirkin”			<p><i>körksüz söküş</i> (KB 260) (<i>söküş</i> “sövme, sövüşme”)</p> <p>kel. “güzel olmayan sövme”</p>

			<p>eşd. “ağır hakaret”</p> <p><i>körksüz tiriglik</i> (KB 4822)</p> <p>kel. “güzel olmayan hayat”</p> <p>eşd. “boşa geçirilmiş bir ömür”</p>
KÖRMEKİ Y(A)RUK YAŞUK “görmesi, görüşü parlak”		<p><i>körmeki y(a)ruk yaşuk</i> (BTT 25 432-3433)</p> <p>kel. “görmesi, görüşü parlak”</p> <p>eşd. “görmesi, gözleri parlak², iyi gören”</p>	
KÖRMİŞ “bakılmış; görülmüş”		<p><i>körmüş nom</i> (BTT 25 [36]70) (<i>nom</i> “kanun, yasa”)</p> <p>kel. “bakılmış, görülmüş yasa”</p> <p>eşd. “bilinen öğretisi”</p>	
KÖRPE “ilk ortaya çıktığı dönem geçtikten sonra gelişen şey”			<p><i>körpe ogul</i> (DLT 325) (<i>ogul</i> “oğul, çocuk”)</p> <p>kel. “körpe oğul”</p> <p>eşd. “yazın doğan çocuk”</p>
KÖŞİKLİĞ “örtülü, perdeli”			<p><i>köşiklig yer</i> (DLT 327) (<i>yer</i> “yer”)</p> <p>kel. “örtülü, perdeli yer”</p> <p>eşd. “gölgelik yer”</p>
KÖZÜNÜR “görünen, görünür”		<p><i>közünür üd</i> (BTT 25 1[713]) (<i>üd</i> “zaman”)</p> <p>kel. “görünür zaman”</p> <p>eşd. “şimdiki zaman”</p>	
KŞANTİ KİLGULUK “günah itiraf etme”		<p><i>kşanti kulguluk nom</i> (BTT 25 4439) (<i>nom</i> “kanun, yasa”)</p> <p>kel. “günah itiraf etme yasası”</p> <p>eşd. “günahların itirafının yapılacağı, yapıldığı öğretisi (kitabı)”</p>	
		<p><i>kşanti kulguluk nom bitig</i> (BTT 25 0166-0167) (<i>nom</i> “kanun, yasa”)</p> <p>kel. “günah itiraf etme yasa kitabı”</p> <p>eşd. “günahların itirafının</p>	

		yapılacağı, yapıldığı öğreti kitabı ²	
KŞANTI KILMAKLIG “günah itiraf etme”		<i>kşanti kilmaklıg arıg söz</i> (BTT 25 0115-0116) (<i>söz</i> “söz”) kel. “günah itiraf etmelik temiz söz” eşd. “günah itirafı yapılan saf sözler”	
		<i>kşanti kilmaklıg yevek</i> (BTT 25 0965) (<i>yevek</i> “donanım, donatım”) kel. “günah itiraf etmelik donanım” eşd. “günah itirafı donanımı”	
KURÇ “sert”			<i>kurç eren</i> (DLT 450) (<i>eren</i> “erler, erkekler”) kel. “sert erler” eşd. “güçlü, dayanıklı adam(lar)”
KURULMAKLIG “yok olmaya, yok edilmeye neden olan”		<i>kurulmaklıg yol</i> (BTT 25 [34]36) (<i>yol</i> “yol”) kel. “yok olmalık, yok edilmelik yol” eşd. “yok olma yolu, yok olmaya neden olan yol”	
KUTLUG “kutlu”			<i>kutlug öz</i> (KB 3646, 4941) (<i>öz</i> “öz, kendi”) kel. “kutlu öz” eşd. “kutlu kişi, mübarek, yüce insan”
KUTRULMAKLIG “kurtuluşa ait, kurtulmayı sağlayan”		<i>kutrulmaklıg tüş</i> (BTT 25 2786) (<i>tüş</i> “meyve, mahsul”) kel. “kurtulmalık meyve” eşd. “özgürlük meyvesi, kurtulmayı sağlayan karşılık, netice, ödül”	
KÜÇ BİLEKLİG “güçlü bileği olan”			<i>küç bilekliğ</i> (KB 6072) (<i>bilek</i> “bilek”) kel. “güçlü bilekli” eşd. “her şeye gücü yeten, hükümdar vs.”
KÜÇLÜG YAWLAK		<i>küçlüg yawlak saw</i> (EUDÇ 0042) (<i>saw</i> “söz”)	

“güçlü kötü”		kel. “güçlü kötü söz” eşd. “hiddetli, sert sözler; çok sert sözler”	
KÜMÜŞ “gümüş”			<i>kümüş tegin</i> (DLT 546) (<i>tegin</i> “köle”) kel. “gümüş köle” eşd. “derisi gümüş gibi açık renk olan köle”
KÜNLÜK “günlük”			<i>künlük yem</i> (DLT 334) (<i>yem</i> “yiyecek”) kel. “günlük yiyecek” eşd. “günlük ekmek”
KÜÜ KELİĞ “büyü gücü(ne sahip)”		<i>küü kelig edrem(ler)</i> (BTT 25 1098) (<i>edrem</i> “erdem”) kel. “büyü gücüne sahip erdem” eşd. “büyülü ² güç, büyü ² gücü”	
		<i>küü kelig küç</i> (BTT 25 2643) (<i>küç</i> “güç”) kel. “büyü gücüne sahip güç” eşd. “büyülü ² güç, büyü ² gücü”	
KÜVENÇ YOKAY “gurur, kibir, gururlu, kibirli”		<i>küvenç yokay gönüllüg</i> (BTT 25 34[76]) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “kibirli gönüllü” eşd. “kibirli ² ”	
		<i>küvenç yokay gönüllüg</i> <i>öğretig</i> (BTT 25 0493) (<i>öğretig</i> “alıştırma, çalışma, öğrenme”, <i>könül</i> “gönül”) kel. “kibirli gönüllü öğrenme” eşd. “kibirli ² karakter / davranış”	
MEDÜ / MEDGÜ “bengi, sonsuz”			<i>menü at</i> (KB 228) (at “ad”) kel. “bengi ad” eşd. “ölümsüz ad, daima akılda olan ve hatırlanan, yâd edilen”

MEDÜLÜĞ “ebedî”		<i>meñülüg ... oron</i> (AP 303-304) (<i>oron</i> “yer”) kel. “ebedî yer” eşd. “ebedî makam”	
MİD “bin (sayı)”			<i>mîñ erdem</i> (KB 284) (<i>erdem</i> “erdem”) kel. “bin erdem” eşd. “binlerce erdem”
			<i>mîñ kişi</i> (DLT 709) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “bin kişi” eşd. “binlerce kişi”
			<i>mîñ kut</i> (KB 121) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “bin mutluluk” eşd. “çok mutluluk”
			<i>mîñ sewinç kut</i> (KB 1561) (<i>sewinç</i> “sevinç”, <i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “bin sevinç ve kut” eşd. “büyük mutluluk”
			<i>mîñ söküş</i> (KB 177) (<i>söküş</i> “sövme, sövüşme”) kel. “bin sövme” eşd. “çok sövme”
			<i>mîñ ün</i> (KB 78) (<i>ün</i> “ses, ün, san”) kel. “bin ses” eşd. “binlerce, çok fazla ses”
		<i>mîñ yazuk</i> (KB 1338) (<i>yazuk</i> “günah”) kel. “bin günah” eşd. “bin türlü, çok çeşitli günah”	
MİD TÜMEN “bin on bin”			<i>mîñ tümen erdem</i> (KB 285) (<i>erdem</i> “erdem”) kel. “bin on bin erdem” eşd. “binlerce erdem”
MUDADINÇIG TADLANÇIG “olağanüstü,		<i>muñadinçig tañlançig at</i> (BTT 25 1776) (<i>at</i> “ad”)	

şaşırtıcı”		kel. “olağanüstü, şaşırtıcı ad” eşd. “olağanüstü ² ün, şöhret”	
MUNTAG MUNTAG “böyle böyle”		<i>muntag muntag saw</i> (AP 400) (<i>saw</i> “söz”) kel. “böyle böyle söz” eşd. “bahsi geçen, az önce anlatılan sözler”	
NEİD “şey”	<i>neñ buñ</i> (KT G 8) (<i>buñ</i> “sıkıntı”) kel. “şey sıkıntı” eşd. “hiçbir sıkıntı”		
NEİD NEİD “şey şey”	<i>neñ neñ sab</i> (KT G 11, BK K 8) (<i>sab</i> “söz”) kel. “ne ne söz” eşd. “ne kadar söz, bütün sözler”		
NEİD YILSIG “şey, refah”	<i>neñ yılsıg bodun</i> (KT D 26, BK D 21) (<i>bodun</i> “boylar”) kel. “şey, refah (içinde) halk” eşd. “gönenç, refah içerisindeki halk”		
NOMLUG “yasaya, kanuna ait”		<i>nomlug kakadaş</i> (BTT 25 1604) (<i>kakadaş</i> “akraba, eş dost”) kel. “yasalı akraba, eş dost” eşd. “töreyle uyum/uygun akraba, eş dost, inanç kardeşi” (Skt. kalyānamitra)	
		<i>nomlug oron</i> (BTT 25 0166) (<i>oron</i> “yer”) kel. “yasalı yer” eşd. “öğretinin bulunduğu yer, öğreti yeri” (Skt. bodhimanda)	
		<i>nomlug y(a)rlug</i> (BTT 25 0426) (<i>yarlug</i> “buyruk”) kel. “yasalı buyruk” eşd. “öğreti vaazı, buyruğu, öğretiye ait	

		buyruk”	
OGLAGU “nazlı; asil”			<i>oglagu köñül</i> (KB 3395) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “nazlı gönül” eşd. “narin, çabuk etkilenen (kişi)”
		<i>oglagu ün</i> (EUDÇ 0178) (<i>ün</i> “ses”) kel. “nazlı, asil ses” eşd. “tatlı ses (tonu)”	
OGLAN ÖZLÜĞ “oğlan özlü”			<i>oglan özlüg</i> (KB 1870) (<i>oglan</i> “oğlan, oğul, çocuk”) kel. “oğlan özlü” eşd. “genç”
OK “ok”			<i>ok yılan</i> (DLT 358) (<i>yılan</i> “yılan”) kel. “ok yılan” eşd. “kendisini insanın üzerine savuran yılan”
OL “o”		<i>ol üdüün</i> (BTT 25 141[2]) (<i>üü</i> “zaman”) kel. “o zaman” eşd. “orada, o zaman”	
OI “sağ, sağ taraf”			<i>oi iş</i> (DLT 357) (<i>iş</i> “iş”) kel. “sağ iş” eşd. “kolay iş”
ON TÖRLÜĞ EDGÜ “on türlü iyi”		<i>on törlüg edgü nomlar</i> (BTT 25 [3853]-3854) (<i>nom</i> “kanun, yasa”) kel. “on türlü iyi yasa” eşd. “on çeşit iyi öğreti” (Skt. daşakuşala)	
OYNAK “hareketli, yerinde durmayan, oynak”			<i>oynak eşler</i> (DLT 366) (<i>eşler</i> “kadın”) kel. “hareketli, yerinde durmayan, oynak kadın” eşd. “oynak, davranışları ağırbaşlı olmayan kadın”
OZGAN “geçen, ileri geçen”			<i>ozgan at</i> (DLT 486) (<i>at</i> “at”) kel. “geçen, ileri geçen at”

			eşd. “her zaman önde giden at”
OZGURMAK KUTGARMAKLIG “kurtarmalı”		<i>ozgurmak kutgarmaklıg köñül</i> (BTT 25 0404) (<i>ozgurmak kutgarmaklıg</i> “kurtarma, kurtuluş”, <i>köñül</i> “gönül”) kel. “kurtarmalı gönül” eşd. “kurtarma ² zihni, düşüncesi(ndeki tavır, davranış)”	
OZUK “öne geçmiş”			<i>ozuk at</i> (DLT 367) (<i>at</i> “at”) kel. “öne geçmiş” eşd. “bir yarışta ya da benzerinde önde giden at”
ÖÇ/ÖÖÇ KEK “kin, düşmanlık”		<i>öç/ööç kek köñül</i> (BTT 25 3382) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “kinli, düşmanca gönül” eşd. “kin, düşmanlık”	
ÖDRÜM “seçilmiş”			<i>ödrüm er</i> (KB 2332) (<i>er</i> “er, erkek, adam”) kel. “seçilmiş asker” eşd. “seçkin, yetenekli asker”
			<i>ödrüm kişi</i> (KB 418) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “seçilmiş kişi” eşd. “seçkin kişi”
ÖDÜRMIŞ “seçilmiş”			<i>ödürmiş resul</i> (KB B 7) (<i>resul</i> “peygamber”) kel. “seçilmiş peygamber” eşd. “seçkin resul, peygamber”
ÖG “anne”			<i>ög at</i> (DLT 369) (<i>at</i> “at”) kel. “anne at” eşd. “dört yaşındaki bir at”
ÖGE “akıllı, olgun, görmüş geçirmiş”			<i>öge tegit</i> (DLT 547) (<i>öge</i> “akıllı, olgun, görmüş geçirmiş”, <i>tegit</i> “köleler”) kel. “akıllı, olgun köleler” eşd. “halkın arasından

			sıyrılarak yükselen yurttaşlardan ve küçük soylulardan oluşan sınıf
ÖGRÜNÇ SEVİNÇ “sevinç, neşe”		<i>ögrünç sevinç köñül</i> (BTT 25 0246) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “sevinçli gönül” eşd. “sevinç, memnuniyet, sevinçli kişi”	
ÖDDÜN / ÖDTÜN “önden”	<i>öndün yen</i> (T1 G 4) (<i>yen</i> “yön, taraf”) kel. “önden, ön taraf” eşd. “doğu, doğu yönü”		
		<i>öñtün yınak</i> (BTT 25 1179) (<i>yınak</i> “yön, taraf”) kel. “ön taraf” eşd. “doğu, doğu yönü”	
ÖRÜD KIRGIL “ak, kırçıl”			<i>örün kırğıl ersig</i> (KB 2371) (<i>ersig</i> “erkek, yiğit, mert, kahraman”) kel. “ak saçlı yiğit” eşd. “yaşlı başlı yiğit”
ÖTÜGLÜG “dilekli, ricalı”			<i>ötüglüg kişi</i> (DLT 382) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “dilekli, ricalı kişi” eşd. “hakandan bir dileği olan kimse”
ÖTVİ “keskin”		<i>ötvî bilig</i> (BTT 25 0235) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “keskin bilgi” eşd. “keskin bilgi, bilgelik”	
ÖVKE “öfke”		<i>övke köñül</i> (Alt.Dişl.Fil. 280) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “öfke gönül” eşd. “öfke”	
ÖVKELİG KEKLİG “öfkeli, kinli, nefret dolu”		<i>övkeliğ keklig köñül</i> (BTT 25 0294) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “öfkeli, kinli, nefret dolu gönül” eşd. “öfke, hiddet”	
ÖZLÜK “özlük”	<i>özlük at</i> (Yen. E28 6) (<i>at</i> “at”)		

	<p>kel. “özlük at”</p> <p>eşd. “has at”</p> <p><i>özlük at adgır</i> (BK K 11, BK G 12; IB 17) (<i>at</i> “at”, <i>adgır</i> “aygır”)</p> <p>kel. “özlük at, aygır”</p> <p>eşd. “has at ve aygır”</p>		
SAG “sağ”			<p><i>sag suw</i> (DLT 462) (<i>suw</i> “su”)</p> <p>kel. “sağ su”</p> <p>eşd. “temiz, lezzetli su”</p>
SAGIZ “sakız, ağaç sakızı”			<p><i>sagız toprak</i> (DLT 463) (<i>toprak</i> “toprak”)</p> <p>kel. “sakız toprak”</p> <p>eşd. “saf kil”</p>
SALINDI “salındı, sarktı”			<p><i>salındı neş</i> (DLT 465) (<i>neş</i> “nesne, şey”)</p> <p>kel. “salındı, sarktı nesne”</p> <p>eşd. “atılan bir şey”</p>
			<p><i>salındı otuñ</i> (DLT 465) (<i>otuñ</i> “odun”)</p> <p>kel. “salındı, sarktı odun”</p> <p>eşd. “selin getirerek kıyıya attığı odun”</p>
SANSIZ “sayısız”		<p><i>sansız mün kadag</i> (AP 212-213) (<i>mün kadag</i> “günah”)</p> <p>kel. “sayısız günah”</p> <p>eşd. “sayılamayacak kadar çok, çok sayıda günah”</p>	
			<p><i>sansız selam ü dürud</i> (KB A 4) (<i>selam</i> “selam”, <i>dürud</i> “dua, medih, selam”)</p> <p>kel. “sayısız selam ve dua”</p> <p>eşd. “sayılamayacak kadar çok, çok sayıda selam ve övgü”</p>
SANSIZ ÜKÜŞ “sayısız çok”		<p><i>sansız üküş ayıg kılınç</i> (EUDÇ 0695-0696) (<i>ayıg kılınç</i> “günah”)</p> <p>kel. “sayısız çok günah”</p>	

		eşd. “binlerce, pek çok günah”	
		<i>sansız üküş kutluglar</i> (Alt.Dişl.Fil. 160-161) (<i>kutlug</i> “kutlu, kutlu insan”) kel. “sayısız çok kutlular” eşd. “binlerce, pek çok kutlu kişiler”	
		<i>sansız üküş tınlıglar</i> (EUDÇ 0080) (<i>tınlıg</i> “canlı”) kel. “sayısız çok canlılar” eşd. “binlerce, pek çok canlı”	
		<i>sansız üküş yekler</i> (EUDÇ 0012) (<i>yek</i> “şeytan”) kel. “sayısız çok şeytanlar” eşd. “binlerce, pek çok şeytan”	
SAWILMIŞ “savulmuş”			<i>sawılmış kün</i> (DLT 74) (<i>kün</i> “gün, güneş”) kel. “savulmuş gün, güneş” eşd. “batmış güneş”
SEKİZ TÖRLÜĞ “sekiz türlü”		<i>sekiz törlüg ters yol</i> (BTT 25 [106]8) (<i>ters</i> “ters”) kel. “sekiz türlü ters yol” eşd. “sekiz türlü hatalı, sapkın yol”	
		<i>sekiz törlüg tözün köni yol</i> (BTT 25 [10]67) kel. “sekiz türlü asil, doğru yol” eşd. “sekiz katlı asil ve doğru yol” (Skt. <i>āryāstāngikamārga</i>)	
SEVİGLİĞ “sevimli”		<i>seviglig y(a)rlıg</i> (BTT 25 1978) (<i>yarlıg</i> “buyruk”) kel. “sevimli buyruk” eşd. “tatlı söz”	
SEWÜĞ “sevilen, sevgili”			<i>sewüg can</i> (KB 2281) (<i>can</i> “can, ruh”) kel. “sevgili can”

			eşd. “tatlı can”
			<i>sewüg can</i> (KB 3458) (<i>can</i> “can, ruh”) kel. “sevgili can” eşd. “candan sevilen (kişi)”
			<i>sewüg sawçıl</i> (KB 30, 34 vd.) (<i>sawçıl</i> “sözcü”) kel. “sevgili sözcü” eşd. “sevgili haberci, Peygamber, Hz. Muhammed”
SEZİK “sezik, şüpheci”		<i>sezik köñül</i> (BTT 25 143[3], 0604; EUDÇ 0505) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “şüpheci gönül” eşd. “şüpheci tutum, şüphe ² ”	
SIMTAG “ihmalkâr, tembel”		<i>sımtag köñül</i> (BTT 25 0808) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “ihmalkâr, tembel gönül” eşd. “dikkatsizlik”	
SIMTAGSIZ “ihmalkâr, tembel olmayan”		<i>sımtagsız köñül</i> (BTT 25 0243) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “ihmalkâr, tembel olmayan gönül” eşd. “ihmalkâr olmayan tutum, dikkatlilik; gayretli, çalışkan”	
SİLİĞ “temiz”			<i>silig er</i> (DLT 496) (<i>er</i> “er”) kel. “temiz er” eşd. “temiz, zarif, yakışıklı, tatlı dilli bir adam”
			<i>silig saw</i> (KB 527) (<i>saw</i> “söz”) kel. “temiz söz” eşd. “sakin söz / gönül alıcı söz”
SUK “açgözlü”			<i>suk öz</i> (KB 2619) (<i>öz</i> “öz, kendi”) kel. “açgözlü, cimri öz”

			eşd. “cimri kişi”
SUKANÇIG ÖDLÜG “iyi, güzel, sevimli biçimli”		<i>sukançig önlüg</i> (BTT 25 [1]491) kel. “iyi, güzel, sevimli biçimli” eşd. “güzel renkli” (Buda adı: Surūpa)	
SÜÇİG “tatlı”	<i>süçig sab</i> (KT G 5, BK K 4) (<i>sab</i> “söz”) kel. “tatlı söz” eşd. “güzel ve aldatıcı konuşma, söz”		
			<i>süçig söz</i> (KB 1696) (<i>söz</i> “söz, kelam; haber”) kel. “tatlı söz” eşd. “tatlı dil”
SÜZÜK “süzük, süzölmüş”			<i>süzük can</i> (KB 5422) kel. “süzük can” eşd. “duru, temiz can”
		<i>süzük köñül</i> (Alt.Dişl.Fil. 122) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “süzük gönül” eşd. “temiz gönüllü”	
			<i>süzük suw</i> (DLT 518) (<i>suw</i> “su”) kel. “süzük su” eşd. “temiz, berrak su”
TABGAÇGI “Çin’e gönül vermiş / boyun eğmiş”	<i>tabgaçgi begler</i> (KT D 7, BK D 7) (<i>beg</i> “bey”) kel. “Çin’e gönül vermiş / boyun eğmiş beyler” eşd. “Çinlileri benimsemiş beyler”		
TAG “dağ”		<i>tag tiş</i> (EUDÇ 0030) (<i>tiş</i> “diş”) kel. “dağ diş” eşd. “dağ gibi, çok büyük diş”	
TALU “seçme, nadide”			<i>talü er</i> (KB 478) (<i>er</i> “adam, kişi”) kel. “seçilmiş, seçme kişi”

			eşd. “çok yetenekli kişi”
			<i>talū neş</i> (KB 688) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “seçilmiş, nadide şey” eşd. “güzel şey”
			<i>talū yüz</i> (KB 6151) (<i>yüz</i> “yüz”) kel. “nadide yüz” eşd. “güzel yüz”
TADSUK “şaşılacak, alışılmışın dışında”			<i>taşuk aş</i> (DLT 530) (<i>aş</i> “aş, yiyecek”) kel. “şaşılacak, alışılmışın dışında yiyecek” eşd. “ender bulunan bir lezzete sahip yiyecek”
TAPUGLUG “hizmetli; ibadetli”			<i>tapuglug er</i> (DLT 532) (<i>er</i> “er”) kel. “hizmetli; ibadetli er” eşd. “bir kişiye uzun zamandır hizmet eden adam”
TAPUGSUZ “hizmitsiz, ibadetsiz”			<i>tapugsuz kul</i> (KB 1031) (<i>kul</i> “kul”) kel. “hizmitsiz, ibadetsiz kul” eşd. “kusurlu, günahkâr kul”
TARIGLIG “tahıllı”			<i>tarıglıg yer</i> (DLT 535) (<i>yer</i> “yer”) kel. “tahıllı yer” eşd. “ekilmiş arazi; tahıl ambarı”
TAŞ “dış”			<i>taş yer</i> (DLT 538) (<i>yer</i> “yer”) kel. “dış yer” eşd. “açık, kimseye ait olmayan diyarlar; yabancı ülke”
TATIGLIG SOĞANÇIG “tatlı”		<i>tatıglıg soğançig nom</i> (İKPÖ XLVI) (<i>nom</i> “yasa, öğreti”) kel. “tatlı yasa” eşd. “iyi ve hoş, doğru	

		yolu gösteren yasalar”	
TAWRAK “çabukluk; hız”			<i>tawrak işçi</i> (DLT 543) (<i>tawrak</i> “çabukluk; hız”, <i>işçi</i> “işçi”) kel. “çabuk, hızlı işçi” eşd. “çalışkan işçi”
TAZ “dazlak; kel”			<i>taz koy</i> (DLT 545) (<i>koy</i> “koyun”) kel. “dazlak; kel koyun” eşd. “boynuzsuz koyun”
			<i>taz yer</i> (DLT 545) (<i>yer</i> “yer”) kel. “dazlak; kel yer” eşd. “çorak toprak”
TEGME “değme, her, herhangi bir”			<i>tegme biri</i> (KB A 15) (<i>biri</i> “biri, bir tanesi”) kel. “değme biri” eşd. “her biri”
			<i>tegme çeçek</i> (DLT 194) (<i>çeçek</i> “çiçek”) kel. “değme çiçek” eşd. “türlü türlü çiçekler”
			<i>tegme kişi</i> (KB B 21) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “değme kişi” eşd. “her bir kişi, herkes”
TED TŪZ “denk, düz, düzgün”		<i>teŷ tüz edgüler</i> (BTT 25 3718) (<i>edgü</i> “iyi”) kel. “denk, düz iyiler” eşd. “denk, eşit yarar”	
T(E)DRİ “tanrı”	<i>teŷri el</i> (Yen.E1 2, E3 2, 3, 5, E16 3) (<i>el</i> “yurt, ülke”) kel. “ilahi yurt” eşd. “kutlu yurt”		
		<i>t(e)ŷri elig</i> (BTT 25 0112) (<i>elig</i> “kağan, hükümdar”) kel. “tanrı kağan” eşd. “saygıdeğer hükümdar”	
	<i>teŷri kan</i> (Tary. K 2) (<i>kan</i> “kağan”)		

	<p>kel. “ilahi kağan”</p> <p>eşd. “saygıdeğer hükümdar”</p> <p><i>teñri umay</i> (T2 B 3) (<i>umay</i> “Umay”)</p> <p>kel. “tanrı Umay”</p> <p>eşd. “kutsal Umay (ruhu)”</p>		
TEĞSİZ “denksiz”			<p><i>teñsiz iş</i> (KB 726)</p> <p>kel. “denksiz iş”</p> <p>eşd. “yakişiksiz iş”</p>
TEĞSİZ TÜZSÜZ “denksiz, düzensiz”		<p><i>teñsiz tüzsüz kılık erig</i> (BTT 25 1055) (<i>kılık</i> “kılık, huy”)</p> <p>kel. “denksiz, düzensiz kılık”</p> <p>eşd. “düzensiz, farklı karakter²”</p>	
TEPRENÇSİZ “sarsılmaz”		<p><i>tepreñsiz idok oron</i> (BTT 25 41[16]-4117) (<i>oron</i> “yer”)</p> <p>kel. “sarsılmaz kutsal yer”</p> <p>eşd. “sarsılmaz / bozulmaz kutsal yer”</p>	
TERİD “derin”			<p><i>terin bilge</i> (DLT 555) (<i>bilge</i> “bilgin, âlim”)</p> <p>kel. “derin bilgin”</p> <p>eşd. “engin bilgi ve hikmete sahip bilgin”</p>
TERS “ters”			<p><i>ters iş</i> (DLT 556) (<i>iş</i> “iş”)</p> <p>kel. “ters iş”</p> <p>eşd. “zor iş”</p>
TETRÜ “ters”			<p><i>tetrü kişi</i> (KB 6591) (<i>kişi</i> “kişi”)</p> <p>kel. “ters kişi”</p> <p>eşd. “huysuz, sert, aksi”</p>
TEZGEK “kaçan”			<p><i>tezgek er</i> (DLT 559) (<i>er</i> “er, adam”)</p> <p>kel. “kaçan adam”</p> <p>eşd. “işten ya da benzeri şeylerden kaçan adam”</p>
TIKMA			<i>tıkma üzüm</i> (DLT 564)

“bastırma, sıkıştırma, bastırılmış, sıkıştırılmış”			(üzüm “üzüm”) kel. “bastırılmış, sıkıştırılmış üzüm” eşd. “salkımda sıkışık bir biçimde kümelenen üzüm taneleri”
TİNL(I)G UGUŞIDA UMUG BOLMAKLIG “canlı soyuna umut olmalık”		<i>tinl(i)g uguşıya umug bolmaklıg köñül</i> (BTT 25 2219-2220) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “canlı soyuna umut olmalık gönül” eşd. “yaşam için umut olan duygu”	
TİRİLGÜ “toplanma; dirilme, yaşama”			<i>tirilgü yir</i> (KB B 38) (<i>yir</i> “yer”) kel. “toplanma; dirilme yeri” eşd. “konak yeri”
TİZİLMİŞ “dizilmiş”			<i>tizilmiş titir</i> (KB 74) (<i>titir</i> “dişi deve”) kel. “dizilmiş dişi deve” eşd. “dizilmiş deve katarı”
TOLU “dolu”			<i>tolu yüz</i> (KB 6530) (<i>yüz</i> “yüz”) kel. “dolu yüz” eşd. “(dolunay gibi) dolgun ve parlak, güzel yüz”
TOD “sert, katı”			<i>ton yürek</i> (KB 1949) (<i>yürek</i> “yürek”) kel. “sert, katı yürek” eşd. “pek yürekli”
TÖRT “dört”		<i>tört savlar</i> (BTT 25 0466) (<i>sav</i> “söz”) kel. “dört söz” eşd. “dört eylem / iş”	
		<i>tört kertü nomlar</i> (BTT 25 0649-[06]50) (<i>nom</i> “kanun, yasa”) kel. “dört gerçek yasa” eşd. “dört asil gerçek”	
			<i>tört nik şerif</i> (KB B 64) (<i>şerif</i> “şerefli”)

			<p>kel. “dört iyi şeref”</p> <p>eşd. “dört iyi temel?”</p>
			<p><i>tört ulug ağır ul</i> (KB A 24) (<i>ul</i> “temel; (duvar) temeli”)</p> <p>kel. “dört ulu, ağır temel”</p> <p>eşd. “dört büyük ve önemli temel”</p>
TÖRT TÖRLÜĞ “dört türlü”		<p><i>tört törlüg kutlar</i> (BTT 25 3660) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”)</p> <p>kel. “dört türlü kut”</p> <p>eşd. “dört türlü kurtuluş / şifa amacı”</p>	
		<p><i>tört törlüg tüşler</i> (BTT 25 [38]61-[3862]) (<i>tüş</i> “meyve, mahsul”)</p> <p>kel. “dört türlü meyve”</p> <p>eşd. “dört türlü netice, karşılık, ödül”</p>	
		<p><i>tört törlüg tıdısız tılayurmak edremler</i> (BTT 25 3029-3030) (<i>tılayurmak</i> “güzel konuşma”, <i>edrem</i> “erdem”)</p> <p>kel. “dört türlü engelsiz güzel konuşma erdemi”</p> <p>eşd. “dört türlü sınırsız güzel konuşma yeteneği”</p>	
		<p><i>tört törlüg ülgüsüz köñüller</i> (BTT 25 0717) (<i>köñül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “dört türlü ölçüsüz, miktarsız; paysız”</p> <p>eşd. “dört türlü sonsuz / ölçüsüz tutum / duygu” (Skt. <i>apramāna</i>)</p>	
TÖRÜLÜĞ “törelî”			<p><i>törülüğ köni beg</i> (KB 3461) (<i>beg</i> “bey”)</p> <p>kel. “törelî, doğru bey”</p> <p>eşd. “kanunları gözeten dürüst bey”</p>
TÖZ “kök, temel”		<p><i>töz bahşı</i> (BTT 25 0005) (<i>bahşı</i> “öğretmen”)</p> <p>kel. “kök, temel</p>	

		öğretmen” eşd. “esas öğretmen”	
TÖZÜN “asil”		<i>tözün yol</i> (BTT 25 3287) (<i>yol</i> “yol”) kel. “asil yol” eşd. “asil yol” (Skt. <i>āryamārga</i>)	
TÖZÜN KÖNİ “asil, doğru”		<i>tözün köni yol</i> (BTT 25 [10]67) kel. “asil, doğru yol” eşd. “asil ve doğru yol” (Skt. <i>āryāstāngikamārga</i>)	
TÖZÜN YUMŞAK “asil, yumuşak”		<i>tözün yumşak sawlar</i> (Alt.Dişl.Fil. 080-081) (<i>saw</i> “söz”) kel. “asil, yumuşak sözler” eşd. “sevecen, yumuşak sözler, iltifat”	
TUGMAKLIG ÖLMEKLİG “doğmalık, ölmelik”		<i>tugmaklig ölmeklig taloy</i> (BTT 25 1[0]72-[1073]) (<i>taloy</i> “okyanus, deniz”) kel. “doğmalık, ölmelik deniz” eşd. “doğum ve ölüm döngüsü” (Skt. <i>samsāra</i>)	
TURGULUK “duracak, durulacak”		<i>turguluk oron</i> (BTT 25 1572) (<i>oron</i> “yer”) kel. “duracak, durulacak yer” eşd. “yaşanılan yer / mesken”	
TURI “tadı buruk”			<i>turi kişi</i> (DLT 593) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “tadı buruk kişi” eşd. “huysuz kimse”
TURULMIŞ ASIGLIG “durulmuş yararlı”		<i>turulmuş asıglıg</i> (BTT 25 2448) kel. “durulmuş yararlı” eşd. “sakin bir (maddi) yarara sahip” (Buda adı: <i>Sthitārtha</i>)	
TURULMIŞ YORIKLIG “durulmuş değişimli”		<i>turulmuş yorıklıg</i> (BTT 25 2266) kel. “durulmuş değişimli”	

		eşd. “sakin bir değişime sahip” (Buda adı: Sthiragati)	
TUYUNMAKLIG “aydınlanmalı”		<i>tuyunmaklıg köñül</i> (BTT 25 3455) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “aydınlanmalı gönül” eşd. “aydınlanma isteğinde olan düşünce, aydınlanma niyeti / düşüncesi”	
TÜ TÜ “tüy tüy / renk renk”			<i>tü tü çeçek</i> (DLT 288) (<i>çeçek</i> “çiçek”) kel. “tüy tüy / renk renk çiçek” eşd. “türlü türlü çiçekler”
TÜGÜK “düğümlü, çatık (çatılmış olan)”			<i>tügük sakınç</i> (KB 1111) (<i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “düğümlü, çatık düşünce” eşd. “kaygı ve üzüntü”
			<i>tügük yüz</i> (KB 2077) (<i>yüz</i> “yüz”) kel. “düğümlü, çatık yüz” eşd. “asık suratlı”
TÜKEL “tam, tamamen, bütün”			<i>tükel er</i> (KB 225) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “tam, bütün insan” eşd. “olgun kişi”
			<i>tükel sü</i> (KB 2335) (<i>sü</i> “asker”) kel. “tam, bütün asker” eşd. “tam teşkilatlı bir ordu”
TOİ “pek, sert”			<i>toı yürek</i> (KB 2271) (<i>yürek</i> “yürek”) kel. “pek, sert yürek” eşd. “sağlam yürek(li)”
TÜMEN “on bin”			<i>tümen arzu</i> (KB 159) (<i>arzu</i> “arzu, istek”) kel. “on bin arzu” eşd. “binlerce arzu, bütün arzular”
			<i>tümen çeçek</i> (DLT 133) (<i>çeçek</i> “çiçek”)

			<p>kel. “on bin çiçek”</p> <p>eşd. “binlerce, türlü türlü çiçek”</p>
			<p><i>tümen söz</i> (KB 172) (<i>söz</i> “söz”)</p> <p>kel. “on bin söz”</p> <p>eşd. “binlerce söz”</p>
			<p><i>tümen türlü</i> (DLT 603) (<i>türlü</i> “türlü”)</p> <p>kel. “on bin türlü”</p> <p>eşd. “her türlü”</p>
			<p><i>tümen yıl</i> (KB 84) (<i>yıl</i> “yıl”)</p> <p>kel. “on bin yıl”</p> <p>eşd. “binlerce yıl”</p>
			<p><i>tümen yıldız</i> (KB 22) (<i>yıldız</i> “yıldız”)</p> <p>kel. “on bin yıldız”</p> <p>eşd. “sayısız yıldızlar”</p>
TÜMEN MİD “on bin bin”			<p><i>tümen miñ halayıklar</i> (KB 1022) (<i>halayık</i> “yaratılmış olanlar, mahluklar, halk”)</p> <p>kel. “on bin bin mahluklar”</p> <p>eşd. “yüz binlerce mahluk”</p>
			<p><i>tümen miñ kişi</i> (KB 198)</p> <p>kel. “on bin bin kişi”</p> <p>eşd. “binlerce kişi”</p>
			<p><i>tümen miñ sena</i> (KB 2) (<i>sena</i> “övgü”)</p> <p>kel. “on bin bin övgü”</p> <p>eşd. “binlerce övgü”</p>
			<p><i>tümen miñ tatıg</i> (KB 1300) (<i>tatıg</i> “tat, lezzet”)</p> <p>kel. “on bin bin tat”</p> <p>eşd. “binlerce tat / zevk”</p>
TÜMEN MİD SANSIZ “on bin bin sayısız”			<p><i>tümen miñ sansız tiriğ</i> (KB 21) (<i>tiriğ</i> “diri, canlı, yaşayan”)</p> <p>kel. “on bin bin sayısız</p>

			canlı” eşd. “yüz binlerce canlı”
TÜMEN MİD TÜ “on bin bin tüy, kıl, renk”			<i>tümen miñ tü erdem</i> (KB 304) (<i>erdem</i> “erdem”) kel. “on bin tüy, kıl, renk erdem” eşd. “binlerce erdem”
TÜMEN TÜ “on bin tüy, kıl / renk”			<i>tümen tü çiçekler</i> (KB 70) (<i>çiçek</i> “çiçek”) kel. “on bin tüy, kıl / renk çiçek” eşd. “binlerce, bin türlü çiçek”
TÜPLÜG “dipli, köklü”			<i>tüplüg eren</i> (DLT 605) (<i>eren</i> “erler, adamlar”) kel. “dipli, köklü erler” eşd. “soylu adam”
TÜPSÜZ “dipsiz”			<i>tüpsüz teñiz</i> (KB 211) (<i>teñiz</i> “deniz”) kel. “dipsiz deniz” eşd. “çok derin deniz”
TÜRK “güç, kuvvet; olgunluk”			<i>türk üzüm</i> (DLT 607) (<i>üzüm</i> “üzüm”) kel. “türk üzüm” eşd. “olgunlaşma evresinin ortasındaki üzüm”
			<i>türk kuyaş</i> (DLT 607) (<i>kuyaş</i> “güneş”) kel. “güçlü güneş” eşd. “gün ortası, güneşin en tepede ve güçlü olduğu zaman”
			<i>türk yigit</i> (DLT 607) (<i>yigit</i> “yiğit, delikanlı”) kel. “güçlü yiğit” eşd. “gençlik çağının baharında olan delikanlı”
TÜZ “düz, düzgün”			<i>tüz törü</i> (KB 1927) (<i>törü</i> “töre”) kel. “düz, düzgün töre” eşd. “düzgün, yerli yerinde töre”

TÜZSÜZ “düz, düzgün olmayan”		<i>tüzsüz yorık</i> (BTT 25 103[4]) (<i>yorık</i> “değişim”) kel. “düz, düzgün olmayan değişim” eşd. “düzensiz değişim”		
UÇ “uç, bir şeyin ucu”			<i>uç el</i> (DLT 613) (<i>el</i> “il, ülke”) kel. “uç il, ülke” eşd. “sınır”	
ULUG “ulu, yüce”		<i>ulug açığı</i> (AP 489) (<i>açığı</i> “acı”) kel. “ulu acı” eşd. “şiddetli acı”		
	<i>ulug alp er</i> (O 18) (<i>alp</i> “zor, çetin”) kel. “büyük zor, çetin adam” eşd. “büyük kahraman kişi”			
		<i>ulug emgek</i> (AP 489) (<i>emgek</i> “eziyet”) kel. “ulu eziyet” eşd. “şiddetli eziyet”		
		<i>ulug elig</i> (EUDÇ 0073; Alt.Dişl.Fil. 022-023) (<i>elig</i> “kağan, hükümdar”) kel. “ulu kağan” eşd. “yüce, haşmetli kağan”		
		<i>ulug elig beg</i> (AP 419) (<i>elig</i> “kağan, hükümdar”, <i>beg</i> “bey, hükümdar”) kel. “ulu kağan” eşd. “yüce, haşmetli kağan”		
			<i>ulug kul kişi</i> (KB B 32) (<i>kul</i> “kul”, <i>kişi</i> “kişi”) kel. “büyük kul kişi” eşd. “yüce kul”	
	<i>ulug küli çor</i> (KÇ B 3) (<i>küli çor</i> “kişi adı ve unvanı”) kel. “büyük Küli Çor”			

	eşd. “üstün nitelikli, yüce rütbeli Küli Çor”		
		<i>ulug oron</i> (BTT 25 0465) (<i>oron</i> “yer”) kel. “büyük yer” eşd. “harika, olağüstü yer”	
	<i>ulug törön</i> (BK K 9, 10) (<i>törön</i> “tören”) kel. “büyük tören” eşd. “gösterişli ve uzun süren bir tören”		
		<i>ulug ukuş</i> (KB 152) (<i>ukuş</i> “akıl”) kel. “ulu akıl” eşd. “anlayış, hikmet”	
		<i>ulug ün</i> (AP 343) (<i>ün</i> “ses”) kel. “büyük ses” eşd. “yüksek ses”	
		<i>ulug yeel</i> (AP 281) (<i>yel</i> “yel, rüzgar”) kel. “büyük rüzgar” eşd. “şiddetli rüzgar”	
ULUG AGILIK “büyük hazine, ambar”		<i>ulug aguluk nom</i> (BTT 25 0029-0030) (<i>nom</i> “kanun, yasa”) kel. “büyük hazine yasa” eşd. “büyük / harika hazine evi’ olan kitap / öğreti”	
ULUG ÇOGLUG EDGÜLÜG EDREMLİG “büyük ateşli, közlü iyi erdemli”		<i>ulug çoğlug edgülig edremlig</i> (BTT 25 [1479]-1480) kel. “büyük ateşli, közlü iyi erdemli” eşd. “büyük / harika yücelik ve erdem sahibi” (Buda adı: Mahātejas)	
ULUG EDGÜLÜG EDREMLİG “büyük iyi erdemli”		<i>ulug edgülig edremlig</i> (BTT 25 1536-[1537]) (<i>edrem</i> “erdem”) kel. “büyük iyi erdemli”	

		eşd. “büyük / harika erdem sahibi” (Buda adı: Mahādatta)	
ULUG KÜÇLÜĞ KÜSÜNLÜĞ “büyük güçlü ² ”		<i>ulug küçlüg küsünlüg</i> (BTT 25 1676) kel. “büyük güçlü ² ” eşd. “harika, olağanüstü güç ² sahibi”	
ULUG KÜÜ KELİĞ ADAKLIG KÜÇLÜĞ KÜSÜNLÜĞ “büyük büyü gücü(ne sahip) güçlü ² ”		<i>ulug küü kelig adaklig küçlüg küsünlügler</i> (BTT 25 1737-1738) kel. “büyük büyü gücü(ne sahip) güçlü ² ler” eşd. “harika büyü gücüne sahip olanlar” (Skt. rddhipāda)	
ULUG KÜÜ KELİĞ EDREMLİĞ “büyük büyü gücü(ne sahip) erdemli”		<i>ulug küü kelig edremlig küçler</i> (BTT 25 2228-2229) (<i>küç</i> “güç”) kel. “büyük büyü gücü(ne sahip) erdemli” eşd. “harika, olağanüstü büyü güçleri” (Skt. abhijñā)	
ULUG TÖRLÜĞ “büyük türlü”		<i>ulug törlüg tören tokun</i> (AP 522-523) (<i>tören tokun</i> “tören”) kel. “büyük türlü tören” eşd. “çok renkli, gösterişli tören”	
ULUG Y(A)RLIKANÇUÇI “büyük merhametli”		<i>ulug y(a)rlıkançuçı y(a)ruklug</i> (BTT 25 1261) (<i>yaruk</i> “parlak”) kel. “büyük merhametli parlaklık” eşd. “büyük merhamet, şefkat parlaklığı” (Buda adı)	
USITGAN “susatan”			<i>usıtgan kuyaş</i> (DLT 625) (<i>kuyaş</i> “güneş”) kel. “susatan güneş” eşd. “sıcak yaz (havası), yaz sıcaklığı”
UTLI YANTUT KILMAKLIG “karşılık, sonuç kılmalı”		<i>uth yantut kılmaklig köñül</i> (BTT 25 0246-0247) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “karşılık, sonuç	

		kılmalı” eşd. “iyilik bilme / şükran duygusu”	
UVUT İYAT “utanç ² ”		<i>uvut iyat köñül</i> (BTT 25 0343) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “utanç ² gönül” eşd. “utanma ve alçakgönüllülük duygusu”	
		<i>uvut iyat sakınç</i> (BTT 25 0326) (<i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “utanç ² düşünce” eşd. “utanma ve alçakgönüllülük duygusu”	
UVUTLUG İYATLIG “utançlı ² ”		<i>uvutlug iyatlig köñül</i> (BTT 25 0813) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “utançlı ² gönül” eşd. “utangaçlık / alçakgönüllülük”	
UZUN “uzun”	<i>uzun yelme</i> (T2 D 2) (<i>yelme</i> “keşif devriyesi”) kel. “uzun keşif devriyesi” eşd. “uzun (menzilli) keşif devriyesi, öncü birlik”		
			<i>uzun yol sefer</i> (KB 1417) kel. “uzun yol sefer” eşd. “uzun süren bir yol ve sefer”
ÜÇ “üç”		<i>üç yawlak yol</i> (EUDÇ 0729-0730) (<i>yawlak yol</i> “kötü yol”) kel. “üç kötü yol” eşd. “üç kötü yol”	
ÜÇ AGU NİZVANİLIG “üç zehirli hırslı”		<i>üç agu nizvanilig</i> (BTT 25 0279-0280) kel. “üç zehirli hırslı” eşd. “üç zehirli kirletme” (< Sogd. (= Skt. kleśa))	
ÜÇ MİD ULUG MİD “üç bin büyük bin”		<i>üç miñ ulug miñ yertinçü</i> (BTT 25 1176-1177) (<i>yertinçü</i> “yeryüzü”) kel. “üç bin büyük bin	

		yeryüzü” eşd. “binlerce evren / dünya” (Skt. trisāhasramahāsāhasraloka dhātu)	
ÜÇ TÖRLÜĞ “üç türlü”		<i>üç törlüg bolmaklar</i> (BTT 25 1087-1088) (bolmak “olma”) kel. “üç türlü olmalar” eşd. “üç türlü varoluş”	
		<i>üç törlüg kut kolunmaklar</i> (BTT 25 1336) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”, <i>kolunmak</i> “isteme, dileme”) kel. “üç türlü kut dileme” eşd. “üç türlü adak / söz / yemin”	
ÜÇ ÜDKİ “üç zamanki”		<i>üç üdki nom</i> (Huast. 196-197) (<i>nom</i> “yasa, kanun”) kel. “üç zamana ait yasa” eşd. “üç devirli öğreti”	
		<i>üç üdki saylar</i> (BTT 25 1284) (<i>sav</i> “söz”) kel. “üç zamanki sözler” eşd. “üç zamanla ilgili şey / konu / iş”	
ÜLGÜSÜZ ERDİNİ ATL(İ)G “ölçüsüz, miktarsız mücevher adlı”		<i>ülgüsüz erdini atl(i)g</i> (BTT 25 3798) kel. “ölçüsüz, miktarsız mücevher adlı” eşd. “ölçüsüz / sonsuz mücevher adlı / şöhretli” (Buda adı: Anantaratnakīrti)	
ÜLGÜSÜZ Y(A)RUKLUG “ölçüsüz, miktarsız parlaklık”		<i>ülgüsüz y(a)ruklug</i> (BTT 25 0[870]) kel. “ölçüsüz, miktarsız parlaklık” eşd. “son derece / aşırı parlak olan” (Buda adı: Amitābha)	
		<i>ülgüsüz sansız mün kadag</i> (AP 212-213) (<i>mün kadag</i> “günah”) kel. “sayısız günah”	

		eşd. “sayılamayacak kadar çok, çok sayıda günah”	
ÜLGÜSÜZ SANSIZ “ölçüsüz, miktarsız, sayısız”		<i>ülgüsüz sansız tag</i> (EUDÇ 0252) (<i>tag</i> “dağ”) kel. “ölçüsüz, miktarsız, sayısız dağ” eşd. “sayılamayacak kadar çok dağ”	
ÜRLÜKSÜZ “geçici, fani”		<i>ürlüksüz nom dharma</i> (BTT 25 2886) (<i>nom</i> “kanun, yasa”, <i>dharma</i> “öğreti”) kel. “geçici, fani yasa, öğreti” eşd. “geçicilik / fanilik”	
ÜSTÜNKİ YEG “en yüksek, daha iyi”		<i>üstünkü yeg gönül</i> (BTT 25 [3397]-3398) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “en üstün daha iyi gönül” eşd. “en yüksek ve en iyi zihniyet / eğilim”	
ÜT “duvardaki ya da bir tahta parçası üzerindeki delik”			<i>üt karak</i> (DLT 402) (<i>karak</i> “göz yuvarı”) kel. “delik göz yuvarı” eşd. “gözbebeği”
ÜZ BOZ “kin, nefret”		<i>üz boz yağı</i> (BTT 25 1057) (<i>yağı</i> “düşman”) kel. “kin, nefret düşman” eşd. “nefret / kin ² dolu düşman”	
ÜZELİKSİZ “eşsiz”		<i>üzeliksiz burhan kutı</i> (BTT 25 3260-3261) (<i>burhan</i> “Buda”, <i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “eşsiz Buda kutu” eşd. “en yüksek aydınlanma”	
ÜZLÜG BOZLUG ÖÇLÜG KEKLİG “kinli, nefretli, ölçlü, düşmanca”		<i>üzlüg bozlug ölçlüg keklig gönül</i> (BTT 25 1[645]-[1646]) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “kinli, nefretli, ölçlü, düşmanca gönül” eşd. “nefret / kin ² ve öfke ² tutumu”	
V(A)ÇRAUPAM		<i>v(a)çraupam dyanlıg gönül</i>	

DYANLIG “elmas değerinde meditasyonlu”		(BTT 25 2640) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “elmas değerinde meditasyonlu gönül” eşd. “elmas değerinde dalma / nüfuz etme ? tinsel / düşünsel durumu” (v(a)çraupam (< Skt. vajropama) “dalma / batma / nüfuz etme”)	
YAGIZ “yağız”	<i>yagız yir</i> (K.BA1.2 8-9) (<i>yir</i> “yer”) kel. “yağız yer, kara toprak” eşd. “kötü yer”		
YAGUK “yakın”			<i>yaguk kişi</i> (DLT 674) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “yakın kişi” eşd. “hısım”
YAKIN “yakın”			<i>yakin er</i> (DLT 663) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “yakın olan bir adam” eşd. “hısım”
YALAD “yalın, çıplak”	<i>yalan bodun</i> (KT D 29, BK D 23) (<i>bodun</i> “boylar”) kel. “yalın, çıplak boylar” eşd. “sırtı açıkta olan, yoksul halk”		
YALIM “yalçın, sarp”			<i>yalım kaya</i> (DLT 653) (<i>kaya</i> “kaya”) kel. “yalçın, sarp kaya” eşd. “yalçın kayalık ve çıplak dağ”
YALID “çıplak”			<i>yalın yüz</i> (KB 1098) (<i>yüz</i> “yüz”) kel. “çıplak yüz” eşd. “çıplak yüzlü, tüysüz”
YADI “yeni”			<i>yani kün</i> (KB 349) (<i>kün</i> “gün”) kel. “yeni gün” eşd. “her gün”

YADILMAKLIG “yanılmalı”		<i>yanılmaklıg toor</i> (BTT 25 10[09]) (<i>toor</i> “ağ”) kel. “yanılma ağı” eşd. “yanılma / hata ağı”	
YAPIGLIG “yapılı”			<i>yapıglıg kapug</i> (DLT 661) (<i>kapug</i> “kapı”) kel. “yapılı kapı” eşd. “sürgü vurulmuş (kapalı) kapı”
YARAGLIG “imkânlı, fırsatlı”			<i>yaraglıg eren</i> (KB B 40) (<i>eren</i> “erler, erkekler”) kel. “imkânlı, fırsatlı erler” eşd. “ehliyetli kişiler”
YARAGSIZ “yararsız”			<i>yaragsız kılınç</i> (KB 1771) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “yararsız eylem” eşd. “uygunsuz hareket”
			<i>yaragsız söz</i> (KB 169) (<i>söz</i> “söz”) kel. “yararsız söz” eşd. “yakişiksiz söz”
YARLIKANÇSIZ “merhametsiz”		<i>yarlıkançsız köñül</i> (EUDÇ 0079) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “merhametsiz gönül” eşd. “merhametsizlik (davranışı)”	
Y(A)RLIKANÇUÇI “buyurucu; bağışlayıcı”		<i>y(a)rlıkançuçı köñül</i> (BTT 25 0297; EUDÇ 0064-0065; Alt.Dişl.Fil. 364) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “buyurucu, bağışlayıcı gönül” eşd. “merhamet (duygusu)”	
YARUK “parlak”			<i>yaruk yaz</i> (KB 65) (<i>yaz</i> “yaz, ilkbahar”) kel. “parlak yaz, ilkbahar” eşd. “parlak bahar”
Y(A)RUK EDREMLİG “parlak erdemli”		<i>y(a)ruk edremliĝ</i> (BTT 25 [08]75) kel. “parlak erdemli”	

		eşd. “mükemmellik erdemine sahip” (Buda adı)	
YARUMIŞ “parlamış”			<i>yarumış yay</i> (KB 1052) (<i>yay</i> “ilkbahar, yaz”) kel. “parlak yaz” eşd. “sıcak ve güzel hava, yaz mevsimi”
YAŞIL KÖK “yeşil, mavi”			<i>yaşıl kök meniz</i> (KB 96) (<i>meniz</i> “beniz, yüz”) kel. “yeşil ve mavi beniz, yüz” eşd. “yeşil ve maviyle kaplı (her yer)”
YAŞIL YERLİĞ “yeşil yerli”			<i>yaşıl yerliğ barçın</i> (DLT 685) (<i>yer</i> “işlemeli ipek kumaşın ya da fagfuri’nin (Çin işi kumaş) iki yüzünden biri”, <i>barçın</i> “ipekli kumaş”) kel. “yeşil yerli ipek kumaş” eşd. “yeşil rengin hâkim olduğu ipekli kumaş”
YAWGAN “yavan, katıksız”			<i>yawgan aş</i> (DLT 675) (<i>aş</i> “yemek, yiyecek”) kel. “yavan, katıksız yemek” eşd. “etsiz yemek”
		<i>yawgan köñül</i> (EUDÇ 0598) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “yavan gönül” eşd. “kötü kalp(li), duygu(lu), niyet(li)”	
YAB/WIZ “kötü”		<i>yawız köñül</i> (BTT 25 0835) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “kötü gönül” eşd. “kötü(lük) tutumu ”	
	<i>yabız kümül</i> (Yen. E45 10) (<i>kümül</i> “Kümül halkı”) kel. “kötü Kümül halkı” eşd. “sefil ve perişan hâldeki Kümül halkı”		
		<i>yavız ot</i> (BTT 25 3705) (<i>ot</i>	

		“ot” kel. “kötü ot” eşd. “zararlı ot”	
YABIZ YABLAK “kötü ² ”	<i>yabız yablak bodun</i> (KT D 26, BK D 21) (<i>bodun</i> “boyılar”) kel. “kötü halk” eşd. “kötü durumda, perişan halde olan halk”		
YAB/WLAK “kötü”		<i>yawlak belgü</i> (AP 516) (<i>belgü</i> “işaret”) kel. “kötü işaret” eşd. “fena, üzücü işaret”	
		<i>yawlak bilig</i> (Huast. 88- 89) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “kötü bilgi” eşd. “kötü niyet”	
	<i>yablak kagan</i> (KT D 5, BK D 6) (<i>kagan</i> “kağan”) kel. “kötü kağan” eşd. “yönetme yeteneği ve tecrübesi olmayan kağan”		
		<i>yawlak sakınç</i> (Alt.Dişl.Fil. 035, 060) (<i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “kötü düşünce” eşd. “art niyet; kötülük planı”	
YAWLAK KATIG “kötü katı”			<i>yawlak katig yıgaç</i> (DLT 676) (<i>yıgaç</i> “ağaç”) kel. “kötü katı ağaç” eşd. “çok sert ve sağlam olan ağaç”
		<i>yawlak katig ün</i> (EUDÇ 0016-0017) (<i>ün</i> “ses”) kel. “kötü katı ses” eşd. “çok ürkütücü ses”	
YAWLAK SAKINÇLIG “kötü düşünceli”		<i>yawlak sakınçlıg rakşas</i> (EUDÇ 0075) (<i>rakşas</i> “şeytan”)	

		<p>kel. “kötü düşünceli şeytan”</p> <p>eşd. “kötü niyetli şeytan”</p>	
YEG “daha iyi”		<p><i>yeg <u>könül</u></i> (BTT 25 0244) (<i>könül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “daha iyi gönül”</p> <p>eşd. “en iyi tutum / davranış / anlayış”</p>	
YEG BAŞTINKI “en iyi”		<p><i>yeg baştinkı <u>könül</u></i> (BTT 25 0325) (<i>könül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “en iyi gönül”</p> <p>eşd. “en iyi / mükemmel zihin / anlayış / tutum”</p>	
YEG ÜSTÜNKİ EDGÜ ÖGLİ KÖDÜLLÜĞ “en iyi, en yüksek, iyi düşünceli”		<p><i>yeg üstünki <u>edgü öglü</u></i> <i>könüllüğ</i> (BTT 25 3191-3192) (<i>könül</i> “gönül”)</p> <p>kel. “en iyi, en yüksek, iyi düşünceli gönüllü”</p> <p>eşd. “en iyi niyet sahibi” (Buda adı: Sumaitri)</p>	
YERTİNÇÜLÜĞ KED KÖDÜLLÜĞ “dünyalık geniş gönüllü”		<p><i>yertinçülük <u>keş</u> <u>könüllük</u></i> (BTT 25 3[684]-3685)</p> <p>kel. “dünyalık geniş gönüllü”</p> <p>eşd. “dünyalık geniş zihinli / anlayışlı / davranışlı / karakterli” (Buda adı: Jagadmati)</p>	
YETİ KIRK TÖRLÜĞ BODİPAKŞİK TUYUNMAK BÖLÖKLÜĞ “otuz yedi türlü bodipakşik aydınlanma bölüklü”		<p><i>yeti kırk <u>törlük</u> <u>bodipakşik</u> <u>tuyunmak</u> <u>bölöklük</u> <u>nom</u></i> (BTT 25 3667-[36]68) (<i>bodipakşik</i> “< Toch. B bodhipakşik < Skt. bodhipakşika”, <i>nom</i> “kanun, yasa”)</p> <p>kel. “otuz yedi türlü bodipakşik aydınlanma bölüklü yasa”</p> <p>eşd. “otuz yedi parçalı bodipakşik aydınlanma konulu öğretisi”</p>	
YETİ TÜRLÜĞ “yedi türlü”		<p><i>yeti <u>türlük</u> <u>puşi</u> <u>nom</u></i> (Huast. 270) (<i>puşi</i> “sadaka”, <i>nom</i> “yasa, kanun”)</p> <p>kel. “yedi türlü sadaka öğretisi”</p>	

		eşd. “yedi türlü sadaka öğretisi”	
YIGINMIŞ ETÖZLÜĞ “toplanmış bedenli”		<i>yığınmış etözlüg</i> (BTT 25 2261) kel. “toplanmış bedenli” eşd. “toplanmış / birikmiş gönüllü” (Buda adı: Samāhitāṅga)	
YILIG “ılık”		<i>yılıg kişi</i> (IB 2) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “ılık kişi” eşd. “yumuşak mizaçlı kişi”	
YIMŞAK “yumuşak”	<i>yımşak ağı</i> (KT G 5, BK K 4) (<i>ağı</i> “ipek”) kel. “yumuşak ipek” eşd. “göz boyayan, aldatıcı ipek”		
YİNÇGE “ince”			<i>yinçge kırkın</i> (EUDÇ 0698-0699) (<i>kırkın</i> “cariye”) kel. “ince cariye” eşd. “narin ve nazik cariye”
			<i>yinçge sakış</i> (KB 2784) (<i>sakış</i> “sayma, sayış”) kel. “ince hesap” eşd. “akıl ve anlayış gerektiren hesap, iş”
			<i>yinçge söz</i> (KB 4394) (<i>yinçge</i> “ince” <i>söz</i> “söz”) kel. “ince söz” eşd. “ince anlamlı söz”
			<i>yinçge tapug</i> (KB 2484) (<i>yinçge</i> “ince”, <i>tapug</i> “hizmet; ibadet”) kel. “ince hizmet” eşd. “dikkat gerektiren, hassas (konu)”
YİNÇÜ TOKIRLIG “inci saçlı”		<i>yinçü tokurlıg</i> (BTT 25 [14]87) kel. “inci saçlı” eşd. “inci saçlı” (Buda adı: Manicūda)	

YİPÜN ÖDLÜĞ YALIN Y(A)RUKLUG SIRUKLUG “menekşe / mor biçimli alevli parlak ışıklı sırkılı”		<i>yipün önlüg yalın</i> <i>y(a)rukluğ sırukluğ elig</i> (BTT 25 124[7]) (<i>elig</i> “kağan”) kel. “menekşe / mor biçimli alevli parlak ışıklı sırkılı kağan” eşd. “mor alevli parlak ışıklı kağan” (Buda adı)	
YİR “yer”			<i>yir ev</i> (KB 1419) (<i>yir</i> “yer”) kel. “yer ev” eşd. “toprak ev”
YİTİ KINIG “keskin, sert”		<i>yiti kinig tülük</i> (AP 239) (<i>tülük</i> “kuvvet”) kel. “keskin sert kuvvet” eşd. “kararlı bir güç”	
YİTİĞ “keskin”			<i>yitiğ er</i> (DLT 697) (<i>er</i> “er, adam”) kel. “keskin er” eşd. “akıllı, keskin zekâlı adam”
YOK ÇİGAÑ “yok yoksul”	<i>yok çıgañ bodun</i> (KT G 10, BK K 7) (<i>bodun</i> “boylar”) kel. “yok yoksul halk” eşd. “yoksul halk”		
YOLAK “çöldeki küçük yol”			<i>yolak barçın</i> (DLT 700) (<i>barçın</i> “ipekli kumaş”) kel. “yolak, yollu ipek kumaş” eşd. “çizgili ipek kumaş”
YUMŞAK “yumuşak”		<i>yumşak saw</i> (EUDÇ 0187, 0833) (<i>saw</i> “söz”) kel. “yumuşak sözler” eşd. “güzel söz, iltifat”	
			<i>yumşak yanut</i> (KB 3426) (<i>yanut</i> “yanıt”) kel. “yumuşak yanıt” eşd. “iyi davranışla karşılık verme”
YÜGÜRGEN “koşan”			<i>yügürgen at</i> (DLT 716) (<i>at</i> “at”)

			<p>kel. “koşan at”</p> <p>eşd. “iyi koşan at, yarış atı”</p>
YÜREKLİĞ “yürekli, kalpli, yüreği, kalbi olan”			<p><i>yüreklig er</i> (DLT 718) (<i>er</i> “er”)</p> <p>kel. “yürekli, kalpli er”</p> <p>eşd. “cesur adam”</p>
YÜZ MİD TÖRLÜĞ “yüz bin türlü”		<p><i>yüz miñ törlüg samadi dyanlar</i> (BTT 25 3032-3033) (<i>samadi</i> “batma, dalma”, <i>dyan</i> “meditasyon”)</p> <p>kel. “yüz bin türlü dalma meditasyon”</p> <p>eşd. “yüz bin türlü, sayısız meditasyon”</p>	

4.7.3.2. Ad + Sıfat

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
ATI BEDÜK “adı büyük”			<p><i>atı bedük</i> (KB 58) (<i>at</i> “ad”)</p> <p>kel. “adı büyük”</p> <p>eşd. “adı ünlü, sanlı, namlı”</p>
ATI SAWI BEDÜK “adı, sözü büyük”			<p><i>atı sawı bedük</i> (KB 3173) (<i>at</i> “ad”, <i>saw</i> “söz”)</p> <p>kel. “adı, sözü büyük”</p> <p>eşd. “adı ve sözü, öğüdü muteber”</p>
AY TEDİ “ay dengi”			<p><i>ay teñi</i> (KB 4504)</p> <p>kel. “ay dengi”</p> <p>eşd. “ay gibi güzel”</p>
BİLGİ AÇUK “bilgisi açık”			<p><i>bilgi açuk</i> (KB 4020) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi açık”</p> <p>eşd. “bilgisi herkesçe bilinen, bilgisini paylaşan”</p>
BİLGİ BATIG “bilgisi batık”			<p><i>bilgi batig</i> (KB 4928) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p>

			<p>kel. “bilgisi batık, derin”</p> <p>eşd. “derin, engin bilgili, âlim”</p>
BİLGİ KİD “bilgisi geniş”			<p><i>bilgi kin</i> (KB 1100) (<i>bilig</i> “bilgi”, <i>kin</i> “geniş”)</p> <p>kel. “bilgisi geniş”</p> <p>eşd. “derin, engin bilgili, âlim”</p>
BİĞİ KOYUG “bilgisi koyu”			<p><i>bilgi koyug</i> (KB 3829) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi koyu”</p> <p>eşd. “derin engin bilgili, âlim”</p>
BİLGİ TAMAM “bilgisi tamam, tamamlanmış”			<p><i>bilgi tamam</i> (KB 5665) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi tamam, tamamlanmış”</p> <p>eşd. “bilgin, âlim”</p>
BİLGİ TÜKEL “bilgisi bütün”			<p><i>bilgi tükel</i> (KB 5848) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi bütün”</p> <p>eşd. “kâmil insan, bilgin, âlim”</p>
BİLGİ ULUG “bilgisi büyük”			<p><i>bilgi ulug</i> (KB 5092) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi büyük”</p> <p>eşd. “derin bilgili, bilgin, âlim”</p>
BİLGİ YARP “bilgisi sağlam”			<p><i>bilgi yarp</i> (KB 3393) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi sağlam”</p> <p>eşd. “parlak, derin bilgili, bilgin, âlim”</p>
BİLGİ YARUK “bilgisi parlak”			<p><i>bilgi yaruk</i> (KB 784) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi parlak”</p> <p>eşd. “derin bilgili, bilgin, âlim, hikmet sahibi”</p>
BİLİĞİ BIÇUK “bilgisi yarım”			<p><i>biligi biçuk</i> (KB 4020) (<i>bilig</i> “bilgi”)</p> <p>kel. “bilgisi yarım”</p> <p>eşd. “bilgisiz, cahil”</p>
BOGZI TOK	<i>bogzi tok</i> (T1 G 1)		

“boğazı tok”	(<i>boguz</i> “boğaz”) kel. “boğazı tok” eşd. “karnı tok”		
BUDUN KÖDRÜMİ “halkın yükseği”			<i>budun ködrümü</i> (KB 1689) (<i>budun</i> “boylar”) kel. “halkın yükseği” eşd. “seçkin kişi”
BUDUNDA BURUN “halktan önce, ileri”			<i>budunda burun</i> (KB 5298) (<i>budun</i> “boylar”) kel. “halktan önce, ileri” eşd. “halkın ileri geleni”
BUDUNKA ULUG “halka ulu, yüce”			<i>budunka ulug</i> (KB 4534) (<i>budun</i> “boylar”) kel. “halka ulu, yüce” eşd. “halkın büyüğü, saygın, ileri gelen, önder”
BULGUKA UÇUZ “bulmaya ucuz”			<i>bulguka uçuz</i> (KB 903) (<i>bul-</i> “bulmak”) kel. “bulmaya ucuz” eşd. “kolayca elde edilebilir”
HATI UZ “hattı, çizgisi uz, usta”			<i>hatı uz</i> (KB 2693) (<i>hat</i> “hat, çizgi”) kel. “hattı, çizgisi usta” eşd. “hattı güzel”
İÇRE AŞSIZ “içerisi aşsız”	<i>içre aşsız</i> (KT D 26) (<i>aşsız</i> “aşsız, yiyeceği olmayan”) kel. “içeride/içerisi aşsız” eşd. “karnı aç”		
İKİGÜ BİR “ikisi bir”			<i>ikiğü bir</i> (KB 875) (<i>bir</i> “bir”) kel. “ikisi bir” eşd. “ikisi de aynı derecede / benzer”
İLDE BURUN “ilden önce”			<i>ilde burun</i> (KB 466) (<i>il</i> “il, yurt”) kel. “ilden önce” eşd. “memleketin ileri gelenlerinden”
KAVLİ BÜTÜN			<i>kavli bütün</i> (KB 2324,

“sözü bütün”			5903) (<i>kavl</i> “söz”) kel. “sözü bütün” eşd. “sözü doğru, sözüne güvenilir”
KILGUKA AGIR “kılmaya ağır, yapması ağır”			<i>kılguka ağır</i> (KB 906) kel. “kılmayı, yapması ağır” eşd. “yapılması güç, zor”
KILINÇI ARIG “eylemi arı”			<i>kılınç arıg</i> (KB 2461) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi arı, temiz” eşd. “tavır ve hareketi düzgün, iyi niyetli”
KILINÇI BÜTÜN “eylemi bütün, tam”			<i>kılınç bütün</i> (KB 1980) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi bütün, tam” eşd. “hâl ve hareketi olgun, mükemmel”
KILINÇI KARA “eylemi kara”			<i>kılınç kara</i> (KB 4238) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi kara” eşd. “kötü, kötü huylu”
KILINÇI KARI “huyu, tavrı yaşlı”			<i>kılınç kari</i> (KB 1868, 1870) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “huyu, tavrı yaşlı” eşd. “davranışı olgun, olgun, tecrübeli kişi”
KILINÇI KÖNİ “eylemi düzgün, doğru”			<i>kılınç köni</i> (KB 1837) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi düzgün, doğru” eşd. “dürüst yaratılışlı”
KILKI ARIG “kılığı arı”			<i>kılkı arıg</i> (KB 1159) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı arı, temiz” eşd. “huyu iyi, temiz kalpli”
KILKI ARTAK “kılığı bozuk, yıkık”			<i>kılkı artak</i> (KB 2763) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı bozuk, yıkık” eşd. “doğası kötü”

KILKI BAŞSIZ “kılığı başsız”			<i>kılkı başsız</i> (KB 4324) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı başsız” eşd. “tavır ve davranışı başıboş”
KILKI BIŞIG “kılığı pişmiş”			<i>kılkı bışig</i> (KB 5831) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı pişmiş” eşd. “olgun, tavır ve davranışları yerinde insan”
KILKI BÜTÜN “kılığı bütün, tam”			<i>kılkı bütün</i> (KB 2038) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı bütün, tam” eşd. “tavır ve hareketleri güvenilir”
KILKI KADIR “kılığı sert”			<i>kılkı kadir</i> (KB 5862) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı sert” eşd. “iradeli, hâkim kişi”
KILKI KÖNİ “kılığı doğru”			<i>kılkı köni</i> (KB 1977) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı doğru” eşd. “hareketleri doğru, doğası dürüst”
KILKI ÖRÜD “kılığı, huyu ak, beyaz”			<i>kılkı örüd</i> (KB 4239) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı, huyu ak, beyaz” eşd. “iyi, iyi huylu”
KILKI SİLİG “kılığı temiz”			<i>kılkı silig</i> (KB 1228) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı temiz” eşd. “doğası, yaratılışı yumuşak, yumuşak iyi, güzel huylu”
KILKI TURI “kılığı tatsız, tadı kekre olan”			<i>kılkı turi</i> (KB 5405) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı tatsız, tadı kekre olan” eşd. “haşin doğal”
KILKI TÜZ “kılığı düz”			<i>kılkı tüz</i> (KB 805) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı düz”

			eşd. “huyu, tavır ve hareketi düzgün, doğru, dürüst”
KILKI UZ “kılığı uz, usta”			<i>kılık uz</i> (KB 2653) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı uz, usta” eşd. “doğası iyi, tavır ve davranışı zarif”
KILKI ÜZÜK “kılığı kesik”			<i>kılık üzük</i> (KB 1987) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı kesik” eşd. “hareketi eğri, yanlış, isabetli hareket etmeyen”
KÖGSİ KÜR “göğsü yiğit”			<i>kögsi kür</i> (KB 2326) (<i>kögüz</i> “göğüs”) kel. “göğsü yiğit” eşd. “güçlü, yürekli”
KÖNLİ SÜZÜK “gönlü süzük”			<i>könlü süzük</i> (KB 2237) (<i>könül</i> “gönül”) kel. “gönlü süzük” eşd. “gönlü durulmuş, duru, temiz ve berrak gönüllü”
KÖZİ SUK “gözü açgözlü”			<i>közi suk</i> (KB 2611) (<i>köz</i> “göz”) kel. “gözü açgözlü” eşd. “gözü aç, açgözlü”
ÖGÜ BİLGİ KİD “aklı, bilgisi geniş”			<i>öğü bilgi kin</i> (KB 2481) (<i>ög</i> “akıl”, <i>bilig</i> “bigi”) kel. “aklı, bilgisi geniş” eşd. “aklı ve bilgisi geniş”
SÖZDE YUMŞAK “sözde yumuşak”			<i>sözde yumşak</i> (KB 703) (<i>yumşak</i> “yumuşak”, <i>söz</i> “söz”) kel. “sözde yumuşak” eşd. “tatlı dilli”
SÖZİ BELGÜLÜG “sözü belli”			<i>sözi belgülüg</i> (KB 2458) (<i>belgü</i> “iz, alamet, nişan”, <i>söz</i> “söz”) kel. “sözü belli” eşd. “açık sözlü”
SÖZİ EGRİ “sözü eğri”			<i>sözi egrî</i> (KB 1024) (<i>söz</i> “söz”)

			<p>kel. “sözü eğri”</p> <p>eşd. “sözü yalan, yalancı”</p>
<p>SÖZİ UZ “sözü uz, usta”</p>			<p><i>sözi uz</i> (KB 2660) (<i>söz</i> “söz”)</p> <p>kel. “sözü uz”</p> <p>eşd. “sözü doğru, doğru konuşan”</p>
<p>TAŞRA TONSUZ “dışarıda/dışarısı giyimsiz”</p>	<p><i>taşra tonsuz</i> (KT D 26) (<i>tonsuz</i> “çıplak”)</p> <p>kel. “dışarısı giyimsiz”</p> <p>eşd. “sırtı çıplak”</p>		
<p>TİL SÖZİ SİLİĞ “dili, sözü temiz”</p>			<p><i>til sözi silig</i> (KB 1866) (<i>söz</i> “söz”, <i>til</i> “dil organı; dil, lisan”)</p> <p>kel. “dili, sözü temiz”</p> <p>eşd. “dili ve sözü yumuşak”</p>
<p>TİLİ ÇİN “dili doğru”</p>			<p><i>tili çin</i> (KB 2010) (<i>til</i> “dil organı; dil, lisan”, <i>çin</i> “doğru, gerçek”)</p> <p>kel. “dili doğru”</p> <p>eşd. “sözü doğru, dürüst”</p>
<p>TİLİ UZ “dili uz, usta”</p>			<p><i>tili uz</i> (KB 2660) (<i>til</i> “dil organı; dil, lisan”)</p> <p>kel. “dili uz, usta”</p> <p>eşd. “açık dilli; hoşsohbet”</p>
<p>UKUŞI TEMAM “aklı tamam”</p>			<p><i>ukuşu tamam</i> (KB 3907) (<i>temam</i> “tamam, tam, bütün”)</p> <p>kel. “aklı tamam”</p> <p>eşd. “aklı olgun, âlim, bilgin”</p>
<p>UKUŞKA YIRAK “akla uzak”</p>			<p><i>ukuşka yirak</i> (KB 4028) (<i>ukuş</i> “akıl”)</p> <p>kel. “akla uzak”</p> <p>eşd. “akıl ve düşünce ile yapılmamış”</p>
<p>YORIKI KÖNİ “yaradılışı doğru”</p>			<p><i>yoriki köni</i> (KB 2114) (<i>yorik</i> “huy, yaradılış”)</p> <p>kel. “yaradılışı doğru”</p> <p>eşd. “tavrı, hareketi dürüst, güvenilir”</p>

YORIKLARI UZ “hareketi uz, usta”			<i>yorıkları uz</i> (KB 887) (<i>yorik</i> “huy, yaradılış”) kel. “yaradılışı uz” eşd. “yaradılışı düzgün”
---	--	--	--

4.7.3.3. Zarf + Sıfat

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
ADALIG “tehlikeli”		<i>alp adalıg</i> (BTT 25 2952) (<i>alp</i> “zor, çetin”) kel. “zor, çetin tehlikeli” eşd. “çok tehlikeli”	
AGIR “ağır”		<i>artok ağır</i> (BTT 25 0321) (<i>artok</i> “çok, fazla”) kel. “daha ağır” eşd. “daha ciddi, çok ciddi”	
AL ALTAGLIG “hileli”		<i>edgü al altaglıg</i> (BTT 25 3654) (<i>edgü</i> “iyi”) kel. “iyi hileli” eşd. “pek hilekâr”(Skt. upāya)	
ALP “yiğit”	<i>edgü alp</i> (KT G 6, BK K 4) (<i>edgü</i> “iyi”) kel. “iyi yiğit” eşd. “çok yiğit, kahraman (kişi)”		
AMRILMIŞ “yatışmış”		<i>uz amrılmış</i> (BTT 25 2599) (<i>uz</i> “uz, usta”) kel. “uz dinlenmiş” eşd. “iyi, çok dinlenmiş, yatışmış” (Buda adı: Suśānta)	
AZ “az”			<i>idi az</i> (KB 731) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “çok az” eşd. “çok küçük”
AZİZ “aziz, kıymetli”			<i>yawlak aziz</i> (KB A 7) (<i>yawlak</i> “kötü, değersiz”)

			kel. “kötü aziz” eşd. “çok yüce”
BİLGE “bilgili, bilge”		<i>ayıg bilge</i> (İKPÖ LXXIV) (<i>ayıg</i> “kötü”) kel. “kötü bilgili, bilge” eşd. “çok, son derece bilgili, bilge”	
	<i>edgü bilge</i> (KT G 6, BK K 4) (<i>edgü</i> “iyi”) kel. “iyi bilge” eşd. “çok bilge, hakim, âlim (kişi)”		
BİLİGLİG “bilgili”		<i>edgü biliglig</i> (BTT 25 2583-2584) kel. “iyi bilgili” eşd. “çok bilgili, hikmet sahibi” (Buda adı: Sujñāna)	
BUKAGULUK “bağlı”		<i>bek bukaguluk</i> (BTT 25 3120) kel. “sert bağlı” eşd. “sıkıca bağlı, kilitli (zindan)”	
BÜTÜN “bütün, tam”			<i>artuk bütün</i> (KB 2234) (<i>artuk</i> “çok, daha çok”) kel. “çok, daha çok bütün” eşd. “oldukça olgun”
EDGÜ “iyi”		<i>añg edgü</i> (IB11) (<i>añg</i> “kötü”) kel. “kötü iyi” eşd. “ne iyi, çok iyi”	<i>ayıg edgü</i> (DLT 162) (<i>ayıg</i> “kötü”) kel. “kötü iyi” eşd. “ne iyi, çok iyi”
			<i>idi edgü</i> (KB 1259) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “çok iyi” eşd. “çok lütuf ve ihsan”
			<i>kop edgü</i> (DLT 439) (<i>kop</i> “hep, bütün”) kel. “hep, bütün iyi” eşd. “çok iyi”
IRAK “uzak”		<i>erte irak</i> (BTT 25 2954) (<i>erte</i> “sabah, erken vakit; yarın”) kel. “erken uzak”	

		eşd. “çok uzak”	
KATIG “katı, sert”			<i>ked katig</i> (KB 3342) (<i>ked</i> “çok”) kel. “çok katı” eşd. “iyice”
			<i>idi ked katig</i> (KB 478) (<i>idi</i> “pek, çok”, <i>ked</i> “çok”) kel. “pek çok katı” eşd. “çok ağır, şiddetli”
			<i>yawlak katig</i> (DLT 676) (<i>yawlak</i> “kötü”) kel. “kötü katı” eşd. “çok sert ve sağlam”
KED “çok”			<i>idi ked</i> (KB 1203) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “pek çok” eşd. “çok iyi, iyice”
KİÇKİ “geçki, geç olan”			<i>idi kiçki</i> (KB 110) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “çok ge, uzun” eşd. “iyi / çok eski”
SARP “sarp”			<i>idi sarp</i> (KB 3637) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “çok sarp” eşd. “çok güç, çetin”
SÜZÜK “süzük, süzölmüş”			<i>ked süzük</i> (KB 2440) (<i>ked</i> “çok”) kel. “çok süzük” eşd. “çok temiz”
TERS “ters”			<i>idi ters</i> (KB 1930) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “çok ters” eşd. “çok zor”
TÖRLÜĞ “türlü”			<i>ne türlüğ</i> (KB 3807) (<i>türlüğ</i> “türlü”) kel. “ne türlü” eşd. “çok türü, bin bir çeşit”
		<i>tümen törlüg</i> (BTT 25 0680) (<i>tümen</i> “on bin”)	

		kel. “on bin türlü” eşd. “binlerce türlü, çok çeşitli”	
		<i>tümen tümen türlü</i> (BTT 25 2117) (<i>tümen</i> “on bin”) kel. “on bin on bin türlü” eşd. “on binlerce türlü, çok çeşitli”	
		<i>ulug türlü</i> (Alt.Dişl.Fil. 097) (<i>ulug</i> “ulu, büyük”) kel. “ulu, büyük türlü” eşd. “çok çeşitli”	
UZ “uz, usta”			<i>ked uz</i> (KB 1626) (<i>ked</i> “çok”) kel. “çok uz” eşd. “çok uygun”
YAKŞI “güzel, iyi”			<i>idi yakşı</i> (KB 1629) (<i>idi</i> “pek, çok”) kel. “çok güzel” eşd. “çok yerinde”
YAWLAK “kötü”		<i>anıg yawlak</i> (IB 22) (<i>anyıg</i> “kötü”) kel. “kötü kötü” eşd. “ne kötü, çok kötü”	
		<i>anıg yawlak</i> (Huast. 88-89) (<i>anıg</i> “kötü”) kel. “kötü kötü” eşd. “çok kötü”	
YAWLAK “kötü”		<i>küçlüg yawlak</i> (EUDÇ 0042) kel. “güçlü kötü” eşd. “çok sert”	
YAWUZ “kötü”			<i>ayıg yawuz</i> (DLT 162) (<i>yawuz</i> “kötü”) kel. “kötü kötü” eşd. “ne kötü, çok kötü”
			<i>ne me yawuz</i> (DLT 349) kel. “ne de kötü” eşd. “ne kötü, çok kötü”
YİTİ KINIG “keskin, sert		<i>artok yiti kinig</i> (BTT 25 0433)	

iyi”		(<i>artok</i> “çok, fazla”) kel. “çok keskin, sert” eşd. “çok keskin, sert”	
------	--	--	--

4.7.4. Açık Eşdizimliler

4.7.4.1. Sıfat + Ad

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
ADINÇIG “muhteşem, olağanüstü”	<i>adinçig bediz</i> (KT G 12, BK K 14) (<i>bediz</i> “süs, bezeme”) kel. “muhteşem süs” eşd. “muhteşem bir süs”		
ADRI BUTLUG “ayrı, ayrık butlu, bacaklı”			<i>adri butlug</i> (DLT 133) kel. “ayrı, ayrık butlu, bacaklı” eşd. “baldırlarının arası açık olan kimse, paytak”
ALAD “alan, düz ve açık”			<i>alañ yazı</i> (DLT 138) (<i>yazı</i> “ova”) kel. “düz ve açık ova” eşd. “düz ve açık ova”
ALKINÇSIZ “tükenmez, bitmez”		<i>alkınçsız etöz</i> (BTT 25 0708) (<i>etöz</i> “beden, vücut”) kel. “tükenmez beden” eşd. “sonsuz beden” (Bodhisattva adı)	
ALP “güçlü, yiğit”			<i>alp tegin</i> (DLT 546) (<i>tegin</i> “köle”) kel. “güçlü, yiğit köle” eşd. “güçlü, yiğit köle”
ALTI “altı”	<i>altı bag bodun</i> (Yen.E1 2, E49 1) (<i>bag bodun</i> “birleşik halk”) kel. “altı birleşik halk” eşd. “altı birleşik halk” <i>altı sir</i> (BK D 1)		

	<p>kel. “altı Sir”</p> <p>eşd. “Altı Sir (bir boy adı)”</p>		
	<p><i>altı uğuş bodun</i> (Yen.E5 2) (<i>uğuş</i> “kabile, boy”, <i>bodun</i> “boylar, halk”)</p> <p>kel. “altı boy, halk”</p> <p>eşd. “altı boy, halk”</p>		
		<p><i>altı yollar</i> (BTT 25 1575) (<i>yol</i> “yol”)</p> <p>kel. “altı yol”</p> <p>eşd. “altı yol” (Skt. sadgati)</p>	
AÑIG “kötü”		<p><i>anıg kılınç</i> (Huast. 4) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”)</p> <p>kel. “kötü eylem”</p> <p>eşd. “günah”</p>	
ANIG KILINÇLIG “kötü eylemli”		<p><i>anıg kılınçlıg</i> (Huast. 4) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”)</p> <p>kel. “kötü eylemli”</p> <p>eşd. “günahkâr”</p>	
ARIG “arı, saf, temiz”		<p><i>arıg yinçü monçuk</i> (BTT 25 3891) (<i>yinçü monçuk</i> “inci”)</p> <p>kel. “saf inci”</p> <p>eşd. “saf inci” (Buda adı: Manivisuddha)</p>	
ARTOK “çok, fazla”	<p><i>artuk kırkız</i> (T1 D 3) (<i>kırkız</i> “Kırgızlar”)</p> <p>kel. “çok, fazla Kırgız”</p> <p>eşd. “çok sayıdaki Kırgızlar”</p>		
AWINÇU “avunulan”			<p><i>awınçu neş</i> (DLT 160) (<i>neş</i> “nesne, şey”)</p> <p>kel. “avunulan şey”</p> <p>eşd. “kendisinden haz alınan, aşına olunan şey”</p>
AYIG “kötü, kötülük”		<p><i>ayıg kılınç</i> (BTT 25 0009-0010; EUDÇ 0688) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”)</p> <p>kel. “kötü eylem”</p> <p>eşd. “kötü amel, suç,</p>	

		günah	
AYIG KILINÇLIG “kötü eylemli”		<i>ayığ kılınçlıg</i> (BTT 0539) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “kötü eylemli” eşd. “günahkâr”	
AZKIYA “çok az”		<i>azkıya üd</i> (BTT 25 0314-0315) (<i>üd</i> “zaman, vakit”) kel. “azıcık zaman” eşd. “çok kısa bir süre, an”	
AZMAN “iğdiş edilmiş (at)”	<i>azman ak</i> (KT K 5) (<i>ak</i> “ak, beyaz (at)”) kel. “iğdiş edilmiş ak” eşd. “iğdiş edilmiş ak (at)”		
BEDÜK KARINLIG “büyük karınlı”			<i>bedük karınlıg</i> (DLT 50, 405) kel. “büyük karınlı” eşd. “şişman”
BEGLİK “bey soyundan olan”		<i>beglik er</i> (Alt.Dişl.Fil. 033-034) (<i>er</i> “erkek, adam”) kel. “beylik er” eşd. “bey soyundan kişi, bey soyundan koca, eş”	
BEGLİK “bey olmaya layık”	<i>beglik urı ogul</i> (KT D 7, BK D 7) (<i>urı</i> “erkek (çocuk)”, <i>ogul</i> “çocuk, evlat”) kel. “beylik erkek çocuk” eşd. “beyliğe layık oğul”		
BELGÜLÜG “belli, belirli”			<i>belgüllüg neş</i> (DLT 182) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “belli, belirli şey” eşd. “apaçık ortada olan bir şey”
BELTİR “dört yol ağzı”		<i>beltir yol</i> (EUDÇ 0009) (<i>yol</i> “yol”) kel. “beltir yol” eşd. “dört yol ağzı”	
BES “beş”		<i>beş ajun</i> (Alt.Dişl.Fil. 240; EUDÇ 0490; AP 235-236) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “beş dünya”	

		eşd. “beş varlık (şekli)”	
		<i>beş anant(a)rşlar</i> (BTT 25 2810-2811) (<i>anant(a)rş</i> “intikam (alarak günah işleme)”) <p>kel. “beş intikam”</p> eşd. “misilleme” (Skt. pañcānantarya)	
		<i>beş ç(a)hşap(a)t</i> (BTT 25 [3852]-3853) (<i>ç(a)hşap(a)t</i> “dinî talimat, öğreti”) <p>kel. “beş emir”</p> eşd. “beş emir, dinî talimat, öğreti” (Skt. pañcaşīla)	
		<i>beş teñri</i> (Huast. 46-47) (<i>teñri</i> “tanrı”) <p>kel. “beş tanrı”</p> eşd. “beş tanrı”	
		<i>beş tilgen</i> (BTT 25 0251) (<i>tilgen</i> “tekerlek, çark”) <p>kel. “beş tekerlek”</p> eşd. “beş tekerlek, daire; beş organ”	
BEŞ ÇÖPİK KELYÜK BULGANYUK Y(A)VLAK “beş bulanık, karışık kötü”		<i>beş çöpik kelyük bulganyuk y(a)vlak üd kolu</i> (BTT 25 2044-2046) (<i>çöpik</i> “bulanıklık, karışıklık”, <i>bulganyuk</i> “karışık, bulanık”, <i>y(a)vlak</i> “kötü”, <i>üd kolu</i> “zaman”) <p>kel. “beş bulanık, karışık kötü zaman”</p> eşd. “beş yolsuzluğun ortaya çıktığı karışık ve kötü zaman ² ” (Skt. pañcakaśāya)	
BEŞ TÖRLÜĞ “beş türlü”		<i>beş törlüg buyanlar</i> (BTT 25 0644-0645) (<i>törlüg</i> “türlü”, <i>buyan</i> “iyi amel, sevap”) <p>kel. “beş türlü sevap”</p> eşd. “beş kat sevap”	
		<i>beş törlüg korkınçlar</i> (BTT 25 195[4]) (<i>törlüg</i> “türlü”, <i>korkınç</i> “korku”) <p>kel. “beş türlü korku”</p>	

		eşd. “beş korku”	
		<i>beş törlüg küsençig meñiler</i> (BTT 25 2887-2888) (<i>törlüg</i> “türlü”, <i>küsençig</i> “arzulanan, istenilen”, meñi “sevinç, mutluluk”)	
		kel. “beş türlü arzulanan sevinç”	
		eşd. “arzu edilen beş kat sevinç, mutluluk”	
		<i>beş törlüg ürtügler</i> (BTT 25 [3]844) (<i>törlüg</i> “türlü”, <i>ürtüg</i> “örtme, kaplama”)	
		kel. “beş türlü örtme”	
		eşd. “beş türlü örtme” (Skt. pañcanīvarana)	
BI BIÇGULUG “bıçaklı”		<i>bı bıçgulug tag</i> (BTT 25 2565) (<i>tag</i> “dağ”)	
		kel. “bıçaklı dağ”	
		eşd. “bıçaklı ² dağ”	
		<i>bı bıçgulug tamu</i> (BTT 25 2501) (<i>tamu</i> “cehennem”)	
		kel. “bıçaklı cehennem”	
		eşd. “bıçaklı ² cehennem”	
BIRIGLIG “dışkılı”		<i>bırıglıg tamu</i> (BTT 25 2246-2247) (<i>tamu</i> “cehennem”)	
		kel. “dışkılı cehennem”	
		eşd. “dışkılı cehennem, dışkı cehennemi”	
BIŞIG “pişmiş”			<i>bışıg kerpiç</i> (DLT 307) (<i>kerpiç</i> “kerpiç”)
			kel. “pişmiş kerpiç”
			eşd. “pişmiş kerpiç; tuğla”
BİLGE “bilgili, bilge”		<i>bilge bilig</i> (BTT 25 0103; Alt.Dışl.Fil. 030) (<i>bilig</i> “bilgi”)	
		kel. “bilgili bilgi”	
		eşd. “bilgelik (Skt. prajñā); bilgi”	
BİLİĞ BİLMEZ “bilgi bilmez”	<i>bilig bilmez</i> (KT G 7, BK K 5-6)		
	kel. “bilgi bilmez”		

	eşd. “bilgisiz, cahil”		
BİLİGLİĞ “bilgili”			<i>biliglig kişi</i> (DLT 189) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “bilgili kişi” eşd. “bilgili, zeki, bilge kişi”
BİLİGSİZ “bilgisiz”		<i>biligsiz bilig</i> (BTT 25 0304) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “bilgisiz bilgi” eşd. “bilgisizlik, cehalet”	
BİR “bir (sayı)”		<i>bir kez</i> (BTT 25 0820) (kez “an, zaman”) kel. “bir an” eşd. “bir an”	
		<i>bir kolu</i> (BTT 25 0820) (<i>kolu</i> “zaman, an”) kel. “bir zaman” eşd. “bir zaman dilimi”	
		<i>bir kşan üd</i> (BTT 25 1017) (<i>kşan</i> “kısa bir an, lahza”, <i>üd</i> “zaman, vakit”) kel. “bir an / zaman dilimi” eşd. “bir an / zaman dilimi”	
		<i>bir kşan üdte</i> (Alt.Dişl.Fil. 280) (<i>kşan</i> “kısa bir an, lahza”, <i>üd</i> “zaman, vakit”) kel. “bir anda / zaman dilimince” eşd. “bir an bile”	
		<i>bir kşan üdün</i> (EUDÇ 0782) (<i>kşan</i> “kısa bir an, lahza”, <i>üd</i> “zaman, vakit”) kel. “bir an ile / zaman dilimi ile” eşd. “bir an bile”	
		<i>bir uğurta</i> (AP 79) (<i>uğur</i> “zaman”) kel. “bir zamanda” eşd. “(eski) bir zamanda, günlerden bir gün”	
		<i>bir üdükiye</i> (EUDÇ 0228) (<i>üd</i> “zaman, vakit”)	

		kel. “bir zamancacık” eşd. “(kısa) bir süre”	
BİR AGIM “bir çıkımlık, yükselimlik”			<i>bir agım yer</i> (DLT 134) (<i>yer</i> “yer”) kel. “bir çıkımlık, yükselimlik yer” eşd. “bir adımda üzerine çıkılabilecek yükselti”
BİR EKİM “bir ekim, bir ekimlik”			<i>bir ekim yer</i> (DLT 253) (<i>yer</i> “yer”) kel. “bir ekimlik yer” eşd. “bir seferde ekilecek büyüklükte olan yer”
BİR ER TURUMI “bir er durumu”			<i>bir er turumu suw</i> (DLT 594) (<i>suw</i> “su”) kel. “bir er(in ayakta) durumu su” eşd. “bir adam boyu derinliğindeki su”
BİR KESEK “bir kesek”			<i>bir kesek ötmek</i> (DLT 308) (<i>kesek</i> “kesek, herhangi bir nesnenin bir parçası”) kel. “bir kesek ekmek” eşd. “bir parça ekmek”
BİR KUÇAK “bir kucak”			<i>bir kuçak böz</i> (DLT 446) (<i>böz</i> “bez, kumaş”) kel. “bir kucak bez” eşd. “bir bohça kumaş”
BİR KUÇAM “bir kucak”			<i>bir kuçam neş</i> (DLT 446) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “bir kucak şey” eşd. “herhangi bir şeyin bir demeti”
BİR OKTAM “bir ok atımı”			<i>bir oktam yer</i> (DLT 360) (<i>yer</i> “yer”) kel. “bir ok atımı yer” eşd. “bir ok atımı yer”
BİR ORUM “bir biçimlik”			<i>bir orum ot</i> (DLT 362) (<i>ot</i> “ot”) kel. “bir biçimlik ot” eşd. “bir tutam ot”

BİR ÖPÜM “bir yudum”			<i>bir öpüm mün</i> (DLT 376) (<i>mün</i> “çorba”) kel. “bir yudum çorba” eşd. “bir yudum(luk) çorba”
BİR SAĞIM “bir sağım”			<i>bir sağım süt</i> (DLT 463) (<i>süt</i> “süt”) kel. “bir sağım süt” eşd. “bir sağışta sağılan süt”
BİR SÜDÜ TURKI “bir mızrak boyu”			<i>bir süñü turkı</i> (DLT 593) (<i>turk</i> “herhangi bir şeyin uzunluğu”) kel. “bir mızrak boyu” eşd. “bir mızrak boyu(nda)”
BİR TATIĞLIK “bir tadımlık”		<i>bir tatıglıg</i> (BTT 25 3717- [3718]) (<i>tatıg</i> “tat”) kel. “bir tadımlık” eşd. “bir tadımlık”	
BİR TODUM “bir doyum”			<i>bir todum yim aş içgü</i> (KB 4587) (<i>todum</i> “doyum”) kel. “bir doyum yiyecek içecek” eşd. “bir doyumluk yiyecek içecek”
BİR YARŞIM “bir yarışım, bir yarışlık”			<i>bir yarşım yer</i> (DLT 669) (<i>yer</i> “yer”) kel. “bir yarışım, bir yarışlık yer” eşd. “bir at yarışı parkuru büyüklüğündeki arazi”
BİR YOĞRUM “bir yoğurum”			<i>bir yoğrum un</i> (DLT 699) (<i>un</i> “un”) kel. “bir yoğurum un” eşd. “bir kerede yoğrulacak miktarda un”
BİR YÜGRÜM “bir koşum”			<i>bir yügrüm yer</i> (DLT 716) (<i>yer</i> “yer”) kel. “bir koşum yer” eşd. “bir koşuda

			koşulacak büyüklükte alan”
BİRKİ “birleşik”	<i>birki bodun</i> (KT D 27, BK D 22) (<i>bodun</i> “boylar”) kel. “birleşik boylar” eşd. “birleşik halklar, millet”		
	<i>birki uguş</i> (KT G 1, BK K 1) (<i>uguş</i> “aile, soy, nesil, kuşak”) kel. “birleşik soy” eşd. “birleşik soy”		
BO / BU “bu”		<i>bu ajun</i> (EUDÇ 0579) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “bu dünya” eşd. “yaşam, dünya, hâlihazırdaki varoluş biçimi”	<i>bu ajun</i> (DLT 137) (<i>ajun</i> “dünya”) kel. “bu dünya” eşd. “yaşam, dünya, öbür dünyanın / ahiretin karşılığı”
		<i>bo üdte</i> (BTT 25 1150) (<i>üd</i> “zaman”) kel. “bu zamanda” eşd. “şimdi, şu anda”	<i>bu ödte</i> (KB 81) (<i>öd</i> “zaman, vakit”) kel. “bu zamanda” eşd. “bu sırada”
BOŞ “boş”			<i>boş at</i> (DLT 196) (<i>at</i> “at”) kel. “boş at” eşd. “salıverilmiş at”
	<i>boş koñ</i> (IB 29) (<i>koñ</i> “koyun”) kel. “boş koyun” eşd. “salıverilmiş koyun”		
			<i>boş neş</i> (DLT 196) (<i>neş</i> “nesne, şey”) kel. “boş şey” eşd. “serbest (başiboş) bırakılan bir şey”
			<i>boş yulku</i> (DLT 196) (<i>yulku</i> “hayvan”) kel. “boş hayvan” eşd. “serbest bırakılan hayvan”
BOŞLAG “boşlanmış”			<i>boşlag neş</i> (DLT 197) (<i>neş</i> “nesne, şey”)

			<p>kel. “boşlanmış şey”</p> <p>eşd. “başıboş bırakılan ya da ihmal edilen şey”</p>
			<p><i>boşlağ yılki</i> (DLT 197) (<i>yılki</i> “hayvan”)</p> <p>kel. “boşlanmış hayvan”</p> <p>eşd. “serbest bırakılan hayvan”</p>
BÖKÜNKİ / BU KÜNKİ “bugünkü”		<p><i>bökünki kün</i> (BTT 25 0318; AP 91) (<i>kün</i> “gün”)</p> <p>kel. “bugünkü gün”</p> <p>eşd. “bugün, bugünlerde”</p>	<p><i>bu künki kün</i> (KB 5696) (<i>kün</i> “gün”)</p> <p>kel. “bugünkü gün”</p> <p>eşd. “ömür, fani yaşam”</p>
BUYANLIG “sevaplı”		<p><i>buyanlig oron</i> (BTT 25 1357) (<i>oron</i> “yer”)</p> <p>kel. “sevaplı yer”</p> <p>eşd. “sevap, kazanç, liyakat yeri” (Skt. <i>punya-ksetra</i>)</p>	
ÇADIRLIG “küllü”		<p><i>çadırılığ ügüz</i> (BTT 25 2095) (<i>ügüz</i> “ırmak, nehir”)</p> <p>kel. “küllü nehir”</p> <p>eşd. “kül nehri”</p>	
ÇIN “doğru, gerçek”		<p><i>çin saw</i> (AP 324) (<i>çin</i> “doğru, gerçek”)</p> <p>kel. “doğru, gerçek söz”</p> <p>eşd. “samimi söz”</p>	
			<p><i>çin törü</i> (KB 5302) (<i>törü</i> “töre”)</p> <p>kel. “doğru, gerçek töre, kanun”</p> <p>eşd. “akla, gerçeğe, kurala uygun kanun”</p>
ÇINSIZ KERTÜSÜZ “doğru, gerçek olmayan”		<p><i>çinsiz kertüsüz sav</i> (BTT 25 2193-2194) (<i>sav</i> “söz”)</p> <p>kel. “doğru, gerçek olmayan söz”</p> <p>eşd. “gerçek dışı², yalan söz”</p>	
EDGÜ “iyi”			<p><i>edgü at</i> (KB 322) (<i>at</i> “ad”)</p> <p>kel. “iyi ad”</p> <p>eşd. “ün, san, nam”</p>
			<p><i>edgü du’a</i> (KB 1803)</p>

			(<i>du'a</i> “dua”) kel. “iyi dua” eşd. “hayır dua”
			<i>edgü ed</i> (DLT 247) (<i>ed</i> “işlenmiş, imal edilmiş herhangi bir şey, örnek olarak süslü bir kumaş ya da benzerleri”) kel. “iyi mal” eşd. “iyi işlenmiş bir ürün”
			<i>edgü hal</i> (KB 6193) (<i>hal</i> “hal, durum”) kel. “iyi hal” eşd. “mutluluk”
			<i>edgü kılık</i> (KB 5374) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “iyi kılık, huy” eşd. “iyi doğa”
		<i>edgü kılınç</i> (BTT 25 0489; EUDÇ 0161; Huast. 108) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “iyi eylem” eşd. “kazanç, sevap”	<i>edgü kılınç</i> (KB 1824) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “iyi tavır, davranış” eşd. “doğası, yaratılışı iyi”
			<i>edgü kul kişi</i> (KB B 32) (<i>kul</i> “kul”, <i>kişi</i> “kişi”) kel. “iyi kul” eşd. “iyi kul”
		<i>edgü yolçı</i> (İKPÖ XL) (<i>yolçı</i> “rehber”) kel. “iyi rehber” eşd. “iyi kalpli, inançlı rehber”	
EL BERİGME “yurt veren”	<i>el berigme</i> (KT D 25) kel. “yurt veren” eşd. “yurt kurma bahtı ve gücü veren”		
EMGEKLİĞ “acılı, ıstıraplı”		<i>emgeklig yorık</i> (BTT 25 0665) (<i>yorık</i> “değişim”) kel. “acılı, eziyetli değişim”	

		eşd. “acı, eziyetli değişim”	
ERDİNİLİĞ “mücevherli”		<i>erdinilig ay t(e)ηri</i> (BTT 25 [09]84) (Buda adı) (<i>ay</i> “ay”, <i>t(e)ηri</i> “tanrı”) kel. “mücevherli ay tanrı” eşd. “mücevherli ay tanrı” (Buda adı)	
ERENDE ADINSIG “insanlardan başka”			<i>erende adınsig</i> (KB 562) (<i>eren</i> “erler”) kel. “insanlardan başka” eşd. “başka bir hal ve tavra sahip”
ERSİĞ “erkek, yiğit”			<i>ersig böke</i> (KB 5373) (<i>böke</i> “pehlivan”) kel. “erkek, yiğit pehlivan” eşd. “yiğit pehlivan”
ERGÜRMİŞ KAYINA TURUR KIZIL BAKIRLIG “erimiş kaynar kızıl bakırdan bakırdan”		<i>ergürmiş kayına turur kızıl bakırlıg içgü</i> (BTT 25 2137-2138) (<i>içgü</i> “içki”) kel. “erimiş ve kaynar kızıl bakırlı içki” eşd. “erimiş ve kaynar kızıl bakırdan üretilmiş içki”	
ERKEK “erkek”			<i>erkek takagu</i> (DLT 262) (<i>takagu</i> “tavuk”) kel. “erkek tavuk” eşd. “horoz”
ERKLİĞ “güçlü, kuvvetli”		<i>erklig han</i> (BTT 25 [3]358) (<i>han</i> “kağan, hükümdar”) kel. “güçlü kağan” eşd. “güçlü kağan (Yamarāja)”	
ESKİ “eski”			<i>eski ton</i> (DLT 266) (<i>ton</i> “giysi”) kel. “eski giysi” eşd. “lime lime olmuş giysi”
EŞİLİK “hanımefendilik”	<i>eşilik kız ogul</i> (KT D 7, BK D 7) (<i>kız</i> “kız”, <i>ogul</i> “evlat”) kel. “hanımefendilik kız çocuk” eşd. “hanımefendiliğe		

	layık kız”		
ETİGSİZ “donatımsız, süссüz”		<i>etigsiz oron</i> (BTT 25 1872) (<i>oron</i> “yer”) kel. “eşyasız, donatılmamış yer” eşd. “eşyasız, donatılmamış, süссüz yer” (=nirvāna)	
ETLİK “etlik, et için hazırlanmış”			<i>etlik koy</i> (DLT 271) (<i>koy</i> “koyun”) kel. “etlik koyun” eşd. “kesilmek için hazırlanan koyun”
ETÖZLÜG “bedenli”		<i>etözlüg yivigler</i> (BTT 25 1561) (<i>yivig</i> “donanım, cihaz”) kel. “bedenli donanımlar” eşd. “bedensel donanım”	
EYİN “uygun”		<i>eyin kezigçe</i> (BTT 25 [3854]-3855; Alt.Dişl.Fil. 291) (<i>kezig</i> “sıra, dizi”) kel. “uygun sırayla” eşd. “sırayla, uygun, benzer sırayla, düzgün bir şekilde”	
IDINÇU “serbest bırakılan”			<i>idinçu yilkı</i> (DLT 279) (<i>yilkı</i> “hayvan”) kel. “serbest bırakılan hayvan” eşd. “serbest bırakılan, doğaya salınan hayvan”
IDOK / IDUK “kutsal”			<i>iduk kut</i> (KB 1335) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “kutsal kut, mutluluk” eşd. “kutlu mutluluk, aziz ikbal”
İÇ “iç”			<i>iç kur</i> (DLT 284) (<i>kur</i> “kuşak”) kel. “iç kuşak” eşd. “iç kuşağı, uçkur”
İKİ “iki”	<i>iki ediz</i> (BK D 1) (<i>ediz</i> “yüksek”) kel. “iki edizler”		

	eşd. “İki Edizler (bir boy adı)”		
		<i>iki yıldız</i> (Huast. 196) (<i>yıldız</i> “esas, öz, temel”) kel. “iki öz” eşd. “iki öz”	
İLİNÇLİĞ “sükûnetli”		<i>ilinçlig oron</i> (BTT 25 01[91]) (<i>oron</i> “yer”) kel. “sükûnetli yer” eşd. “sükûnet, dinlenme yeri”	
İRİNÇÜLÜĞ “günahkâr, günahlı”		<i>irinçülüğ söz</i> (Huast. 333-334) (<i>söz</i> “söz”) kel. “günahkâr, günahlı söz” eşd. “söylenmemesi gereken, yalan, kötü söz”	
İSİĞ YEELLİĞ “sıcak rüzgârlı”		<i>isig yeellig tamu</i> (BTT 25 2569) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “sıcak rüzgârlı cehennem” eşd. “sıcak rüzgârlı cehennem”	
İSİZ “kötü”			<i>isiz kılık</i> (KB 5923) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kötü kılık” eşd. “kötü doğa(lı), doğası kötü”
İSİZ YAWAZ “kötü”		<i>isiz yawaz sakınç</i> (Alt.Dişl.Fil. 074) (<i>sakınç</i> “düşünce”) kel. “kötü düşünce” eşd. “art niyet”	
KAMUG “bütün, hepsi”			<i>kamuğ barçalar</i> (KB B 8) (<i>barça</i> “bütün, hep; bütünü, hepsi”) kel. “bütün hepsi” eşd. “bütün bunlar”
KADDAŞ “babadaş, babaları aynı olan”			<i>kañdaş kadaş</i> (DLT 398) (<i>kadaş</i> “kardeş”) kel. “babadaş kardeş” eşd. “babaları aynı anneleri farklı olan erkek kardeşler”

KARA “kara”			<i>kara bulut</i> (DLT 206) (<i>bulut</i> “bulut”) kel. “kara bulut” eşd. “yağmur bulutu”
			<i>kara erik</i> (DLT 264) (<i>erik</i> “şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel ad”) kel. “kara erik” eşd. “erik, kara erik”
			<i>kara etmek</i> (DLT 402) (<i>etmek</i> “ekmek”) kel. “kara ekmek” eşd. “kara ekmek (bir tür ekmek)”
			<i>kara karak</i> (DLT 402) (<i>karak</i> “göz yuvarı”) kel. “kara göz yuvarı” eşd. “gözün renkli bölümü”
			<i>kara tün</i> (KB 127) (<i>tün</i> “gece”) kel. “kara gece” eşd. “karanlık gece”
			<i>kara yir</i> (KB 1418) (<i>yir</i> “yer”) kel. “kara yer” eşd. “yeryüzü”
KARA KUMLUG “kara kumlu”		<i>kara kumlug tamu</i> (BTT 25 2495-2496) (<i>kum</i> “kum”, <i>tamu</i> “cehennem”) kel. “kara kumlu cehennem” eşd. “kara kumlu cehennem”	
KAR(A)DĞU KARARIG “karanlık ² ”		<i>kar(a)ğgu kararig tamu</i> (BTT 25 2241-2242) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “karanlık ² cehennem” eşd. “karanlık ² cehennem”	
KARI “yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlı olanı”			<i>karı at</i> (DLT 404) (<i>at</i> “at”)

			kel. “yaşlı at” eşd. “tam olarak büyümüş at”
KAYINAR EŞİÇLİĞ “kaynar kazanlı”		<i>kayınar eşiçlig tamu</i> (BTT 25 2247-2248) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “kaynar kazanlı cehennem” eşd. “kaynar kazanlı cehennem”	
KEÇMİŞ “geçmiş”			<i>keçmiş kün</i> (KB 376) (<i>kün</i> “gün”) kel. “geçmiş gün” eşd. “geçmiş günler”
			<i>keçmiş öd</i> (DLT 292) (<i>öd</i> “zaman”) kel. “geçmiş zaman” eşd. “geçmiş günler; hatıralar”
KEDİNDİ “giyildi, giyilmiş”			<i>kedindi ton</i> (DLT 299) (<i>ton</i> “giysi”) kel. “giyildi / giyilmiş giysi” eşd. “sık sık giyilen giysi”
KELMEDÜK “gelmedik, gelmemiş”		<i>kelmedük üd</i> (BTT 25 2802-2803) (<i>üd</i> “zaman”) kel. “gelmedik, gelmemiş zaman” eşd. “gelecek, istikbal”	
KEN KELİĞME “daha sonra gelen”		<i>ken keligme üd</i> (BTT 25 2076) (<i>üd</i> “zaman”) kel. “daha sonra gelen zaman” eşd. “gelecek, istikbal”	
KEDEŞLİĞ “danışmalı, görüşmeli”			<i>keşlig bilig</i> (DLT 358) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “danışmalı bilgi” eşd. “danışmayla elde edilmiş bilgi”
KEDEŞSİZ “danışmasız, görüşmesiz”			<i>keşsiz bilig</i> (DLT 358) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “danışmasız bilgi”

			eşd. “danışmadan elde edilmiş bilgi”
KESÜKSÜZ “kesiksiz”			<i>kesüksüz ulam</i> (KB 61) (<i>ulam</i> “saygı”) kel. “kesiksiz saygı” eşd. “sürekli, devamlı saygı”
KILMIŞ “yapılmış, edilmiş”		<i>kılmış kılınç</i> (BTT 25 0523) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “yapılmış eylem” eşd. “işlenmiş suç, günah”	
KIRGAGLIG “kenarlı”	<i>kırgağlıg kotay</i> (BK K 11) (<i>kotay</i> “ipekli kumaş”) kel. “kenarlı ipek kumaş” eşd. “kenarı işlemeli(?) ipekli kumaş”		
KISIR “kısır”			<i>kısır kısarak</i> (DLT 428) (<i>kısarak</i> “kısarak”) kel. “kısır kısarak” eşd. “henüz bir tay doğurmamış kısarak”
KIYIG “kıyı”			<i>kıyig yer</i> (DLT 431) (<i>yer</i> “yer”) kel. “kıyı yer” eşd. “ana yola ya da başka bir şeye göre eğimli olan yer; bayır ya da yamaç”
KIZIL “kızıl, kırmızı”		<i>kızıl bakır</i> (BTT 25 1654) (<i>bakır</i> “bakır”) kel. “kızıl bakır” eşd. “bakır”	
	<i>kızıl kan</i> (T2 D 2) (<i>kan</i> “kan”) kel. “kızıl kan” eşd. “kızıl kan”		
			<i>kızıl süçig</i> (DLT 513) (<i>süçig</i> “tatlı (şarap)”) kel. “kızıl içki, şarap” eşd. “şarap”
KİÇİG “küçük”			<i>kiçig kenç</i> (KB 2659) (<i>kenç</i> “genç, çocuk”

			kel. “küçük çocuk” eşd. “küçük çocuk”
		<i>kiçig tamu</i> (BTT 25 3564) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “küçük cehennem” eşd. “küçük cehennem”	
KOP(TIN) “bütün, hep, her”		<i>koptun sıyar</i> (AP 69-70) (<i>sıyar</i> “yön, taraf”) kel. “her taraf” eşd. “her taraf”	
KOŞ “çift”			<i>koş biçek</i> (DLT 443) (<i>biçek</i> “bıçak”) kel. “çift bıçak” eşd. “makas”
		<i>koş söğüt</i> (BTT 25 0428) (<i>koş</i> “çift”) kel. “çift ağaç” eşd. “ikiz ağaç”	
KOYUG “koyu”			<i>koyug süçig</i> (DLT 446) (<i>süçig</i> “şarap”) kel. “koyu şarap” eşd. “üzüm şurubu, koyu şekerli şarap”
KÖÇÜRME “göçürme”			<i>köçürme oçak</i> (DLT 318) (<i>oçak</i> “ocak”) kel. “göçürme ocak” eşd. “taşınabilir fırın ya da ocak”
KÖK “gökyüzü; mavi”	<i>kök teñri</i> (KT D 1, BK D 2, Yen. E53 3; K.Bal.2 6) (<i>teñri</i> “gökyüzü”) kel. “mavi gök” eşd. “mavi gök, gökyüzü; kutsal gök; Tanrı”		
KÖMÜRLÜĞ “kömürlü”		<i>kömürlüg tamu</i> (BTT 25 3751) (<i>kömürlüg</i> “kömürlü”) kel. “kömürlü cehennem” eşd. “kömür cehennemi”	
KÖP “çok”			<i>köp saç</i> (DLT 324) (<i>saç</i> “saç”)

			<p>kel. “çok saç”</p> <p>eşd. “gür saç”</p>
			<p><i>köp söğüt</i> (DLT 324) (<i>söğüt</i> “söğüt”)</p> <p>kel. “çok söğüt”</p> <p>eşd. “gür söğüt”</p>
KÖWŞEK “gevşek”			<p><i>köwşek etmek</i> (DLT 329) (<i>etmek</i> “ekmek”)</p> <p>kel. “gevşek ekmek”</p> <p>eşd. “iyi mayalanmış hamurdan yapılan ekmek”</p>
KUM SANINÇA “kum sayısınca”		<p><i>kum sanınça</i> (Alt.Dişl.Fil. 169)</p> <p>kel. “kum sayısınca”</p> <p>eşd. “sayısız, pek çok”</p>	
KURUGLUG “kurulmuş”			<p><i>kuruglug ya</i> (DLT 51) (<i>ya</i> “yay”)</p> <p>kel. “kurulmuş yay”</p> <p>eşd. “gerilmiş, teli kurulmuş yay”</p>
KUTLUG “kutlu”			<p><i>kutlug kut</i> (KB 456) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”)</p> <p>kel. “kutlu bir mutluluk”</p> <p>eşd. “büyük mutluluk”</p>
		<p><i>kutlug tegin</i> (DLT 546) (<i>tegin</i> “köle”)</p> <p>kel. “kutlu köle”</p> <p>eşd. “kutsanmış köle”</p>	
KUTRULMAKLIG “kurtuluşa ait, kurtulmayı sağlayan”		<p><i>kutrulmaklig oron</i> (BTT 25 0333) (<i>oron</i> “yer”)</p> <p>kel. “kurtulmalık yer”</p> <p>eşd. “kurtuluş yeri, kurtulmayı sağlayan yer”</p>	
KUZ “kuzey”			<p><i>kuz tag</i> (DLT 458) (<i>tag</i> “dağ”)</p> <p>kel. “kuzey dağ”</p> <p>eşd. “dağın güneş almayan, gölgede kalan tarafı”</p>
KÜÇ			<i>küç tegin</i> (DLT 546)

“güç, güçlü”			(<i>tegin</i> “köle”) kel. “güç, güçlü köle” eşd. “güçlü şehzade”
KÜKREGE “gök gürültülü”		<i>kükrege bulut</i> (BTT 25 2579-2580) (<i>kükrege</i> “gök gürültüsü”, <i>bulut</i> “bulut”) kel. “gök gürültülü bulut” eşd. “gök gürültülü bulut”	
		<i>kükrege ün</i> (BTT 25 1840) (<i>kükrege</i> “gök gürültüsü”, <i>ün</i> “ses”) kel. “gök gürültülü ses” eşd. “gök gürültüsü sesi”	
KÜNTİN “günden, güneşten”		<i>küntin yınak</i> (BTT 25 1181; EUDÇ 0074) (<i>yınak</i> “yön, taraf”) kel. “günden, güneşten taraf” eşd. “güney, güney yönü”	
KÜVENÇ YOKAY “gurur, kibir, gururlu, kibirli”		<i>küvenç yokay kılık</i> (BTT 25 [090]8) (<i>küvenç</i> “kibir, kibirli; gururlu”, <i>yokay</i> “gurur, kibir”, <i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “gururlu, kibirli kılık” eşd. “kibirli ² tavır / karakter”	
KÜWEZ KÜR “kibirli, yiğit, kabadayı”			<i>küwez kür kılık</i> (KB 2077) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kibirli, yiğit, kabadayı kılık” eşd. “kibirli ve mağrur tavır(lı)”
NİRVANLIG “nirvanaya ait, nirvanalı”		<i>nirvanlıg oron</i> (BTT 25 3195-3196) (<i>oron</i> “yer”) kel. “nirvanalı yer” eşd. “nirvana yeri, nirvanaya ait/ulaşılabilir yer”	
		<i>nirvanlıg yol</i> (BTT 25 2795) kel. “nirvanalı yol” eşd. “nirvana yolu,	

		nirvanaya giden yol”	
OGLAGU “nazlı; asil”			<i>oglagu kız</i> (KB 77) (<i>kız</i> “kız”) kel. “nazlı kız” eşd. “nazlı kız”
ON “on”		<i>on çahşapat</i> (Huast. 229-230) (<i>çahşapat</i> “buyruk, emir”) kel. “on emir” eşd. “on emir”	
		<i>on karmapat</i> (EUDÇ 0740-0741) (<i>karmapat</i> “amel, iş ve yapma yolları”) kel. “on amel” eşd. “on amel”	
		<i>on küçlög</i> (BTT 25 3674) (<i>küçlög</i> “güçlü”) kel. “on güçlü” eşd. “on güç (sahibi)” (Skt. daşabala)	
	<i>on ok</i> (KT G 12, BK K 15, T1 D 2) (<i>ok</i> “boy”) kel. “on boy” eşd. “On Ok (bir boy adı)”		
		<i>on oron</i> (BTT 25 3597) (<i>oron</i> “yer”) kel. “on yer” eşd. “on yer” (Skt. daşabhūmi)	
ON KAT “on kat”		<i>on kat kök</i> (Huast. 80-81) (<i>kök</i> “gökyüzü”) kel. “on kat gökyüzü” eşd. “on kat gökyüzü”	
ON TÖRLÜĞ “on türlü”		<i>on törlög egrigler</i> (BTT 25 3845) (<i>egrig</i> “karışıklık, karmaşıklık”) kel. “on türlü karışıklık” eşd. “on türlü karmaşıklık” (Skt. daşaparyavasthāna)	
		<i>on törlög suy</i> (Huast. 135-136) (<i>suy</i> “günah, suç”) kel. “on türlü günah”	

		eşd. “on türlü günah”	
		<i>on törlüg tegingülük bışrunguluk dyanlar</i> (BTT 25 1335-[1336]) (<i>dyan</i> “derin düşüncelere dalma, meditasyon”)	
		kel. “on türlü erişme, olgunlaşma meditasyonu”	
		eşd. “on türlü hissetme ve olgunlaşma meditasyonu”	
		<i>on törlüg yazuk</i> (Huast. 160) (<i>yazuk</i> “günah, suç”)	
		kel. “on türlü günah”	
		eşd. “on türlü günah”	
ONTIN/ONTUN “ondan (on sayısından), on (sayı)”		<i>ontun/ontun sıyar</i> (BTT 25 1178) (<i>sıyar</i> “yarım, bir nesnenin yarısı; yön, taraf”)	
		kel. “on yön”	
		eşd. “on yön”	
OT KUSDAÇI “ateş kusan”		<i>ot kusdaçı tamu</i> (BTT 25 2570) (<i>ot</i> “ateş”)	
		kel. “ateş kusan cehennem”	
		eşd. “ateş püskürten cehennem”	
OOTLUG “ateşli”		<i>ootlug balık</i> (BTT 25 2134-2135) (<i>balık</i> “şehir”)	
		kel. “ateşli şehir”	
		eşd. “ateş şehri”	
		<i>ootlug kañlı</i> (BTT 25 3573) (<i>kañlı</i> “araba”)	
		kel. “ateşli araba”	
		eşd. “yangın arabası”	
OOTLUG KADLILIG “ateşli/ateşten arabalı”		<i>ootlug kañlılıg (...) tamu</i> (BTT 25 2245-2246) (<i>tamu</i> “cehennem”)	
		kel. “ateşli/ateşten arabalı cehennem”	
		eşd. “içinde ateşli araba bulunan cehennem”	
OOTLUG KUDUGLUG “ateşli kuyulu”		<i>ootlug kuduglug tamu</i> (BTT 25 2497-2498) (<i>tamu</i> “cehennem”)	
		kel. “ateşli kuyulu cehennem”	

		eşd. “içinde ateş kuyusu bulunan cehennem”	
OTUZ “otuz”	<i>otuz tatar</i> (KT G 1, BK K 1; Tes D 3) (<i>tatar</i> “Tatar halkı”) kel. “otuz Tatar” eşd. “Otuz Tatarlar”		
OYNAGU “oylanacak”			<i>oynagu yer</i> (DLT 366) (<i>yer</i> “yer”) kel. “oylanacak yer” eşd. “oyun alanı; eğlence yeri”
ÖKÜŞ “çok”			<i>öküş hamd u ögdi</i> (KB B 1) (<i>hamd</i> “hamd”, <i>sena</i> “övgü”) kel. “çok hamd ve sena” eşd. “sonsuz hamd ve sena”
		<i>öküş ögdi</i> (KB A 1) (<i>ögdi</i> “alkış, övgü”) kel. “çok övgü” eşd. “sonsuz övgü”	
ÖDRE ERTMİŞ “önce, geçmiş”		<i>öyre ertmiş üd</i> (BTT 25 0752; AP 59) (<i>üd</i> “zaman”) kel. “önce, geçmiş zaman” eşd. “geçmiş zaman, (çok) eski devirler”	
		<i>öyre ertmiş üdüñ</i> (EUDÇ 0590) (<i>üd</i> “zaman”) kel. “önce, geçmiş zaman” eşd. “çok uzun zaman önce”	
ÖDREKİ “önceki, eski”		<i>öyrekli kut kolunmak</i> (BTT 25 18[86]) (<i>kut</i> “kut, mutluluk”, <i>kolunmak</i> “dilemek, yalvarmak”) kel. “önceki kut dileme” eşd. “önceki adak” (Skt. pūrvapranidhāna)	
ÖRME “örme, örülmüş”			<i>örme saç</i> (DLT 378) (<i>saç</i> “saç”) kel. “örme saç” eşd. “saç örgüsü, belik”

ÖRÜK “örük, örülmüş”			<i>örük saç</i> (DLT 379) (<i>saç</i> “saç”) kel. “örük, örülmüş saç” eşd. “belik, saç örgüsü”
SARIG “sarı”			<i>sarıg erük</i> (DLT 264) (<i>erük</i> “şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel ad”) kel. “sarı erik” eşd. “kayısı”
SEKİZ KAT “sekiz kat”		<i>sekiz kat yer</i> (Huast. 81-82) (<i>yer</i> “yeryüzü”) kel. “sekiz kat yeryüzü” eşd. “sekiz kat yeryüzü”	
SEKİZ TÖRLÜĞ “sekiz türlü”		<i>sekiz türlüğ teğınçlıg buyanlıg tugumlar</i> (BTT 25 [20]10) kel. “sekiz türlü ulaşılabilir sevaplı doğum” eşd. “(Buda’nın ulaşılabilir olduğu) sekiz türlü doğum” (Skt. astaksana)	
		<i>sekiz türlüğ teğınçsız oronlar</i> (BTT 25 2009) (<i>oron</i> “yer”) kel. “sekiz türlü ulaşılamaz yer” eşd. “(Buda’nın bulunmadığı) sekiz katlı yer” (Skt. astaksana)	
SEKİZ Y(E)G(i)RMI “on sekiz”		<i>sekiz y(e)g(i)rmi bı bıçgu ç(a)k(i)rliğ tamular</i> (BTT 25 2242-2243) kel. “on sekiz bıçak, çarklı cehennem” eşd. “on sekiz bıçak ve çark cehennemi”	
		<i>sekiz y(e)g(i)rmi örtliğ tamular</i> (BTT 25 2243- 2244) kel. “on sekiz sıcak cehennem” eşd. “on sekiz sıcak cehennem”	
SEVİGLİĞ		<i>sevigliğ ay t(e)ñri</i> (BTT 25	

“sevimli”		2606-2607) (ay “ay”, teñri “tanrı” kel. “sevimli ay tanrı” eşd. “sevimli, güzel ay” (Buda adı: Priyacandra)	
		<i>seviglig etöz</i> (BTT 25 3686-3687) (<i>etöz</i> “beden”) kel. “sevimli beden” eşd. “güzel vücut”	
		<i>seviglig kün t(e)ñri</i> (BTT 25 2581-2582) (<i>kün</i> “güneş; gün”, <i>teñri</i> “tanrı”) kel. “sevimli gün tanrı” eşd. “güzel güneş” (Buda adı: *Supriyacaksus)	
		<i>seviglig y(a)ruk</i> (BTT 25 3444-3445) (<i>yaruk</i> “ışık, parlaklık”) kel. “sevimli parlaklık” eşd. “güzel parlaklık”	
SIRLIG “macunlu”			<i>sırlıg ayak</i> (DLT 491) (<i>ayak</i> “kâse”) kel. “macunlu kâse” eşd. “üzeri macunla sıvanmış ve boyanmış kâse”
SUKANÇIG “iyi, güzel, sevimli”		<i>sukançig hwa çeçek</i> (BTT 25 2446) (<i>hwa çeçek</i> “çiçek”) kel. “iyi, güzel, sevimli çiçek” eşd. “güzel çiçek” (Buda adı: Supuspa/Sukusuma)	
SUKANÇIG BALIK ULUŞLUG “iyi, güzel, sevimli şehir ve ülkeli”		<i>sukançig balık uluşlug</i> (BTT 25 3002-3003) (<i>balık</i> “şehir”, <i>ulus</i> “memleket, ülke”) kel. “iyi, güzel, sevimli şehir ve ülkeli” eşd. “güzel şehirler ve ülkeler sahibi” (Buda adı: Surāstra)	
SUKANÇIG EDREMLİG “iyi, güzel, sevimli erdemli”		<i>sukançig edremlig</i> (BTT 25 41[55]) (<i>edrem</i> “erdem”) kel. “iyi, güzel, sevimli	

		erdemli” eşd. “iyi / güzel erdem sahibi” (Bodhisattva)	
SUKANÇIG KÖRKLĒ KÖZLÜĒ “iyi, güzel, sevimli gözlü”		<i>sukançig körkle közlüg</i> (BTT 25 198[6]) kel. “iyi, güzel, sevimli gözlü” eşd. “güzel ² gözlü” (Buda adı: Sulocana)	
SUKANÇIG TOKIRLIG “iyi, güzel, sevimli saçlı”		<i>sukançig tokırlıg</i> (BTT 25 40[66]) kel. “iyi, güzel, sevimli saçlı” eşd. “güzel saçlı” (Buda adı: Cüda)	
SUKANÇIG ÜNLÜĒ “iyi, güzel, sevimli sesli”		<i>sukançig ünlüg</i> (BTT 25 2436-2437) kel. “iyi, güzel, sevimli sesli” eşd. “tatlı, güzel sesli” (Bodhisattva ya da Buda adı: *Sumanas, *Sumati)	
SUKANÇIG ÜNLÜĒ EGZİĒLİĒ “iyi, güzel, sevimli sesli”		<i>sukançig ünlüg egzıglıg</i> (BTT 25 2444) kel. “iyi, güzel, sevimli sesli, ezgili” eşd. “güzel ² sesli, ezgili” (Buda adı: Mañjughosa)	
SUKANÇIG Y(A)RUKLUG “iyi, güzel, sevimli parlaklığı olan”		<i>sukançig y(a)rukluĒ</i> (BTT 25 2504) kel. “iyi, güzel, sevimli parlaklığı olan” eşd. “güzel parlaklığı olan” (Buda adı: Suraśmi)	
SUKANÇIG YIDLIG “iyi, güzel, sevimli kokulu”		<i>sukançig yıdlıg</i> (BTT 25 3[801]) kel. “iyi, güzel, sevimli kokulu” eşd. “güzel kokulu” (Buda adı: Sugandha)	
SUKANÇIG YÜÜZLÜĒ “iyi, güzel, sevimli yüzlü”		<i>sukançig yüüzlüg</i> (BTT 25 2671) kel. “iyi, güzel, sevimli yüzlü” eşd. “güzel yüzlü” (Buda	

		adı: Suvaktra)	
SÜDÜK BATIMI “mızrak batımı”	<i>süyük batımı kar</i> (KT D 35, BK D 26-27) (<i>süyük</i> “mızrak”, <i>batım</i> “mızrak vs. batma uzunluğu”, <i>kar</i> “kar”) kel. “mızrak batımı kar” eşd. “mızrak batımı kar”		
SÜVRİ TAŞLIG “sivri taşlı”		<i>süvri taşlıg tamu</i> (BTT 25 2339) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “sivri taşlı cehennem” eşd. “sivri taşlı cehennem”	
ŞALMALİ ARIGLIG “Şalmalı ormanlı”		<i>şalmalı arıglıg tamu</i> (BTT 25 [2]3[3]3) (<i>şalmalı</i> “(cehennemde) bir orman adı”, <i>arıg</i> “orman, koruluk, çalılı”) kel. “Şalmalı ormanlı cehennem” eşd. “Şalmalı ormanının bulunduğu cehennem”	
TAGTIN “dağdan”		<i>tagtın yınak</i> (BTT 25 1182) (<i>yınak</i> “yön, taraf”) kel. “dağdan taraf” eşd. “kuzey yön, taraf”	
TAŞ “dış”			<i>taş ton</i> (DLT 538) (<i>ton</i> “giysi”) kel. “dış giysi” eşd. “dışa giyilen giysi”
TAŞ UGAKLIG “taş dibekli”		<i>taş ugaklıg tamu</i> (BTT 25 2498-2499) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “taş dibekli cehennem” eşd. “içinde taş dibek bulunan cehennem”	
TEĞİNÇSİZ “erişilemez, ulaşılamaz”		<i>teğınçsız oronlar</i> (BTT 25 2165) (<i>oron</i> “yer”) kel. “erişil(e)mez yerler” eşd. “(Buda’nın) ulaşamadığı yer” (Skt. aksana)	
TEĞŞİLMEKLİG “değişmeli”		<i>teğşilmeklıg törü</i> (BTT 25 0386) kel. “değişmeli töre”	

		eşd. “içerisinde değişmenin olduğu töre, değişim töresi”	
TEMİR TOORLUG “demir ağılı”		<i>temir toorlug tamu</i> (BTT 25 2336-2337) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “demir ağılı cehennem” eşd. “demir ağılı cehennem”	
TEMİR ÜDÜRLÜG “demir ocaklı”		<i>temir üjürlüg tamu</i> (BTT 25 2337-2338) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “demir ocaklı cehennem” eşd. “demir ocaklı cehennem”	
TEMİR YANTIRLIG “demir makineli”		<i>temir yantirilig tamu</i> (BTT 25 2335-2336) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “demir makineli cehennem” eşd. “demir makineli cehennem”	
TEMİR YUMGAKLIG “demir toplu”		<i>temir yumgaklig tamu</i> (BTT 25 2338) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “demir toplu cehennem” eşd. “demir toplu, küreli cehennem”	
TEDRİ TEG “gökyüzü gibi; tanrı gibi”	<i>teğri teg ... (türük bilge kagan) (KT G 1, BK K 1) (teğri “gökyüzü; tanrı”)</i> kel. “gökyüzü gibi / tanrı gibi (Türk Bilge Kağan)” eşd. “Kutlu, Kutsal (Türk Bilge Kağan)”		
TIDIGSIZ “engelsiz”		<i>tidıgsız köñül</i> (EUDÇ 0647) (<i>köñül</i> “gönül”) kel. “engelsiz gönül” eşd. “gönüllülük, istekli olma”	
TIKILIG KÖRKLE ETÖZLÜG “ağırbaşlı, güzel bedenli”		<i>tıkılig körkle etözlüg</i> (BTT 25 2277-2278) kel. “ağırbaşlı, güzel bedenli” eşd. “gösterişli ve güzel	

		bedenli” (Buda adı: Šobhitakāya)	
TILADURMAK EDREM TİLGENLİĞ “güzel konuşma erdemini daireli”		<i>tilaŋurmak edrem tilgenlig</i> (BTT 25 2597) kel. “güzel konuşma erdemini daireli” eşd. “güzel konuşma erdemini dairesine sahip” (Buda adı: Pratibhānacakra)	
TOKUZ “dokuz”	<i>tokuz ersin</i> (KT G 3) kel. “dokuz ersin” eşd. “Dokuz Ersin, Toharların yaşadığı Karşehir”		
	<i>tokuz oguz</i> (KT G 2; BK K 1; T1 G 2; KÇ D 4; MÇ D 10) (<i>oguz</i> “Oğuz boyu”) kel. “dokuz Oğuz” eşd. “Dokuz Oğuz boyu, dokuz boydan oluşan Oğuz halkı”		
	<i>tokuz tatar</i> (Yen. E59 4) (<i>tatar</i> “Tatar boyu”) kel. “dokuz Tatar” eşd. “Dokuz Tatar Boyu”		
TOKUZ ARALI “dokuz çatallı”		<i>tokuz aralı sıgun keyik</i> (IB 60) (<i>sıgun</i> “erkek geyik”, <i>keyik</i> “yabani hayvan”) kel. “dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyik” eşd. “dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyik”	
TOLUN “tam”			<i>tolun ay</i> (DLT 161) (<i>ay</i> “ay”) kel. “tam ay” eşd. “dolunay”
TOSIN ERENLERİĞ TURULTURDAÇI “vahşi adamları durultan”		<i>tosin erenlerig turulturdaçi</i> (BTT 25 1292) kel. “vahşi adamları durultan” eşd. “vahşi adamları eğiten” (Buda’nın sıfatı: Skt. purusadamyasārathi)	
TÖRT	<i>tört buluŋ</i> (KT D 2, BK	<i>tört buluŋ</i> (Huast 49-50)	

“dört”	K 9, O D 1; Tary. B 4) (<i>buluŋ</i> “yön, köşe, bucak”)	(<i>buluŋ</i> “yön, köşe, bucak”) kel. “dört yön” eşd. “dört bir yön, her taraf”	
		<i>tört diviplar</i> (BTT 25 1088) (<i>divip</i>) kel. “dört ada / kıta” eşd. “dört ada / kıta” (Skt. <i>dvīpa</i>)	
		<i>tört m(a)habutlar</i> (BTT 25 0643) (<i>m(a)habut</i> “element, unsur”) kel. “dört element” eşd. “dört element” (Skt. <i>mahābhūta</i>)	
		<i>tört m(a)haraçlar</i> (BTT 25 0256) (<i>m(a)haraç</i> “<Soğd. < Skt. <i>Mahārāja</i> ”) kel. “dört <i>Mahārāja</i> ” eşd. “dört <i>Mahārāja</i> ”	
		<i>tört önlüg dyanlar</i> (BTT 25 1091) (<i>dyan</i> “meditasyon”) kel. “dört biçimli meditasyon” eşd. “dört biçimli / farklı meditasyon” ?? (Skt. <i>rūpa</i>)	
		<i>tört öñsüz dyanlar</i> (BTT 25 1091-1092) (<i>dyan</i> “meditasyon”) kel. “dört biçimsiz meditasyon” eşd. “dört biçimsiz meditasyon” (Skt. <i>rūpa</i>)	
			<i>tört tadu</i> (KB 60) (<i>tadu</i> “unsur, tynet, tabiat”) kel. “dört unsur” eşd. “dört unsur”
		<i>tört tugumlar</i> (BTT 25 1579) kel. “dört doğum” eşd. “dört doğum alanı” (Skt. <i>caturyonī</i>)	

		<i>tört yaruk tamga</i> (Huast. 215) (<i>tamga</i> “damga, işaret”) kel. “dört aydınlık işaret” eşd. “dört aydınlık işaret”	
TÖRT TÖRLÜĞ “dört türlü”		<i>tört törlüg korkınçsız bilge bilig</i> (BTT 25 3675-3676) (<i>bilig</i> “bilgi”) kel. “dört türlü korkusuz bilge bilgi” eşd. “dört türlü korkusuzluk bilgisi, bilgeliği” (Skt. vaişaradya)	
TÖRT TUGUMTAKI “dört doğumdaki”		<i>tört tugumtakı</i> (BTT 25 [1824]-1825) kel. “dört doğumdaki” eşd. “dört doğum alanında” (Skt. caturyoni)	
TÖRTDİN “dörtten”		<i>törtđin sıñar</i> (Alt.Dişl.Fil. 181-182; AP 65) (<i>sıñar</i> “yön”) kel. “dörtten yön” eşd. “dört bir yan, her yer”	
TÖRÜLÜĞ “törelî”			<i>törülüg kişi</i> (KB 4604) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “törelî kişi” eşd. “usul bilen kişi”
TUÇ ORNUĞLUG “tunç yataklı”		<i>tuç ornuglug tamu</i> (BTT 25 2335) (<i>tamu</i> “cehennem”) kel. “tunç yataklı cehennem” eşd. “tunç yataklı cehennem”	
TUÇ TİRGÖKLÜĞ “tunç direkli”		<i>tuç tirgöklüg tamu</i> (BTT 25 2334) kel. “tunç direkli cehennem” eşd. “tunç direkli cehennem” (Skt. tāmraṣṭambha)	
TUYUNMAKLIG “aydınlanmalı”		<i>tuyunmaklıg küsüş</i> (BTT 25 3294) kel. “aydınlanmalı dilek” eşd. “aydınlanma yolunda	

		olma dileği”	
		<i>tuyunmaklıg yorik</i> (BTT 25 0849) (<i>yorik</i> “değişim”) kel. “aydınlanmalı değişim” eşd. “aydınlanma yolundaki değişimi” (Skt. bodhicaryā)	
UD BAŞLIG “boğa başlı”		<i>ud başlıg yekler</i> (BTT 25 2933-2934) (<i>yek</i> “şeytan”) kel. “boğa başlı şeytanlar” eşd. “boğa başlı şeytanlar”	
UGURLUG “zamanlı”			<i>ugurlug iş</i> (DLT 617) (iş “iş”) kel. “zamanlı iş” eşd. “tam zamanında yapılan, uygun iş”
UŞAK “küçük”			<i>uşak oğlan</i> (DLT 626) (<i>oğlan</i> “oğlan”) kel. “küçük oğlan” eşd. “bebek”
UVUT İYAT KIRTIŞLIG “utanç ² yüzlü”		<i>uvut iyat kırtışlıg</i> (BTT 25 4064-4065) kel. “utanç ² yüzlü” eşd. “utangaç yüzlü” (Buda adı: Hrīvaktra)	
ÜÇ “üç”		<i>üç agu</i> (BTT 25 0890) (<i>agu</i> “zehir”) kel. “üç zehir” eşd. “üç zehir”	
		<i>üç erdiniler</i> (BTT 25 0144) (<i>erdini</i> “mücevher”) kel. “üç mücevher” eşd. “üç mücevher” (Skt. triratna)	
	<i>üç karluk</i> (Tary. G 3; MÇ G 1) kel. “Üç Karluk” eşd. “Üç Karluk (Bir boy adı”		
	<i>üç kurikan</i> (KT D 4, BK D 5) kel. “Üç Kurikan”		

	eşd. “Üç Kurıkan (bir boy adı)”		
	<i>üç oguz</i> (BK D 32)		
	kel. “Üç Oğuz”		
	eşd. “Üç Oğuz (bir boy adı)”		
		<i>üç tamga</i> (Huast. 358-359) (<i>tamga</i> “nişan, işaret”)	
		kel. “üç damga”	
		eşd. “üç nişan, işaret”	
ÜÇ ÜDKİ “üz zamanki”		<i>üç üdki</i> (BTT 25 1594) (<i>üü</i> “zaman”)	
		kel. “üz zamanki”	
		eşd. “üç zamana ait”	
ÜKÜŞ EDREMLİĞ “çok erdemli”		<i>üküş edremlig t(e)ñriler eligi</i> (BTT 25 1918) (<i>teñri</i> “gökyüzü; tanrı”, <i>elig</i> “kağan, hükümdar”)	
		kel. “çok erdemli tanrılar kağanı”	
		eşd. “çok sayıda erdem sahibi tanrıların kağanı” (Buda adı: Gunendradeva)	
ÜKÜŞ EDREMLİĞ YEG ÜSTÜNKİ Y(A)RUKLUG “çok erdemli, daha iyi en yüksek parlaklığa sahip”		<i>üküş edremlig yeg üstünki y(a)rukluğ</i> (BTT 25 2379-2380)	
		kel. “çok erdemli, daha iyi en yüksek parlaklığa sahip”	
		eşd. “çok sayıda erdem ve en yüksek parlaklık sahibi” (Buda adı: Sarvavaragunaprabha)	
ÜRÜD “ak, beyaz”			<i>ürün karak</i> (DLT 402) (<i>karak</i> “göz yuvarı”)
			kel. “ak göz yuvarı”
			eşd. “gözün beyazı”
ÜRÜD ESİRİ “ak benekli”		<i>ürün esri toğan kuş</i> (IB 4) (<i>togan kuş</i> “doğan”)	
		kel. “ak benekli doğan”	
		eşd. “ak benekli doğan”	
ÜZELİKSİZ “eşsiz”		<i>üzeliksiz er</i> (BTT 25 1291-1292)	
		kel. “eşsiz kişi”	

		eşd. “en uzun / en yüksek kişi” ((Skt. anuttara) Buda sıfatı)	
ÜZELİKSİZ YEG ÜSTÜN KÖNİ TÜZ “eşsiz, en iyi, en yüksek doğru düzgün”		<i>üzeliksiz yeg üstünki köni tüz tuyunmak</i> (BTT 25 12[31]-1232) (<i>tuyunmak</i> “aydınlanma”) kel. “eşsiz, en iyi, en yüksek doğru düzgün aydınlanma” eşd. “eşsiz, en iyi, en yüksek, gerçek aydınlanma” (Skt. anuttarasamyaksambodhi)	
ÜZELİKSİZ YEG ÜSTÜN KÖNİ TÜZ TUYUNMAK BURHAN KUTILIG “eşsiz, en iyi, en yüksek doğru düzgün aydınlanma Buda kutlu”		<i>üzeliksiz yeg üstünki köni tüz tuyunmak burhan kutulig</i> (BTT 25 [1000]-[1]001) (<i>burhan</i> “Buda”, <i>kut</i> “kut, mutluluk”) kel. “eşsiz, en iyi, en yüksek doğru düzgün aydınlanma Buda kutlu” eşd. “eşsiz, en iyi, en yüksek, gerçek düzgün aydınlanma Budalığı” (Skt. anuttarasamyaksambodhi)	
V(A)ÇİR TEG B(E)K KATIG “Vajra gibi katı”		<i>v(a)çir teg b(e)k katig etöz</i> (BTT 25 1886) (<i>etöz</i> “beden”) kel. “Vajra gibi katı beden” eşd. “Vajra gibi katı beden” (< Toch. B waşır / Toch. A waşır < Skt. vajra)	
YAB/WLAK “kötü”	<i>yablak agı</i> (KT G 7, BK K 5) (<i>agı</i> “ipek”) kel. “kötü ipek” eşd. “kalitesiz ipek”		
		<i>yawlak ün</i> (EUDÇ 0297) (<i>ün</i> “ses”) kel. “kötü ses” eşd. “korkutucu, ürkütücü ses”	
YAGANLIG “filli”			<i>yaganlıg er</i> (DLT 647) (<i>yagan</i> “fil”, <i>er</i> “er, adam”) kel. “filli adam” eşd. “file bakan kimse, fil çobanı”

YAGIŞ YAGAGULUK ÜNLÜG “kurban edilmelik sesi olan”		<i>yagiş yagaguluk ünliğ</i> (BTT 25 2587) kel. “kurban edilmelik sesi olan” eşd. “feda edilmeye layık sesi olan” (Buda adı: Yajñasvara)	
YAGIZ “yağız, kızıl ile kara arası renk, toprak rengi”	<i>yagız yir</i> (KT D 1, BK D 2; Yen. E84 1, E149 4; Tary. D 4) (<i>yir</i> “yer”) kel. “yağız yer, kara toprak” eşd. “yeryüzü, dünya”	<i>yagız yir</i> (BTT 25 0262; EUDÇ 0088; Alt.Dişl.Fil. 102; AP 316) (<i>yir</i> “yer”) kel. “yağız yer, kara toprak” eşd. “yeryüzü, dünya”	<i>yagız yir</i> (KB 883) (<i>yir</i> “yer”) kel. “yağız yer, kara toprak” eşd. “yeryüzü, dünya”
YALIM “yalçın, sarp”	<i>yalım kaya</i> (Yen. E138 1) (<i>kaya</i> “kaya”) kel. “yalçın, sarp kaya” eşd. “yalçın, sarp kaya”		
YALID “yalın”			<i>yalıy kılıç</i> (DLT 653) (<i>kılıç</i> “kılıç”) kel. “yalın kılıç” eşd. “yalın, kınından çıkarılmış kılıç”
YARAKLIG “silahlı”	<i>yaraklıg yagi</i> (T2 D 4) (<i>yagi</i> “düşman”) kel. “silahlı düşman” eşd. “savaş için donatılmış düşman askeri”		
YARAŞIK “yaraşır, uygun”			<i>yaraşık tadu</i> (KB 1053) (<i>tadu</i> “unsur”) kel. “yaraşır, uygun unsur” eşd. “uyum içinde bulunan unsurlar”
YARUK “parlak”			<i>yaruk kündüz</i> (KB 127) (<i>kündüz</i> “gündüz”) kel. “parlak gündüz” eşd. “aydınlık gündüz”
YASI “yassı, düz”	<i>yası taş</i> (Tary. B 3; MÇ D 9) (<i>taş</i> “taş”) kel. “yassı, düz taş” eşd. “yazıtlık taş, üzerine yazı yazmak için hazırlanmış özel taş”		

YAŞÇA “yaşça”	<i>yaşça yulki</i> (Yen. E41 7) (<i>yulki</i> “at sürüsü”) kel. “yaşça at sürüsü” eşd. “her yaştan (atların bulunduğu) at sürüsü”		
YAŞIL “yeşil; mavi”	<i>yaşıl ügüz</i> (KT D 17, BK D 15) (<i>ügüz</i> “ırmak”) kel. “yeşil / mavi ırmak” eşd. “Yeşil Irmak, bugünkü Çin’in kuzey bölümünde bulunan Sarı Irmak”		
YAZIGLIG “çözülmüş”			<i>yazıgıg at</i> (DLT 679) (<i>at</i> “at”) kel. “çözülmüş at” eşd. “başiboş at”
YEG “daha iyi”		<i>yeg tözün yol</i> (BTT 25 3182) (<i>yol</i> “yol”) kel. “daha iyi asil yol” eşd. “en iyi ve asil yol” (Buda adı: *Varabodhigati)	
YEG EDGÜ BİLGE BİLİGLİG “iyi ² , bilgili ² ”		<i>yeg edgü bilge biliglig</i> (BTT 25 19[21]-1922) kel. “iyi ² , bilgili ² ” eşd. “mükemmel bilgeliğe sahip” (Buda adı: Āryajñāna)	
YEG ETÖZLÜG “daha iyi bedenli”		<i>yeg etözlüg</i> (BTT 25 18[56]) kel. “iyi bedenli” eşd. “en iyi bedene sahip olan” (Buda adı: Śrestharūpa)	
YENÇÜ “inci”	<i>yençü ügüz</i> (KT G 3) (<i>ügüz</i> “ırmak”) kel. “inci ırmak” eşd. “İnci Irmağı, Sirderya”		
YERDEŞ “verdeş, aynı yerden olan”			<i>yerdeş kişi</i> (DLT 685) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “verdeş, aynı yerden olan kişi” eşd. “hemşehri, memleketli”

YETİ “yedi”		<i>yeti puşi</i> (Huast. 358) (<i>puşi</i> “sadaka”) kel. “yedi sadaka” eşd. “yedi türlü sadaka”	
YET(T)İ KAT “yedi kat”			<i>yetti kat kök</i> (DLT 687) (<i>kök</i> “gökyüzü”) kel. “yedi kat gök” eşd. “yedi kat gök”
			<i>yiti kat yir</i> (KB 3464) (<i>yir</i> “yer”) kel. “yedi kat yer” eşd. “yedi kat yer”

4.7.4.2. Ad + Sıfat

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
ARTOKDA ARTOK “çokta / çoktan çok”		<i>artokda artok</i> (EUDÇ 0491) kel. “çokta / çoktan çok” eşd. “çok daha fazla”	
KILKI İSİZ “kılığı kötü”		<i>kılkı isiz</i> (KB 926) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı kötü” eşd. “doğası kötü”	
KILIKI YAWUZ “kılığı kötü”			<i>kılkı yawuz</i> (KB 3390) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı kötü” eşd. “doğası kötü”
KILINÇI BUŞI “eylemi hırçın”			<i>kılınçı buşı</i> (KB 1997) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi hırçın” eşd. “hiddetli mizaç”
KILINÇI TÜZÜN “eylemi asil”			<i>kılınçı tüzün</i> (KB 1965) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi düzgün” eşd. “doğası asil”
KILINÇI YAYIG			<i>kılınçı yayig</i> (KB 1088)

“eylemi döneç”			(<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi döneç” eşd. “döneç huyly”
KILINÇI YİĞ “eylemi çığ”			<i>kılınçy yig</i> (KB 2848) (<i>kılınç</i> “hareket, eylem”) kel. “eylemi çığ” eşd. “hareketleri yersiz, yakışksız”
KILKI AMUL “kılığı sakın, yavaş”			<i>kılkı amul</i> (KB 2170) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı sakın” dey. “doğası sakın”
KILKI EDGÜ “kılığı iyi”			<i>kılkı edgü</i> (KB 1980) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı iyi” eşd. “doğası, tavırları iyi”
KILKI ÖRÜĞ “kılığı sakın”			<i>kılkı örüg</i> (KB 5371, 6023) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı sakın” eşd. “ağırbaşly”
KILKI YAWUZ “kılığı kötü”			<i>kılkı yawuz</i> (KB 1668) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı kötü” eşd. “kötü doğalı”
KÖKTE EDİZ “gökyüzünden yüksek”			<i>kökte ediz</i> (KB 2452) (<i>kök</i> “gökyüzü”) kel. “gökyüzünden yüksek” eşd. “gökyüzünden daha yüksek”
KILKI KURGU “kılığı zevzek”			<i>kılkı kurgu</i> (KB 1997) (<i>kılık</i> “kılık, huy”) kel. “kılığı zevzek” eşd. “zevzek, zevzeklik”
KİŞİDE ÖDİ “kişi(ler)den başka, farklı”			<i>kişide ödi</i> (KB 562) (<i>kişi</i> “kişi”) kel. “kişi(ler)den başka, farkly” eşd. “başkalarından farklı”
KİŞİDE TALU “kişi(ler)den seçkin”			<i>kişide talu</i> (KB 2005) (<i>kişi</i> “kişi”)

			kel. “kişi(ler)den seçkin” eşd. “insanların seçkini”
TERİDDE TERİD “derinden derin”		<i>teriņde teriņ</i> (BTT 25 2846) kel. “derinden derin” eşd. “ęok derin”	
YAŞI YİĞİT “yaşı yiğit, genę”			<i>yaşı yiğit</i> (KB 1868) (<i>yaş</i> “yaş”) kel. “yaşı genę” eşd. “genę”

4.7.4.3. Zarf + Sıfat

DÜĞÜM	EŞDİZİMLİ YAPI		
	ORHUN TÜRKÇESİ	ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ	KARAHANLI TÜRKÇESİ
AMRILMIŞ “durulmuş”		<i>tüp tüz amrılmış</i> (BTT 25 2661-2662) kel. “dümdüz durulmuş” eşd. “oldukęa yatışmış / sakinleőmıő” (Buda adı: Samadhyāyin)	
EDGÜ “iyi”			<i>ne me edgü</i> (DLT 349) kel. “ne de iyi” eşd. “ne iyi, ęok iyi”

BULGULAR VE SONUÇ

Bu çalışmada, Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği bağlamında, deyimbilimsel bir birliktelik türü olan eşdizimliliğin, deyimbilimi ve Türkçenin sözvarlığındaki yeri üzerinde durulmuştur. Deyimle eşdizimlilik arasındaki bulanık sınırlar nedeniyle ne deymi ne de eşdizimliliği tek başına değerlendirebilecek bir çalışma yapılabilir. Dolayısıyla eşdizimliliğin tek başına ele alınamayacak derecede karmaşık bir yapıda bulunması, bu çalışmada eşdizimliliğin, deyimbilimi bağlamında deyimlerden serbest sözcük birlikteliklerine kadar bir dizi sözcük birlikteliğiyle birlikte değerlendirilmesine neden olmuştur.

Türkçenin yapısı ve anlambilimsel eğilimleri göz önünde bulundurularak Türkçede eşdizimliliğin ve dolayısıyla deyimsel birlikteliklerin tipolojik sınırlarının tam olarak belirlenmesi, kuramsal çerçevesinin oluşturulması önemlidir. Özellikle deyimsel birlikteliklerle birlikte eşdizimliliğin kuramsal çerçeveye oturtulmuş anlambilimsel bir sınıflandırması, dil öğrenimi / öğretimi, sözlükbilimi ve derlem dilbilimi, çeviribilim çalışmaları ve tarihî metin incelemeleri gibi çalışma alanlarına temel oluşturacaktır.

Türkçe deyimler ve eşdizimlilerin anlambilimsel bakış açısıyla kategorilendirilmesi üzerine kuramsal bakış açısıyla yapılan çalışmalar çok sınırlı sayıdadır. Tarihî metinlerdeki deyimlerin ele alındığı sınırlı sayıdaki çalışmada ise eşdizimlilik kavramı genellikle göz ardı edildiği gibi, bu birlikteliklerin sınıflandırılması üzerinde de durulmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada dikkate alınan özellikleriyle, deyimler dışındaki eşdizimlilik örnekleri de deyimsel ifadeler arasında deyimlerle birlikte değerlendirilmeli ve kuramsal bakış açısıyla ele alınmalıdır.

Deyimleşme, bir ifadenin direnci üzerindeki bir dizi anlambilimsel ve sözdizimsel tahrifle ortaya çıkar. Deyimsel ifadeler incelendiğinde bunların çeşitli sabitlik derecelerinden bahsedilebileceği anlaşılmaktadır. Buna göre, bütünüyle serbest sözcük birlikteliklerinden tamamen donuk olanlara kadar olan dizide, donuk / sabit çok sözcüklü birimler olan deyimler en uç noktada; eşdizimliler ise serbest birliktelikler ile deyimler arasındaki bulanık alanda bulunur.

Anlambilimsel, biçimsözdizimsel ve dizisel özellikleriyle ele alındığında dört deyim türünden söz edilebilir: (1) tamamen çözümlenemeyen ve anlam olarak donuk,

dizisel ve biçimsözdizimsel olarak hiçbir varyasyonu bulunmayan deyimler (*iki yüzlüğ*), (2) tamamen çözümlenemeyen, anlam olarak donuk ancak dizisel olarak çok sınırlı bir varyasyonu bulunan deyimler (3) tamamen çözümlenemeyen, anlam olarak donuk ancak biçimsözdizimsel olarak sınırlı bir varyasyonu bulunan deyimler (*arslan yüreki / yüreklig*) ve (4) tamamen çözümlenemeyen, anlam olarak donuk ancak hem dizisel olarak çok sınırlı hem de biçimsözdizimsel olarak sınırlı bir varyasyonu bulunan deyimler (*başım / başımız / başınız kökke tegsün / tegdi / ersün / erdi*). Yukarıda anlambilimsel, dizisel ve biçimsözdizimsel özellikleri verilen deyimsel ifadeler dışında kalan sözcük birlikteliklerini deyim olarak adlandırmak doğru değildir. Deyimlerin en belirgin ve değişmeyen özelliği anlam olarak donuk (sabit) olmaları ve bileşenlerinin anlamı ile deyim anlamı arasında organik bir bağ kurulamamasıdır.

Eşdizimliliği kuramsal bir temele oturtmak için öncelikle tam bir tanımının yapılması gereklidir. Bu anlamda çalışmada, eşdizimlilik kavramına çeşitli yaklaşımlar üzerinde durulduktan sonra kavramın belirgin özellikleri çerçevesinde bir tanımlanmıştır. Buna göre eşdizimlilik, “yapı olarak dizimsel ve biçimsözdizimsel düzeylerde gerçekleşen ve dizimsel ve biçimsözdizimsel olarak değişkenlik gösteren, temelde gerçek ve/veya özelleşmiş anlamlı sözlükbirim ya da öbek biçimindeki iki anlamsal bileşenden oluşan, bileşenlerin birlikteliği karşılıklı anlamsal seçime bağlı, birliktelikleri çeşitli derecelerde nedenli, bileşenlerinin anlamlarıyla ilişkili ancak farklı yeni anlamsal bir bütün oluşturan, anlam bakımından çeşitli derecelerde şeffaf sözcük birlikteliği” olarak tanımlanabilir.

Bu tanıma ve diğer genel niteliklerine göre eşdizimliler,

1. dilbilgisel olarak yarı kalıplaşmış, değişken birtakım dizimsel ve biçimsözdizimsel ilişkiler ağı oluşturan (dilbilgisel olarak biçimlenmiş),
2. sık sık birliktelik gösteren iki ya da daha çok sözlükbirimden oluşan (belirli bir sıklıkta ortaya çıkan),
3. genellikle çeşitli ilişkilerle birbirine bağlı taban ve bağımlı öge olmak üzere iki anlamsal bileşenden oluşan,
4. bileşenleri farklı anlam özellikleri gösteren (bileşenlerinin anlamı gerçek ya da özelleşmiş),
5. öge anlamlarının bağlamda belirginleştiği ve sözlük anlamlarından yalnızca birinin işaretlendiği (bileşenleri anlam olarak belirgin),

6. bileşenlerinin birlikteliği karşılıklı anlamsal seçime bağlı olması (seçim sınırlılığı) bakımından dizisel değiştirilebilirlik sınırlılığı bulunan (bileşenleri sınırlı oaranda değiştirilebilir),
7. bazen, ögelerin temel anlamı kaynaklı olan anlamsal çekim gücüne değil, nedensiz uzlaşımsal kullanım sınırlılıklarına tabi olan (eşdizimsel sınırlılığa tabi),
8. ögelerinin birliktelikleri çeşitli derecelerde nedenli (anlam bakımından nedenli),
9. serbest sözcük birlikteliklerinden farklı olarak bileşenlerinin anlamlarından farklı bir birliktelik anlamı bulunan (birliktelik anlamı genelleşmiş / kalıplaşmış),
10. birliktelik anlamı tamamen donuk olan deyimlerden anlamsal şeffaflık niteliğiyle ayrılan sözcük birliktelikleridir (anlam bakımından şeffaf).

Çalışmada eşdizimliliğe iki temel yaklaşımdan biri olan anlambilimsel yaklaşım tercih edilmiş ve örnekler bu yaklaşım esasında belirlenmiştir. Sıklık temelli yaklaşımın güvenilirliği ve kullanışlılığı tartışılmalı olarak görülmektedir. Dolayısıyla sıklık ölçütü, tek başına eşdizimliliği belirlemek için kullanılamaz. Anlambilimsel yaklaşım ise eşdizimliliği belirlemede tek başına en güvenilir bir yaklaşım ve yöntemdir. Eşdizimlilik oluşturan yapıların, istatistiki bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, belirli bir sıklığının bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla eşdizimli yapıların bir özelliği olarak çeşitli sıklık derecelerine sahip birliktelikler ifadesi nispeten doğru olabilir. Ancak bu yaklaşımın problemleri noktalarından biri yalnızca eşdizimlilik değil, çoğu serbest sözcük birlikteliğinin de nedensiz olarak belirli sıklık oranlarının bulunmasıdır. Dolayısıyla bütün eşdizimlilikler belirli bir sıklığa sahip olmakla birlikte bütün sıklık gösteren birliktelikler eşdizimlilik oluşturmaz. Bu da yalnızca sıklık temelli bir yaklaşımın güvenilir sonuçlar vermeyeceği anlamına gelir. Ayrıca bu çalışma özelinde sıklık ölçütüyle ilgili başka bir sorun, sınırlı sayıdaki tarihî metinler üzerinde bu yaklaşımın sağlıklı olarak kullanılmasının mümkün görünmemesidir. Neticede eşdizimliliği tam olarak belirleyebilmek için anlam temelli bir yaklaşımın gerekliliği ortadadır. Ayrıca, eşdizimliliğin sözcük odaklı bir birliktelik türü olmasından dolayı, sıklık gösteren unsurlar, bağımsız sözlükbirimlerle bağlaç, ünlem, vs. gibi, birlikteliğinden anlamlı bir eşdizimlilik sonucunun çıkmadığı görevli biçimbirimler de olabilir. Bu durum, yine anlamsal bir ayırt etme sürecini gerektirmektedir.

Anlambilimsel yaklaşım temelinde, eşdizimlilik kavramının tanımlanmasında, deyim ve diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt edilerek anlam bakımından sınıflandırılmasında ve Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimsel birleşim özelliklerinin belirlenmesinde *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütleri kullanılabilir. *Dilbilgisel biçimlenmişlik*, *bileşimsellik*, *anlamsal nedencilik*, *sıklık*, *değiştirilebilirlik* ise eşdizimlilerin ve diğer deyimsel birlikteliklerin tipolojik özelliklerini yansıtmakla birlikte bu birliktelikleri birbirinden ve serbest birlikteliklerden ayırmada güvenilir ve kullanışlı değildir. İlk kez bu çalışmada *bileşenlerde anlamsal belirginlik* olarak adlandırılan bir nitelik eşdizimliliğin tipolojik özellikleri arasında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, deyimsel birlikteliklerin sınıflandırılmasında kullanılan *anlamsal şeffaflık*, *anlam özelleşmesi* ve *genelleşme / kalıplaşma* ölçütlerinden *anlamsal şeffaflık*, birlikteliğin bütün anlamının şeffaflık derecesini (Birlikteliğin bütün anlamı ya çeşitli derecelerde şeffaftır ya da tam olarak donuk, çözümlenemez durumdadır.); *anlam özelleşmesi*, birlikteliği oluşturan öğelerin özelleşmiş bir anlamının bulunup bulunmamasını (Birlikteliği oluşturan öğelerin her ikisi de özelleşmiş, öğelerden biri özelleşmiş anlamdayken diğeri gerçek ya da her iki öge de gerçek anlamda bulunabilir.); *genelleşme / kalıplaşma*, birlikteliğin gerçek anlamı dışında, öğelerin anlamları ile ilişkili ya da tamamen ilişkisiz, bütün olarak bulunan farklı bir birliktelik anlamını (Birlikteliğin ya genelleşmiş / kalıplaşmış bir anlamı vardır ya da gerçek anlamı dışında hiçbir genelleşmiş / kalıplaşmış anlam içermemektedir.) ifade eder.

Yukarıdaki üç ölçüte göre Türkçede *deyim* ve *serbest sözcük birlikteliği* arasındaki deyimsel sözcük birliktelikleri *deyimsel eşdizimlilik* (DE), *sınırlı eşdizimlilik* (SE) ve *açık eşdizimlilik* (AE) olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Daha önce yapılmış çalışmalarda sınırlı eşdizimlilik ve açık eşdizimlilik kategorileri genellikle dikkate alınmakla birlikte, bu çalışmada farklı olarak deyimle eşdizimliliğin birbirinden daha keskin çizgilerle ayırt edilmesini sağlayacak *deyimsel eşdizimlilik* kategorisi tasarlanmıştır. Böylece deyimle sınırlı eşdizimlilik arasındaki bulanık alanda bulunan ve sık sık birbirine karıştırılan, hangi kategoriye alınacağı konusunda tereddüt yaşanan örnekler, hem deyimlerden izler taşıması ancak tam bir deyim olmamaları hem de eşdizimliliğe yakın özellikleri bulunması ancak tam anlamıyla eşdizimlilik olarak değerlendirilememesi dolayısıyla bir ara kategori olarak değerlendirilmiştir.

Yukarıdaki ölçütlere göre deyimlerin de dâhil olduğu deyimsel birlikteliklerden, ögelerinin anlamına bakılmaksızın birliktelik anlamı genelleşmiş / kalıplaşmış ve tamamen donuk olanlar *deyim* olarak adlandırılmaktadır. Deyimler dışında kalan eşdizimsel sözcük birliktelikleri ise (1) her iki ögesi de özelleşmiş anlamda kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış bir birliktelik anlamı bulunan ve ögelerinin anlamlarından birliktelik anlamı nispeten çıkarılabilen (çok az şeffaf) birliktelikler (*deyimsel eşdizimlilik*); (2) bir ögesi özelleşmiş, diğeri gerçek anlamıyla kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış bir birliktelik anlamı bulunan ve ögelerinin anlamlarından birliktelik anlamı sınırlı olarak çıkarılabilen birliktelikler (*sınırlı eşdizimlilik*); (3) her iki ögesi de gerçek anlamda kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış bir birliktelik anlamı bulunan ve ögelerinin anlamlarından birliktelik anlamı tam olarak çıkarılabilen birliktelikler (*açık eşdizimlilik*) olarak üç anlam kategorisine ayrılabilir. Bu anlam kategorilerinden *deyimsel eşdizimlilik* ve *açık eşdizimlilik*, deyimle sınırlı eşdizimlilik ve sınırlı eşdizimlilikle serbest birliktelik arasında geçişi temsil eden ara kategoriler olarak düşünülmüştür. *Serbest birliktelik* ise bütün ögeleri gerçek anlamlarıyla kullanılan, genelleşmiş / kalıplaşmış hiçbir anlamı bulunmayan ve birliktelik anlamı tam olarak şeffaf sözcük birlikteliğidir.

Bizim sınıflandırmamızda deyimler, ögelerinin gerçek ya da gerçektışı, değişmeceli bir anlamda kullanılıp kullanılmamasına bakılmaksızın, birliktelik anlamı olarak ögelerinin anlamlarından bütünün anlamı çıkarılamayan donuk sözcük birliktelikleri olarak tanımlanmıştır. Çünkü deyim diğer sözcük birlikteliklerinden ayıran temel nitelik, bir bütün olarak anlamının tamamen donuk olmasıdır. Deyim dışındaki deyimsel birlikteliklerin ise ögeleri ister gerçek ister özelleşmiş anlamda kullanılsın, birliktelik anlamı ögelerin anlamlarından çıkarılabilir olduğu için anlamsal şeffaflık ölçütü deyim diğer birlikteliklerden ayırmak için yeterli olacaktır.

Deyimlerden serbest birlikteliklere kadar bütün sözcük birlikteliklerinin bu üç ölçüt bakımından gösterdiği özellikler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu çalışmada, anlam olarak ikili yapı eşdizimliliğin temel bir özelliği olarak kabul edildiği için tablodaki işaretler ikili yapıyı gösterecek şekilde kullanılmıştır. Tablodaki (+) olumlu (-) olumsuz değerleri gösterir. Her bir (+) ya da (-) işareti bir sözcüğü belirtir:

	Anlamsal Donukluk	Anlam Özelleşmesi		Genelleşme / Kalıplaşma
Deyim	+	+	+	+
Deyimsel Eşdizimlilik	(sınırlı ölçüde şeffaf)	+	+	+
Sınırlı Eşdizimlilik	(büyük ölçüde şeffaf)	-	+	+
Açık Eşdizimlilik	(tam olarak şeffaf)	-	-	+
Serbest Birliktelik	(tam olarak şeffaf)	-	-	-

Deyimleşme bir süreç olarak değerlendirildiğinde, serbest birlikteliklerden deyimleşmeye giden süreçte *açık eşdizimlilik*, *sınırlı eşdizimlilik*, *deyimsel eşdizimlilik* olmak üzere üç evreden söz edilebilir. Her evrenin kendine özgü anlambilimsel bir biçimlenişi vardır. Her evre, bileşenlerin sözcük anlamlarından eşdizimlilik anlamı ve ortaya çıktığı bağlama kadar farklı özellikler sergiler. Dolayısıyla deyimleşme özelliği gösteren bütün sözcük birlikteliklerini deyim olarak adlandırmak doğru değildir. Türkçenin tarihî metinleri üzerine yapılan deyimbilimsel çalışmalarda deyim olarak değerlendirilen pek çok birliktelik örneği, bu çalışmada ortaya konan kuramsal çerçeve temelinde *deyimsel eşdizimlilik* ve/veya *sınırlı eşdizimlilik* kategorilerinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın derleminde yer alan eşdizimlilik örneklerinin incelenmesi sonucu Eski Türkçe metinlerde sıfatların genel birleşim özelliklerine dair bazı tespitlerde bulunulmuştur. Buna göre biçimsel olarak eşdizimlilik en az iki sözcükten oluşan birimlerdir. Çok sözcüklü yapıları deyimlerle ortak özelliklerinden biridir. Ancak eşdizimlilikte anlam bakımından ikili yapı temel bir özellik gibi görünmektedir. Bu ikili yapıyı oluşturan bileşenlerden birinin genellikle *taban*, diğerinin (eşdizimlilik anlamının oluşmasında özelleşmiş anlamıyla büyük oranda etkili olan) *eşdizimleyici* olarak işlev gördüğü kabul edilir. Bu görüşe göre sıfat + ad eşdizimliliğinde ad tabanı oluşturur, sıfat ise eşdizimleyici görevindedir. Ad unsuru genellikle gerçek anlamında kullanılırken sıfat eşdizimliliğin anlamına hem gerçek anlamıyla hem de özelleşmiş anlamıyla katkıda bulunur. Dolayısıyla, ad tabanı oluşturduğu için eşdizimsel birleşim sınırlılığı,

diğer bazı sözcüklerle yer değiştirebilen sıfatla ilgilidir. Bu çalışmanın sonucuna göre ise sıfatların eşdizimliliğinde, yukarıda ifade edildiği gibi her zaman ad *taban*, sıfat *eşdizimleyici* konumunda değildir. Bir sıfatın çeşitli adlarla eşdizimliliğinde *taban* konumunda bulunduğu ve gerçek anlamıyla kullanıldığı, onunla eşdizimlilik oluşturan adın ise özelleşmiş anlamıyla eşdizimlilik anlamına katkı sağladığı örnekler de mevcuttur.

Eşdizimliliğin temelde iki anlamsal bileşenden oluştuğunun kabul edildiği yukarıda belirtilmişti. Buna göre bileşenlerden biri ya da her ikisi de ad öbeğinden ya da yan cümle gibi çeşitli öbek yapılardan oluşabilir, ancak bunlar anlam olarak bütünlük gösterdikleri için tek bir anlam bileşeni olarak görülmelidir. Anlamsal bileşenler dikkate alındığında aşağıdaki örnekler bileşenlerine (1) [*bir*] ve [*agızçakıya*], (2) [*bir agızçakıya*] ve [*sav*], (3) [*bir agızçakıya sav sözleşüçe*] ve [*üd*] olarak ayrılabilir. Örneklerde de görüldüğü gibi, sözlükbirim sayısı ne kadar artarsa artsın sıfatların eşdizimliliği örneğinde Türkçede eşdizimlilik temelde iki anlam bileşeninden oluşmaktadır:

(1) [*bir*] [*agızçak(i)ya*] (BTT 25 1[4]19) (*agızçakıya* “ağız dolusu, ağız ölçüsünde”) **kel.** “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde” **eşd.** “biraz, birazcık”

(2) [*bir agızk(i)ya*] [*sav*] (BTT 25 0587-[0]588) (*sav* “söz”) **kel.** “bir ağızcacık, bir ağız dolusu, ağız ölçüsünde söz” **eşd.** “birkaç cümlelik kısa söz”

(3) [*bir agızk(i)ya sav sözleşüçe*] [*üd*] (BTT 25 0587-[0]588) (*sav* “söz”, *üd* “zaman”) **kel.** “bir ağızcacık, bir ağız dolusu ölçüsünde söz söyleyecek kadar zaman” **eşd.** “birazcık konuşurkenki kadar zaman, kısa bir an”

Eşdizimlilik anlam bakımından sınıflandırılırken yukarıdaki gibi anlamsal bütünlük gösteren öbek yapıların özellikle *anlam özelleşmesi* ölçütü bakımından nasıl değerlendirileceği konusuna açıklık getirmek gerekmektedir. Aşağıdaki ilk iki örnekte ilk bileşenler (*ayığ ögli*, *egdü ögli*) ayrı birer sınırlı eşdizimlilik, üçüncü örnekte (*batıg yinçge*) deyimsel eşdizimlilik örneği iken ikinci bileşenler ilk ikisinde (*sakınç*, *könül*) özelleşmiş anlamlı, üçüncüde (*söz*) gerçek anlamlı bir sözcüktür. Buna göre, *ayığ ögli*, *egdü ögli*, *batıg yinçge* örneklerinde olduğu gibi öbek hâlindeki bileşenlerin büyük

ölçüde ya da sınırlı bir anlamsal şeffaflığı varsa bunlar özelleşmiş anlamda kabul edilmiştir. Dolayısıyla aşağıdaki üç örnekten ilk ikisi, ögelerinin her ikisi de özelleşmiş anlamda bulunduğu ve birliktelik anlamı sınırlı ölçüde şeffaf olduğu için deyimsel eşdizimlilik; üçüncüsü, ilk ögesi özelleşmiş, diğeri gerçek anlamda olduğu ve birliktelik anlamı büyük oranda şeffaf olduğu için sınırlı eşdizimlilik kategorisinde değerlendirilebilir:

(1) [*ayığ ögli*] [*sakınç*] (BTT 25 1056) (*sakınç* “düşünce”) **kel.** “kötü akıllı düşünce” **eşd.** “kötü niyetli zihin / insan”

(2) [*edgü ögli*] [*könül*] (BTT 25 0286) (*könül* “gönül”) **kel.** “iyi düşünceli gönül” **eşd.** “iyi niyet(li zihin, insan)” (Skt. maitrī)

(3) [*batıg yinçge*] [*söz*] (KB 4394) (*yinçge* “ince” *söz* “söz”) **kel.** “batık, derin, ince söz” **eşd.** “çok ince, yoğun duygulu ince söz”

Aşağıdaki örneklerde sıfat yapısı ayrılmaz bir bütün (öbek yapısı) oluşturduğu için bunları bileşenlerine ayırmak mümkün görünmemektedir. Bu yapılar bütüyle sıfat niteliğindedir, dolayısıyla derin yapıda bulunan ancak işaretlenmemiş bir ad unsuru da (Örneklerin bir kısmında ad unsuru işaretlemiştir.) birliktelik anlamı içinde mevcuttur. Bu örneklerde asıl eşdizimlilik formu bu öbek yapılardan oluşmaktadır:

anıg kılınçlıg (Huast. 4) (*kılınç* “hareket, eylem”) **kel.** “kötü eylemli” **eşd.** “günahkâr”

adrı butluğ (DLT 133) **kel.** “ayrı, ayırık butlu, bacaklı” **eşd.** “baldırlarının arası açık olan kimse, paytak”

bedük karınlıg (DLT 50, 405) **kel.** “büyük karınlı” **eşd.** “şişman”

men meninlig (BTT 25 1055-1056) (m(e)n “ben”) **kel.** “ben, benimli” **eşd.** “‘ben’ ve ‘benim’ düşüncesinde, bencil”

isig yüzlüg (KB 1854) (*yüz* “yüz”) **kel.** “sıcak yüzlü” **eşd.** “güleryüzlü, sevimli, cana yakın, hoşgörülü”

Eşdizimliliğin iki genel yapısal formu olan *sözdizimsel (sözcüksel) eşdizimlilik* ve *biçimsözdizimsel (dilbilgisel) eşdizimlilik* formları belirlenerek sınıflandırılmıştır. Bunlardan, çalışmanın kapsamına dâhil olan sözdizimsel formlar şunlardır:

(1) sıfat + ad, (2) ad + sıfat, (3) zarf + sıfat.

Bıçimsözdizimsel eşdizimlilik formları ise aşağıdaki gibidir:

(1) durum ekli sıfat + ad (**a.** /+DIn/ ayrılma durumu ekli sıfat + ad, **b.** /+rA/ yön gösterme durumu ekli sıfat + ad, **c.** /+çA/ eşitlik durumu ekli sıfat + ad); (2) /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad; (3) /+DIn/ ayrılma ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad; (4) /+rA/ yön gösterme ve /+GI, KI/ aitlik ekli sıfat + ad; (5) edat öbeği yapısında sıfat + (ad) (**a.** ad + edat + (ad), **b.** ad + /DIn/ ayrılma durumu eki + edat + (ad)); (6) sıfat-fiil / isim-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad) (**a.** sıfat-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad), **b.** isim-fiil ekli yan cümle yapısında sıfat + (ad)); (7) iyelik ekli ad öbeği (ad tamlaması) yapısında sıfat + (ad); (8) /+çA/ eşitlik ekli ad tamlaması yapısında sıfat + (ad); (9) ad + iyelik / durum eki + sıfat (Kısaltma Grupları) (**a.** ad + iyelik eki + sıfat, **b.** ad + /GA, KA/ yönelme durumu eki + sıfat, **c.** ad + /DA/ bulunma-ayrılma durumu eki + sıfat, **d.** ad + /(X)n/ araç durumu eki + sıfat, **e.** ad + /rA/ durum eki + sıfat); (10) sıfat + ad + durum eki (**a.** sıfat + ad + /DA/ bulunma durumu eki, **b.** sıfat + ad + /(X)n/ araç durumu eki, **c.** sıfat + ad + /çA/ eşitlik durumu eki); (11) sıfat + edat; (12) zarf + edat + sıfat. Örnek derlemi genişletildikçe bu form çeşitliliğinin genişleyebileceğini vurgulamak gerekir.

Dile kodlanan kültürel veriler, organik bir bağdan çok kültürel bir yansımayı temsil ettiği için direkt olarak eşdizimliliğin gerçek ya da değişmeceli anlamıyla çözümlenemez. Ayrıca eşdizimlilikte değişmeceli anlamın yanı sıra bileşenlerin gerçek anlamları da etkin olduğundan, kültürel anlambirimcik aynı zamanda eşdizimliliğin gerçek anlamının bir parçasını oluşturur. Dolayısıyla değişmeceli anlam aktarımı, kültür örüntüleriyle eşdizimliliğin içeriği arasındaki ilişkiyi karmaşıklaştırır. Böylesi karmaşık bir yapıdan oluşan kavramı yorumlayabilmek, çağrışımsal bir motifin kültürel model ile ilişkilendirilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla yapısı bu derece karmaşık olan eşdizimsel ifadeler üzerinde yapılacak kuramsal ve uygulamalı çalışmaların önemi ve gerekliliği ortadadır.

Türkçe üzerine, eşdizimlilikle ilgili kuramsal yaklaşımları denetleyerek Türkçenin yapısal özelliklerine göre geliştirecek, Türkçenin tipolojisinde eşdizimliliğin yerini belirleyecek, deyimsel birliktelikler içerisinde eşdizimlilik kategorisinin sınırlarını tam olarak çizebilecek düzeyde yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. Türk

dilinin tarihî dönemleri üzerine yapılmış eşdizimlilik çalışmalarının da farklı bir durumda olmadığını belirtmek gerekir.

Türkçenin tarihî dönemlerinin güncel dilden dilbilgisel düzeyde bazı farklılıklarının bulunması ve anlambilimsel gelişiminin bugünden bağımsız olarak şekillenmesi nedeniyle tarihî metinler üzerine yapılan eşzamanlı kuramsal eşdizimlilik çalışmalarının artırılması gerekmektedir. Ayrıca tarihî dönem metinleri ve güncel dildeki eşdizimlilik tipolojisini karşılaştırmalı olarak art zamanlı yöntemle inceleyecek çalışmalar da yapılmalıdır.

Tarihî metin yayıncılığında ve tarihî metinlere ait özellikle anlam temelli problemlerin çözümünde eşdizimliliğin önemli bir yeri vardır. En başta tarihî metinlerin doğru ve güvenilir bir anlambilimsel çözümlemesi, bu metinlerdeki eşdizimliliklerin belirlenmesi ve birleşim özelliklerinin incelenmesiyle mümkündür. Ayrıca eşdizimliliğe dair geliştirilecek derlem tabanlı bir yöntemle, genelde tarihî metinlerin modern dile, özelde ise Türkçenin tarihî metinlerinin Türkiye Türkçesine aktarılması sistemli hâle getirilebilir. Geliştirilecek bu yöntem, çağdaş Türk lehçeleri arasındaki aktarmalara da model oluşturabilir.

Tarihî metin yayıncılığı bağlamında değerlendirildiğinde, eşdizimlilik bilgisinin verilmediği, yalnızca her sözcüğün geçtiği bütün bağlamlardaki anlamlarının art arda sıralandığı metin yayıncılığı anlayışı doğru ve sağlıklı değildir. Bu yöntem teorik olarak tarihî metin yayıncılığında, dolayısıyla tarihî metinlerin anlaşılması ve aktarımında önemli bir eksikliklerdir. Oysa bir metnin pratik olarak anlaşılıp yorumlanabilmesi, sistematik ve eleştirel olarak tam anlamıyla çözümlenebilmesi büyük ölçüde eşdizimlilik bilgisine bağlıdır. Dolayısıyla eşdizimlilik bilgisinin sunulduğu çalışmalar önemlidir, bu çalışmalara zemin oluşturacak kuramsal araştırmaların da önemini bir kez daha vurgulamak gerekir.

Eşdizimliliklerin, gerek güncel metinler gerekse metin dışı etkenlerin uygulanamadığı tarihî metinlerin çözümlenmesinde önemli bir yeri vardır. Güncel metinlerin eşdizimlilik bilgisi müstakil eşdizimlilik sözlükleri ve internet tabanlı derlem çalışmalarıyla verilirken tarihî metinlerin eşdizimlilik bilgisinin, bunların yanı sıra özellikle metin yayımlarının sonunda ayrı bir başlık altında ya da dizin-sözlük bölümünde madde altlarında verilmesi, eşdizimsel anlamın metnin bağlamıyla birlikte bir bütün içinde görülmesini sağlaması dolayısıyla daha sağlıklı ve pratik olacaktır.

Eşdizimlilik bilgisi verilmemiş Türk dilinin mevcut tarihî metnlerinin ise birer eşdizimlilik sözlüğünün hazırlanması ve hâlihazırdaki metin yayımları dikkate alınarak bağlamli bir eşdizimlilik veritabanının oluşturulması gereklidir.

KAYNAKLAR

- Adalar, D. (2005). “Arapça ve Türkçe Ders Kitaplarındaki “Yardımlaşma” ve “Arkadaşlık” Konulu Metinlerin Karşılaştırılması: Bir Eşdizimsel Örüntüleme Çözümlemesi Örneği”, *Tömer Dil Dergisi*, 129, 63-84.
- Ağca, M. (2018). “Tarihî Türk Dili Alanlarında ‘Gülmek’ Fiili ve Eşdizimlileri”, *Gülmek*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Libra Yayınları, Ankara, 277-317.
- Ağca, M. (2019a). “Tarihî Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Editörler: Ferruh Ağca -Adem Koç), Eskişehir, 12-20.
- Ağca, M. (2019b). “Türkçede İkilemelerin Sözcükselleşme Sürecindeki Bir İşlevi: Anlamsal Sınırlama / Belirginleştirme”, *6. Uluslararası Filoloji Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Antalya, 221-230.
- Ağca, M. (2019c). “Yûnus’un Dili”, *Türk Ekini Dergisi*, S. 4, 31-34.
- Aisenstadt, E. (1979). “Collocability restrictions in dictionaries”. *Dictionaries and Their Users, Exeter Linguistic Studies 4*, (Ed. R. Hartmann), University of Exeter.
- Aisenstadt, E. (1981). *Restricted Collocations in English Lexicology and Lexicography*. ILL: Review of Applied Linguistics, 53, 53-61.
- Aitchison, J. (2003). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*, Blackwell, Oxford.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2016). “Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış”, *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi MEUDED*, 13 (1), 39-70.
- Altenberg, B. (1998). “On the phraseology of spoken English: The evidence of recurrent word-combinations.” *Phraseology*, (Ed. Anthony P. Cowie), 101–122.
- Atkins, B. T. ve M. Rundell (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Oxford.
- Avcı, G. B. (2006). *A Case Study for the Effects of Collocation Instruction on Writing and Vocabulary Gains of Students*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Kömen Yayınları, Konya.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.
- Aydın, E. (2018). “Talas Yazıtı”, *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*, (Fikret Yıldırım, Erhan Aydın, Risbek Alimov), BilgeSu Yayınları, Ankara.

- Aydın Özkan, I. (2017). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Bağcı, N. D. (2014). *Turkish University Level EFL Learners' Collocational Knowledge at Receptive and Productive Levels*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahns, J. (1997). *Kollokationen und Wortschatzarbeit im Englischunterricht*. Narr, Tübingen.
- Bahns, J. ve M. Eldaw (1993). "Should we teach EFL students collocations?", *System*, 21 (1), 101-114.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bauer, L. (1983). *English Word Formation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Benson, M. (1985) "Collocations and idioms". *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, Ed. R. Ilson, Pergamon, Oxford, 61-68.
- Benson, M. (1989). The Structure of the Collocational Dictionary. *International Journal of Lexicography*, 2, 1-14.
- Benson, M., E. Benson ve R. Ilson (1986). *Lexicographic Description of English*. Benjamins, Amsterdam.
- Benson, M., E. Benson ve R. Ilson (2010). *The BBI Combinatory Dictionary of English Word Combinations*. Benjamins, Amsterdam.
- Bierwisch, M. (1970). "Selektionsbeschränkungen und Voraussetzungen." *Linguistische Arbeitsberichte*, 3, 8-22.
- Can, Ö. ve B. Öztürk (2014). "Eşdizimlilik: Kanser ve Aids Sözcükleri Üzerinde Bir Uygulama Çalışması", *International Journal of Social Science*, 25-I, 311-318.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Cop, M. (1990). "The Functions of Collocations in Dictionaries", (Ed. T. Magay ve J. Zigany), 35-46.
- Cowie, A. P. (1978). "The Place of Illustrative Material and Collocations in the Design of a Learner's Dictionary", *In Honour of A.S. Hornby*, (Ed. Peter Strevens), Oxford University Press, Oxford, 127-139.
- Cowie, A. P. (1981). "The Treatment of Collocations and Idioms in Learners' Dictionaries", *Applied Linguistics*. 2(3), 223-235.
- Cowie, A. P. (1991). "Multiword Units in Newspaper Language", *Perspectives on the English Lexicon: A Tribute to Jacques Van Roey*, (Ed. S. Granger), Louvain-la-Neuve: Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, 101-116.
- Cowie, A. P. (1992). "Multiword Lexical Units and Communicative Language Teaching", (Ed. P. Arnaud ve H. Bejoint), *Vocabulary and Applied Linguistics*. Macmillan, Londra, 1-12.

- Cowie A. P. (1994). "Phraseology". *The Encyclopaedia of Language and Linguistics*, (Ed. R. E. Asher ve J. Simpson), Pergamon Yayınları, Oxford, 3168-3171.
- Cowie, A. P. (1998). "Phraseological Dictionaries: some East-West comparisons", *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. (Ed. A. P. Cowie), Oxford University Press, Oxford, 209-228.
- Cowie, A. P. (1999). *English Dictionaries for Foreign Learners: A History*, Oxford University Press, Oxford.
- Cowie, A. P., R. Mackin ve I. R. McCaig (1993). *Oxford Dictionary of English Idioms*, OUP, Oxford.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics: Cambridge Textbooks in Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Çalışkan, N. (2014). *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcük Biçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Çalışkan, N. (2019). "Yüklem Konumundaki Sıfatlar ve Fiilimsi Tamlayıcıları Arasındaki Eşdizimlilik İlişkileri", *Dil Araştırmaları*, 24, 75-88.
- Çetinkaya, B. (2009), "Eşdizimli Sözlükler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer 2009, 196-206.
- Çetinkaya, B. (2010), "Eşdizimli Sözlükler ve Türkçenin Eşdizimli Sözlüğü", *Türkiye'de ve Dünya'da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Sempozyumu*, Kubbe Neşriyat, İstanbul, s. 406-415.
- Çıkrıkçı, S. ve E. Arıca-Akkök (2014). "Yazınsal Metinlerde Boyut Sıfatlarının Eşdizimsel Görünümleri", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 11:2, 1-20.
- Dannell, K. J. (1992). "Nothing but phrases. About the distribution of idioms and stock phrases". (Ed. L. E. Edlund ve G. Persson), *Language: the time machine*, Umeå University, Umeå.
- Demirci, Ü. Ö. (2015). *Eski Uygurca Dört Çatik*, Kesit Yayınları, Ankara.
- Demirekin, M. ve Evat, Y. (2014). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kelime ve Kelime Grupları Düzeyinde Eşdeğerlik Sorunları. *Türkçe Eğitiminde Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar*, (Yay. Haz. Kamil İşer, Gökhan Çetinkaya, Tuğba Çelik, Sercan Demirgüneş, Tuğçe Daşöz, Yusuf Gençler), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Doğan N. (2014). "Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar", *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı*, Samsun, 507-518.
- Doğan, N. (2015). "Türkçe Sözlükte Fiisel Eşdizimlilik", *Gazi Türkiyat*, Güz, s. 67-84.
- Doğan, N. (2016a). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*, Yayınevi Yayınları, Ankara.
- Doğan, N. (2016b). "Türkçe Sözlükte Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi". *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 25-28 Eylül 2016, Budapeşte/MACARİSTAN.

- Doğan, N. (2016c). “Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi”, *International Journal of Language Academy*, 4/1, 267-282.
- Doğan, N. (2019a). “Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Editörler: Ferruh Ağca-Adem Koç), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 535-545.
- Doğan, N. (2019b). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Eşdizimsel Farkındalık ve Öğrencilerin Eşdizim Yeterlikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), 115-122.
- Doğan, N. (2019c). “Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Yeri ve Önemi”, *International Journal of Language Academy*, 7(30), 361-374.
- Eeg-Olofsson, M. ve B. Altenberg (1994). “Discontinuous recurrent word combinations in the London-Lund Corpus.”, (Ed. Udo Fries, Gunnel Tottie ve Peter Schneider), *Creating and Using English Language Corpora*. Papers from the Fourteenth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora, Zürich 1993, Rodopi, Amsterdam, 63–77.
- Eken, N. T.(2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eken, N. T. (2016). “Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2006, C. 13, S. 33, 28-47.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Handbook of Oriental Studies, Brill, Leiden-Boston.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- Firth, J. R. (1951). “Modes of Meaning”, *Papers in Linguistics 1934-1951*, Oxford University Press, Oxford, 190-228.
- Firth, J. R. (1957a). *Papers in linguistics, 1934-1951*, Oxford University Press, London,
- Firth, J. R. (1957b). “A Synopsis of Linguistic Theory, 1930-1955”, (Ed. F. R. Palmer), *Indiana University Press*, Bloomington, 168-205.
- Fontenelle, T. (1998). “Discovering Significant Lexical Functions in Dictionary Entries”, *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*, (Ed. A. P. Cowie), Oxford Üniversitesi Yayınları, Oxford, 189-207.
- François J. ve Manguin J. L. (2006). “Dispute Théologique, Discussion Oiseuse et Conversation Téléphonique: Les Collocations Adjectivo-Nominales au Coeur du Débat”, *Cahiers de Lexicologie*, 82, 50-65.

- Gabain, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gitsaki, C. (1999). *Second Language Lexical Acquisition: A Study of the Development of Collocational Knowledge*, Bethesda, MD: International Scholars Publications.
- Göksel, A. ve C. Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge, Londra ve New York.
- Granger, S. (1998). "Prefabricated patterns in advanced EFL writing: collocations and formulae", *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, (Ed. A. P. Cowie), Oxford Üniversitesi Yay., Oxford, 145-160.
- Greenbaum, S. (1970). *Verb-intensifier Collocations in English: An Experimental Approach*, Mouton, Hague.
- Guiraud, P. (1984). *Anlambilim*, (Çev. Berke Vardar), Kuzey Yayınları, Ankara.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Halliday M. A. K. (1966). "Lexis as a linguistic level", *Memory of J. R. Firth*, (Ed.: C. E. Bazell, C. Catford, M.A.K. Halliday, R.H. Robins), Longmans, London, 148-162.
- Handl, S. (2008). "Essential collocations for learners of English: The role of collocational direction and weight", (Ed. F. Meunier-S. Granger), *Phraseology in Foreign Language Learning and Teaching*. Benjamins, Amsterdam, 43-65.
- Hausmann, F. J. (1979). "Un dictionnaire des collocations est-il possible?", *Travaux de linguistique et de littérature*, 17: 187-95.
- Hausmann, F. J. (1984). "Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen", *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*, 31, 395-406.
- Hausmann, F. J. (1989). "Le dictionnaire de collocations. ed. F. J. Hausmann", *Wörterbücher: ein internationales Handbuch zur Lexicographie. Dictionaries*, (Ed. O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta, De Gruyter), Berlin, 1010-1019.
- Hausmann, F. J. (2004). "Was sind eigentlich Kollokationen?" *Wortverbindungen - mehr oder weniger fest*, (Ed.: K. Steyer), Institut für Deutsche Sprache Jahrbuch 2003, 2004, 309-334.
- Hengirmen, M. (2007). *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Herbst, T. (1996). "What are collocations: Sandy beaches or false teeth". *English Studies*, 77 (4). 379-393.
- Hill J. (2000). "Revising priorities: from grammatical failure to collocational success", (Ed. M. Lewis), *Teaching Collocation*, Language Teaching Publications, Hove, 47-69.
- Hirik, S. (2017). "İstemsel Eşdizimlilik ve Kiplik ilişkisi: Tahmin Kiplikleri Örneği", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/2, 719-733.

- Hofmann, T. R. (2013). *Realms of Meaning, an Introduction to Semantics*, Routledge, New York ve Londra.
- Howarth, P. (1996) *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making*, Niemeyer, Tübingen.
- Howarth, P. (1998a). "The Phraseology of Learners' Academic Writing", *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*, (Ed. A. P. Cowie), Oxford University Press, Oxford, 161-186.
- Howarth, P. (1998b). "Phraseology and Second Language Proficiency". *Applied Linguistics*, 19(1), 24-44.
- İmer, K., A. Kocaman ve A. S. Özsoy (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Jones, S. ve J. M. Sinclair (1974). "English Lexical Collocations. A study in Computational Linguistics", *Cahiers de Lexicologie*, 24, 15-61.
- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin Söz Dizimi*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Karahan, L. (2011). *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud (2007). *Divânu Lugâti't-Türk*, (R. Dankoff ve J. Kelly, *Mahmûd El Kâşgarî Divânü Lugâti't-Türk'ten Çevirenler*: S. T. Yurtsever ve S. Erdi), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- Katz, J. J. ve J. A. Fodor (1964). "The structure of a semantic theory", *The Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language*, (Ed. J. A. Fodor ve J. J. Katz), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 479-518.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kıran, Z. ve A. E. Kıran (2009). *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Kjellmer, G. (1987). "Aspects of English Collocations", *Corpus Linguistics and Beyond: Proceedings of the Seventh International Conference on English Language Research on Computerized Corpora*, (Ed. W. Meijs), Rodopi, Amsterdam, 133-140.
- Kjellmer, G. (1994). *A Dictionary of English Collocations: Based on the Brown Corpus*, 3 C., Clarendon Press, Oxford.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*, Routledge, Londra ve New York.
- Kumanlı, M. S. (2016). "Türkçe Sözlük'te Eşdizimliliklerin Gösterilişi", *Gazi Türkiyat*, 195-204.

- Lamiroy, B. (2016). "For a Typology of Phraseological Expressions: How to tell an Idiom from a Collocation?", *Defining Collocation for Lexicographic Purposes. From Linguistic Theory to Lexicographic Practice*, (Ed. A. Orlandi ve L. Giacomini), Linguistic Insights. Studies in Language and Communication, C. 219, Peter Lang, 123–150.
- Laufer, B. ve T. Waldman (2011). "Verb-Noun Collocations in Second Language Writing: A Corpus Analysis of Learners' English", *Language Learning*, 61(2), 647-672.
- Leech, G. (1974). *Semantics*, Penguin, Harmondsworth.
- Leech, G. (1985). *Semantics The Study of Meaning*, Penguin Books, England.
- Lewis, G. (2000). *Turkish Grammar*, Oxford University Press, New York.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*, 2 C., Cambridge, London.
- McIntosh, M. (1961). "Patterns and ranges", *Language*, 37(3), 325-337.
- Mel'çuk, I. (1998). "Collocations and Lexical Functions", *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*, (Ed.: A. P. Cowie), Clarendon Press, Oxford, 23-53.
- Men, H. (2015). *Vocabulary Increase and Collocation Learning: A Corpus-Based Cross-Sectional Study of Chinese EFL Learners*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Birmingham City Üniversitesi.
- Mitchell, T. F. (1971). "Linguistic 'goings on': collocations and other lexical matters arising on the syntagmatic record", *Archivum Linguisticum*, 2, 35-69.
- Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Clarendon Press, Oxford.
- Mutlu, G. (2015). *Knowledge and Perceptions of Collocations: The Cases of Turkish EFL Students and Teachers*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Nalbant, M. V. (2002). "Kutadgu Bilig'de Kısaltma Grupları", *Türkbilig*, 3, 53-62.
- Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*, CUP, Cambridge.
- Nattinger, J. R. ve DeCarrico, J. S. (1992). *Lexical Phrases and Language Teaching*. Oxford University Press, Oxford.
- Nesselhauf, N. (2003). "The use of collocations by advanced learners of English and some implications for teaching", *Applied Linguistics*, 24 (2), 223–242.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus*, Benjamins, Amsterdam.
- Nişancı, S. (2014). *Factors Influencing Turkish EFL Learners' Collocation Production*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınları, Ankara.

- Ördem, E. (2013). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Leksikal Yaklaşım: Bir Eşdizimlilik Çalışması Modeli”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6(11), 905-931.
- Özbay, B. (2015). *Huastuanift - Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özkan, B. (2010). “Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü - Yöntem ve Uygulama-“, *E-International Journal of Educational Research*. 1 (2), 51-65.
- Özkan, B. (2011a). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri-Derlem Tabanlı Bir Uygulama-*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, B. (2014a). “Türkiye Türkçesi Eşdizim Sözlüğünün Sayısallaştırılması”. (Ed.: B. Özkan, B. T. Tahiroğlu ve A. E. Özkan), *Türkçe Üzerine Derlem Dilbilim Uygulamaları*. Adana: Karahan Kitabevi. s. 23-38.
- Özkan, B. (2014b). “Türkiye Türkçesi Söz Varlığında Sıfatların Eşdizimliliği Derlem Tabanlı Bir Uygulama”. (Ed.: B. Özkan, B. T. Tahiroğlu ve A. E. Özkan), *Türkçe Üzerine Derlem Dilbilim Uygulamaları*. Adana: Karahan Kitabevi. s. 175-224.
- Özkan, Bülent (2019). *Türkiye Türkçesinde Adlarla Önadların Birliktelik Kullanımı ve Eşdizim Sözlüğü (Derlem Tabanlı Bir Uygulama)*, Ankara: Efe Akademi Yayınevi.
- Özkan Nalbant, Bilge (2008). “Divânü Lûgati’t-Türk’te Asıl Anlamları Değişen ve Derecelendirme Yapmak için Kullanılan Sözcükler Üzerine”, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda Sunulmuş Bildiri*, Ankara.
- Öztürk, Bilge ve Özge Can (2013). “‘Özelleştirme’ ve ‘Borsa’: Gazete Haber Metinlerinde Eşdizimsel Örüntüler Üzerine Bir Uygulama”, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(7), 47-58.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Palmer, H. (1931). *First Interim Report on Vocabulary Selection*. Tokyo: Kaitakusha
- Palmer, H. (1933). *Second Interim Report on English Collocations*. Tokyo: Kaitakusha.
- Philip, G. (2007). *Decomposition and delexicalisation in learners’ collocational (mis)behaviour*. Online Proceedings of Corpus Linguistics, s. 1-11: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/cl2007/paper/170_Paper.pdf (erişim tarihi: 15.11.2018).
- Pilten, Şahru (2008), “Eş Dizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde ‘Temiz’ Sözcükleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, s. 24-46.

- Pilten, Şahru (2011). "Orhon Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar". *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Editör: Ülkü ÇELİK ŞAVK), 2. Cilt, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Pilten, Şahru (2013). *Türk Dilinde İzdırap Söz Bilgisi Bir Eş Anlamlılık İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Poulsen, Sonja (2005). *Collocations as a Language Resource, A Functional and Cognitive Study in English Phraseology*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Southern Denmark.
- Reichardt, Renate (2013). *Valency Sentence Patterns and Meaning Interpretation*, Birmingham Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Sert, Göksel (2017). "Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu", *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Editörler: Erdoğan Boz vd.), 301-311.
- Sinclair, J. (1966). "Beginning the study of lexis". (Ed.: C. E. Bazell, C. Catford, M. A. K. Halliday ve R. H. Robins), *Memory of J. R. Firth*. London: Longmans. s. 410-430.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocations*. Oxford, Oxford University Press.
- Smadja, Frank (1993). "Retrieving collocations from text: Xtract", *Computational Linguistics*, 19 (1), 143-177.
- Sobucalı, Gülşah (2019). *The Comparative Effects of Meaning-focused and Form-focused Instruction on L2 Collocation Learning*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Soyer, Senem (2006). *Arapça - Türkçe Çevirilerde Sözcük ve Kalıplaşmış İfadeler Düzeyinde Eşdizimlilik Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Spencer, Andrew (1991). *Morphological theory: An introduction to word structure in generative grammar*. Oxford: Blackwell.
- Spohr, D. (2005). *A Description Logic Approach to Modelling Collocations*, Diploma thesis, Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart, Germany.
- Stubbs, M. (1996). *Text and Corpus Analysis*, Oxford: Blackwell Yay.
- Stubbs, Michael (2001). *Words and Phrases. Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Subaşı Uzun, Leyla (1991). "Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 29-39.

- Tatçı, Mustafa (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Taylor, Linda (1990). *Teaching and Learning Vocabulary*. New York, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul.
- Tekin, Talat (2010). *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (2015). *İrk Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Torun, Y. (2011). “Dede Korkut hikâyelerinde barınma ile ilgili sözler ve bu sözlerin birliktelik kullanımları üzerine”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2011, 1251-1263.
- TS: Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları: 549.
- Tulum, M. (2017). *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tutin, A. (2008). “For an Extended Definition of Lexical Collocations”. *Eurolex* Barcelona: France.
- Tutin, A. (2013). “Les Collocations Lexicales: Une Relation Essentiellement Binaire Définie par la Relation Prédicat-Argument”, *Langages*, 189/1: 47-63.
- Tutin A, ve F. Grossmann (2002). “Collocations Régulières et Irrégulières: Esquisse de Typologie du Phénomène Collocatif”, *Revue Française de Linguistique Appliquée, Lexique: Recherches Actuelles*, vol. VII-1. s. 7-25.
- Tüfekçioğlu, B. ve Özkan, B. (2014). “Derlem Tabanlı Çevrim İçi Türkçe Öğrenici Sözlüğü-Önadlar A Maddebaşı”. (Ed.: B. Özkan, B. T. Tahiroğlu ve A. E. Özkan), *Türkçe Üzerine Derlem Dilbilim Uygulamaları*. Adana: Karahan Kitabevi, s. 225-262.
- Uçar, Aygül (2018). “Türkçede Kahkaha: Derlem Görünümleri ve Örüntüleri Üzerine Bir Ön Çalışma”, *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15 (2), 45-62.
- Underhill, Robert (1985). *Turkish Grammar*, Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press.
- Üstünova, Kerime (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- van der Wouden, T. (1997). *Negative Contexts: Collocation, Polarity and Multiple Negation*, Routledge, London.
- van Roey, J. (1990). *French-English Contrastive Lexicology: An Introduction*. Louvain-la-Neuve: Peeters.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Wilkens, Jens (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkischbuddhistischen Kşanti Kulguluk Nom Bitig*. Berliner Turfantexte XXV. Akademie Verlag, Berlin.

Wittgenstein L. (1953). *Philosophical Investigations*, Oxford.

Yağcıoğlu, Semiramis (2002a). “Metinsel Bağdaşıklığın Sağlanmasında Eşdizimin İşlevi”. *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*, German (Essen), s.107-114.

Yağcıoğlu, Semiramis (2002b). “Sosyoloji Metinlerinde Konu Sürekliliğinin Eşdizimsel Örüntü Açısından İncelenmesi: Edimbilimsel Bir Yaklaşım”. *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*, German (Essen), s. 187-202.

Yaylagül Üstünel, Özen (2019). “Kutadgu Bilig’deki Bazı Yakın-Eşanlamlı Sözcükler ve Eşdizimlileri”, *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Editörler: Serkan Şen-Mediha Mangır), Samsun, s. 1804-1814.

Yazıcı Ersoy, H. (2018). “Orhun Yazıtlarında Eşdizimlilik”, *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, 1-7 Haziran 2018, Ulanbator-MOĞOLİSTAN, 2. C., s. 1499-1516.

Yılmaz, F. (2004). *A Study on Error Analysis in the Use of Collocations and Idiomatic Expressions in Sentence Translation from Turkish to English*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*, (Aktaran: Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

İnternet Kaynakları:

English Collocations Dictionary Online: <http://www.ozdic.com/>

Online Oxford Collocation Dictionary: <http://www.freecollocation.com/>

Türkiye Türkçesinde Sifatların Eşdizim Sözlüğü:
<http://turkcederlem.mersin.edu.tr/ctb/modules.php?module=sifat&file=arama>)

Özkan, B. (2011b). *Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü*, Mersin Üniversitesi, <http://turkcederlem.mersin.edu.tr/esdizim/>, (erişim tarihi: 17.11.2018).

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Mustafa AĞCA
Doğum Yeri : Gökpınar
Doğum Tarihi : 05.05.1990
E-posta : magca.tr@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Çeltik Gökpınar Lisesi
Lisans : Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans : Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ABD
Doktora : Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Eski Türk Dili Bilim Dalı
Yabancı Dil ve Düzeyi: 73,75 (YÖKDİL, 05.03.2017)

İŞ DENEYİMİ : Araştırma Görevlisi (Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Bilim Dalı, 2012 - Devam ediyor.)
 Araştırma Görevlisi (Hacettepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 35. Madde'yle görevli olarak, 2013 - 2015).

ARAŞTIRMA ALANLARI: Eski Türk Dili (Orhun-Uygur-Karahanlı)

TEZDEN ÜRETİLEN TEBLİĞ VE YAYINLAR: